

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA'DAN MERKEZE YANSIYAN
ŞİKÂyetLER (1742-1867)**

ÖMER BAYRAMOĞLU

TARİH ANA BİLİM DALI

**Şanlıurfa
2025**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA'DAN MERKEZE YANSIYAN
ŞİKÂyetLER (1742-1867)**

**ÖMER BAYRAMOĞLU
(185268101)**

**TARİH ANA BİLİM DALI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER**

**Şanlıurfa
2025**

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iii
KISALTMALAR	iv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4
2. BÖLÜMLER	10
2.1. BOSNA TARİHİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUKUN İŞLEYİŞİ	10
2.1.1. Bosna'nın Tarihi	10
2.1.1.1. Osmanlı'dan Önce Bosna: Kısa Bir Tarihsel Bakış	10
2.1.1.2. Bosna'nın Osmanlı Hâkimiyetine Girişi	12
2.1.1.3. Osmanlı Döneminde Bosna'nın İdaresi	16
2.1.1.4. Bosna'nın İdari Yapısı	20
2.1.2. Osmanlı Hukuk Düzeni ve Adalet Erişim Mekanizması	21
2.1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Hukuk Sistemi: Şer'i ve Örfi Hukukun Birlikteliği	21
2.1.2.2. Şikâyet Hakkı ve Başvuru Mekanizmaları	25
2.1.2.3. Şikâyetlerin İletildiği Kurumlar	26
2.2. BOSNA AHKÂM DEFTERLERİNİN YAPISI VE TASNİFİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	31
2.2.1. Şikâyet Başvuru Kanalları	33
2.2.2. Şikâyet İlişkisindeki Tarafların Statüleri	37
2.2.3. Şikâyet Eden ve Edilen Kadınlar	47
2.2.4. Şikâyet Eden ve Edilen Gayrimüslimler	56
2.2.5. Gönderilen Hükümlerin Muhatabları	64
2.2.6. Şikâyet Konuları	65
2.3. ŞİKÂyetLER İŞİĞİNDA BOSNA EYALETİ'NDEKİ SOSYO- EKONOMİK MESELELER	68
2.3.1. Toprak ve Vergi Meseleleri	68
2.3.1.1. Devlet, Sipahi ve Köylü	69
2.3.1.2. Arazi Tasarrufunda Yetki ve Sınır İhlalleri	73
2.3.1.3. Reayanın Kendi Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar	79
2.3.1.4. Müttegallibe ve Ayan	83
2.3.1.5. Ortak Kullanım Alanları Olarak Mera, Yaylak ve Kışlak	85
2.3.1.6. Muhtelif Arazilerin Kullanımına Dair Sorunlar	93
2.3.1.7. İskân İle İlgili Sorunlar	97
2.3.1.8. Su Kaynaklarında Ortaya Çıkan Hak ve Paylaşım İhtilafları	100
2.3.1.9. Su Değirmenleriyle İlgili Sorunlar	105
2.3.2. Görevi Kötüye Kullanma	109
2.3.2.1. Müttegallibe Ayanlar	114

2.3.3. Miras Meseleleri	119
2.3.3.1. Vesayet İle İlgili Sorunlar	124
2.3.4. Alacak-Verecek Meseleleri	128
2.3.5. Asayiş ve Eşkıyalık	140
2.3.5.1. Eşkıyalık Olayları	143
2.3.5.2. Darp, Yaralama ve Öldürme Olayları	149
2.3.5.3. Gasp Olayları	156
2.3.5.4. Hırsızlık Olayları	159
2.3.5.5. Tecavüz Olayları	161
2.3.6. Vakıf ve Vakıflarla İlgili Meseleler	163
2.3.6.1. Vakfın Kuruluş ve İdaresi	163
2.3.6.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Kurumu	167
2.3.6.3. Bosna Eyaleti'nde Vakıflar	171
2.3.6.4. Vakıfların İşleyişinde Ortaya Çıkan Sorunlar	175
3. SONUÇLAR	195
KAYNAKLAR	199
EKLER	214

ÖZET

DOKTORA TEZİ

AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA'DAN MERKEZE YANSIYAN ŞİKÂyetLER (1742-1867)

ÖMER BAYRAMOĞLU

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tez Danışman: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER

Temmuz Yıl: 2025, Sayfa : 218

Merkez-taşra ilişkileri çerçevesinde şekillenen Osmanlı adalet sistemi, insanların doğrudan merkezi otoriteye ulaşabildiği şikâyet mekanizmasıyla dikkat çekmektedir. Bu mekanizma, taşradan Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyetler aracılığıyla işlemekteydi. Şikâyetler doğrudan veya farklı başvuru kanallarıyla merkeze ulaştırılabiliyordu. İletilen şikâyetlere ilişkin alınan kararların birer sureti, ilgili bölgeye özel olarak düzenlenen ahkâm defterlerine kaydedilmekteydi. Bu defterlerden biri olan Bosna ahkâm defterleri, çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmada 1742-1867 yılları arasında Bosna eyaletinden merkeze iletilen şikâyetler incelenmiştir. Şikâyetler hem yöneticiler hem de reaya tarafından bireysel veya toplu şekilde yapılmıştır. İncelenen şikâyetler üzerinden, şikâyetçilerin hangi konularda merkeze başvurduğu, bu başvurulara ne tür çözümler üretildiği ve taşradaki yetkililerin bu süreçteki rolleri ayrıntılı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Şikâyetlerin içeriği çeşitlilik arz etmektedir. Toprak ve toprağa bağlı vergilerle ilgili anlaşmazlıklar, şikâyetlerin başında gelmektedir. Bunu, zulüm ve yolsuzluğa başvuran yöneticilerin görev ve yetkilerini kötüye kullanmaları takip etmektedir. Yöneticiler, genellikle vergi tahsil edememekten şikâyet ederken, halk ise onları fazlavergi istemekle suçlamışlardır. Mirasa ilişkin şikâyetlerde daha çok varislerin ve mirasla ilgisi olmayan şahısların çıkardığı problemler göze çarpmaktadır. Borçların tahsilinde yaşanan zorluklar da şikâyet sebebidir. Gasp, yağma, hırsızlık, cinayet, darp, tecavüz gibi suçlara ilişkin şikâyetlerin çoğu, eşkıyalık, mütegalibelik faaliyetleri veya halk arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Vakıfla ilgili şikâyetler ise vakfin idaresi, gelirleri ve hizmetlileriyle ilgilidir. Şikâyetlerin çözümünde genellikle “kanun üzere” ya da “şer’le” hareket edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Bosna, Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Hak, Divan-ı Hümayun, Balkanlar

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

COMPLAINTS FROM BOSNIA TO THE CENTER ACCORDING TO AHKÂM BOOKS (1742-1867)

ÖMER BAYRAMOĞLU

**HARRAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
DEPARTMENT OF HISTORY**

Thesis Supervisor: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER

Temmuz Year: 2025, Page : 218

The Ottoman justice system, which was shaped within the framework of central-provincial relations, stands out with its complaint mechanism through which people could directly reach the central authority. This mechanism functioned through complaints submitted from the provinces to the Divan-ı Humayun. Complaints could be submitted to the center directly or through different application channels. Copies of the decisions taken in response to the complaints were recorded in the ahkâm books organized specifically for the relevant region. One of these books, the Bosnian ahkâm books, constitutes the main source of this study. This study examines the complaints submitted to the center from the province of Bosnia between 1742-1867. Complaints were filed individually or collectively by both the rulers and the reaya. Through the complaints examined, it is tried to analyze in detail the issues on which the complainants applied to the center, what kind of solutions were provided to these applications and the roles of the provincial authorities in this process. The content of the complaints varied. Disputes over land and land-related taxes topped the list of complaints. This was followed by the abuse of power and authority by rulers who resorted to cruelty and corruption. Rulers generally complained about their inability to collect taxes, while the people accused them of over-taxation. In inheritance-related complaints, problems caused by heirs and people who had nothing to do with the inheritance were more prominent. Difficulties in collecting debts were also a cause for complaint. Most of the complaints about crimes such as extortion, looting, theft, murder, assault, and rape stem from banditry, banditry activities, or conflicts between people. Complaints about the waqf are related to its administration, revenues and servants. Complaints were usually resolved “according to the law” or “according to the sharia”.

KEYWORDS: Bosnia, Ahkâm Registers, Complaint, Right, Divan-ı Hümayun, Balkans

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1.	Bosna Adıyla Düzenlenen Ahkâm Defterleri	31
Çizelge 2.2.	Şikâyetlerin Sunulma Şekline Göre Sayısal Değeri	33
Çizelge 2.3.	Şikâyetlerin Sunulma Şekline Göre Oransal Değeri	34
Çizelge 2.4.	Statülerine Göre Şikâyet Edenlerin Defterlere Dağılımı	38
Çizelge 2.5.	Statülerine Göre Şikâyet Edilenlerin Defterlere Dağılımı	42
Çizelge 2.6.	Şikâyet Eden ve Edilen Kadınların Sayısal Dağılımı	48
Çizelge 2.7.	Şikâyet Eden ve Edilen Gayrimüslimlerin Sayısal Dağılımı	59
Çizelge 2.8.	Hükümlerin Gönderildiği Yöneticiler	64
Çizelge 2.9.	Hükümlerin Konu Bakımından Genel Dağılımı	65
Çizelge 2.10.	Bosna Ahkâm Defterlerinde Adı Geçen Vakıflar	174

KISALTMALAR

A.{DVNS.AHK.B	Bâb-1 Asaî-Bosna Ahkâm Defterleri
N.d.	
B	Receb
bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri – Osmanlı Arşivi
C.	Cemâziyelâhir
Ca.	Cemâziyelevvel
çev.	Çeviren
DİA	TDV İslam Ansiklopedisi
Ed	Editör
El.	Evâil
Er.	Evâhir
Et.	Evâsıt
L.	Şevvâl
M	Muharrem
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
R.	Ramazân
R.	Rebûlâhir
Ra.	Rebûlevvel
S	Safer
Ş.	Şabân
s.	Sayfa
vd.	ve diğeri/diğerleri
Z	Zilhicce
Za.	Zilkade

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma, 1742-1867 yılları arasında Bosna eyaletinden Osmanlı yönetimine yansıyan şikâyetleri ve bu şikâyetlerin temelinde yatan bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını konu edinmektedir. Belirtilen döneme ait Bosna halkının çeşitli gerekçelerle yaptığı başvurulara ilişkin kayıtları içeren toplam 9 adet Bosna ahkâm defterlerinde yer alan 6144 hüküm ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu hükümlerde, şikâyetçilerin dile getirdikleri sorunlar ve bu sorunlara ilişkin verilen kararlar yer almaktadır. Şikâyetlerin büyük bir kısmı 1742-1799 yıllarına ait olduğu için çalışmada bu döneme ilişkin verilere daha fazla ağırlık verilmiştir. İçerikleri bakımından belirli başlıklar altında sınıflandırılan şikâyet konuları, yoğunluklarına göre en fazla olandan en az olana doğru sıralanarak ilgili konu başlıkları altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak şikâyetlerin konu bazlı sınıflandırılması süreci oldukça güç olmuştur. Zira bazı şikâyetlerde yer alan olaylar birden fazla konuyu kapsamaktadır. Bu yüzden sınıflandırma sürecinde, her bir şikâyetin ana teması esas alınarak konu belirlemesi yapılmıştır.

Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, öncelikle Bosna'nın coğrafi özellikleri ve tarihsel arka planı ele alınmıştır. Ardından bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle başlayan idari teşkilatlanma süreci ve eyaletin tarihsel süreç içinde geçirdiği yapısal dönüşümler ikincil kaynaklardan faydalanarak incelenmiştir. Ardından Osmanlı hukuk sistemi içerisinde şikâyet hakkının hangi durumlarda ve nasıl kullanıldığı konusuna yer verilmiştir. Şikâyet hakkının kullanımına ilişkin oluşturulan yapıların işleyişi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın şikâyet kabul eden mercilerin sayısını arttırarak daha yaygın ve erişilebilir bir şikâyet mekanizması oluşturduğu görülmüştür. Söz konusu mekanizma içerisinde yer alan aktörler ve bu aktörlerin rolleri detaylı biçimde açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, şikâyet defterlerinin gelişmiş bir şekli olarak değerlendirilen ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı ele alınmış, ardından Bosna'ya ait ahkâm defterleri incelenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle şikâyetlerin Divan-ı Hümayun'a nasıl ulaştığı, bu süreçte hangi iletişim kanallarının kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra şikâyet eden ve hakkında şikâyetle bulunulan tarafların toplumsal konumları reaya ve askeri olarak sınıflandırılmıştır. Kadınlar ve gayrimüslimlerin şikâyet süreçlerindeki yeri ve hakları ise ayrı başlıklarda ele alınmış; bu gruplara ilişkin istatistiki veriler grafikler eşliğinde sunulmuştur. Ayrıca şikâyetlerin çözümü için merkezi yönetimin muhatap aldığı kişiler ile şikâyetlerin konu başlıklarına göre dağılımı da yine

grafiklerle gösterilmiştir. Şikâyetlerin içeriğine sonraki bölümde yer verildiğinden burada ağırlıklı olarak sayısal verilere odaklanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, defterlere yansıyan şikâyetler arasında sırasıyla toprak ve vergi meseleleri, görevin kötüye kullanımı, miras anlaşmazlıkları, borç-alacak ilişkilerinden kaynaklanan sorunlar, bölgenin emniyet ve asayişini bozan olaylar ile vakıf konusundaki şikâyetler ele alınmıştır. Toprak ve vergiyle ilgili şikâyetlerde, özellikle tasarruf hakkı ve vergi toplamada yaşanan sorunlara değinilmiştir. Yöneten-yönetilen arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluklar çerçevesinde gelişen ilişkilerden bahsedilmiştir. Reayanın kendi içinde yaşadığı sınır, mülkiyet ya da kullanım temelli ihtilaflar da bu bağlamda değerlendirilmiştir. Görevin kötüye kullanılmasına dair şikâyetlerde, yöneticilerin kanunsuz vergi taleplerinin yanı sıra cebren resm-i kısmet alma, yetkisini aşarak halkın kazancına el koyma, yolsuzluk ve rüşvet karşılığında adam kayırma gibi uygulamalara dikkat çekilmiştir. Mirasa dair davalarda daha çok varisler arasındaki çekişmeler ile mirasla ilgisi olmayan kişilerin müdahalelerine yer verilmiştir. Yine vasilik meselesi de ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Borç-alacak ilişkilerinden doğan şikâyetler ise borçların ödenmemesi, borçlunun ölümü sonrası mirasçılarla yaşanan sorunlar ve asılsız borç isnadıyla yapılan müdahaleleri kapsamaktadır. Bölge halkının günlük yaşamını doğrudan etkileyen olayların merkezinde, güvenlik zafiyetinden faydalanan eşkıya ve mütegalibe taifesinin faaliyetleri bulunmaktadır. Söz konusu grupların gerçekleştirdiği baskın ve saldırılar sonucunda, halkın can ve mal güvenliğini tehdit eden ciddi olaylar meydana gelmiştir. İncelenen gasp, yağma, hırsızlık, cinayet, darp, tecavüz gibi adli vakalara dair şikâyetlerin büyük ölçüde bu grupların eylemlerinden ya da reaya arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklandığı kanaatine varılmıştır. Bu tür suçlara önceki konularda kısmen değinilmiş olsa da, asayiş ve eşkıyalık başlığı altında daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Güvenlik meselelerinin yanı sıra, sosyal yapının önemli bir unsuru olan vakıflara ilişkin şikâyetler de halkın gündeminde yer tutmuştur. Vakıf konulu şikâyetler daha çok vakıf idaresi, gelirleri ve hizmetlerin yürütülmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda vakıf gelirlerine yapılan müdahaleler, vakıf şartlarına aykırı uygulamalar, tamiratla ilgili sorunlar, vakıf görevlilerinin usulsüzlükleri ve vakıf arazilerinden alınan vergilerin tahsilinde yaşanan problemler ele alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, 1742-1867 yılları arasında Bosna eyaletinden merkeze iletilen şikâyetleri ahkâm defterleri üzerinden inceleyerek, Osmanlı taşrasında hak arama

yollarının sosyo-ekonomik boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bosna halkının karşılaştığı sorunlar üzerinden taşradaki genel meseleler ve sıkıntılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede bölgenin sosyo-ekonomik yapısı incelenerek, söz konusu yapının taşra halkının gündelik yaşamına etkileri değerlendirilmiştir. Böylece dönemin Bosna taşrasında yaşayan halkın karşılaştığı zorlukların daha bütüncül bir biçimde anlaşılması hedeflenmektedir. Devlet kurumlarının kısmen zayıfladığı bu dönemde, şikâyetlerin kimler tarafından ve hangi gerekçelerle yapıldığı, ayrıca merkezi yönetimin bu şikâyetlere nasıl karşılık verdiği gibi sorulara odaklanılmıştır. Bu sayede, yalnızca halkın adalet arayışına değil, aynı zamanda taşra ile merkez arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına da katkı sağlanması düşünülmektedir.

Bosna ahkâm defterlerini şekil ve içerik bakımından bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, tarih yazımına ve bölgeye yönelik akademik çalışmalara katkı sağlamak bu çalışmanın bir diğer amacıdır. Şimdiye kadar bu defterlerle ilgili yapılan çalışmalar, çoğunlukla kısmen ve dar bir zaman aralığı esas alınarak defter bazında ve birbirinden kopuk yüksek lisans tezleri şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ancak tarih boyunca farklı medeniyet ve topluluklara ev sahipliği yapmış olan Bosna'nın, Osmanlı dönemi sosyo-ekonomik yapısını yansıtan bu kaynakların kapsamlı ve karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kaynakların sistematik bir biçimde incelenmesiyle, mevcut literatürdeki boşlukların giderilmesi ve alana daha somut, kapsamlı ve bilimsel veriler kazandırılması amaçlanmaktadır.

Bosna Ahkâm defterleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada, şikâyetlerin içerik ve dağılımını doğru bir şekilde tespit edebilmek amacıyla ne defter sayısında ne de hüküm sayısında herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. İlk aşamada, bütün defterler okunmuş ve çıkarılan hüküm özetleri düzenli bir şekilde Word programına aktarılmıştır. Aktarım sürecinde, hükümlerin ayrıntılı analizinin yapılabilmesi için Murat Tuğluca'nın doktora tezinde uyguladığı fişleme tekniğinden yararlanılmıştır. Söz konusu yöntem sayesinde şikâyetlerin konu başlıklarına, geldikleri bölgelere, iletim yollarına, şikâyetçi ve şikâyet edilen kişilerin statü, din ve cinsiyetlerine göre tasnifi yapılmıştır. Ayrıca merkezin bu şikâyetlere sunduğu çözüm önerilerine ve bu önerilerin dayandığı hukuki delillere dair verilere daha kolay ulaşılmıştır.

Genel bir tasnifin ardından elde edilen bu veriler örneklendirme yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın amaçları ve şikâyetlerin yoğunluğu doğrultusunda, tüm meselelere ayrıntılı biçimde değinmek yerine, farklı şikâyet türlerini yansıtacak bir örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu sayede temel sorunlar özetlenmiş, anlatımı destekleyen örneklerle içerik zenginleştirilmiş ve gereksiz ayrıntılardan kaçınılmıştır.

Seçilen bu örnekler, meselenin ana temasından sapmadan şikâyetlerin çeşitliliğini yansıtmış ve tekrara düşmeden anlatımın derinliğini daha da arttırmıştır. Örneklerin yer aldığı bu defterler, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edildiği için kaynak gösteriminde öncelikle bu kurumu ifade eden kısaltmaya (BOA) yer verilmiştir. Ardından sırasıyla defterin ait olduğu fon kodu (A{DVNSAHK.BN.}), defter numarası, sayfa numarası ve sayfadaki hüküm sıra numarası belirtilmiştir. Hüküm numaraları yazılmadığından, kullanılan hükmün yer aldığı sayfadaki sırası esas alınarak numaralandırma yapılmıştır. Ayrıca dipnotlarda, belgenin tarihine hem hicri hem de miladi takvime göre yer verilmiş; hicri ay adları ise kısaltılmış biçimleriyle yazılmıştır. Bununla birlikte “el.”, “et.”, “er.” kısaltmaları sırasıyla “evâil”, “evâsıt” ve “evâhir” kelimelerinin kısaltmaları olarak kullanılmıştır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Asırlar boyunca hüküm sürdüğü geniş bir coğrafyada çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti’nden günümüze devasa bir arşiv malzemesi intikal etmiştir. Gelişmiş bir bürokratik yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, daha kurulduğu ilk devirlerden itibaren kayıt tutmaya başlamış ve evrak muhafazasına büyük önem göstermiştir. İhtiyaç duyulduğu zaman kayıtlara kolayca ulaşılacak şekilde gelişen bu arşivcilik anlayışının ortaya çıkmasında bürokratik ihtiyaçların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sistemli bir şekilde hazırlanan evrakların tümü günlük tomar haline getirilerek her ayın sonunda torbalara; torbalar da yıl sonunda sandıklara yerleştirilmiştir. Buna bağlı olarak arşiv malzemesinin muhafaza edildiği Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde sayıları milyonlarla ifade edilen resmi evrakın yanısıra yaklaşık 400 binin üzerinde de defterin mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu defter türlerinden önemli bir bölümü Divan-ı Hümayun’a aittir (Can, 2019, s. 244-245).

Osmanlı Arşivi’nin temel defter serilerini oluşturan Divan-ı Hümayun’da alınan kararların kaydedildiği defterler ilk devirlerde “Ahkâm-ı Miri” veya “Miri Ahkâm Defterleri” olarak adlandırılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bu defterler için Mühimme ismi kullanılmaya başlanmıştır. Mühimme adıyla tanımlanan en eski defter örneği XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olup, Topkapı Sarayı Arşivi’nde yer almaktadır. Mühimme Defterleri, hükümlerin çıktığı Divan’a göre çeşitli isimler almıştır. Ordu ile beraber sefere çıkan sadrazamın idaresinde toplanan divanda tutulan kayıtların yazıldığı defterlere Ordu Mühimmesi, sadrazam seferde iken veya yerinde olmadığı zaman onun adına Rikab kaymakamının başkanlık ettiği divanda kaydedilen defterlere ise Rikab Mühimmesi denilmiştir (Kütükoğlu, 2020, s.

519-520). Bunlardan başka gizlilik gerektiren hükümlerin kaydedildiği Mektum Mühimmesi ve Mısır'ın merkezden uzaklığı sebebiyle burada yapılan divan toplantılarında görüşülen konuları ihtiva eden Mısır Mühimmeleri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 82).

Mühimme Defterleri içerik bakımından Divan-ı Hümayun'a yansıyan ve devletin iç ile dış meselelerine dair idari, içtimai, siyasi, örfi ve mali konular hakkında alınan kararları ihtiva etmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 79). Geniş sınırlara sahip devletin taşra ile olan ilişkilerinde sivil ve askeri kesimin başvurularının divanda sonuçlandırılması ve bunun sonucunda eyaletlere, sancaklara, devlet adamlarına ve yabancı devlet temsilciliklerine gönderilen hükümlerin Mühimme Defterlerine kaydedilmesi, tarih araştırmalarıyla ilgili kıymetli verilerin bir araya gelmesini sağlamıştır (Yıldırım vd., 2019, s. 206-209). Ayrıca ilk devir Mühimme Defterleri taşra idarecilerine gönderilen hükümlerden başka name-i hümayun ve ahidname-i hümayun örneklerini de içermekteydi. İlerleyen zamanlarda yeni defter serileri ortaya çıkmış ve sadece devlet işleriyle ilgili konular Mühimme Defterlerine yazılmaya devam etmiştir (Kütükoğlu, 2020, s. 519).

Mühimme Defterleri, ilk dönemlerde divanda görüşülen her türlü konunun kaydedildiği defterlerdi. Ancak 1649 yılından itibaren arazi ihtilafları ve alacak verecek gibi çeşitli bireysel davalara ait bazı konular Mühimme Defterlerinden ayrılarak “Şikâyet Defteri” adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlanmıştır (Aktaş, 1991, s. 68). Bu değişimin sebebi zaman içerisinde yaşanan bürokratik gelişme ve ihtisaslaşmanın sonuçlarından biri olarak yorumlanmıştır (Emecen, 2005, s. 111). Ancak divan bürokrasisi ve defter sisteminde oluşan bu değişim sadece bürokratik ihtiyaçlardan değil, bununla birlikte siyasi ve askeri başarısızlıkların sebep olduğu sosyal ve ekonomik sorunlardan da kaynaklanmıştır. Devletin kriz ve dönüşüm yaşadığı dönemlerde sorunlarına çözüm bulamayan halkın şikâyet sesleri giderek artmıştır. Bu artış doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a yansiyarak şikâyet defterlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Alanoğlu, 2020, s. 3-6).

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar bölge ayrımı yapılmaksızın tüm şikâyetler Şikâyet defterlerine kaydedilmekteydi. Ancak ilerleyen zamanlarda bu defterlerde de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 1742 yılından itibaren devletin idari taksimatına göre her eyalet için ayrı defter serisi teşkil edilmiştir ki bu defterlere “Eyalet Ahkâm Defterleri” denilmiştir (Günay, 2013, s. 13-16). Yani her defter ait olduğu eyaletin merkez sancağına göre isimlendirilmiştir. Eyaletlere göre tasnif edilen bu defter serisi ile birlikte Şikâyet Defterlerinin kullanımına da devam edilmiştir. Defterler

arasındaki muhtemel karışıklığı önlemek için de önceki defterler Atık Şikâyet Defterleri olarak ifade edilmiştir (Aktaş, 1991, s. 68).

Şikâyet Defterlerinin devamı niteliğinde olan Ahkâm Defterlerinin bölgelere göre tertip edilmesi şikâyetlerin arttığı manasına gelmektedir. Artan şikâyet yükünü bir düzene sokmak amacıyla yeni bir uygulama olarak başlatılan bu tasnif sistemi, Reisülküttap Ragıp Efendi'nin girişimleri sonucu ortaya çıkmıştır (Emecen, 2005, s. 125). Bu sistem, meselelerle ilgili geriye dönük olarak verilen kararların taranmasını ve takibini kolaylaştırmaktadır. Nitekim tekrarlanan sorunlara daha hızlı çözüm bulunabilmiştir. Ayrıca soruna getirilen çözümün seri bir şekilde ilgili yerlere ulaşmasını sağlamış ve bu sayede bürokratik işlemlerden kaynaklanan gecikme sürelerinin önüne geçilmiştir (Şimşir, 1994, s. 360-361).

Ahkâm Defterleri, halkın şikâyet ve sorunlarını çözüme kavuşturmak ve adaleti tesis etmek için düzenlenen önemli defterlerdir. Her defter ait olduğu eyaletin sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaktadır. Bu defterler, halkın birbiriyle veya idarecilerle yaşadığı sorunları ve sorunlara getirilen çözüm önerilerini yansıtmaktadır. Ayrıca Osmanlı ülkesinde şikâyet hakkının özgürce kullanıldığını yansıtan divan kayıtları özelliğine de sahiptir. Devletin bir hukuk devleti olduğunu, zayıfın güçlü karşısında korunduğunu, haksızlığın ve şikâyetin cevapsız bırakılmadığını ve hukukun icrasında etnik ayrımcılığın yapılmadığını göstermektedir (Öztürk, 2001, s. 621-622). Devletin idari konularına dair önemli bilgiler içeren Ahkâm Defterleri ile ilgili Suraiya Faroghi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir isimli eserinde geç dönemlere ait bu defterlerin çok az araştırmacı tarafından incelenmiş olduğunu ve bunların keşfedilmemiş hazineler olduğunu ifade etmiştir (Faroghi, 2003, s. 51).

Eyaletlere göre düzenlenen Ahkâm Defterleri serisi Osmanlı Arşivi'nde Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümayun sicilleri içerisinde yer almaktadır. Toplam on yedi bölge esas alınarak hazırlanan bu defterler Bosna, Adana, Anadolu, Rumeli, Diyarbekir, Maraş, Cezayir ve Rakka, Erzurum, Mora, İstanbul, Özi ve Silistre, Karaman, Şam-ı Şerif, Trabzon, Halep ve Sivas eyaletlerine aittir. Bunlardan Mora eyaletine ait defterler hariç tümü 1742 tarihinden başlayıp, II. Meşrutiyet devrine kadar tutulmaya devam etmiştir (BOA, 2010, s. 22). Söz konusu defterler devlet ile toplum arasındaki ilişkileri, taşra yönetimi ve halkın şikâyet hakkı gibi birçok alanda önemli araştırmalar yapılmasına imkân tanımaktadır.

Bu çalışmada da temel başvuru kaynağı olarak kullanılan Bosna Ahkâm

Defterleri, halkın doğrudan Divan-ı Hümayun’a ilettiği şikâyetleri ve bu şikâyetler doğrultusunda verilen kararları içeren resmi belgelerdir. Söz konusu defterler, sadece bireysel sorunları değil aynı zamanda Osmanlı taşrasında karşılaşılan problemleri, yerel halk ile yöneticiler arasındaki ilişkileri, dönemin adalet anlayışını ve işleyişini de gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu yönüyle defterler, birer hukuki metin olmanın ötesinde sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamda dönemin analizine imkân tanıyan çok yönlü kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.

Bosna Ahkâm Defterleri üzerine bugüne kadar çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki ilk çalışma, 2018 yılında Esra Akçay tarafından hazırlanan ve 1 numaralı Bosna Ahkâm Defterinin transkripsiyon ve incelenmesini (s. 1-100) konu alan yüksek lisans teziyle başlamıştır. Aynı defterin tamamını ele alan daha kapsamlı bir değerlendirme ise 2019 yılında, Yasemin İnbaşı Arı tarafından yapılmıştır. Yine 2019 yılında, Nihal Altunç tarafından kaleme alınan “8 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans teziyle, serinin başka bir defteri akademik literatüre kazandırılmıştır. 3 numaralı Bosna Ahkâm Defteri üzerine de bir yüksek lisans çalışması mevcuttur. Bu çalışma, Ahmet Keleş tarafından 2020 yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde hazırlanmış ve defterin ilk 100 sayfasını kapsayan bir transkripsiyon ve değerlendirme olarak sunulmuştur. Bosna Ahkâm Defterleri üzerine yapılan en son çalışma ise 2022 yılına aittir. Bu çalışma, Esin Kekeç tarafından hazırlanmış ve 5 numaralı defterin değerlendirme ile transkripsiyonunu içeren bir yüksek lisans tezi olarak literatüre dâhil edilmiştir. Defterlerin değerlendirilmesi sırasında farklı akademik çalışmalardan da sıkça yararlanılmıştır. Zira bu çalışmalar, şikâyet konusunu ele alan ilk örnekler arasında yer aldıkları için başvuru temel kaynaklar olmuşlardır. Bosna ahkâm defterleri bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada şikâyet hakkı ve bu hakkın kullanımına ilişkin hazırlanan ilk çalışmalara kısaca değinilecektir.

Osmanlı şikâyet mekanizmasını konu alan öncü çalışmalarından biri Coşkun Üçok’a aittir. Üçok, 1951 yılında yayımladığı makalesinde mühimme, kalebend ve şikâyet defterlerinden verdiği hüküm örnekleriyle bu mekanizmanın nasıl işlediğini ortaya koymuştur. Çalışma, insanların merkezi otoriteye doğrudan başvurarak şikâyet hakkını kullanabildiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Üçok, 1951). Yine bu alandaki bir diğer öncü çalışma ise H. Georg Majer’in 1675 tarihli bir şikâyet defteri üzerine yaptığı incelemedir. Defterin tıpkıbasımını yayımlayan Majer, söz konusu çalışmasında şikâyet defterlerine dair genel bir değerlendirme yaptıktan sonra bunları mühimme defterleriyle karşılaştırmıştır

(Majer, 1984). Halil İnalıcık'ın şikâyet hakkını ele aldığı makalesi de bu alandaki öncelikli çalışmalar arasında yer almaktadır. İnalıcık, şikâyet dilekçelerini kullanarak şikâyet hakkının kullanımına ilişkin birtakım çıkarımlarda bulunmuştur (İnalıcık, 1988). Bu alanda önemli bir diğer katkı Feridun Emecen'e aittir. Emecen'in çalışması, Divan-ı Hümayun'da tutulan ana defter serilerinin şekil ve içeriklerine dair sunduğu bilgiler bakımından dikkat çekicidir (Emecen, 2005).

Şikâyet mekanizmasının tüm yönlerini ortaya koymayı amaçlayan kapsamlı bir çalışma ise Murat Tuğluca tarafından kaleme alınmıştır. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlıda şikâyet hakkının İslam hukukundaki kökenleri ve tarihsel arka plan incelenerek bu hakkın devlet-toplum ilişkilerindeki yeri ve işlevinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise bu çalışmanın ana kaynağını oluşturan şikâyet defterlerinde yer alan konular incelenmiştir. Bu konular adli yargı, savaş, vergi, vakıf ve diğer konular olmak üzere beş ana başlık altında sınıflandırılmış; her bir başlık çerçevesinde şikâyetlerin gerekçeleri, iletim süreçleri, merkezin bu şikâyetlere nasıl yaklaştığı, ne tür çözümler sunduğu ve hangi argümanları kullandığı detaylı biçimde analiz edilmiştir (Tuğluca, 2020). Benzer bir yaklaşımla Buket Çelik'in çalışması, XVIII. yüzyılda Sivas eyaletinde halkın yaşadığı sosyo-ekonomik faaliyetler ile çeşitli sorunların Sivas ahkâm defterlerine nasıl yansıdığını konu edinmiştir. 1742-1774 yıllarına ait 1, 4, 9, ve 12 numaralı Sivas ahkam defterlerini detaylı şekilde inceleyen Çelik, diğer defterlerden de dikkate değer örnekleri çalışmasına dâhil etmiştir (Çelik, 2020).

1742-1850 tarihleri arasında Halep eyaletinden merkeze yansıyan şikâyetler Nezif Cıkay tarafından incelenmiştir. Halep'in uluslararası ticaretle anılan bir şehir olması, merkeze bildirilen şikâyetlerin daha çok ekonomik içerikli olmasına sebep olmuştur (Cıkay, 2019). Mehmet Koçyiğit tarafından hazırlanan çalışma ise Erzurum eyaletinde 1742-1800 yılları arasında yaşanan gelişmeleri ahkâm defterleri üzerinden değerlendirmektedir. Koçyiğit, bu çerçevede Erzurum eyaletine ait 19 adet ahkam defterleri arasından 1, 3, 5, 7, ve 9 numaralı defterleri kullanarak bölgedeki sosyo-ekonomik yapıyı ve sorunları analiz etmiştir (Koçyiğit, 2023). Öte yandan 4 numaralı Erzurum ahkâm defteri temel alınarak, 1758-1765 yıllarına ilişkin Kemah kazasından merkeze yansıyan davalar Mehmet Emin Üner tarafından incelenmiştir (Üner, 2019). Kader Demir ise savaş dönemlerindeki Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısını atik şikâyet defterleri bağlamında ele almıştır. Bu amaçla ilgili döneme ait 11 adet defterden yararlanmıştır. Fakat belge sayısının fazlalığı nedeniyle her defterde yer alan hükümlerin yalnızca yarıdan fazlasını incelenebilmiştir. Hüküm sayısı ikiye bölünüp, sayfa sayısı da dikkate alınarak her defterden belirli bir

kısım çalışmaya dâhil edilmiştir. (Demir, 2022).

2. BÖLÜMLER

2.1. BOSNA TARİHİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUKUN İŞLEYİŞİ

2.1.1. Bosna'nın Tarihi

2.1.1.1. Osmanlı'dan Önce Bosna: Kısa Bir Tarihsel Bakış

Balkan[1] yarımadasının kuzeybatı kesiminde yer alan Bosna Hersek, kuzeyde Hırvatistan, doğuda Sırbistan, güneyde Kosova, güneybatıda ise Karadağ tarafından çevrilidir. Arada bulunan Alp-Dinar dağ silsilesi Bosna ve Hersek bölgelerini birbirinden ayırır. Su kaynakları bakımından zengin olan Bosna, ismini aynı adı taşıyan bir ırmaktan alır ve ırmağın ismi iliriya (illyria) menşelidir. Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek ise, adını XV. yüzyılda Bosna kralına isyan edip kendisini Sava'nın dükü ilan eden Stjepan Vukcic Kosaca'nın ünvanından (Herzegovina=Hersek'in toprağı) alır. Coğrafi özellikleri itibariyle Bosna ve Hersek bölgeleri birbirinden farklıdır. Bosna'da daha çok yazların serin ve yağmurlu geçtiği ılıman bir iklim hâkimdir. Ülkenin verimli ovaları kuzeyde yer alırken topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Hersek ise yazların aşırı sıcak geçtiği Akdeniz iklimine ve kireçli bir arazi yapısına sahiptir (Gölen, 2010, s. 6-8; Djurdjev, 1992, s. 297).

Coğrafi konumu sebebiyle önemli bir nokta teşkil eden Bosna Hersek, tarihte birçok kavmin göçüne ve çeşitli kültürlerin doğup gelişmesine sahne olmuştur. Bosna adıyla bilinen ilk topraklar, eski çağlarda Roma hâkimiyetinde olan kısmen Dalmatia ve kısmen Pannonia vilayetleridir. Bölge öncelikle iliryalı ve ardından Romalıların nüfuzu altında kalmıştır. Nitekim Roma işgalinden önce bölgede Kelt ve İliryalı kavimlerin yaşadığı bilinmektedir. Maden yatakları bakımından zengin olan Bosna, Romalıları ziyadesiyle cezbetmiş ve bölgede fetihlere başlanmıştır. M.Ö. 156 tarihinden itibaren başlayan bu fetihler, Bosna'yı kültürel, siyasi ve ticari yönden etkilemiştir. 395'de İmparator Büyük Theodosius'un ölümünden sonra İmparatorluk Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölünmüştür (Yılmazata, 2012, s. 14-16). Bosna Hersek'teki Drina nehri Doğu ve Batı Roma arasında sınır kabul edilmiştir. 476 yılında Gotların istilasına uğrayan Bosna Hersek toprakları, 537 tarihine kadar Gotların hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu tarihte Gotların hâkimiyetine son veren Romalılar, 560 yılına kadar sürecektir olan hâkimiyetini tesis etmiştir (İbrisimović, 2018, 152-153).

Romalıların hâkimiyetine Avar ve Slav toplulukların istilaları son vermiştir. Slavların Balkanlara inişi Bosna tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir

(Yılmazata, 2012, s. 17). Slavlar, Avarlar ile birlikte hareket edip, kavimler göçünden sonra Balkanlara inerek Bosna'yı kendilerine mesken edinmişlerdir. Hunlar'dan sonra Bosna'ya ikinci Türk kavmi olarak gelen Avarlar, hâkimiyetin kendilerinde kalması koşulu ile bölgedeki diğer halklarla bir konfederasyon oluşturmuşlardır. Bu sayede bölge, yaklaşık iki asır boyunca Avarlar'ın hâkimiyetinde kalmıştır. Slavlar ise, Avarların gözetimi altında 560 yılından itibaren bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bölgeye yerleşen Slavlar, Avarlardan sayıca daha kalabalıktırlar. Bölgede yaşayan ve kısmen Romalılaştırmış olan İliryalı kavimlerin akıbetleriyle ilgili genel görüş ise, onların zamanla Slavlarla kaynaşarak asimile oldukları yönündedir (Karamanyol, 2018, s. 16-24).

Avarların bölgeye gelmesiyle son bulan Roma hâkimiyetinin yerini, iki yeni Slav kavmi olan Hırvat ve Sırp kavimleri almıştır. Bu kavimler, dönemin Bizans İmparatoru tarafından Avarları bölgeden kovmak için getirilmişlerdir (Malcolm, 1994, s. 6-7). 626-640 yılları arasında Avarların hâkimiyetinden kurtulan Slav asıllı kavimler Balkanların kuzeybatısını işgal etmişler ve şimdiki Dalmaçya, Bosna Hersek, Arnavutluk'un kuzeyi, Karadağ ve Novi Pazar bölgelerini ele geçirmişlerdir. Bugünkü Dalmaçya ve Bosna'da Vrbas Çay'ına kadar uzanan bölgeye Hırvatlar, Karadağ havalisi ile Zeta ve Raska bölgelerine ise Sırlar yerleşmişlerdir. Her iki taraf da Hristiyanlığı kabul etmiştir. Hırvatlar, Hristiyanlığın Katolik mezhebini benimserken, Sırlar da Doğu Roma'nın etkisiyle Ortodoks mezhebini kabul etmişlerdir (Sarı, 2017, s. 12).

Katolik ve Ortodoks etkisinden uzak duran Bosna, papazlar ile Macar ve Sırp krallarının şiddetli baskılarına maruz kalmıştır. Her iki mezhebin arasında kalan Bosna'nın bu tutumu, bölgede yeni bir mezhebin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992, s. 6). Bogomilizm denilen bu yeni eğilim, Hristiyanlığın sapkın bir hareketi olarak görülmüştür. Katolik ve Ortodoks inançlarını reddeden Bogomillik, İslam'ın inanç esaslarına benzeyen yönleriyle dikkat çekmiş ve Hristiyan halkının İslam dinini kabul etmelerinde etkili olmuştur. Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetine geçişinde de Bogomil inancının etkili olduğu söylenebilir. Bogomilizm, Osmanlının fethine kadar sürmüştür. Katolik ve Ortodoks arasında ezilen ve baskı altında tutulan Bogomiller, Osmanlı'ya meyletmişler ve onları kurtarıcıları olarak karşılamışlardır. Dolayısıyla buranın fethi, beklenenden çok daha kolay ve bogomil halkının İslamiyet'i kabul etmeleriyle sonuçlanmıştır (Çetin vd., 2011, s. 21-31).

[1] Balkan kelimesi Türkçe bir kelime olup, sık ormanlarla örtülü dağlar silsilesi anlamına gelmektedir. Balkan coğrafyasına Osmanlılar Rumeli adını vermişlerdir. Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Balkanlar; Karadeniz, Marmara, Ege, İyon ve Adriyatik denizleri ile çevrili bir yarımada'dır. Konumu itibari ile jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan bu yarımada, Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Halil Kurt vd., "Balkan Yarımadası'nın Jeopolitiği/Geopolitic of Balkan Peninsula", International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series (24-25 Mart 2018), ed. Dimitar Kirilov Dimitrov vd., (Tekirdağ: IBANESS, 2018), 1: 427.

2.1.1.2. Bosna'nın Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Bosna'nın fethi, kısa zamanda gerçekleşen bir süreç değildir. Bu süreç Bosna bölgesinin tamamen fethedilmesinden yıllar önce başlamıştır. Buranın ele geçirilmesi Osmanlı Devleti açısından büyük önem taşımaktaydı. Zira batıya karşı düzenlenecek akınlarda bir üs görevi gören Bosna, devletin Balkan yarımadasındaki konumunu garantiye almak için önemli bir kaledir. Öncelikle Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti pekişmiş olacaktı. Bununla birlikte Bosna, batı tarafında doğal bir sınır olabilecek niteliğe sahip olduğundan, ülke sınırlarının güvenceye alınması için de ayrıca önem arz etmekteydi (Akgündüz, 2013, s. 112).

Bosna üzerine ilk Osmanlı akınları 1386 yılında yapılmıştır. Bu sırada Bosna, I. Tvartko'nun hüküm sürdüğü bir krallık olarak idare edilmektedir (Emecen, 1992, s. 296). Bosna Kralı I. Tvartko, ülkesinin topraklarını genişletmeye çalışırken, Rumeli'deki ilerleyişini sürdüren Osmanlı tehdidinin farkına varmıştı. Niş'i ele geçiren Osmanlıların bölgedeki ilerleyişini durdurmak isteyen Kral I. Tvartko, Osmanlı'ya karşı Macar, Hırvat ve Sırlarla ittifak yapmıştı (Uzunçarşılı, 1988, s. 192-193). 1386 yılının sonbaharında Bosna'nın içlerine kadar ilerleyen Osmanlı ordusu, I. Tvartko'nun voyvodası Vlatko Vukoviç tarafından bozguna uğratıldı (İmamoviç, 2018, s. 73). Bu yenilgiden sonra Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1388 yılında yeniden Bosna'ya yöneldiyse de Ploşnik vadisinde Vlatko Vukoviç'e ikinci kez mağlup oldu (Uzunçarşılı, 1982, s. 193).

Art arda kazanılan zaferlerden cesaret bulan I. Tvartko, Osmanlı'ya karşı Sırp Kralı Lazar önderliğinde toplanan orduya asker sevk etti. Eski müttefiki Lazar'a voyvodası Vlatko Vukoviç idaresindeki Bosna birliğini gönderdi (Malcolm, 1994, s. 20). Taraflar, 15 Haziran 1389 yılında Kosova ovasında karşı karşıya geldi.

Gerçekleşen bu karşılaşma müttefik devletlerin mağlubiyeti ve Sırp Kralı Lazar'ın öldürülmesiyle sonuçlandı. I. Tvartko ise askerlerini geri çekmek zorunda kaldı (Emecen, 2002, s. 222). Sırp Kralı Lazar'ın ölümü Tvartko'yu oldukça memnun etmişti. Zira kendisine rakip gördüğü en yakın müttefiki ortadan kalktı. Artık büyük bir güce ulaşan I.Tvartko, komşu devletlerin iç karışıklıklarından faydalandı ve hâkimiyetini Hırvatistan ile Dalmaçya'ya kadar genişletti. Böylelikle Ortaçağ Bosna Krallığının sınırlarını en uç noktalara kadar ulaştırmayı başardı. Onun döneminde Bosna, Balkanların en etkili devleti olmuş ve tamamen bağımsız bir krallık haline geldi. Öyle ki bu durum I. Tvartko'ya Bosna'dan başka Dalmaçya ve Hırvatistan kralı unvanının verilmesini sağladı (Yılmazata, 2012, s. 27; Uzunçarşılı, 1982, s. 193).

Kral I. Tvartko'nun 1391'deki ölümünden sonra Bosna, uzun süren bir idari zayıflığın ve siyasi çalkantıların içine sürüklendi (Malcolm, 1994, s. 20). Onun yerine geçen kardeşi Stefan Dabiça zamanında, Macarlar Hırvatistan ve Dalmaçya'yı geri aldıklarından Bosna krallığı küçüldü. Dabiça'nın ölmesiyle eşi Helen Gruba ülkenin başına geçmişse de Bosna krallığı eski gücünü tamamen kaybetti. Bu dönemde yerel güçlerin ve Osmanlı'nın baskısı iyice hissedilmeye başladı. Gruba'dan sonra gelen Stefan Ostoja'nın etkisiz kalması sebebiyle Bosna tahtına 1404'de II. Tvartko getirildi (Gölen, 2010, s. 35). Kral II. Tvartko, Macarların baskıları karşısında Osmanlı padişahı Çelebi Mehmet'in desteğini aldı. Ancak Macarlarla yaptığı mücadelede esir düşerek Budin'e sürgün edildi ve 1415 yılına kadar burada hapsedildi. Bu ayrılık uzun sürmemiş ve Osmanlıların müdahalesi sonucunda II. Tvartko bir kez daha tahta çıktı. (Uzunçarşılı, 1982, s. 194).

Bosna'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlıların bölgeye doğru asıl ilerleyişi 1392 yılında Üsküp'ün alınmasıyla başladı. Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilen Üsküp, Bosna'nın durumunda önemli değişikliklere yol açtı. Özellikle Bosna üzerine yapılacak seferlerde bir üs olarak kullanıldı. Buranın hareket üssü haline getirilmesiyle birlikte 1415 yılından itibaren Bosna'ya karşı Osmanlı akınları iyice sıklaştı. Bu akınlar sonucunda Kral II. Tvartko Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. II. Tvartko'nun tahta çıkışından sonra Bosna krallığı, Osmanlılar tarafından haraca bağlandı (Djurdjev, 1992, s. 298). Kral II. Tvartko'dan sonra gelen Stefan Tomas'ın zamanında da Osmanlıların Bosna'ya akınları devam etti. Bununla birlikte Boşnak beylerinin mücadelesi ve hâkimiyetlerini pekiştirme girişimleri zaten zayıf olan Bosna krallığının gücünü iyice zayıflattı (Yılmazata, 2012, s. 30).

Osmanlılara haraç ödemeyi sürdüren Stefan Tomas, diğer taraftan da batının

desteğini almak için Osmanlı'ya karşı Papa'dan yardım talebinde bulundu. Buna karşılık Papa, Kral Tomas'ın Katolik olmasını ve Katolik kilisesinin karşısında yer alan Bogomillerin ortadan kaldırılmasını istedi. Kral Tomas, Papa'nın bu isteği üzerine Bogomil inancına mensup olanların katlini emretti (Djurdjev, 1992, s. 298). 1459'dan itibaren Bogomillere karşı geniş çaplı bir zulüm başlattı. Bosna kilisesinin din adamlarına, Katolikliğe geçmedikleri takdirde sürgün edileceklerini bildirdi. Bunun üzerine kiliseye bağlı kişilerin birçoğu Katolik mezhebine tabi olurken diğer az bir kısmı sürgün edildi (Malcolm, 1994, s. 23). Papa ile kurduğu ittifaktan güç alan Kral Tomas, ülkesinin topraklarını güvenceye almakla birlikte Sırp topraklarının belli kısımlarını da kendi topraklarına katmayı başardı. Stephan Tomas 1461 yılında ölünce yerini oğlu Stephan Tomaseviç aldı (Gölen, 2010, s. 36).

Bosna'nın son kralı olarak bilinen Stephan Tomaseviç'in tahta geçmesinin ardından krallığın sonunun yaklaştığına inanılmaktadır (Malcolm, 1994, s. 23). Kral Tomaseviç, olumlu bir tutum sergileyen babasının aksine Osmanlılara karşı sert bir politika izledi. Öncelikle Osmanlılara haraç ödemeyi kesti. Daha sonra Osmanlıların elinde bulunan bir kısım topraklar üzerinde hak iddia etti. Bunun üzerine krala uyarıda bulunmak için Bosna'ya Osmanlı elçileri gönderdi. Deneyimsiz kral kendisine gönderilen elçileri öldürmek istemiş, ancak yanındakilerin uyarıları üzerine elçileri hapsedtirdi. Kralın bu hareketi kendi sonunu getirdi. Artık yaşanan bu gelişmelerden sonra Bosna'ya yönelik sefer yapılması zorunlu hale gelmiş oldu (Gölen, 2020, s. 335).

Fatih Sultan Mehmed, kendisine haraç vermeyi reddeden Bosna Kralı Tomaseviç üzerine sefer düzenleme kararı aldı. Akabinde Sadrazam Mahmud Paşa ve Turahanoğlu Ömer Bey'e Bosna'nın tamamen fethedilmesi emrini verdi. 1463 yılının bahar aylarında sefere çıkan orduya bizzat Fatih kumanda etti. Ordunun geçiş güzergâhında bulunan kaleler tek tek fethedildi (Tansel, 1999, s. 172-174). Kral Tomaseviç kendini savunmak için önce Yayçe kalesine, ardından da Klyuç kalesine sığındı (Çauşşeviç, 1994, s. 25). Ancak Mahmut Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, onu bu kalede kuşatma altına aldı. Etrafı kuşatılan Kral Tomaseviç, kendisine verilen can güvenliği teminatı üzerine Mahmud Paşa ile anlaşmak zorunda kaldı. Taraflar arasında yapılan anlaşmada Kralın teslim olması, Osmanlı hâkimiyetinin tanınması, kesilen haracın sürdürülmesi, idaresindeki bazı kalelerin teslim edilmesi ve kralın ülkesine dönmesine müsaade edilmesi gibi şartlar yer aldı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle teslim alınan Kral Tomaseviç muhasara edilen Yayçe'ye gönderildi. Burada kralın esir alındığını gören kale muhafızları savunmaya son vererek kaleyi Osmanlılara teslim etti (Gölen, 2020, s. 336).

Fatih Sultan Mehmed, kılıç yoluyla fethedilmesi mümkün olan Klyuç kalesinin krala verilen teminat karşılığında teslim alınmasından rahatsız olmuştur. Öfkelenen padişah, Mahmud Paşa'nın bu tavrına sitem ettiği gibi bir müddet sonra krala verilen teminatı bozacak bir fetva arayışı içerisine girdi. Arzu ettiği fetvayı ise orduda bulunan ulemadan Musannifek adıyla tanınan Şeyh Ali Bistâmi'den aldı. Kralın katline dair verilen fetvanın yerine getirilmesi için Ali Bistâmi bizzat cellatlık ederek kendi eliyle kralı öldürdü. Tomaseviç'in ölümünden sonra Bosna krallığına son verildi. Fethedilen Yayçe ile diğer kalelere asker yerleştirildi. Bununla birlikte bölgede yaşayan halkın bir kısmı iskân edilmek üzere İstanbul'a gönderildi (Uzunçarşılı, 1982, s. 81).

Bosna'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi batılı devletleri harekete geçirdi. Osmanlı ordusu Bosna'dan döndükten bir müddet sonra, Macarlar ve Venedikliler yaklaşan Osmanlı tehdidine karşı ittifak kurarak Bosna'ya hücum etti. Osmanlı ordusunun beklenen yardımı alamaması ve mevsimin kış olması sebebiyle Bosna'nın merkezi olan Yayçe ile Srebreniçe Macarlar tarafından ele geçirildi. Akabinde İzvornik de kuşatıldı ancak alınamadı. Fatih Sultan Mehmed, 1464 yılının baharında ikinci defa Bosna'ya sefer düzenledi. Neticede Yayçe, Macarlardan geri alınamadı. Ancak Yayçe dışındaki kalelerin bir kısmı yıkıldı, diğerlerine de asker ve mühimmat konuldu (Çauşşeviç, 1994, s. 26).

Bosna'nın fetih süreci devam ederken Hersek bölgesi daha farklı hadiselerle sahne oldu. 1366'dan önce Sırp krallığına bağlı olan Hersek, bu tarihten itibaren Bosna krallığına tabi oldu. Krallığın eski gücünü kaybetmesiyle bölge 1448'den sonra Stefan Vukçič Kosariç tarafından idare edilmeye başlandı. Stefan Kosariç'e dük unvanı verildi. 1466'da Hersek dükü Stefan Kosariç büyük oğlu Vladislav tarafından tahtan indirildi. Ardından ülkesini terk etmek zorunda kalan Stefan Kosariç, Fatih Sultan Mehmed'ten yardım istemiş ve buna karşılık küçük oğlunu rehin olarak İstanbul'a gönderdi (Gölen, 2010, s. 42).

Osmanlı yardım kuvvetleri 1467'de Hersek'e ulaştığı sırada Stefan Kosariç ölmüştü. Vladislav'ın Hersek'i terk edip kaçması üzerine Osmanlı kuvvetleri bölgeyi kontrol altına aldı. Hersek'in bir kısmı ilhak edildi ve yönetimine Hamza Bey tayin edildi. Bu sırada Stefan Kosariç'in ortanca oğlu Vlatko, kendisine bırakılan Volaho ve Kastelnova bölgelerinde tutunmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Hersek'ten ayrılan Vlatko, Fatih'in ölüm haberini aldıktan sonra ülkesine geri dönerek Hersek sancakbeyi Gümlüoğlu Paşa Yiğit'i bölgeden uzaklaştırdı. Buna rağmen Bosna

sancakbeyi Hersek'i yeniden ele geçirdi (Uzunçarşılı, 1982, s. 221-222). Neticede bölgenin Osmanlı topraklarına ilhakı 1483'de gerçekleşti (Çetin vd., 2011, s. 30). Hersek'in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte bölgedeki fetihler de devam etti. Yayçe kalesi, 1528 tarihinde Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey'in akınları sonucunda yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi (Akgündüz, 2013, s. 113). Klis kalesi, 1536 yılında Gazi Hüsrev Bey'in voyvodası Murad Bey tarafından zapt edildi (Okiç, 1996, s. 454). Bihke kalesi ise 1591 tarihinde Derviş Hasan Paşa'nın Bosna beylerbeyliği sırasında fethedildi (Uzunçarşılı, 1982, s. 84). Yaklaşık iki asır kadar süren bu gelişmelerin sonucunda Bosna'nın fethi tamamlanmış oldu.

2.1.1.3. Osmanlı Döneminde Bosna'nın İdaresi

Bosna fethedildikten sonra idari ve ekonomik olarak Osmanlı coğrafyasındaki diğer bölgeler gibi bu bölgenin de devlet eliyle iskân ve imarına başlandı ve idari yapısı oluşturuldu. Bosna, bundan böyle vasal bir beylik, harağgüzar bir despot, kral veya prensin hâkimiyeti altında değildi (Danış, 2018, s. 30). Osmanlı idaresinde Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancak statüsünde kabul edildi. Bosna sancağı, civar sancakların bağlı olduğu merkezi bir sancak vazifesi üstlenmenin yanı sıra Osmanlıların bölgedeki fetih faaliyetlerinde daima ileri bir konuma sahip oldu. Diğer yandan Bosna'nın fethinden önce Üsküp, Osmanlıların batıya doğru genişleme faaliyetlerinde siyasi ve askeri açıdan bir uç bölgesi durumundaydı. Ancak Üsküp'ün üstlendiği bu siyasi ve askeri ileri karakol olma özelliği kurulduğu tarihten itibaren Bosna sancağına geçti (Oruç, 2006, s. 250-254).

XVI. yüzyılın ortalarında bir uç beyliği olarak idare edilen Bosna sancağının hâkimiyet alanı genişlemeye başladı. Mohaç muharebesinden sonra Dalmaçya bölgesinin büyük bir kısmı bu dönemde alındı. Bosna sancakbeyinin emrindeki kuvvetler Slovenya'ya da girdi. Fetihlerde Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey önemli rol oynadı (Kırbaç, 2013, s. 4). 1526'da Kanuni Sultan Süleyman'ın çıktığı sefere katılan Gazi Hüsrev Bey, Macarlara karşı savaşarak bölgenin genişlemesine katkıda bulundu. Bu arada Macaristan'ın güney kısmına yerleştirilen asker ve sivillerin çoğunluğu Bosnalı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Cihat fikriyle sınır boylarında çarpışan Bosnalıların, Osmanlı safları arasında yer alan bir unsur olarak devamlı savaşa ve gazaya hazır oldukları görülmüştür (Yılmazata, 2012, s. 36-37). Öyle ki Osmanlılar, Bosna Müslümanlarını "sadık, dürüst tebaa" ve "iyi yetişmiş askerler" olarak övmüş ve takdir etmişlerdir (Eker, 2006, s. 72).

Osmanlı idaresi içinde yüksek mevkilere gelmiş olan Bosnalılar, topraklarını

savunmak adına her türlü mücadeleyi vererek Bosna'yı tam bir Boşnak vatanı haline getirmişlerdir (Kahramanyol, 2018, s. 28). Bu varolma mücadelelerini Macar, Avusturya, Venedik, Karadağ, Sırp ve Hırvat gibi ayaklanma alışkanlığı olan isyancı milletlere yakın bir konumda yer almalarına rağmen sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ni zayıflatmaya çalışan milletlere, Bosnalılar güçlü bir direniş sergilemişlerdir. Devlete olan sadakatleri ve inandıkları değerler uğruna canlarını feda etmeğe hazır olmaları Bosnalıların en önemli özellikleri arasındadır (Karabulut, 2018, s. 101). Savaş becerileri gelişmiş olan Bosnalılar Slovenya'ya, Macaristan'a ve Sırbistan'a kitleler halinde göç ederek bu yerlerde devleti temsil eden bir güç haline gelmişlerdir (Kahramanyol, 2018, s. 28).

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşlar Bosna toprakları üzerinde vuku bulduğundan bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirdi (Djurdjev, 1992, s. 300-301). Avusturya ve Venedik'e bağlı kuvvetler Bosna'yı ele geçirmek için harekete geçmişlerse de Bosna Valisi Topal Hüseyin Paşa tarafından mağlup edildiler (Akgündüz, 2013, s. 115). Ancak Bosna, 1683'de gerçekleştirilen II. Viyana kuşatması sırasında büyük bir tahribata maruz kaldı. Saraybosna başta olmak üzere Banaluka ve İzvornik gibi büyük şehirler önemli ölçüde zarar gördü. 1688'de Avusturya'ya bağlı çeteler Banaluka'daki insanların katline ve şehirlerin yıkımına yol açtı (Gölen, 2010, s. 53-54). Savaşın yaşandığı 1683-1699 yılları arasında on binlerce insan yerlerinden edildi. Avusturyalılara taraf olan Hristiyanlar, Bosna'dan göç ederek Avusturya hududuna sınır muhafızı olarak yerleşirken, Macaristan'daki yerlerinden edilen göçmenler de Bosna'ya yerleşti (Yılmazata, 2012, s. 38).

XVII. yüzyılın sonunda gerçekleştirilen Nemçe seferinin ardından, Avusturya karşısında uğranılan ve tarihte Zenta bozgunu olarak bilinen felaket üzerine Balkanlarda Osmanlı askeri gücü zayıfladı. Zenta yenilgisinden bir müddet sonra Bosna Muhafızı Mehmed Paşa'nın ölümüyle askerin başsız kalmasını fırsat bilen Avusturyalı Prens Eugene, Saraybosna üzerine saldırıya geçti. Saraybosna şehrini yüzden fazla camisiyle beraber ateşe verdi. Osmanlı'nın yeni muhafız birliklerinin yaklaştığı haberini alan Prens Eugene şehirden geri çekilmek zorunda kaldı (Alparslan, 2006, s. 27). 1697'de gerçekleşen bu olay, Saraybosna şehrinin 8 bin kadar düşman tarafından yağmalanıp, neredeyse tamamen yakılmasıyla sonuçlandı. Şehir, sonradan tekrar inşa edildiyse de verilen tahribat yüzünden bir daha o eski ihtişamına dönemedi (İmamoviç, 1986, s. 1748).

Saraybosna'ya düzenlenen bu saldırı, Zenta zaferinin etkisini pekiştirdi ve

Osmanlı Devleti'nin Karlofça gibi ağır şartlar içeren bir antlaşmayı imzalamasına sebep oldu. Böylelikle 1699'da Avusturya, Lehistan ve Venedik ile Karlofça antlaşması yapıldı. Antlaşma gereği yıllardır değişmeyen Bosna eyaletinin sınırları değişime uğradı. Buna göre Bossut suyunun Sava'ya döküldüğü yerden Brod kalesine kadar uzanan Sava nehrinin oluşturduğu hat Bosna hududu olarak kabul edildi. Ayrıca üzerinde ihtilaf edilen Brod, Doboy, Dupiçe, Kostayniçe Yesanofça, Krupa, Novi ve Bihke kaleleri Avusturyalılar tarafından boşaltılarak Osmanlı hâkimiyetine bırakıldı. Buna karşılık Kostayniçe de Avusturya'ya teslim edilerek Bosna hududu belirlenmiş oldu (Özcan, 2001, s. 506).

XVIII. yüzyıl, Karlofça Antlaşmasından itibaren imparatorluğun sınır eyaleti haline gelen Bosna için zor bir dönem oldu. Bosna, askeri açıdan ağır bir yük altına girdi ve pek çok savaşa sahne oldu. Avusturya, Rusya ve Venedik ile yapılan savaşlar Bosna'nın gelişimini olumsuz etkileyen diğer hadiseler oldu (Jelavich, 2013, s. 99). Avusturya ve Venedik'in Bosna'yı ele geçirme planları bu dönemde de devam etti. Nitekim 21 Ekim 1718 tarihinde her iki devletle Pasarofça Anlaşması imzalandı. Genellikle Avusturya lehine sonuçlanan bu antlaşmayla Osmanlı Devleti hem uğradığı toprak kayıpları neticesinde Orta Avrupa'dan çekilmiş oldu hem de bölgedeki güçlü konumunu kaybetmeye başladı. İmzalanan antlaşma ile Bosna'nın kuzey kısmı tamamen Avusturya'ya terk edildi. Venediklilere de savaş sırasında işgal ettikleri bölgeler verildi (Özcan, 2007, s. 177-180).

Avusturya, çok geçmeden Osmanlı ile arasındaki antlaşmayı bozduktan sonra Bosna'ya savaş ilan etti. Bosna cephesine 80 bini Avusturya ve 20 bini Macar'dan oluşan 150 binden fazla kalabalık bir ordu gönderildi. Öte yandan Bosna'ya geçişi kolaylaştırmak için Banaluka'nın uzağında bulunan Sava nehri üzerine çok sayıda köprü yaptırıldı (Turhan, 2018, s. 83). Bu arada dönemin Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa, Avusturya'nın savaş hazırlığını önceden Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'ya bildirdiyse de Avusturya'nın antlaşmaya sadık kalacağını düşünen Mehmed Paşa uyarıları dikkate almadı. Avusturya ordusunun harekete geçtiği haberini alan Hekimoğlu Ali Paşa, bölgenin ileri gelenlerini Travnik'e getirterek burada bir toplantı düzenledi. Toplantıdan, eli silah tutan herkesin düşmana karşı bölgeyi savunma kararı çıktı. Alınan karar doğrultusunda otuz iki kazadan asker tertip edildi. Bosna'nın savaş hazırlığı sırasında Avusturya ordusu da 9 Temmuz 1737 tarihinde Bosna toprakları üzerine saldırıya başladı (Uzunçarşılı, 1982, s. 274). Buna karşılık Hekimoğlu Ali Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Banaluka'da Avusturya ordusunu mağlup edip kesin bir zafer kazandı. Avusturya, aldığı mağlubiyet sonrasında 1739 senesinde imzaladığı Belgrad anlaşması ile Furjon kalesi hariç Pasarofça

antlaşmasından elde ettiği kazanımları geri vermek zorunda kaldı (Djurdjev, 1992, s. 301).

Avusturyalılarla yaşanan bu uzun savaş süreci Bosna'yı mali ve askeri açıdan yıprattı. Bu sırada Bosna, Hekimoğlu Ali Paşanın idaresi altında idi. Hekimoğlu Ali Paşa, Bosna'yı merkezi hükümet tarafından oluşturulan heyetin yardımıyla idare etmekteydi. Onun ayrılışından itibaren ülkede siyasi bütünlük bozuldu ve devletin üstesinden gelemeyeceği bir kargaşa ortaya çıktı. Böyle bir ortamda kaptanlar[1] ile yeniçeriler arasında bir iktidar mücadelesi başladı. Vergi tahsilinde bulunan yerel ayanlar birbirleriyle anlaşamazken, diğer taraftan kaptanlar yeniçerilerle, yeniçeriler de kendi aralarında huzursuzluklar yaşadı. Bosna'daki merkezi otoritenin zayıflığı karşısında ayan ve kaptanlar güçlerini arttırdı. Hekimoğlu Ali Paşa, Bosna'ya geri döndüyse de merkezi hükümet tarafından halkın üzerine konulan ağır vergi mesuliyetini üstlenmek zorunda kaldı. Ancak yerel güçlerin muhalefeti sebebiyle aynı yıl bölgeyi terk etmek zorunda bırakıldı (Jelavich, 2013, s. 99-100).

Anarşinin hüküm sürdüğü Bosna eyaletinde yeni vergilerin zorla tahsil ettirilmesi veya mevcut olanların arttırılması, durumları daha da zorlaştırdı ve bir takım isyanlara sebep oldu. Nitekim Hekimoğlu Ali Paşa'nın Bosna valiliği sırasında böyle bir isyan patlak verdi. Kadı Abdurrahman Muharrem'in önderlik ettiği bu isyan, on yıldan fazla sürdü. İsyân, Abdurrahman Muharrem'in öldürülmesinden sonra yavaşladı ve isyancıların 1757'de Kukoviça'da kesin yenilgiye uğratılmasıyla sona erdi (Suçeska, 1982, s. 760-761). İsyânın etkilerini 1742-1765 yılları arasında kapsayan 1 ve 2 numaralı ahkam defterlerindeki bazı hükümlerde de görmek mümkündür.

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde eski gücünü kaybeden Osmanlı merkezi yönetimin, artık taşra üzerindeki etkisinden söz etmek mümkün değildir. Bu yüzyılda, devletin güçlü ve adaleti temin edebilecek kabiliyetteki idarecileri de kalmadı. Devletin ekonomik, adli ve askeri kurumlarının işleyişinde bozulmalar meydana geldi. Kadılar, adalet sistemini tarafsız bir şekilde uygulamaktan kaçınılmaktaydı. Âyanların ve diğer görevlilerin de bu gibi durumlarda alakasız kalmaları, önemli işlerin icra edilmesinde bazı aksamaların meydana gelmesine yol açtı. Osmanlı halkı, bütün bu yüzyıl boyunca yöneticilerin keyfi uygulamalarından muzdarip oldu. Devlet, gücünün yetmediği bölgelerde halkın bu şikâyetlerine de mani olamadı. Ağır ve adaletsiz vergi yükü halkı canından bezdirdiği gibi idarecilerin kanunsuz hareketleri yönetim hakkında olumsuz düşüncelerin oluşmasına sebep oldu. Kanun tanımayan kişiler, cezalandırılmak istendiğinde bir

kısmı isyan etti, kimi zaman da çıkan isyanlar bastırılmadı (Özkaya, 2020, s. 5-7).

[1] XVI. yüzyılın sonlarında sınır boylarının korunması amacıyla “kapudanlıklar” adı verilen askeri çiftlikler kurulmuştur. Askeri güçlerini kullanan bu çiftlik sahipleri, zamanla topraklarını büyüterek yeni bir soylu sınıf oluşturdu. (Gölen, 2006, s. 372)

2.1.1.4. Bosna’nın İdari Yapısı

Osmanlı taşra teşkilatındaki en üst idari birim, beylerbeyinin yönetimi altında bulunan eyaletlerdi. Eyaletler, sancakbeyi tarafından idare olunan sancak veya liva denilen idari birimlerden meydana gelirdi. İdari ve askeri işlerden sorumlu olan beylerbeyi, vali sıfatıyla “Paşa sancağı” olarak adlandırılan eyalet merkezinde ikamet etmekteydi (İnalcık, 1995, s. 548-550). Eyaletlerin alt birimleri olarak kabul edilen sancaklar; kaza, nahiye ve köylerden oluşmaktaydı. Sancağın başında bulunan sancakbeyi, sefer zamanı kendi emrindeki askeri birliklerle beylerbeyinin hizmetine girerdi (Şahin, 2009, s. 98-99). Sancak, Osmanlı devletinin idari, mali ve askeri sisteminin temel birimi idi. Zira bu sistemin temelini oluşturan tahrir defterlerinde sancak birimi esas alınmış ve her bir sancak için ayrı ayrı kanunnameler düzenlenmiştir (Kılıç, 1997, s. 9).

1463 senesinde müstakil bir sancak olarak organize edilen Bosna, ayrı bir eyalet haline gelinceye kadar Rumeli eyaletine bağlı kalarak idari taksimat içerisinde yerini korudu (Emecen, 1992, s. 296). Bosna sancağının idari taksimatı ile ilgili olarak elimizdeki ilk bilgiler, sancağın kuruluşu öncesine dayanan 1455 tarihli tahrir defteridir. Üsküp uç beyi İsa Bey idaresindeki topraklarda yapılan bu tahrirde, kuruluşundan sonra Bosna sancağına dâhil edilen bölgelerin kayıtları yer almaktadır. Sancağın kuruluşundan sonra tutulan ilk tahrir defteri ise 1468/1469 tarihli (Oruç, 2006, s. 563). Bu dönemde Bosna sancağı; Bosna kralı toprakları, Pavlioğulları toprakları, Kovaçoğulları toprakları ve Hersek (Stejepan Kosaça) toprakları olmak üzere dört vilayetten müteşekkildi. Bunlara ilaveten 1455 senesinde İsa Bey’in idaresindeki topraklara bağlı olan Yeleç ve Saray isimli bölgeler de vilayet olarak Bosna sancağına bağlandı. Vilayet tabiri, genel olarak Bosna’nın fethinden önceki idari dağılımı ifade etmek için kullanılmıştır. Zira fethedilen bölgeler, daha çok önceki sahiplerin adıyla anılmış ve bu kişilerin hüküm sürdüğü topraklar vilayet tabiriyle belirtilmiştir. Osmanlı tarihçilerinden olan Tursun Bey de Bosna’nın

fethinden bahsederken, bölgenin dört vilayetten oluştuğunu ve bu vilayetlerin fetih öncesinde bölgede hüküm süren beylerin toprakları olduğunu vurgulamıştır (Oruç, 2006, s. 251-254).

Başlangıçta bir sancak olarak düzenlenen Bosna, bölgedeki stratejik ve askeri öneminin giderek artması üzerine, kendisine bağlı altı sancak ile eyalet statüsüne yükseltildi. 1580 yılında Bosna, Hersek, Klis, Pojega, Orahoviçe, İzvornik ve Kırka sancaklarının bağlı olduğu eyaletin yönetimi Ferhat Paşa'ya tevdi edildi (Akgündüz, 2003, s. 113). Bosna eyaletinin merkez sancağı Bosna sancağı olarak belirlendi. Beylerbeyinin paşa unvanıyla burada ikamet etmesi sebebiyle, Bosna sancağı bu dönemden itibaren paşa sancağı adıyla anılmaya başlandı (Oruç, 2006, s. 254). 1584 yılında, sancak statüsüne çıkarılan Yenipazar da bu idari yapıya dâhil edildi. XVI. yüzyıl sonlarına doğru, eyalete eklenen Zaçesne (Çernik) sancağı ile sancak sayısı sekize yükseltilmiş oldu (Emecen, 1992, s. 296).

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avusturya ile yapılan savaşlar, eyaletin idari yapısında sürekli değişikliklere sebep oldu. Buna bağlı olarak sancaklara ilişkin kayıtların da değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır (Gölen, 2010, s. 135). Nitekim XVII. yüzyılın ortalarına ait kaynaklara göre Bosna eyaleti; Bosna, Hersek, İzvornik, Klis, Kırka, Zaçesne ve Bihke olmak üzere toplam yedi sancaktan oluşmaktadır. Bu yüzyılın başlarında Pojega sancağı, Bosna'dan ayrılarak Kanije eyaletine dâhil edildi. Karlofça antlaşması ile sınırların yeniden belirlenmesi sonucunda, eyaletteki sancak sayısı beşe düşürüldü (Emecen, 1992, s. 296). 1691 yılından itibaren eyalet sınırlarının dışında kalan Zaçesne sancağının (Moacanin, 2013, s. 63), 1700-1718 yıllarını içeren tevcihat defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Zaçesne, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında ocaklık olarak tevcih edilen tek sancak olma özelliğine sahiptir. Bu suretle Bosna eyaleti, eski idari düzenine dönerek Bosna, Hersek, İzvornik, Klis, Kırka, Bihke ve ocaklık şeklinde yönetilen Zaçesne'den müteşekkil yedi sancaklı yapıya yeniden kavuştu (Kılıç, 1997, s. 47). Bosna'nın XVIII. yüzyıl boyunca bu idari düzenini büyük ölçüde koruduğu gözlemlenmektedir (İnbaşı, 2015, s. 805-806).

2.1.2. Osmanlı Hukuk Düzeni ve Adalet Erişim Mekanizması

2.1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Hukuk Sistemi: Şer'i ve Örfi Hukukun Birlikteliği

İnsanlar, toplum içerisinde bir bütün olarak veya büyük küçük gruplar halinde bir arada yaşamak zorundadırlar. Onların toplu halde yaşamalarını sağlayan birtakım kurallar mevcuttur. Bu kurallar bütününe hukuk denilmektedir (Özyörük, 1959, s.

18). Hukuk, insanlar ve kurumlar arasındaki etkileşimi sağlamak için onlara yetki ve sorumluluk kazandıran bir mekanizmadır. Çünkü toplumsal hayatın temel kurallarıyla ilgili devletin esas kriterlerini hukuk belirlemektedir. Bu açıdan hukuk, toplumsal hayatı şekillendiren, ferd-toplum ilişkisini düzenleyen, insanlar arasında adalet ve düzeni temin etmeye yönelik uyulması gereken bağlayıcı kurallar bütünüdür. Hukuk kuralları, toplumsal yaşamın gerektirdiği ve döneminin getirdiği şartlara göre bazı değişikliklere uğrasa da her devirde var olagelmıştır. Bu var oluş, insanlık tarihi ile başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir (Sargın, 2009, s. 160-161).

Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yer alan usul ve kaideler kendiliğinden ortaya çıkmış değildir. Kendisinden önce kurulan Türk-İslam devlet geleneğinden miras olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti, devraldığı mirasla şekillenen bu hukuki sisteme yeni şeyler katmayı ihmal etmedi. Bunu yaparken zamanın ve ihtiyaçların gerektirdiği düzenlemeleri uygulayarak kendi hukuki sistemini geliştirdi (Aydın, 2019, s. 65). Neticede, döneminin şartları ışığında bir hukuk sistemi geliştirmekle kalmadı aynı zamanda bunun hayata geçirilmesi ve etkin bir şekilde uygulanması için çaba sarf etti.

Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de şer'i ve örfi hukuk geçerli olmuştur. Osmanlı hukuk anlayışı esas itibarıyla dini esaslara dayanır. Devlet-toplum yaşamında dini hükümler geçerlidir. Buna göre klasik dönem Osmanlı hukuk sistemi şer'i hukuk hükümlerine göre düzenlenmiştir. Ancak Osmanlı hukuku sadece şer'i hükümlerden ibaret değildir. Şer'i hukukun yetersiz olduğu alanlarda bu hukuka aykırı olmamak şartıyla örfi hukuk sisteme dâhil edilmiştir. Örfi hukuk, padişahın iradesine dayanan hukuktur. Örfi hukuka yani padişaha kanun koyma yetkisini tanıyan şer'i hukuktur. Her iki hukuk sistemi de birbiriyle uyumlu bir şekilde işlemiştir (Erbay, 2018, s. 220). Nitekim M. Akif Aydın şer'i ve örfi hukuk ilişkisini şöyle tarif etmiştir: "Her şeyden önce örfi hukuk şer'i hukukun birtakım hükümlerini ortadan kaldırmak veya değiştirmek iddiasıyla ortaya çıkmış değildir. Bilakis şer'i hukukun tanıdığı yetki çerçevesinde veya bu hukukun düzenlememiş bulunduğu alanlarda hüküm koyması söz konusudur" (Aydın, 1994, s. 384).

Osmanlı Devleti'nde şer'i ve örfi hukukun her alanda uygulandığı göze çarpmaktadır. Şer'i hukuku devletin temeli olarak kabul eden devlet başkanları, kendi örf ve adetlerinden yola çıkarak yeni kanun ve fermanlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda uzun dönemler boyunca idare hukuku, ceza hukuku ve mali hukuk alanlarında kapsamlı bir biçimde kanunlar düzenlenmiştir. Şer'i hukuk hükümleri

sadece özel hukuk sahasında geçerli olmuşken, özellikle kamu hukuku, toprak hukuku ve devlet hukuku alanlarında oluşan boşluklar ise örfi hukuk yoluyla doldurulmuştur (Doğan, 2019, s. 197).

Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısını oluşturan şer'i hukuk, kaynağını Kuran-ı Kerim, sünnet, icma ve kıyastan almaktadır. Masâdiru's-şeria veya edille-i şer'iyye olarak da adlandırılan bu kaynaklar üzerinde bütün hukukçular ittifak etmişlerdir. Bu kaynakların başında, diğer kaynakların bile bağlayıcılık ve meşrutiyetini kendisinden aldıkları, şer'i hukukun asıl delili olan Kuran-ı Kerim gelmektedir. Kuran'ı Kerim, hukuk kurallarından oluşan, topluma ve devlete karşı nasıl davranılması gerektiğini öğütleyen ve ahlaki esaslara dayanan kutsal bir kitaptır. Kuran-ı kerimden sonra şer'i hukukun ikinci asıl delili sünnettir. Hz. Peygamberin hayatından çıkarılmış kural ve kaidelerin tümü anlamına gelen sünnet, hukuki bakımdan meşrutiyetini kitaptan aldığı için mutlak delil olarak kabul edilmiştir (Ekinci, 2008, s. 106-114).

Şer'i hukukun oluşmasında İslam hukukçularının görüşleri de önemli rol oynamıştır. İslam hukukçularının, hukuki bir mesele hakkında oy birliği ile ortaya koymuş oldukları hükümlere icma denilmektedir. Zamanın ihtiyaçlarına icma yoluyla çözüm aranabilmiştir. İcmanın Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında toplanan bir kuruldan çıkan ortak kararlar sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir. Kaynağını Kuran ve sünnetten alan icma, şer'i hukukun üçüncü kaynağı durumundadır (Dinç vd., 2017, s. 605). Şer'i hukukun asli kaynaklarından dördüncüsünü kıyas teşkil etmektedir. Kıyas yöntemi, Kuran, sünnet ve icmada çözümü bulunmayan hukuki meselelerde uygulanmıştır. Şer'i prensiplere dayanan bu üç kaynak kanıtlayıcı olarak değerlendirilirken, kıyas izhar (gösterme) edici bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kısacası kıyas, çözümü istenen hukuki bir meselenin hükmünü, aralarındaki illiyet bağına dayanarak hükmü çözümlenmiş benzeri meseleye göre belirlenmesidir (Akgündüz, 1986, s. 47-48).

Osmanlı hukukunun diğer bir yönünü örfi hukuk oluşturmuştur. Ancak örfi hukuk referansını dini kaynaklardan değil, bizzat padişahın koymuş olduğu emir ve fermanlardan alırdı. Yani padişahın iradesine bağlı olarak gelişmiştir. Buna göre padişah, siyasi ve idari alanlarda birtakım kurallar koyabilir ve bu konularda sınırsız yetkiye sahiptir (Halaçoğlu, 1991, s. 105). Osmanlı padişahı kendisine tanınan sınırlar içinde hareket ederek örfi hukukun esaslarını meydana getirmiştir. Padişahın iradesiyle oluşan bu hukuki esaslar, çeşitli dönemlerde kanunlar haline getirildi. Oluşan kanunların bir araya getirilmesi ile de kanunnameler ortaya çıkmış oldu (Kazıcı, 2003, s. 69).

Osmanlı padişahının en belirgin iradi ürünü kanunname'dir. Kanunname, padişahın isteği veya hükümetin talebi üzerine Divan-ı Hümayun üyelerinden nişancı tarafından şeklen usulüne göre hazırlanır, içeriğinin şer'an meşrutiyetine dair şeyhülislamdan fetva alınır ve divanda mütalaa edilip padişaha sunulurdu. Padişaha sunulan bu hukuk metni onun tasdiki ile kanunlaşır iradesine bağlandıktan sonra ilan edilirdi (Ekinci, 2008, s. 183-184). Kanun çıkarma, padişahın kişisel hakkıdır. Tahta geçen Osmanlı padişahı, kendinden önceki padişahın hüküm ve fermanlarını isterse onaylar, istemezse değiştirir, kaldırır ya da yenilerini çıkarabilirdi (Çağatay, 1987, s. 631). Dolayısıyla yürürlüğe giren kanunların geçerliliği ilgili padişahın ömrü ile sınırlıydı. Kanunların, sonradan gelen padişahın onayından geçmesi gerekmektedir (Aydın, 1994, s. 378). Mesela Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesi bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. Fatih, yürürlükte kalmasını istediği ata ve dede kanunlarını "benim dahi kanunumdur" şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca kendisinden sonra gelecek padişahları da bu kanunla bağlamak istemiştir. Böylelikle kanun koyucu olarak özel bir yer edinmiştir (İnalçık, 2005, s. 34).

İlk Osmanlı kanunnamesi, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle dönemin nişancısı Leyszade Mehmed Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Kanunname, Fatih devrine kadar yürürlükte olan kanunlardan oluşmuştur. Ancak padişahın ilave ve katkılarıyla tamamlanmaya çalışılmıştır (Özcan, 2003, s. 59). Fatih kanunnamesi, sonradan hazırlanan kanunlara örnek teşkil etmiştir. Bu kanunlar birtakım değişikliklerle devam ettirildi. Nitekim Kanuni devrinde Kanun-ı Osmani adında yeni bir kanunname düzenlendi. Bu kanunnameler, üzerinde bazı küçük değişiklikler yapılmış olmakla birlikte Tanzimat dönemine kadar yürürlükte kaldı (Baytimur, 2011, s. 40). Genellikle idari bir niteliğe sahip olan Fatih kanunnamesi, önceki mevcut hükümleri ihtiva etmektedir. Kanunnamede, şer'i hukuka aykırı herhangi bir kurala rastlanılmamaktadır. Kanuni döneminde hazırlanan kanunname ise Fatih kanunnamesinin tekrarı ya da genişletilmiş halidir. Sadece idari alana özgü olmayan bu kanunname, idari, mali ve cezai alanlarla ilgili hükümleri içermektedir (Şen, 1999, s. 333).

Kanunnamelerle yürürlüğe giren örfi hukukun şer'i hukuka aykırı olmaması gerekmektedir. Nitekim örfi hukukta yapılan düzenlemeler bazı yazarlar tarafından şer'i hukuka bir alternatif ve padişahın sınırsız kanun koyma yetkisinin bir yansıması olarak yorumlanmaktadır. Bu durum genellikle örfi hukukun ortaya çıkışında, şer'i hukukun düzenleme yapmamış olduğu alanlarda yetersiz kaldığı gerekçesiyle birlikte dillendirilmiştir. Bununla beraber örfi hukukun şer'i hukuktan tamamen bağımsız,

hatta kimi zaman onu tadil eden bir özellik kazandığı yaklaşımını sergileyen Fuad Köprülü, Halil İnalcık ve Ömer Lütfi Barkan'ın bu eğilimde oldukları görülmektedir. Özellikle Barkan'ın bu konuda içinde bulunduğu dönemin de etkisiyle, örfi hukukun şer'i hukuktan bağımsız olduğunu kanıtlamaya yönelik gayreti bunların başında gelmektedir (Kenanoğlu, 2005, s. 145).

Osmanlı Devleti'nde örfi hukuk kuralları çerçevesinde çıkarılmış yazılı kaynaklarından birisi de adaletnamelerdir. Adaletname, devlet otoritesini temsil eden görevlilerin halka karşı bu yetkilerini kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan padişah fermanıdır. Umumi emirler içeren adaletnameler, eski İran ve Türk-Moğol devlet geleneğinde de kullanılan bir uygulamadır. Amaç, adaletin sağlanması noktasında hukuka aykırı davranan görevlilere devlet otoritesini hatırlatmaktır. Adaletnameler, halkın emniyet ve huzurunu sağlamak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını engellemek için neşredilmiş hükümler olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri açısından önemlidir (İnalcık, 1988, s. 346-347).

2.1.2.2. Şikâyet Hakkı ve Başvuru Mekanizmaları

Osmanlı hukuk sisteminde adaletin sağlanmasında önemli araçlardan biri şikâyet hakkıdır. Bu hak, sadece bireysel bir hak arayışı değil, aynı zamanda merkezi otorite ile taşra arasında doğrudan bir iletişim ve denetim mekanizmasıdır. Devlet, halkıyla doğrudan iletişim kurma aracı olarak bu şikâyet mekanizmasını geliştirmiş ve söz konusu kanalı her zaman açık tutmaya çalışmıştır. Bu süreçte herhangi bir ön koşul aranmadığı için şahısların doğrudan merkeze ulaşabilmelerine imkân tanınmıştır. Böylece devlet ile halk arasında kesintisiz bir iletişim ağı kurulmuş ve bu durum her iki taraf açısından önemli faydalar sağlamıştır. Her şeyden önce çevreden merkeze doğru bir bilgi akışı gerçekleşmiş; bu sayede devlet, çıkardığı kanunların ve şariat hükümlerinin taşrada uygulanıp uygulanmadığını denetleyebilme imkânı elde etmiştir. Diğer taraftan, halk da taşrada karşılaştığı her türlü hukuka aykırı uygulama ya da zulüm karşısında daima doğrudan başvuruda bulunabileceği açık ve güvenilir bir mercie sahip olmuştur (Tuğluca, 2020, s. 49).

Şikâyet hakkı, gerek yöneten sınıf gerekse halk arasından herhangi bir şahsın uğradığı haksızlığı ilgili makamlara ileterek çözüm aramasını mümkün kılan temel bir başvuru mekanizması olarak tanımlanabilir (Taş, 2007, s. 189). Bosna eyaletinde şikâyet hakkının kullanımı, çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşmiştir. İncelenen defterlere göre, kimi zaman doğrudan Divan-ı Hümayun'a başvurulmuş, kimi zaman

arzuhal adı verilen dilekçeler sunulmuş ya da kadı ve naip gibi yerel yöneticiler aracılığıyla mektuplar gönderilmiştir. Bu üç temel yöntemin yanı sıra; ilam, arz, tahrirat ve takrir gibi yollarla da şikâyetlerin iletildiği tespit edilmiştir.

Doğrudan yapılan başvurular en yaygın kullanılan şikâyet biçimidir. Bu bağlamda Divan-ı Hümayun’a arzuhal yöntemiyle iletilen şikâyetleri de doğrudan yapılan şikâyetler olarak değerlendirmek mümkündür. Zira arzuhalde yapılan başvuru şahsen yapılan bir başvuru yöntemidir. Kişi, arzuhalini Divan-ı Hümayun’a kendisi teslim etmektedir (Tuğluca, 2020, s. 50). Bugünkü adı dilekçe olan arzuhal, bir istek veya şikâyet sunmak üzere üst makama yazılan bir belge türüdür. Sunulan arzuhaller, genellikle bir haksızlığın giderilmesi, bir görev veya ücret talebinde bulunulması yahut bir yanlışlığın düzeltilmesi amacıyla yazılabilirdi (İpşirli, 1991, s. 447). Toplumun her kesiminden insanların arzuhal sunma hakkı bulunmakta olup, padişah’tan yerel yöneticilere kadar çeşitli makamlara bu yolla başvuruda bulunulmaktaydı. Bu yöntem de Osmanlılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1998, s. 307).

Bosna eyaletinden merkeze iletilen şikâyetlerin hangi yöntemlerle ulaştırıldığı ve başvuru süreçlerinin ne ölçüde gerçekleştiği, bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir. Ancak bu incelemeye geçmeden evvel, şikâyetlerin kabul edildiği ilgili kurumlara değinmek gerekmektedir.

2.1.2.3. Şikâyetlerin İletildiği Kurumlar

a. Şikâyetlerin İlk başvuru Noktası Olarak Kadı Mahkemeleri

Osmanlı adliye teşkilatı, İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren kurulup gelişen bir yapıdadır. Öyle ki Türk-İslam geleneğinin devamı şeklinde bir yapı arz eden Osmanlı adliye sistemi, diğer devletlere nispeten görev ve yetki alanında daha gelişmiştir. Şer’i ve örfi davalarda tek yetkili merci konumunda olması bunun en belirgin göstergesidir. Eski Türk-İslam devletlerindeki mezalim mahkemelerinin yerini Osmanlı’da kısmen kadı mahkemeleri almıştır. “Meclis-i şer” ya da “mahfil-i şer” olarak adlandırılan klasik Osmanlı mahkemeleri, genellikle tek dereceli ve tek hâkimli bir yapı arz etmektedir. Bu mahkemelerin her iki dava türüne de bakıyor olması dolayısıyla diğer İslam devletlerinde var olan çeşitli yargı kurumlarının neden olabileceği hukuki karmaşanın önüne geçmiştir (Aydın, 2003, s. 341-342).

Şer’iyye mahkemeleri (meclis-i şer‘) Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan

Tanzimat dönemine kadar geçen sürede çeşitli hukuki meselelerin ele alındığı bir kurum olmuştur (Fendoğlu, 1999, s. 454). Şer‘i mahkemelerde yargı işlevini yerine getiren bir kadı ve kadılara yardımcı olan bazı görevliler vardı (Aydın, 2003, s. 343). Mahkemelerin hususi makam binaları yoktu. Kadı, genellikle ikamet ettiği evde veya camide dava dinlerdi. Bazen de yolda giderken kadıya başvurup davasını arz edenler olur, hemen ayaküstü dava görülüp karara bağlanırdı (Ekinci, 2001, s. 963). Kadı, mahkeme yerini istediği şekilde değiştiremezdi, ancak toplantıların gününü ve zamanını kendi isteği doğrultusunda belirleyebilirdi. Mahkemeler gece gündüz herkese açık tutulurdu. Mahkemede karar verme yetkisi sadece kadıya ait olup, anlamadığı konularda bilirkişilerin görüşleri doğrultusunda karar verirdi (Arık, 1997, s. 14-15).

Osmanlı'da yeni fethedilen bölgelere hemen kadılar atanırdı. Böylelikle fethedilen bölgeye, devletin ve İslam'ın egemen olması sağlanırdı (Durhan, 2008, s. 56). Osmanlı Devleti'nde ilk kadı tayini Osman Gazi döneminde yapılmıştır. Devletin kurucusu olan Osman Gazi, Karacahisar'ı fethettikten sonra burayı kendisine merkez edinmiş ve Dursun Fakih'i buraya kadı olarak tayin etmiştir (Ekinci, 2008, s. 368). Kadıların ataması başlangıçta kazaskerlik makamıyla yapılmıştır. Fakat belli bir süre sonra bu makam Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlar, Osmanlı Devleti'nde ilmiye adı verilen ve kaza, fetva ve öğretim işleriyle uğraşan sınıfın başlıcalarıydılar (Ekinci, 2010, s. 9). Kadıların ve diğer ilmiye sınıfına mensup kişilerin tayin, terfi ve azil işlemleri kazaskerler tarafından yapıldı (İpşirli, 1997, s. 610).

Kadıların, hâkim veya hâkimü's-şer' de denilmekteydi. Hükümdarın mutlak vekili olan kadı, idari ve hukuki hükümlerin yürütücüsü olmanın yanı sıra kendisine ulaşan hükümet emirlerini de görev yerinde uygulayan bir makamdı (Ekinci, 2008, s. 367-368). Kadılar, mahkemelere yapılan başvurular doğrultusunda keşiflerde bulunurdu. Keşif yapmalarının sebepleri arasında, halk arasında yaşanan sorunlara çözüm bulmak, cinayet ve darp olaylarında gerekli incelemeleri yapmak, birinin ölümünden sonra varisler arasında miras taksiminde bulunmak gibi işleri halletmek yer almaktadır (Ortaylı, 2017, s. 79). Kadı, keşif işlemini bizzat kendisi yapabildiği gibi bu iş için naibini görevlendirdiği de olurdu (Kayar, 2020, s. 208). Kadılar sadece yargı işleriyle uğraşmazdı. Bulundukları yerin yönetimini ve asayişini temin etmek, cami ve vakıfların denetimini yapmak, çarşı ve pazarların kontrolünü sağlamak, imar faaliyetlerini gerçekleştirmek, noterlik yapmak gibi görevleri de bulunmaktaydı (Bozatay, 2014, s. 78).

Kadı, hukuki ve idari bütün bu görevlerini icra ederken ona yardımcı olan bazı görevliler bulunmaktaydı. Kadının yargı görevini yerine getirirken yardımına başvurduğu görevlilerin başında naibler gelmektedir. Mahkeme dışında veya olay yerinde halledilmesi gereken tahkikat ve keşiflerde kadı, bu işler için bir naib tayin etmekteydi. Naib, kadının görevi başında bulunmadığı durumlarda onun adına davalara bakıp hüküm vermekteydi (Akdağ, 2020, s. 288). Kadılarla aynı yetkilere sahip olan naiblerin tarafsız olmaları gerekmekteydi. Bu bağlamda görevli oldukları yörenin dışından seçilmeleri esastı. Davalarda rüşvet ve kayırma gibi haksızlıkların önüne geçmek için böyle bir tedbir alındığı bilinmektedir (Özkaya, 2020, s. 217-218). Naiblerin sayısı kadının görev yaptığı bölgenin büyüklüğüne göre belirlenirdi. Bunlar kadılar tarafından atanıp kazaskerin onayı ile göreve başlardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 117).

Kadıların yargılama faaliyetlerini ifa ederken onlara yardımcı olan diğer görevliler kâtiplerdir. Kâtipler, yargılamaya ilişkin hukuki metinleri oluşturan ve kadıların almış oldukları kararları defterlere geçiren mahkeme görevlileridir (Akdağ, 2020, s. 289; Kavak, 2015, s. 6). Kâtiplerin de hukuka aykırı davranmalarını önlemek için yerli kişilerden seçilmeleri yasaklanmıştır. Bu sebeple yerliden kâtip atanmaması hususuna özen gösterilirdi (Özkaya, 2020, s. 231). Kâtip olacak adayın belli bir birikime sahip olması gerekirdi. Bunun dışında güzel yazı yazmak ve yazılacak metnin inceliklerini de bilmeleri beklenirdi (Kavak, 2015, s. 2-3).

Mahkemelerde kadılara yardımcı olan bir diğer grup da şühûdü'l-hâl olarak adlandırılan şahitlerdir. Bunlar mahkemelere müşahit sıfatıyla katılan kimselerdir. Mahkemedeki sayıları birden fazla olup bölgenin ileri gelenleri arasından seçilirlerdi. Aralarında hukuk adamlarının da bulunduğu bu kimseler mahkemenin işleyişine ve kararına müdahale etmezler. Mahkemede yürütülen yargılamanın hukuka uygun olup olmadığına tanıklık ederlerdi. Bununla beraber mahkemede kadılarının doğru ve tarafsız karar vermelerine dolaylı olarak etki ettikleri düşünülmektedir (Doğan, 2019, s. 207). Bu bağlamda şühûdü'l-hâl'in kadılar üzerinde bir denetim görevi olduğu söylenebilir. Nitekim mevcut şahitlerin huzurunda görülen davalarda kadılar, yanlış bir karar almaktan imtina edip adil davranırlardı.

Osmanlı Devleti'nde şer'iyye mahkemeleri dışında uyuşmazlıkları çözen iki mahkeme daha vardır. Bunlar zimmilerin hukuki ihtilaflarına bakmakta olan cemaat mahkemeleri ve yabancı devletlere verilen imtiyazlar neticesinde müste'men[1] statüsündeki yabancıların davalarına bakan konsolosluk mahkemeleridir. İslam hukukunda zimmi ve müste'men, dini ve hukuki anlamda

bütün haklara sahiptir. Her iki kesimin de şer'i mahkemelere dava götürebilme hakları vardı. Eğer taraflardan birisi Müslüman ise o takdirde davanın çözüm yeri kuşkusuz şer'i mahkemeler olmaktaydı (Ekinci, 2010, s. 189).

[1] Müste'men, kendisine eman (güvence) verilen yabancı demektir. (Kelebek, 2019, s. 257)

b. Şikâyetlerin Nihai Mercii Olarak Divân-ı Hümâyûn

Padişah divanı demek olan Divân-ı Hümâyûn genel anlamda idari, siyasi ve askeri devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bir kurum olarak bilinmektedir (Mumcu, 1994, s. 430-431). Her ne kadar devlet işleriyle ilgilenen bir kurum olarak bilinse de bunların haricinde halktan gelen her türlü şikâyet, itiraz ve davalara bakan bir üst mahkeme işlevi de görmüştür. Adaletin sağlanması ve haksızlıkların giderilmesi halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya padişaha sunabilmesiyle mümkün olmuştur. Şikâyetlerin iletildiği mercii olan Divân-ı Hümâyûn'un en önemli görevi de budur. Divan'a yapılan başvurular, padişahın her zaman orada hazır bulunduğu inancı ile yapılmıştır. Ancak padişahın her şikâyeti bizzat dinleyip karara bağlaması mümkün değildir. Onun adına karar alma yetkisi olan bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'nde de bu işlevi Divân-ı Hümâyûn yerine getirmiş, neticede padişah adına kararlar alan mercii olmuştur (İnalcık, 1988, 33-35).

Osmanlılarda devlet işlerinin divan kurularak yönetilmesi geleneği Orhan Bey döneminden itibaren var olmuştur. Fatih devrine kadar haftanın her günü yapılan divan toplantılarına bizzat padişah başkanlık ederken, onun saltanatında bu görev vezir-i azama bırakılmıştır. Divan, XVI. yüzyılın ikinci yarısında haftada dört beş gün toplanırken, XVII. yüzyılın sonlarına kadar haftada dört gün olarak devam etmiş, XVIII. yüzyılın başlarında ise bu sayının giderek azaldığı görülmüştür (Uzunçarşılı, 1988, s. 1-7).

Divân-ı Hümâyûn'a başkanlık etmeyi bırakan padişah, buradaki görüşmeleri Divan'a açılan kafesli bir pencereden takip etmeye başlamıştır (Akşin, 1986, s. 2072). Toplantının bitiminden sonra divan üyeleri görüşülen meseleler hakkında bilgi vermek üzere padişahın huzuruna çıkarlardı. Bu durum "arza çıkmak" olarak ifade edilmektedir. Padişahın Divan'a başkanlık ettiği zamanlarda böyle bir uygulamaya ihtiyaç olmadığı düşünülmektedir. Arz işlemi, padişahın kendisine

sunulan konularda onayının alınması ihtiyacından çıkmıştır (Mumcu, 1986, s. 131). Padişahın onayından geçen hükümlerin müsveddeleri hemen defterlere kaydedilir ve yürürlüğe girerdi. Tutulan kayıtlara hüküm denilmiştir (Ortaylı, 2008, s. 210). Ahkâm defterlerine kaydedilmiş olan kayıtlar da hüküm özelliğine sahiptir. Hitap kısmında geçen “hüküm ki” ibaresi bu durumu desteklemektedir.

Şer’i ve örfi her türlü davanın görüldüğü Divân-ı Hümâyûn, yargı işlerinde genellikle bir üst mahkeme olarak görev ifa etmiştir. Şer’i yargıyı kazaskerler temsil ederdi. Burada yargı görevini yürüten kazaskerinin Rumeli kazaskeri olduğu bilinmektedir. Şer’i davalar vezir-i azamın isteği üzerine Rumeli kazaskerine havale edilir ve kazasker dava dinleyip hüküm verirdi. Gerek görüldüğünde Anadolu kazaskeri de kendisine yardımcı olurdu. Örfi davalar da alanına göre vezir-i azam, nişancı, defterdar, beylerbeyi veya ehl-i örf tarafından görülüp karara bağlanırdı (Akyılmaz, 1995, s. 39-40).

Bir üst mahkeme olarak çalışan Divân-ı Hümâyûn’un kimi zaman kadıların kararlarını temyiz mahkemesi gibi denetlediği görülmektedir. Mahkemelerde kadıların hukuka dair vermiş oldukları kararlar kesin hükmündedir. Ancak verilen kararlar usule ve hukuka aykırı verilmişse bunların yeniden incelenmesi ve gerekirse davaların bir daha görülmesi mümkündür. Bu noktada hakkında verilen kararın doğru olmadığını düşünen taraflara bir itiraz hakkı doğmuştur. Alınan kararlara itiraz edilebilecek mercii Divân-ı Hümâyûn’dur (Ekinci, 2010, s. 46). Bir temyiz mahkemesi olarak çalışan Divân-ı Hümâyûn, daha önce hakkında karar verilmiş olan davalara yeniden bakabilirdi. Söz konusu davalar burada görülüp sonuca bağlanabildiği gibi, hükmü veren kadı tarafından veya başka bir kadının marifetiyle de çözümlenebilirdi (Yurtseven vd., 2016, s. 191). Usulüne uygun olarak bakılmış bir davaya tekrar bakılması faydasız görülmüş ve buna müsaade edilmemiştir. Nitekim incelemesini yaptığımız ahkâm defterlerinde de bir kere görüşülüp karara bağlanan davalar hakkında “tekrar istimâ’ı memnu’dur” ifadesi yer almaktadır.[1]

Padişah adına karar veren kadıların bu yetkiye sahip olmaları onların tamamen başıboş bırakıldıkları anlamına gelmemektedir. Aksine merkezi otoritenin kontrolü altında hareket etmişlerdir. Kadılar herhangi bir olay ve şikâyet durumunda bölgenin diğer kadıları tarafından teftiş edilirdi (Ortaylı, 2001, s. 73). Gerek devlet merkezinde gerekse eyaletlerde tahkiki gereken bir mesele, toprak kadıları aracılığıyla teftiş olunurdu. Özellikle köylülerin bölgede haksızlık yapan görevliler hakkında eyalet kadılarına ve Divân-ı Hümâyûn’a ulaşan şikâyetleri toprak kadıları tarafından tahkik edilir ve gerekirse davaları görülürdü. Bunların dışında merkezden

şikâyetlerin yoğun olduğu yerlere “mehayif müfettişi” olarak bilinen kadılar gönderilirdi. İlgili bölge kadılarını teftiş edecek olan bu müfettişler, bölgedeki kadı ve naipieri saf dışı bırakarak dava görürlerdi. Bunlar, bölgeden edindikleri denetim ve yargılama sonuçlarını Divân-ı Hümâyun’a rapor ederlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 126-128; Halaçoğlu, 1991, s. 113).

Divân-ı Hümâyun dışında vezir-i azama bağlı idari ve adli yargılama işleri yapan ikinci divanı, cuma divanı ve Çarşamba divanı bulunmaktaydı. Vezir-i azamın başkanlık ettiği ikinci divanına Divân-ı Hümâyun’un tüm üyeleri katılırdı. Burada Divân-ı Hümâyun’da görüşülmesine gerek duyulmayan davalara bakılmaktaydı (Yurtseven, 2016, s. 194). Cuma günleri düzenli olarak toplanan cuma divanına sadece kazaskerler katılırdı. Bu divanın en önemli özelliği yalnızca dava dinlemesidir. Dolayısıyla cuma divanına “huzur murafaası” da denilmiştir. Burada da şer’i ve örfi davalar görülüp hükümler verilirdi (Yetkin, 2012, 365). Vezir-i azama bağlı çalışan bir diğer divan ise çarşamba divanıdır. Çarşamba divanının diğerlerinden temel farkı İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılarının katılımıyla birlikte halkın şikâyetlerine yer verilmesidir. Nitekim bu divanda da ikinci derecede küçük davalara bakılmıştır (Doğan, 2019, s. 213).

[1] Örnek birkaç dava için bkz. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 4/1, (Et. M 1169/Ekim 1755); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 120/4, (Er. R 1194/Nisan/Mayıs 1780); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.5, 64/1, (El. M 1197/Aralık 1782).

2.2. BOSNA AHKÂM DEFTERLERİNİN YAPISI VE TASNİFİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı Arşivinin 989 numaralı Divan-ı Hümayun sicilleri kataloğunda A. {DVNS.AHK.BN.d fon koduyla kayıtlı bulunan Bosna Ahkam Defterleri, H. 1155-1285/ M. 1742-1867 yıllarını ihtiva eden toplam 9 adet defterden oluşmaktadır. Defterlerin numaraları, sayfa sayıları, hüküm sayıları, başlangıç ve bitiş tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Çizelge 2.1. Bosna Adıyla Düzenlenen Ahkâm Defterleri

Defter No	Defter Adı	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı	Tarih	
				Hicri	Miladi
1	Bosna	287	1056	C.1155-Za.1168	1742-1755
2	Bosna	314	887	Za.1168-N.1178	1755-1765
3	Bosna	404	1251	Ş.1178-C.1192	1765-1778
4	Bosna	191	660	C.1192-Za.1195	1778-1781
5	Bosna	150	381	Z.1196-R.1199	1782-1785
6	Bosna	372	877	Ca.1199-B.1213	1785-1799
7	Bosna	314	585	B.1213-Ca.1224	1799-1809
8	Bosna	129	247	M.1229-Ca.1241	1813-1826
9	Bosna	179	200	Ca.1241-1285	1826-1867
Toplam		2340	6144		

Bosna Ahkâm defterlerinde, divani kırma[1] olarak adlandırılan yazı çeşidi kullanılmıştır. Yazılan hükümler genellikle okunaklıdır. Fakat yer yer mürekkebin dağılması ve sayfa kenarlarına eklemelerin yapılması, okumayı oldukça zorlaştırmıştır. Bununla birlikte hükümlerin farklı kâtipler tarafından kaleme alınmış olması, yazım şeklinde farklılıklara sebep olmuştur. Her sayfaya düşen hüküm adedi hükümlerin uzunluğuna göre değişebilmektedir. Bazı hükümlerin üst kısmında derkenar örnekleri bulunmaktadır. Hükümlerin bazı yerlerinde bırakılan boşluklar, genellikle kişi ve yer ismi yerine kullanılmıştır. Defterler içerisinde üzeri çizilerek yarım bırakılan hükümlere ve boş sayfalara rastlamak mümkündür. Sayfa sonlarında bulunan hükümler, muhtemelen bir sonraki sayfaya sarkmaması için eğik biçimde yazılmıştır. Buna rağmen sayfaya sığmayan bazı hükümlerin sonraki sayfada yazılmaya devam edildiği de görülmektedir.

Defterlerdeki hükümler, genellikle kronolojik bir sıra içinde kaydedilmiş olmakla beraber kimi zaman buna uyulmadığı durumlar göze çarpmaktadır. Nitekim aynı sayfada farklı hüküm tarihleri tespit edilmiştir. Tarih verilirken hükümlerin sol alt kısmı tercih edilmiştir. Atılan tarihler “Fi” tabiri ile başlayıp her ayın ilk, orta ve son on günlük zaman dilimlerini yansıtan evâil, evâsıt, evâhir gibi ifadeler, ilgili ayın rumuzu ve hicri senesi belirtilerek yazılmıştır. Hicri seneler ya son üç rakamı ya da tamamı yazılarak gösterilmiştir. Hükümün yazıldığı tarih bazen eksik bırakılmışken, bazen de hiç yazılmamıştır.

[1] Divaniye göre daha ince kalemle yazılan kırma yazı şeklinde, süratli yazma endişesi zaman zaman yazının noktalarının ihmal edilmesine neden olduğundan, belgelerin okunması divaniye kıyasla daha zor olmaktadır. (Kütükoğlu, 1998, s. 63).

2.2.1. Şikâyet Başvuru Kanalları

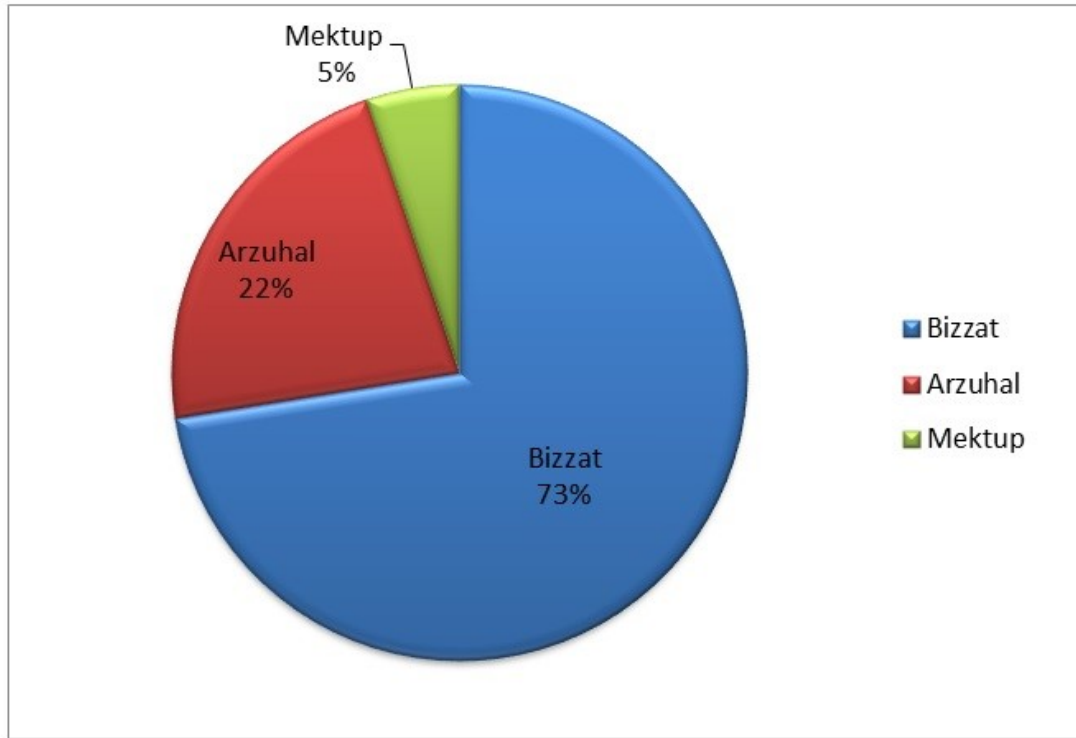
Şikâyetle bulunan kişinin kimlik bilgileri yazıldıktan hemen sonra şikâyetin nasıl sunulduğuna yer verilmiştir. Şikâyetlerin sunulmasında birden fazla yöntem kullanılmıştır. Bunlar bizzat Divan'a gitme, Divan'a arzuhal gönderme, kadı veya naip aracılığıyla mektup gönderme gibi farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Divan-ı Hümayun'a bireysel veya toplu şekilde gidenler için "gelüb" ifadesi yazılarak bizzat başvuru yapıldığı belirtilmiştir. Bizzat yapılan şikâyet başvuruları en etkili yöntem olarak kabul edilmiştir. Zira bu şekilde şikâyetlerin daha hızlı çözüme kavuşacağı düşünülmüştür. Ancak şikâyetle bulunan kişilerin hal ve durumları, ulaşım koşulları ve emniyetleri düşünüldüğünde bunun her zaman mümkün olmadığı söylenebilir. Buna rağmen incelenen defterlerden hazırlanan aşağıdaki tablodan da anlaşılabileceği üzere en yaygın kullanılan başvuru biçimi doğrudan yapılan başvuru şeklidir. Aşağıdaki tabloda, Bosna eyaletinden yapılan şikâyetlerin Divan'a sunulma şekilleri ve bunların sayısal değerleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Çizelge 2.2. Şikâyetlerin Sunulma Şekline Göre Sayısal Değeri

Şikâyet Etme Biçimi		Bizzat	Arzuhal	Mektup	Diğer
DEFTER NO	1 Nolu Defter	717	246	74	11
	2 Nolu Defter	591	241	47	5
	3 Nolu Defter	856	324	48	19
	4 Nolu Defter	518	85	50	6
	5 Nolu Defter	298	59	19	2
	6 Nolu Defter	687	97	53	30
	7 Nolu Defter	424	113	22	24
	8 Nolu Defter	196	40	-	10
	9 Nolu Defter	58	131	-	4
Toplam		4345	1336	313	114

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, başvuru yöntemleri içerisinde bizzat Divan-ı Hümayun'a giderek şikâyetini şahsen bildirme şeklinde gerçekleşen şikâyet etme biçiminin en çok kullanılan yöntem olduğu görülmektedir. İkinci sırada, arzuhal yoluyla yapılan başvuru yöntemi yer almaktadır. Üçüncü sırada ise, çok fazla olmamakla birlikte mektup gönderme yöntemi kullanılmıştır. Bu üç temel şikâyet etme yönteminden başka ilam, arz, tahrirat ve takrir ile şikâyet etme yöntemleri diğer başlığı altında toplandı. Şikâyet niteliği taşımayan üst düzey görevli atamaları, yol izinleri, tımar ve zeamet tevcihi yapılan kişilerin mahsul ve vergilerini toplamak için emir isteklerine dair kayıtlar da diğer başlığı altında değerlendirildi. Bununla birlikte bazı şikâyetlerin nasıl iletildiğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Şikâyetlerin sunulma şekillerine göre oransal dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. Bu grafik, ilk üç sırada yer alan toplam 5994 adet şikâyet başvuru yöntemi esas alınarak hazırlanmıştır.

Çizelge 2.3. Şikâyetlerin Sunulma Şekline Göre Oransal Değeri

Şikâyet başvuruları oransal olarak incelendiğinde, Divan-ı Hümayun'a bizzat yapılan şikâyetler toplam yapılan şikâyetler arasında %73'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bunu %22 oranla arzuhal takip etmektedir. Mektup yoluyla yapılan şikâyetlerin oranı ise %5'tir. Bu verilere göre, şikâyetlerin çoğunlukla Divan-ı Hümayun'a gidilerek bizzat yapıldığı tespit edilmiştir.

Haksızlığa uğradığını düşünen kişi veya kişiler, bulundukları yerde çözümü mümkün olmayan şikâyet ve problemlerini hiçbir engelle karşılaşmadan Divan-ı Hümayun’a sunabilmişlerdir. Şikâyetlerini sunarken, davalarında haklı olduklarını belirtmek için uzak mesafeden gelerek hak arayışı içerisinde olduklarını özellikle belirtmişlerdir. Gölhisar kazasının Çiftlik köyü ahalisi Divan’a giderek, civarlarında bulunan Molhak köyünün sakinlerinden Ali, Salih, Ahmed, Bektaş, Ramazan ve Şeref Ahmed isimli kişilerin avarız, hazariye ve diğer vergilerini ödemeyip bunların üzerine tahmil ettiklerinden şikâyetçi olmuşlardır.[1] Hak arama konusunda kadınların da haksızlıklara karşı kayıtsız kalmadıkları ve seslerini Divan’a duyurdukları görülmektedir. Yenibazar’a bağlı Gazi Sinan Mahallesi sakinlerinden Zehra Hatun, sahip olduğu mülk menzili kocası Hasan tarafından onun rızası olmadan gıyabında başkalarına satıldığını bildirmek amacıyla bizzat Divan’a gitmiştir.[2]

Bosna Ahkâm defterlerinde yer alan şikâyetlerin önemli bir bölümü arzuhalle yapılan şikâyetler şeklinde gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen şikâyetler defterlerde “südde-i saadetime arzuhal idüb”, “arzuhal sunub” veya “arzuhal gönderüb” şeklinde yer almaktadır. Haksızlığa uğrayan taraf, bir şahıs, bir grup veya gruplar halinde şikâyetlerini yahut taleplerini dile getirebilmişlerdir. Banaluka’da oturan Peyamizade Hasan Efendi’den alacağını tahsil edemeyen Hacı İbrahim, Divan-ı Hümayun’a arzuhal göndermiştir.[3] İstolçe kazasından Safiye ve Nefise isimli kardeşler, babalarından miras kalan çayırlara el koyan Mir Hamza’yı arzuhal yoluyla şikâyet etmişlerdir.[4] Yine Saraybosna kazasından Yova adındaki Yahudi, babasından intikal eden hissesine kardeşinin müdahale ettiğini Divan-ı Hümayun’a yazdığı bir arzuhalle bildirmiştir.[5]

Şikâyetleri duyurmanın yollarından bir diğeri de mektup kanalıyla olmuştur. Mektuplar, yazılma sebeplerine göre iki şekilde sınıflandırılabilir (Çelik, 2020, s. 57). Birincisi, yöre halkından birilerinin bulundukları bölgenin kadısına talep ve şikâyetlerini dile getirmeleri neticesinde durumun Divan’a mektup yazılarak bildirilmesidir. Mektupla yapılan bu şikâyet başvurusu, kadı divanına müracaat eden kişilerin sorunlarının Divan’a iletilmesinde bir araç görevi görmüştür. Bu amaçla yazılan mektuplarda, kadıya başvuran tarafların kimlik bilgileri aktarıldıktan sonra yaşadıkları sorunlar ihbar edilmiştir.

Mektupların yazılmasındaki ikinci sebep ise, Divan-ı Hümayun’da görüşülüp alınan karar doğrultusunda davanın muhataplarına intikal eden meselelerle ilgilidir.

Mahallinde incelenmesi istenen meselelerle alakalı gerekli araştırmaları yapan kadılar, aldıkları kararları Reisülküttab, Kazasker veya Defterdar gibi görevlilere ilam etiketten sonra Divan-ı Hümayun'a da mektup göndererek gelişmelere ilişkin haber vermişlerdir. Buna karşılık yapılan detaylı tahkikatın yazıldığı mektuplarda anlatılanlara göre hareket edilmesi amacıyla kadıya hitaben hüküm yazılmıştır.[6]

Mektup yoluyla şikâyet bildirmek genellikle kadı ve naiplerin tercih ettiği bir yöntem olmuştur. Nitekim huzura kabul edilen kişilerin durumları daha çok kadı ve naip tarafından mektup yazılarak Divan'a iletilmiştir. Kişiler, hadisenin yaşandığı duruma göre bireysel veya grup halinde kadının huzuruna vararak kendileri için Divan'a mektup yazmalarını istemişlerdir. Kadılar da bu isteklerini geri çevirmeyip şikâyetleri mektup yazarak Divan'a bildirmişlerdir. Gradçaniça kazası sakinlerinden Mehmed, Mustafa ve Hasan isimli kişiler meclise gelerek, tasarruflarındaki tarlaya müdahale edildiğini Divan'a bildirmek için kadıya mektup yazdırmışlardır.[7] Teşne kazasının İstarnoviç köyünden Saruoğlu Ömer, kendisinden kanuna aykırı tekâlif-i şâkka adıyla vergi tahsil etmeye çalışan ehl-i örf taifesini mektup yazarak Divan'a iletmesi için kadıya başvurmuştur.[8]

Divan'a mektup yazdırmak isteyen şikâyetçiler, kendilerine vekil tayin etmiş kişileri meclise gönderebilmişlerdir. Lubin kazasından Boluzade Mustafa Bey vefat edince eşi Hatice Hatun'a ve küçük yaşlardaki üç evladına intikal etmesi gereken hisselerini, Mustafa'nın kardeşi ve çocukların amcası olan Süleyman Efendi zapt etmiştir. Kocasının ölümünden sonra çocuklarına vasilik yapan Hatice Hatun, çocuklarının haklarını alabilmek için vekili Molla Ahmed'i meclise göndererek kadıya mektup yazdırmıştır.[9]

Bölgenin tamamını olumsuz etkileyen eşkıyalık hareketleri, perişan duruma düşen halkın Divan'a mektup yollamasına sebebiyet veren hadiselerdendir. Hersek sancağına bağlı Çerniçe kasabasında gasp ve yağma gibi birtakım taşkınlıklarda bulunan eşkıyalar, hizmet vakitlerinde fukara halkının mahsullerine el koymuşlar ve bununla yetinmeyerek kendi hayvanlarını beslemek için halktan zorla bedava yem almışlardır. Buna benzer çeşitli zulümler yaparak işlerin aksamasına sebep olan eşkıyalar meclise gelen halkın talepleri üzerine naip tarafından yazılan mektupla Divan'a şikâyet edilmişlerdir.[10]

Huzursuzluğun meydana geldiği bir durumlarda mektup gönderme yetkisini kadı ve naip dışındaki görevlilerin de kullandıkları görülmektedir. Kadı ve naipler daha çok halkın sorunlarını belirtmekte iken, diğer görevliler kendi görev alanlarıyla

alakalı sorunları dile getirmişlerdir. Örneğin Klis sancağı mutasarrıfı olan Ahmed, Divan'a gönderdiği mektupta, Vakf-ı Kebir kasabası kadısının bazı kişilerin tahrikiyle görev yaptığı mahkemede oturmayıp Akhisar'da ikamet ettiği için hukukun (icrâ-i ahkâm-ı şer'îyyesi) yerine getirilemediğini bildirmiştir.[11] Bununla birlikte kapudan, sipahi, kale dizdarı ve neferleri, alaybeyi, ağa, şeyh, vakıf mütevellisi gibi görevliler de Divan'a mektup gönderenler arasında yer almışlardır.

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 38/3, (El. M 1156/Şubat-Mart 1743).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 21/1, (Et. Ş 1192/Eylül 1778).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.9, 77/2, (Et. Ra 1262/Mart 1846).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.9, 91/2, (Et. Za 1269/Ağustos 1853).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 98/3, (Er. S 1198/Ocak 1784).

[6] Bosna Brodi kadısı Mustafa Abdüssamedzade'nin Divan'a yazdığı mektupta, kendisine müracaat eden bazı kadınların vakıfla ilgili meseleleri hakkında vardığı neticeyi Rumeli kazaskerine ilam ettiği belirtilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 179/1, (Et. B 1161/Temmuz 1748).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 280/4, (Er. Ra 1191/Nisan-Mayıs 1777).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 17/2, (El. R sene 1196/Mart 1782).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 148/1, (Er. R 1199/Mart 1785).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 369/1, (Er. Ca 1213/Ekim-Kasım 1798).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 263/3, (Et. Ş 1177/Şubat 1764).

2.2.2. Şikâyet İlişkisindeki Tarafların Statüleri

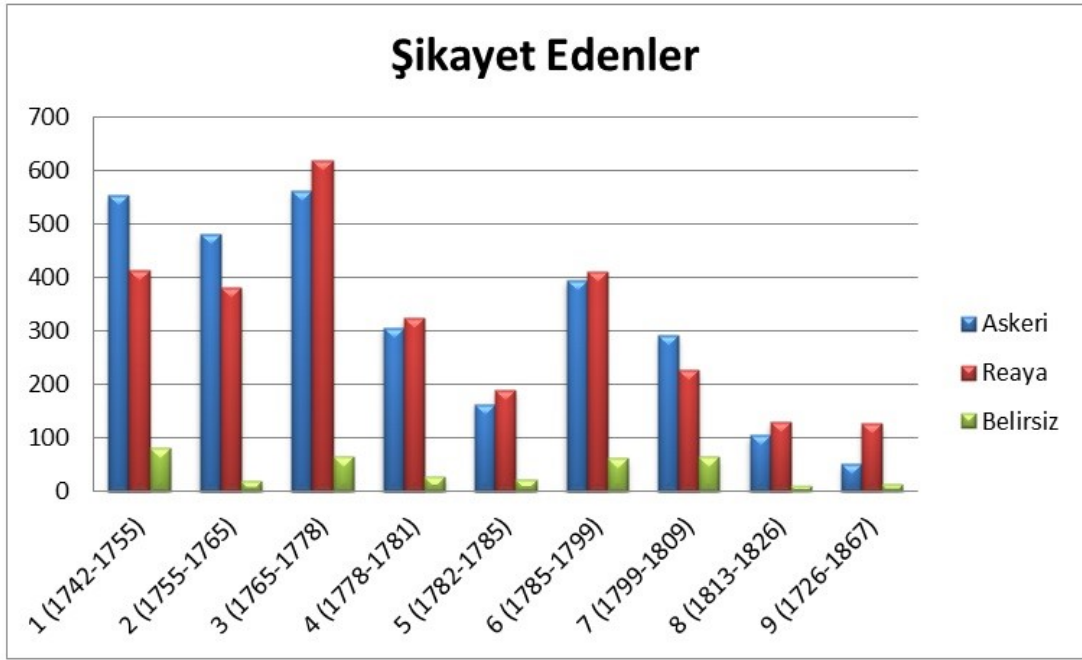
Defterlerin oluşması bakımından şikâyet edenlerin rolü oldukça önemlidir. Haksızlığa uğrayan, hakkını arayan veya bir konuda iddiası bulunan kişiler şikâyetini

Divan-ı Hümayun'a sunabilmiştir. Şikâyetçi, bir üst düzey devlet görevlisi olabildiği gibi sıradan bir vatandaş da olabilmıştır. Bunun için herhangi bir dini zümreye, cinsiyete ya da rütbeye sahip olması gerekmemiştir. Herkese eşit bir şekilde şikâyetle bulunma imkânı tanınmıştır. Bu yüzden şikâyet eden ve edilenler konumu itibarıyla oldukça çeşitlidir. Divan-ı Hümayun'a sunulan şikâyetler sadece yönetim işleriyle sınırlı kalmamıştır. Kişisel ilişkilerden kaynaklanan sorunlar da şikâyetlere konu olmuştur. Her ne kadar şikâyet eden/edilenler veya içerikler dönemin şartlarına göre farklılık gösterse de şikâyetlerin temelinde kişisel çıkar, ihmalkârlık, tamahkârlık, haksız eylem ve zulüm yer almıştır.

Şikâyet eden ve edilenlerin hangi toplumsal sınıfa ait olduklarına geçmeden önce Osmanlı toplumuna kısaca bir göz atılmasında fayda vardır. Osmanlı toplumu temelde askeri (yöneten) ve reaya (yönetilen) olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Askeri sınıfa dâhil olan kesim kalemiye, ilmiye, seyfiye ve saray halkından oluşmaktadır. Devlet hizmetinde bulunan askerilere bu hizmetlerine karşılık tımar, hazine veya vakıflardan gelir sağlanırdı. Bununla birlikte görevleri icabı vergilerden muaf tutulmuşlardı (Kazıcı, 2022, s. 24-25). Vergi mükellefi olan reaya ise, askeriler dışında kalan yani köylü, esnaf ve tüccarlar sınıfıydı (Kütükoğlu, 2020, s. 36-37). Reaya, işlemekle yükümlü olduğu toprağıyla beraber tahrir defterlerine kaydedilir ve belli bir sipahinin üzerine yazılırdı. Bu sayede reaya toprağına bağlanmış olurdu (Akyılmaz, 2004).

Bosna Ahkâm defterlerine kaydedilen kayıtlar doğrultusunda şikâyet eden ve edilen tarafların toplumsal statüleri, bu ikili tasnif esas alınarak tespit edilmiştir. Askeri sınıfa mensup olup şikâyet eden ve edilenler arasında vali, kadı, naip, ayan, mütesellim, müteferrika, voyvoda, yeniçeri, dizdar, zaim, zabıt, mütevellî, kâtip, imam, hatip gibi yöneticiler yer almaktadır. Yine bir köy, kasaba ya da kaza ahalisinden meydana gelen reaya sınıfı, Müslim-gayrimüslim bütün tebaayı kapsamaktadır. İncelenen şikâyetlerde, "ashâb-ı ağrâz" veya "ma'lûmü'l-esâmi kimesneler" denilerek toplumdaki statüsüne hiç değinilmemiş veya şikâyet içermeyen kayıtlarda statüsü tespit edilememiş kişi yahut gruplar belirsiz başlığı altında gösterilmiştir. Yine defterlere yanlışlıkla kaydedilen eyalet dışı bölgelere ait kayıtlar da belirsiz başlığı altında değerlendirilmiştir.

Çizelge 2.4. Statülerine Göre Şikâyet Edenlerin Defterlere Dağılımı

Yukarıdaki grafik, şikâyet eden kişilerin hangi sınıfa ve şikâyetlerinin özelde hangi deftere ait olduğunu gösteren sayısal verileri ihtiva etmektedir. Buna göre 1, 2 ve 7 numaralı defterlerde, askeri sınıfa mensup şikâyet eden kişi sayısının reaya oranla daha fazla olduğu görülmektedir. İlk sırada 553 adet şikâyetle 1 numaralı defter, ikinci sırada 481 adet şikâyetle 2 numaralı defter ve 291 adet şikâyetle de 7 numaralı defter üçüncü sırada yer almaktadır. Yine 3, 4, 5, 6, 8 ve 9 numaralı defterlerde reayanın askerilerden daha fazla şikâyetinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak dokuz defterin toplamında reayadan ziyade en fazla şikâyet eden taraf 2909 adet şikâyetle askeri sınıf olmuştur. Şikâyet edenlerin 2824'ü ise reaya sınıfındandır. Grafikten de anlaşılacağı üzere, şikâyet etme oranlarında 1742-1778 yılları arasında bir yükseliş gözlemlenirken 1778 tarihinden itibaren inişli-çıkışlı da olsa genel anlamda düşüş yaşanmıştır.

Aslında savaşın ve isyanların hâkim olduğu 1742-1778 yılları arasında şikâyetlerin artması olası bir durumdur. Zira kanunsuz yeni vergilerin zorla tahsil ettirilmesi veya mevcut olanların arttırılması gibi zorluklar da eklenince şikâyetlerin önüne geçilebilmesi mümkün olmamıştır. Bunun önüne geçmek için vergiyle ilgili birtakım düzenlemeleri içeren emirler gönderilmiştir. Yazılan emirlerin, muhatapları tarafından dikkate alındığını söylemek pek mümkün değildir. Zira yöneticilerin artarak devam eden vergi taleplerine reayanın takat getiremez olduğu ve isyan ettiği görülmektedir. Nitekim Hekimoğlu Ali Paşa'nın Bosna valiliği sırasında büyük bir köylü ayaklanması ortaya çıkmıştır. Kadı Abdurrahman Muharremin önderlik ettiği bu isyan, on yıldan fazla sürmüştür. İsyân, Abdurrahman Muharremin

öldürülmesinden sonra yavaşlamış ve isyancıların 1757’de Kukoviça’da kesin yenilgiye uğratılmasıyla sona ermiştir (Suçeska, 1982, s. 760-761). Bosna eyaletini etkisi altına alan bu isyandan en fazla zarar gören hiç şüphesiz bölge halkı olmuştur. Zaten ağır vergi koşullarından bunalan reaya bir de başına buyruk isyancıların zulümlerine maruz kalmışlardır. İsyan sırasında eşkıyalık olayları da haliyle artmıştır. Nitekim 1 ve 2 numaralı defterlerde Kadı Abdurrahman Muharrem ve onun intikamını almak için isyanı devam ettiren adamlarının yaptıkları eşkıyalık ve zorbalık faaliyetlerine dair şikâyetler bulunmaktadır.

İlk üç defterin kapsadığı zaman diliminde görülen şikâyet sayısındaki artışın, genellikle iktisadi sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir. Öyle ki iktisadi meseleler içerisinde yer alan vergi ve toprak anlaşmazlıklarıyla ilgili şikâyetlerin oranı her üç defterde de ilk sırayı almıştır. Toprak ve vergiyle ilgili bu şikâyetlerin önemli bir kısmı müşterek tımar tasarruf eden dirlik sahiplerinin birbirlerinin tımarlarına ve gelirlerine yaptıkları müdahalelerle ilgilidir. Bu müdahale, ortaklardan birinin hissesine düşen vergileri almakla yetinmeyip gelirlerini arttırmak için diğerinin hissesine göz dikmesi şeklinde gerçekleşmiştir.[1] Anlaşılan dirlik sahipleri bir taraftan gelirlerini arttırmak için çabalarken diğer taraftan da gelir kaynaklarını korumak için mücadele etmişlerdir. Yönetenler arasındaki çekişmelerden kaynaklanan bu durum toprak meselelerinde yaşanan problemlerin artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan toprağa bağlı vergilerin tahsili konusunda yapılan şikâyetler de sayıca fazladır. Toprağı işleme hakkına sahip mutasarrıf, elindeki berat gereği vergilerini tahsil etmek istese de reayanın muhalefetiyle karşılaşmaktaydı.[2] Bunun yanında verginin miktarı da şikâyete konu olmaktadır. Bilindiği üzere 1/10 ve 1/5 arasında değişen öşür oranı, toprağın durumuna göre belirlenmektedir. Bosna’da işletilen topraktan 1/8, yetiştirilen sebze ve meyvelerden 1/10 oranında öşür alınması gerektiği belirlenmiştir.[3] Ancak vergi mükellefleri, istenilen orandan daha düşük ödeme teklifinde bulunmaktaydı.[4] Şikâyete konu olan bir diğer husus reayanın ekip biçtiği ürün üzerinden belli oranda öşür vermek yerine maktu teklif etmeleriyle ilgiliydi. Maktu vergiler önceden belirlendiği için dirlik sahibine ait gelirlerin azalmasına yol açmaktaydı.[5] Vergiye ilişkin başka şikâyetlerde reayanın, istenilen vergiyi vermeyip askeriden olduklarını[6] veya bağdan öşür verilmeyeceğini iddia ederek vergi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri görülmektedir.[7] İşte bu ve bunun gibi sebeplerden kaynaklı olarak tımara tasarruf eden yöneticilerin şikâyet etmekten başka seçenekleri kalmamaktaydı.

Vergi meselesinde askeriler kadar reaya da şikâyetlerini Divan-ı Hümayun’a ulaştırmıştır. Reayanın bu konudaki şikâyetleri, genellikle askeri sınıfa mensup vergi

tahsildarlarının kendilerinden fazla vergi talep etmeleriyle ilgilidir. Toprağı işleten reaya, türü ve miktarı belli olan vergisini ödemeye razı idi fakat fazla vergi talep eden görevlileri de Divan'a şikâyet etmekten geri durmuyordu. Şikâyetlerinde, kendilerinden istenilen vergilerin kanunda belirtilen miktardan fazla olduğunu[8] ya da kanunsuz vergilerin talep edildiğini dile getirmekteydiler. Kanunsuz olarak talep edilen vergilere tekâlif-i şakka denilmiştir. Reayanın en çok muzdarip olduğu konu ehl-i örf taifesinin tekâlif-i şakka vergilerini kendilerinden talep etmeleridir.[9]

Yöneticilerin fazla vergi almak dışında yaptıkları haksız uygulamalardan bir diğeri de devre çıkmaktır. Görev yaptıkları yerlerde sık sık devre çıkarak reayadan mal ve para talebinde bulunuyorlardı. Bu durum reayanın şikâyetleriyle sürekli divan gündemine taşındığı için yöneticilerin görevlendirmeler dışında devre çıkmaları yasaklanmıştır. Çıkarılan yasağa rağmen ısrarla devre çıkmaya devam edenler de vardı.[10] Reaya, sadece vergilerden, eşkıyalardan veya yöneticilerden şikâyetçi olmamıştır. Şikâyetlerin içeriklerine bakıldığında, toprağını zapt eden sınır komşusundan[11], miras paylaşımında sıkıntı çıkaran bir akrabasından [12], aldığı borcu vermeyen kimselerden de şikâyetçi olabiliyorlardı.[13]

Şikâyet edenlerin toplumsal statüleri tespit edildikten sonra bunların şikâyetinde bulundukları kişilerin hangi toplumsal statüye ait oldukları üzerinde durulmalıdır.

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 162/1, (Er. B 1160/Ağustos 1747).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 192/1, (Er. S 1189/Nisan-Mayıs 1775).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 98/2, (Et. N 1236/Haziran 1821).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 132/2, (Et. N 1173/Nisan-Mayıs 1760).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 12/2, (El. Za 1178/Nisan 1765).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 224/3, (Er. R 1176/Kasım 1762).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 126/3, (Et. Ra 1236/Nisan 1746).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 33/1, (Er. C 1214/Kasım 1799).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 35/1, (El. Ca 1232/Mart 1817).

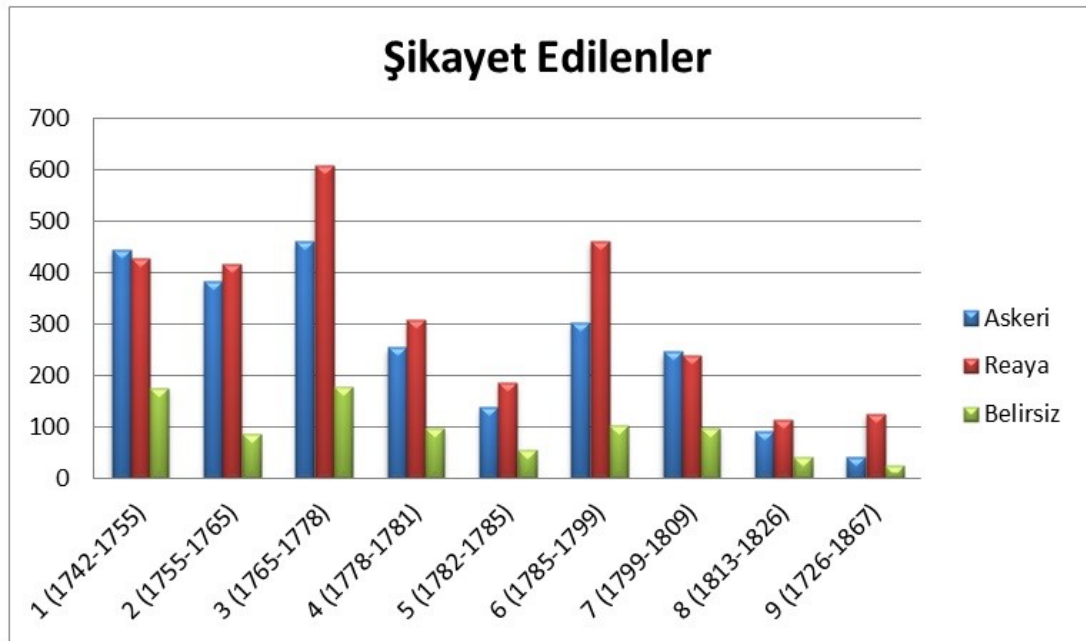
[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 172/3, (El. Ş 1195/Temmuz 1781).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 21/2, (Er. Ş 1169/Mayıs 1756).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.9, 46/1, (El. Ca 1251/Ağustos-Eylül 1835).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 40/2, (Er. M 1156/Mart 1743).

Çizelge 2.5. Statülerine Göre Şikâyet Edilenlerin Defterlere Dağılımı

Grafikten anlaşıldığı üzere dokuz defterin toplamında en fazla şikâyet edilen taraf 2886 adet şikâyetle reaya olmuştur. Şikâyet edilenlerin 2361'i ise askeri sınıfa mensuptur. Şikâyet edenlerde birinci sırayı alan askeriler, şikâyet edilenlerde ikinci sırayı almıştır. Şikâyet edilenlerin defterler arasındaki dağılımına bakıldığında ise, 1 ve 7 numaralı defterlerde şikâyet eden ve edilen taraflar arasında benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Zira 1 numaralı defterde 445 adet şikâyetle ve 7 numaralı defterde 303 adet şikâyetle yine askeriler birinci sırayı almışlardır. Ancak 2 numaralı defterde bu durum değişmektedir. Söz konusu defterde şikâyet eden askeriler birinci sırada yer alırken, şikâyet edilenler arasında 382 adet şikâyetle ikinci sırada yer almışlardır. Yine 3, 4, 5, 6, 8 ve 9 numaralı defterlerde durum aynıdır. Diğer grafikte olduğu gibi burada da reyanın askeri gruba karşı bir üstünlüğü söz konusudur. Anlaşılan her iki sınıf, çoğunlukla kendi grubundakileri şikâyet etmişlerdir.

Reayanın askerilere nispeten daha fazla şikâyet konu olduğu görülmektedir. Şikâyet edildiği konulardan biri, ortak ödenen vergilerdeki hisse yükü olmuştur. Kendi vergi yükünü hafifletmek isteyen reaya, bulundukları bölgede vergi almayı gerektirecek emlak ve yerleri olmayan kişilere “sen dahi bizimle ma‘an hisse ver” diyerek onları vergiye dâhil edip kendileriyle birlikte hisse vermeye zorlamaktaydı.[1] Bunun aksine, vergiye tabi yerleri olmasına rağmen hisselerini vermek istemeyen mükellefler reaya tarafından şikâyet edilmekteydi. Vergisini ödemeyenlerin yerine fazladan ödeme yapmak zorunda kalmaktaydı. Zira ortaklaşa ödenmesi gereken vergiyi ödemeyen kişiler, kendi hisselerine düşen payları diğer ödeyenlerin üzerine yüklemiş oluyordu.[2] Askeri olduklarını iddia ederek vergi ödemekten kaçınanlar da vardı. Bunlar “biz kal‘a neferâtı ve askerileriz” diyerek vermeleri gereken vergi hisselerini vermeyip reayanın sırtına yüklemeye çalışıyordu. Şikâyet edilmeleri üzerine divandan kanuna göre yapılması gereken durum ne ise onun yapılması için emir çıkarılırdı.[3]

Reayanın şikâyet edilmesine sebep olan konulardan biri de tasarruf hakkına yapılan müdahalelerdir. Müdahale eden kişiler birtakım bahaneler öne sürerek reayanın elindeki toprağın tasarruf hakkını almaya çalışırdı. Bazıları toprağı sahib-i arzdan tapu ile aldığını ileri sürmekte,[4] bazıları da kendi cedlerinin/dedelerinin toprağı olduğunu iddia ederek toprağın tasarrufu üzerinde hak iddia etmekteydi. Bu durumda Divan-ı Hümayun kaleminden toprağın tasarruf hakkının kime ait olduğu tespit edildikten sonra müdahalenin ortadan kaldırılması yönünde emir çıkarılmaktaydı.[5] Öte yandan mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır gibi yerlerin tasarrufu ile ilgili yaşanan davaların da reayaların kendi arasındaki ihtilaflardan kaynaklandığı söylenebilir. En çok karşılaşılan ihtilaf konusu, asıl tasarruf hakkına sahip olan reayanın kadimden beri otundan ve suyundan faydalandığı yerlere civardaki reayaların müdahalede bulunmasıydı. Bu tür müdahaleler genelde o arazilere sahip olmak istemelerine yönelikti.[6] Zira reayanın, ortaklaşa kullanılan yerlerden diğer reayalar tarafından saf dışı edilerek mahrum bırakıldığı görülmektedir.[7]

Reayanın toprak ve vergiden sonra bir diğer şikâyet edilme sebebi ise miras üzerinedir. Ölenin miras olarak bıraktığı mal, mülk, eşya veya paranın tamamını ele geçirmek isteyenler şikâyetlere konu olmuşlardır. Kendine düşen payı almaya kanaat etmeyenler başkalarının haklarına tecavüz ederek mirasın tümüne sahip çıkmaya çalışıyordu. Hâlbuki miras, birden fazla kişiye intikal etmekteydi.[8] Ölenin varisleri çoğaldıkça mirasın taksim edilmesi daha da güçleşmekteydi. Üstelik miras taksimi yapılmadan yaşanan ölümler, varislerin sıkça değişmesine ve sayılarının giderek

fazlalaşmasına yol açmaktaydı. Nitekim bölünmemiş mirası ortak kullanmaya devam eden varislerden birisi vefat edince, onun çocukları mirastan pay alması gereken diğer varisin hakkını vermedikleri için şikâyet edilmekteydi.[9] Kendisine ait mülkünü birine hibe ettikten sonra vefat eden kişi çoğu zaman ihtilafa sebep oluyordu. Mülkün hibe edilmesini kabul etmeyen diğer varisler, malın tamamını mirasa katarak taksim yapılmasını talep etmekteydi.[10] Aile bireyleri dışında mirastan pay almaya çalışan üçüncü kişilere de rastlanılmaktadır. Ölenle hiçbir bağı olmayan bu kişiler sahte belgeler göstererek miras yerlerini zapt etmeye çalışmaktaydı.[11] Şikâyet konu olan bir diğer husus alacakların ve borçların mirasa dâhil edilmiş olması idi. Ölen kişinin alacağı miras olarak yakınlarına intikal ederdi. Varisler, ölen yakınlarının alacağını borçlulardan talep etmelerine rağmen çoğu zaman alamamaktaydı.[12] Bazen de zimmetinde başkasının alacağı kalarak ölen borçlunun ödemeleri ile ilgili sorunlar yaşanmaktaydı. Borçlu öldüğü için alacaklarını tahsil edemeyenler bunu mirası alan varislerden talep ederdi ancak bazen bunu alamamaktaydı.[13]

Gasp, yağma, hırsızlık, tecavüz, darp, yaralama, öldürme gibi can ve mal güvenliğini tehdit eden eylemler reayanın şikâyet edilme oranını etkileyen konulardandır. Bu tür eylemlere karıştıkları belirtilen kişiler mütegalibe, zaleme, cebabire veya eşirra olarak tabir edilmişlerdir. Bunların aslında eşkıyalardan pek farkı yoktur. Eşkıyalarla benzer eylemler sergiledikleri için bu şekilde anılmışlardır. Şikâyet edilmelerine sebep olan eylemler genellikle zulüm, rencide, gadr ve taaddi olarak ifade edilmiştir. Sahip oldukları güce güvenerek reayanın hak ve hukukuna tecavüz etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Öyle ki toprak, vergi, vakıf, miras ve alacak verecek meselelerine kadar her alanda reayayı baskı altında tutarak onlardan haksız bir şekilde mal, mülk veya para gasbetmeye çalışmakta idiler. Üstelik sayılarının ve yandaşlarının sayıca fazla olması bu durumu daha da kolaylaştırmaktaydı. Zorbalığın, zalimliğin ve fenalığın eylemlerini yansıtan bu hareketlerinden dolayı şikâyet edilenler içerisinde reaya sıfatı ile yer almışlardır.

Halkın canına, malına ve ırzına göz diken zorbaların bu tür haksız eylemlerde bulunmalarını sağlayan dayanakları vardı. Ehl-i örf denilen askeri zümreyi kendilerine dayanak (istinâd) edinip harekete geçen zorbalar her türlü kanunsuzluğu yapacak güce sahip olmaktaydı. Zira kendilerine arka çıkan askeri bir gücün olması, onlara istedikleri ortamı sağlamaktaydı. Ehl-i örfün yardımı sayesinde her istediklerini yaptırabilmekteydiler. Şikâyetlerde ehl-i örf taifesinin bu zorbalara niçin arka çıktığı veya bu durumdan ne çıkar sağladığı hususuna değinilmemiştir. Ayrıca bunlara arka çıkanlar genellikle ehl-i örf olarak anıldıklarından hangi görevde

olduklarına dair bilgilere de yer verilmemiştir. Böyle bir durumda genelleme yapıldığı için bütün ehl-i örf yöneticilerinin töhmet altında bırakıldığı söylenebilir. Bazı şikâyetlerde ehl-i örf olarak anılan mir-i mîrân, mirliva, mütesellim, voyvoda, subaşı gibi yöneticilerin kimlikleri açıkça yazılarak belirtilmiştir.[14] Yetkilerini kötüye kullanan bazı ehl-i örf yöneticilerinin, zorbalara ile açık bir işbirliği içerisinde olmasalar bile onlara güvence sağlamaları sebebiyle sık sık şikâyet edildikleri anlaşılmaktadır.

Oran olarak reaya kadar olmasa da askeriler de Divan'a şikâyet edilmişlerdir. Şikâyet edilmelerine sebep olan husus genel bir ifade ile görevi kötüye kullanmalarıdır. Sahip oldukları yetkileri kötüye kullanarak reayaya ve kendi meslek grubundan olan diğer görevlilere karşı görev ve sorumluluklarını suiistimal ettikleri görülmektedir. Mesela miras paylaşımı konusunda kadılar, bazen yaşanan bir ölüm hadisesinde sagîr ve sagîre veya gâib ve gâibesini olmayıp bütün varisleri hazır bulunarak kismet talep etmemelerine rağmen zorla paylaşım yaparak haksız kazanç elde etmeye çalışmaktaydı. Miras paylaşımına dair belirtilen şartlar oluşmuş olsa dahi kadioların bazen fazladan resm-i kismet alabilmek için varislerden iki üç kat fazlasını talep ettikleri oluyordu.[15] Görevi kötüye kullanan naiplerin yaptıkları yolsuzluklar da şikâyet konusu olmaktaydı. Yasak olmasına rağmen yerliden naip olanların her gelen kadiya naiplik etmeleri ve rüşvet almaları söz konusuydu. Zira yerliden naip olanlar bölgenin ehl-i örfü ile birlikte hareket ederek vukua gelen davalarda rüşvet almak suretiyle haksız tarafı himaye etmekteydi. Böylece davaların seyrini istedikleri şekilde değiştirebiliyorlardı.[16] Bunlardan başka vakıf görevlilerinin vakıf malını zimmetlerine geçirmeleri,[17] vakıf çalışanlarına ödeme yapmamaları,[18] vakıf hizmetlerini aksatmaları,[19] vakfı zarara uğratmaları[20] ve vakıftan menfaat sağlamaları[21] da şikâyet edilen konular arasında idi.

Şikâyet edilen bir diğer kesim ayan zümresidir. Reayadan fazla vergi talep etmeleri şikâyet edilmelerine sebep olmaktaydı. Vergilerin tevzi ve tahsili işlerinden sorumlu ayanlar, bazen bu yetkilerini suiistimal etmekteydi. Tevzi defterlerine kendileri için zam yapıp reayadan zorla akçe tahsil etmeye çalışanlar oluyordu.[22] Sadece ayanlar değil ayanlık iddiasında olanlar da aynı davranışı sergilemekteydi. Ayanlık iddia edenler birer görevli gibi hareket ederek tevzi defterlerine fazladan akçe yazdırmayı adet haline getirmişlerdi.[23] Kendi grubundaki diğer görevliler ile birlikte defterler düzenleyip, reayadan defter harcı adıyla fazla akçe talep ettikleri oluyordu.[24] Bununla beraber öldürme, gasp, yağma, baskın, hapsedme ve buna benzer nice zorbalıkları yapanlara da rastlanmaktaydı. Ayanların alışkanlık haline getirdikleri bu davranışlar eşkıya ve mütegalibe hareketler olarak kayıtlıdır. Bazı

kayıtlarda ise kendileri için şaki ve mütegalibe tabirleri kullanılmıştır.[25] Zorbalıklarını kendi grubundan olan diğer görevliler ve başlarına topladıkları atlı askerler ile birlikte yapanlar vardı.[26] Görevlilerin dışında eşkıya ve mütegalibeden olanların desteklerini de almakta idiler.[27] Burada ayan zümresinin sıkı ilişkiler yürüttüğü eşkıya, mütegalibe ve görevliler ile arasında menfaat birlikteliği olduğu düşünülmektedir.

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 147/3, (El. Ca 1199/Mart 1785).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 224/3, (Er. R 1176/Kasım 1762).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 218/3, (Er. Ca 1163/Nisan-Mayıs 1750).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 9/2, (Er. C 1155/Ağustos 1742).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 118/1, (Er. S 1239/Ekim-Kasım 1823).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 50/2, (El. Ş 1171/Nisan 1758).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 61/1, (El. Za 1200/Ağustos-Eylül 1786).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 76/1, (El. Ca 1215/Eylül 1800).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 37/1, (Er. B 1179/Aralık-Ocak 1765-1766).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 22/2, (Et. S 1179/Temmuz 1765).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 10/2, (El. B 1155/Eylül 1742).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 101/1, (Et. R 1198/Mart 1784).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 52/3, (Et. R 1193/Nisan 1779).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 17/2, (Er. Z 1178/Mayıs-Haziran 1765).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 53/1, (Er. L 1192/Kasım 1778).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 131/3, (Et. S 1182/Haziran-Temmuz 1768).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 127/3, (Er. B 1173/Mart 1760).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 36/3, (Et. M 1193/Şubat 1779).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 112/2, (Et. R 1173/Aralık 1759).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 86/1, (Et. B 1197/Haziran 1783).

[21] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 186/5, (Er. Z 1161/Aralık 1748).

[22] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 83/1, (Er. C 1157/Ağustos 1744).

[23] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 165/4, (Er. C 1180/Kasım-Aralık 1766).

[24] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 168/2, (Et. B 1217/Kasım 1802).

[25] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 165/4, (El. Ş 1188/Ekim 1774).

[26] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 69/1, (Et. R 1193/Mayıs 1779).

[27] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 155/2, (El. Ra 1160/Mart 1747).

2.2.3. Şikâyet Eden ve Edilen Kadınlar

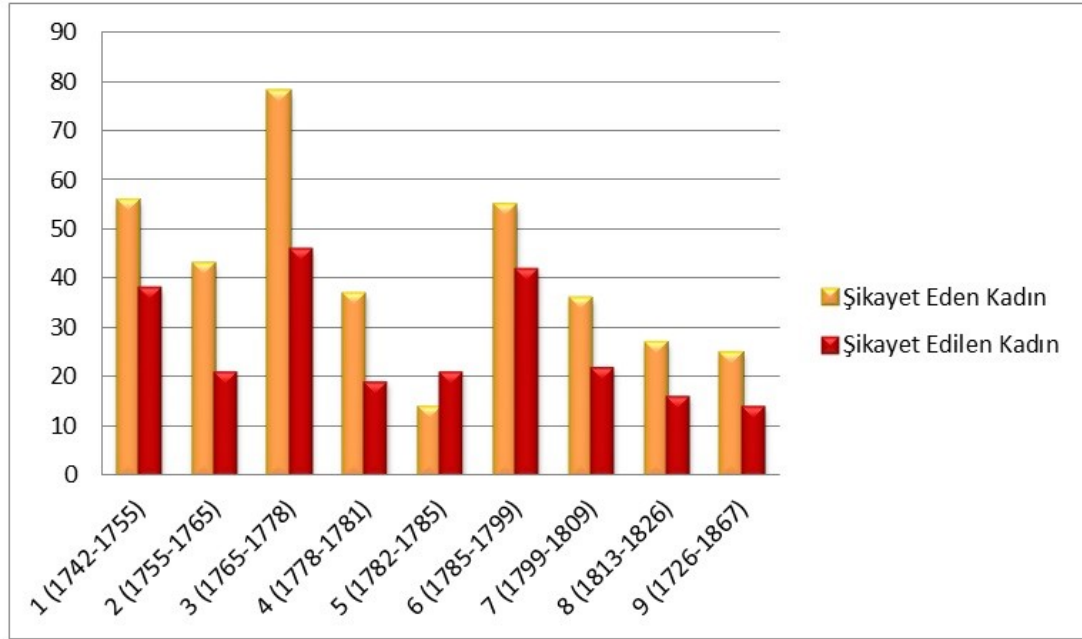
Osmanlı döneminde kadınların, hukuki alanda etkin şekilde yer aldıkları yapılan bazı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Belgelere dayalı ilk çalışmalara bakıldığında, kadınların düzenli şekilde mahkemeye başvurdıkları görülmektedir. Davalı veya davacı olarak hangi meselelerde nasıl yer aldıklarını, neye kefil veya şahit olduklarını görmek mümkündür. Hemen her mesele için mahkemeye başvuran kadınların hak arama bilincine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hazırlanan sonraki çalışmalarda benzer sonuçlar ortaya çıkmış ve kadınların hukuki işlemlerinde oldukça faal oldukları gerçeği teyit edilmiştir. Hatta mahkeme tarafından verilen kararın adil olmadığını düşünen bazı kadınların Divan-ı Hümayun'a şikâyet

bulundukları belirtilmiştir.[1]

Osmanlı toplumunda kadınlar da erkekler gibi eşit şartlarda ve düzeyde şikâyet etme hakkına sahiptiler (Jennings, 1975, s. 61). Bir zulme veya haksızlığa uğradıkları zaman kendilerine verilen bu hakkı kullanarak karşı tarafı dava edebilmekteydiler. Davalarını diğer şikâyetçiler gibi farklı şikâyet kanalları yoluyla gerçekleştirebilirlerdi. Şikâyet hakkını kullanan kadınlar, Divan’a bizzat giderek veya arzuhal ile başvuruda bulunuyorlardı. En çok tercih edilen şikâyet kanalı erkeklerde olduğu gibi yine Divan’a bizzat gitmek olmuştur. Merkeze olan mesafe düşünüldüğünde, kadınların her türlü tehlikeyi göze alarak şikâyetlerini Divan’a bizzat ulaştırmış olmaları oldukça dikkat çekicidir. Şikâyet eden ve edilen kadınların defterlere göre sayısal dağılımı aşağıdaki grafikte gösterildiği gibidir.

[1] Betül İpşirli Argit, “Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3/5 (2005): 577-593. Kadınlara yönelik yapılan çalışmalar için bkz., İbrahim Solak-Zeynep Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)”, Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016), Sempozyum Bildirisi Kitabı, Konya, 991-1004; Veysel Gürhan, “Kadınların Divan-ı Hümayun’a Şikâyet Haklarını Kullanmaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (Diyarbakır Eyaleti 1 Numaralı Ahkam Defterine Göre)”, Tarih Okulu Dergisi (TOD) ,10/ 32, (2017): 323-347; Ensar Köse, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri 1, ed. Fethi Gedikli, (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2016): 292-320; Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, International Journal of Middle East Studies, 12/3, (1980).

Çizelge 2.6. Şikâyet Eden ve Edilen Kadınların Sayısal Dağılımı

İncelenen dokuz deftere göre şikâyet eden ve edilen kadınların taraf oldukları 548 şikâyet tespit edilmiştir. Bu şikâyetlerin 464'ü kadınlar ile erkekler arasında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kadınlar 287 olayda erkekleri şikâyet etmiş, 177 olayda ise erkekler tarafından şikâyet edilmişlerdir. Geriye kalan şikâyetlerin 60'ında kadınların birbirlerini şikâyet ettikleri görülmektedir. Ayrıca 22 şikâyetinde kadınların kimi şikâyet ettikleri, 2 şikâyetinde ise kim tarafından şikâyet edildikleri tespit edilememiştir. Bu veriler doğrultusunda, kadınların genel olarak erkeklere oranla şikâyet etme hakkını daha sınırlı kullandıkları söylenebilir. Bu oranın düşük olmasında, kadınların merkeze şahsen başvurma imkânlarının kısıtlı olması önemli bir etkidir. Bu sebeple sorunlarını yerel mahkemeler aracılığıyla çözmeyi tercih etmeleri, söz konusu durumu açıklayan başlıca etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Kişisel olarak kendisini huzursuz eden ya da hak ve özgürlüğünü kısıtlayan herhangi bir sorunla karşılaşan her bir kadın Divan'a giderek şikâyetini sunabilmekteydi. Şikâyetçi olan kadın Divan'a çocukları, kardeşleri, anneleri veya aile dışından kişilerle birlikte gelebilirdi. Ancak şikâyet edenin tek bir kadın olduğu örnekler sayıca daha fazladır. Kadın miras, mehir, nafaka, arazi, alacak verecek gibi her türlü meselede uğradığı haksızlığa karşı hakkını aramaya çalışmaktaydı. Bunu kimi zaman da vekil olarak tayin ettiği şahıs aracılığıyla yapmaktaydı. Hak arayışını şeyhülislamdan almış olduğu fetva ile destekleyenler de bulunuyordu. Kadının bazen de suçlu konumunda yer aldığı ve bahsi geçen meselelerde şikâyet edildiği görülmektedir.

Kadınlar hakkında gelen şikâyetler genellikle kişiler arasında yaşanan toprak ve miras anlaşmazlıkları üzerine yoğunlaşmaktadır. Fakat şikâyetler sadece bu konularla sınırlı değildir. Bunlarla birlikte gasp, yaralama, cinayet gibi olaylara fiili olarak katıldığı iddia edilen kadınlar şikâyet edildiği gibi aynı zamanda görevini kötüye kullanarak vakıf çalışanlarına haksızlık yaptıkları gerekçesiyle suçlanan kadınlar da Divan'a şikâyet edilmişlerdir. Saraybosna'nın Bezdelo mahallesinde Hacı Ali isimli hayır sahibinin yaptırdığı Cami vakfının imamı Seyyid İsmail ve mürtezikalıları, hizmetleri karşılığında almaları gereken ücretlerini beş seneden beri vermeyen mütevellileri Esmâ Hatun'u Divan'a şikâyet etmişlerdir.[1] Teşne'ye bağlı Zeniçe kasabasında kendi halinde işiyle meşgul olan Hasan Beşe, kazadan Havva Hatun'un ehl-i örfe olan istinadı sayesinde 100 kuruşunu gasp ettiğini söyleyerek şikâyetinde bulunmuştur.[2] Mostar'ın Yanık köyünde Muhtafzade Ali'nin tasarrufundaki mülk bağı kazadan Hatice Hatun tarafından zapt edildiği için şikâyet edilmiştir.[3] Bir başka örnekte ise Saraybosna sakinlerinden Cemile Hatun, ölen annesinden kalan mirasın tamamına el koymaya çalışan kız kardeşi Nefise Hatun'dan şikâyetçi olmuştur.[4] Suç işledikleri iddia edilen kadınlar hakkında yapılan benzer şikâyetleri çoğaltmak mümkündür.

Mağdur kadınların şikâyet etmelerine sebep olan konuların başında miras işlemleriyle ilgili anlaşmazlıklar gelmektedir. Bilindiği üzere şer'i hukukta kadın erkeğin yarısı kadar miras hakkına sahiptir. Çocuğun olmadığı durumlarda erkek mirasın yarısını alırken kadın dörtte birini alır. Eğer çocuk varsa erkek mirasın dörtte birini kadın ise sekizde birini almaktadır (Akyılmaz, 2007, s. 480). Buna göre mirastan hakkını alamadığını düşünen kadınlar kız, eş, kardeş veya anne olarak mirasçı sıfatıyla miras işlemleri için sık sık şikâyetinde bulunmuşlardır. Şikâyetlerini bazen tek başlarına bazen de diğer mirasçılarla birlikte Divan'a iletmişlerdir. Kendilerine tanınan miras hakkını yine kendilerine tanınan şikâyet hakkı ile talep edebilmişlerdir. Çünkü aile bireyleri arasında miras taksim edilirken birbirlerinin haklarına tecavüz kaçınılmaz olmaktadır.

Ölen anne ve babalarından kalan mirastan kadınların mahrum bırakılmaları sık görülen durumlardan biriydi. Öyle ki ailenin diğer fertleri tarafından dışlanarak hakları gasp edilebilmekteydi. Saraybosna kazasından Hayri Hacı Mehmed isimli kişinin mirasını çocuklarından büyük oğlu Derviş Ali tek başına zapt etmiş ve kız kardeşleri Kerime ve Meryem hatunlara haklarını vermemiştir. Taraflar duruşmaya çıkarıldığında haklarının teslim edilmesine karar verilmiş fakat verilen kararı Derviş Ali dinlemeyip zorbalığını devam ettirmiştir. Sonuç olarak kız kardeşlerin haklı olduğunu gösteren fetvaya göre davanın görülmesi gerektiği belirtilmiştir.[5]

Kadın, kendisine intikal eden mirası dilediği gibi kullanabilir. Onun izni ve rızası olmadan sahip olduğu mirası üzerinde hiç kimse tasarrufta bulunamaz. Fakat bazı şikâyetlerden anlaşıldığı üzere bazen miras hakkı elinden alınmış kadının hissesi rızası olmadan başkalarına satılmıştır. Bu duruma Saray'dan Ayşe isimli hatunun Divan'a sunduğu şikâyet örnek gösterilebilir. Şikâyetinde, babası Hacı Abdullah'ın öldüğünü mutasarrıf olduğu mülk menzilin kendisiyle kardeşi Mustafa'ya intikal ettiğini fakat babasının öldüğü sırada küçük yaşta olması sebebi ile hissesini Mustafa'nın gasp ederek aynı yöreden Hacı Osman'a sattığını bildirmiştir.[6]

Babasından kalan mirası kendisinden habersiz satan kocasının buna yetkisi olmadığını gerekçe gösteren kadın, yapılan satış işlemine itiraz etmekteydi. Gazi Sinan mahallesi sakinlerinden Zahide, babasından miras kalan mülk menzili izinsiz olarak başkasına satan kocası Hasan'ı bu tavrından dolayı Divan'a şikâyet etmiştir. Gıyabında mirası satılan Zahide'ye hakkının verilmesi için mevzunun mahallinde görülmesine karar verilmiştir.[7]

Aile bireylerinden başka dışarıdan mirasla alakası olmayan fakat akrabalık bağı bulunan kişilerin ortaya çıkıp mirastan pay almaya çalıştıkları, kadınların miras haklarına el koyarak gasp ettikleri durumlar da yaşanmaktaydı.[8] Bu kişiler genellikle amca, dayı veya yeğen olabilmekteydi. Sorun, mirasın tamamına tek bir kişinin sahip çıkmaya çalışmasından kaynaklanmaktaydı. Kendi hissesine kanaat etmeme olarak açıklanabilecek bu durum, varislerin miras taksimi sırasında en önemli sorundu. Mostar sakinlerinden Saliha hatun ile kardeşi Salih'e babaları Osman vefat edince muhallefâtı miras kalmıştır. Ancak Saliha Hatun, kardeşi Salih'in hisselerine kanaat etmediğinden mirasın tamamına haksız bir şekilde el koyduğunu, daha sonra vefat eden kardeşinin çocukları Mustafa ve Abdullah'tan alması gereken hisselerini talep ettiğinde türlü bahane ile vermekte zorluk çıkarttıkları iddiasıyla şikâyetle bulunmuştur. Buna cevaben şikâyetinin mahallinde incelenmesi için hüküm yazılmıştır.[9]

Kadınların şikâyetçi olduğu bir diğer konu mehirle ilgilidir. Evlenen erkeğin kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal yahut para anlamına gelen mehir, evliliğin sonuçlarından biridir. Mehir kadının malıdır ve bu malı dilediği gibi tasarruf etme hakkı vardır yani malında asıl söz sahibidir (Aydın, 2019, s. 278-279). İki tür mehir vardır. Birincisi, evlenecek erkeğin kadına peşin ödediği mehr-i muacceldir. İkinci tür mehir ise erkeğin kadına sonradan ödeyeceği, ölmesi veya ayrılması halinde yürürlüğe giren mehr-i müecceldir. Ödenen mehir, nakit olabildiği gibi eşya,

mücevher, menkul veya gayrimenkul mallar da olabilir (Akyüz, 2005, s. 216-219).

Kocanın ölmesi veya karı-kocanın ayrılması durumunda ödemesi sonraya bırakılan mehrin kadına ödenmesi gerekmektedir (Acar, 2011, s. 380). Çünkü mehir, kadına verilen bir haktır. Bu hak sayesinde geleceğini güvence altına almış olur. İşte kadını şikâyetle sevk eden durum mehir hakkının kendisine verilmemiş olmasıydı. Eşinden boşanan veya eşi ölen kadın, mehir hakkını Divan'a başvurarak talep edebilmiştir. Mehri ödenmeyen kadın, kocasını yahut ölen kocasının yakınlarını dava ederek hak arama mücadelesine girebilmekteydi.

Kadınların, kocalarından mehir talebi için bizzat Divan'a gelmeleri, onların miras konusunda olduğu gibi mehir haklarından da mahrum kalmak istemediklerini göstermektedir. Hâlbuki mehir, yukarıda da belirtildiği üzere kadının hakkı olduğundan kocası veya bir başkası tarafından harcanması yahut kullanılması mümkün değildir. Ödenmesi zorunlu olmasına rağmen kimi zaman kocaların mehri vermediklerine dair şikâyetler mevcuttur. Bunlardan Melek Hatun'un şikâyeti örnek gösterilebilir. Melek Hatun, Çelebipazar'da oturan kocası Halil Bey'den mehrini alamamıştır. Üstelik Halil Bey mehri ödemediği gibi kardeşleri Süleyman, Ömer ve beraberinde bulunan kişiler ile birlikte Melek Hatun'nun eşyalarına ve bir kese mücevherlerine zorla el koymuştur. Bunların mütegalibe olmalarından dolayı karşı koymaya gücünün yetmediğini söyleyen Melek Hatun, mehrinin ve gasbedilen eşyalarının iadesini talep etmiştir.[10]

Mehir talebiyle gündeme gelen bir başka şikâyetle göre hakkına el konulan kadın, ölen eşinin anne ve babasına karşı davacı olmuştur. Saraybosna'dan Ali'nin ölümü ile eşi Gühre Hatun, mehrini alabilmek için kayınvalidesi Hatice'yi ve kayınpederi Mehmed Said Efendi'yi dava etmiştir. Gühre Hatun, kocasının ölümünden sonra mehir olarak alacağı belli bir miktar altın, inci ve saire eşyasının olduğunu belirtmektedir. Hem mehrini hem de kocasının mirasından hissesini talep eden Gühre'nin bu isteklerine kayınvalidesi ve kayınpederi karşı çıkarak haklarına el koymuşlardır. Fakat Gühre Hatun, bu konuda şeyhülislamdan aldığı fetvaya dayanarak haklarının kendisine verilmesini talep etmiştir. Nihayetinde Bosna valisine ve Saraybosna molasına davanın çözümü kavuşturulması için emir gönderilmiştir.[11]

Karısını boşayan erkek, ona mehir ödemekle yükümlüdür. İslam hukukunda şayet kadın tarafından bir şart koşulmadıysa erkeğin tek taraflı boşama hakkına sahip olduğu bilinmektedir (Akyüz, 2005, s. 225-226). Ayrılma durumunda erkek,

belirlenen mehri kadına ödemek zorundadır. Mehri ödenmemiş kadın, kendisini boşayan kocasını dava ederek mehir hakkını isteyebilmektedir. Boşanma sebebiyle gündeme gelen bir mehir şikâyetinde Saraybosna kazasından Emine Hatun, kendisini boşayan kocası Çolak Mustafa'dan davacıdır. İddiasına göre boşandığı eşi Çolak Mustafa tarafından iki yıl önce fiili ve sözlü şiddete maruz kalmıştır. Ancak karı-kocayı karşı karşıya getiren durum sadece şiddet olayı değildir. Emine'nin beyanına göre kocası Çolak Mustafa, henüz sakalı bıyığı çıkmamış (şabb-ı emred) genç erkek çocukları evine götürerek onlara sarkıntılık etmektedir. Irzlarına geçme kastıyla erkek çocuklarına saldırmayı alışkanlık haline getirdiğini iddia etmiştir. Kocasının yaptığı kötü muameleleri ihbar eden Emine, aynı zamanda mehrini alabilmek için büyük bir mücadele içinde olmuştur.[12]

Boşanmış kadın, ödenmemiş mehrini yasal hakkı olarak kocasından talep edebildiği gibi kocasının ölümünden sonra da alacağı mehir hakkını mirasından talep edebilmekte idi. Eşlerden birinin ölümü, mehre kesinlik kazandırmakla birlikte kadının mehir alabileceğini netleştirmektedir. Kadının ölmesi durumunda mehir, onun varisleri tarafından talep edilebilmektedir. Eğer ölen erkek ise, kadın kocasının mirasından mehir alacağını tahsil edebilirdi (Acar, 2011, s. 382). Kadına, mirastan payına düşen hisseden öncelikle mehri ödenmektedir. Ardından diğer varislerle birlikte kendisine düşen payı mirasçı sıfatıyla alabilmektedir (Aktan, 1992, s. 22). Ancak mehrin mirastan ödenmesi tarafları karşı karşıya getirmekte ve aralarında ihtilafa sebep olmakta idi. Örneğin Çaniçe kasabasında Fatma Hatun, kendisinden önce ölen kocası Mehmed Bey'in zimmetinde kalan 43.000 akçe mehri ile 285 kuruş alacağını mirasından tahsil etmiştir. Bu duruma Mehmed Bey'in kız kardeşleri Asiye, Hamide, İmhan ve İsmihan isimli kadınlar itiraz etmişlerdir. Kız kardeşler, ölen kardeşlerinin varisi olduklarından mirastan hisselerini istediklerini belirtmişlerdir. Oysa Fatma, kocasının mevcut mirasının ancak mehri ve borcunu karşılamaya kâfi geldiğini iddia etmiştir. Murafaa olmalarının ardından Fatma, hakları konusunda zimmeti ibra edilip hüccet dahi almasına rağmen kardeşler çekişmeden (muâ'raza) vazgeçmeyince tekrar murafaa olunmuşlardır. Tekrar aynı sonuca varılmış ancak dava çözülememiş yeniden mahalline sevk edilmiştir.[13]

Ölüm sebebiyle gündeme gelen bir diğer mehir şikâyetinde aile bireylerinin karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Zira kadın, mehir için bazen kendi öz çocuklarıyla bile davalık olabilmektedir. İstanbul'da oturan Hanife Hatun, Podgoriça'dan kocası Ebubekir'in vefat etmesi üzerine mirasına el koyan oğulları Hacı Ömer ve Süleyman'ı mehir hakkını almak için dava etmiştir. Hanife, boşandığı kocasının mirasından 100 kuruş mehir ile 60 kuruş borcu olmak üzere toplam 160

kuruş alacağı vardır. İddiasına göre kocası Ebubekir borcunu ödemek üzere iken vefat etmiştir. Mirasından hakkını almaya çalışınca da oğulları mirasın tamamına el koyarak (vâzı'ül-yed) Hanife'ye hakkını vermemişlerdir. Hakkını alamayan Hanife, kardeşi Ömer'i vekil kıldığını belirterek oğullarından hakkını almaya çalışmıştır. Görüldüğü üzere kocanın zimmetinde kalan mehir hakkı babanın mirasçısı olarak çocuklar ile anneyi karşı karşıya getirebilmekteydi.[14]

Mehirden sonra şikâyetle sebep olan bir diğer konu nafakadır. Kadın, miras ve mehir dışında nafaka hakkına da sahiptir. Kadının temel ihtiyaçlarını karşılamak için verilen nafaka[15] erkeğin yükümlülükleri arasındadır. Erkek, nafaka borcunu ödemediği takdirde kadın kendisi ve çocukları adına nafaka talebiyle mahkemeye başvurabilirdi. Nafaka için zorunlu bir miktar yoktur ancak erkeğin maddi durumuna göre değişebilmektedir. Şayet şer'i mahkeme kararıyla bir nafaka takdir edilmişse, erkek belirtilen nafakayı ödemek zorunda idi (Aydın, 2019, s. 280-281).

İslam hukukuna göre ister zengin ister fakir olsun erkeğin nafaka vermesi, buna karşılık kadının da nafaka alması gerekmektedir. Kadının nafakasına, hayatını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu her şey dâhil edilmiştir. Nafaka içerisinde yiyecek-içecek, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlar yer alır (Akkaya, 2018, s. 3-4). Kocanın verdiği nafaka ile geçinen kadın zaman zaman bu hakkından mahrum edilip zor durumda bırakılmakta idi. Nafakasız bırakılan kadınların kocaları hakkındaki şikâyetler Divan'a ulaşmıştır. İstanbul sakinlerinden Zeliha'nın şikâyeti bunlardan biridir. Zeliha, nafakasını ödemeyen kocası Ali Paşa'yı ihbar ederek bu hakkını temin etmek istemiştir. Kocasını Ali Paşa'dan uzak kalan Zeliha, kocasının kendisini on iki seneden beri harçlıksız ve nafakasız bıraktığını, en önemli ihtiyaçlarından sayılabilecek barınma ihtiyacının giderlerini dahi göndermediğini, perişan durumda olduğunu bildirmek için Divan'a gitmiştir. Kendisine bir vekil tayin ederek kocasının Bosna civarlarında gezindiğini ancak bulunduğu mahalde kocası ile mahkeme önünde vekili aracılığıyla yargılanmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.[16]

Osmanlı'da kadın, nafakanın kendisi için bir hak ve güvence olduğunun bilincindedir. Geçimini sağlamak ve nafakasını temin etmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çaba sadece kocasına karşı değil aynı zamanda kocasının yakınlarına karşı verilebilmekteydi. Nitekim Saraybosna'dan Nefemi Hatun, kocası Bektaş Alemdar'ın kendisini nafakasız bırakıp gitmesi üzerine kayını Ebubekir ve kayınpederi Hasan hakkında şikâyetle bulunmuştur. Şikâyetinde bunların ellerindeki akçeden nafaka takdir edilmesini talep etmiştir. Ancak aralarında olan bir husumet sebebiyle bunların ekl u bel' sevdasında olduklarından nafaka takdirinden imtina

ettiklerini iddia etmiştir. Bu şikâyetin ardından divan, Nefemi'nin elindeki fetvaya vurgu yaparak ahvalinin şer ile görülüp icra-yı hak olunması yönünde karar vermiştir.[17]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 210/4, (Et. Ş 1189/Ekim 1775).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 128/2, (El. R 1194/Nisan 1780).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 139/1, (El. B 1159/Temmuz 1746).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 299/1, (El. L 1211/Mart-Nisan 1797).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 152/1, (Er. Ra 1174/Ekim-Kasım 1760).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 154/2, (El. R 1174/Kasım 1760).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 21/1, (Et. Ş1192/Eylül 1778).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 20/2, (Et. Ş1192/Eylül 1778).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 158/2, (Et. Ra 1160/Mart 1747).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 318/2, (El. Ra 1212/Ağustos-Eylül 1797).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 45/4, (Er. Ca 1200/Mart 1786).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 92/2, (El. Z 1157/Ocak 1745).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 124/2, (El. Za 1181/Mart 1768).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 113/3, (Et. S 1194/Şubat 1780).

[15] Nafaka sözlükte, yetimlere veya boşanmış (tatlik) bir kadına yahut şahıslara geçimleri için tahsis olunan akçe olarak tanımlanmaktadır. (Sami, 2015 s. 1210).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 34/1, (Et. C 1170/Mart 1757).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 99/1, (Et. Za 1193/Kasım 1779).

2.2.4. Şikâyet Eden ve Edilen Gayrimüslimler

Osmanlı egemenliği döneminde Bosna eyaleti, Müslüman ve Hristiyan toplulukların bir arada yaşam sürdüğü bir bölge olmuştur. Osmanlı idaresi ve kültürel yapısının etkisiyle Türk-İslam kültürünü benimseyen Bosnalı Müslümanlar, tarihsel literatürde “Boşnak” olarak adlandırılmışlardır. Bölgede yaşayan Hristiyanlar ise, mezhepsel olarak Ortodoks (Sırp) ve Katolik (Hırvat) olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktaydı. Müslüman ve Hristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu Bosna’da, sayıca az olmakla birlikte Yahudi ve Çingene toplulukları da varlık göstermekteydi. Bölgeye yerleşen ilk Yahudiler, 1492 yılında İspanya ve Portekiz’den kovulduktan sonra Osmanlı topraklarına sığınan Sefarad koluna bağlı Yahudilerdi. Söz konusu Yahudilerin bir kısmı başta Saraybosna olmak üzere Travnik, Mostar ve Banaluka gibi şehirlere yerleştirildi. Özellikle Saraybosna, Yahudiler için güvenli bir sığınak ve kutsiyet arzeden bir mekân haline geldi. Çingenelere gelince, bunların Osmanlı fethinden önce de bölgede var olduğu bilinmektedir. Göçebe bir yaşam süren Bosnalı Çingenelere eyaletin pek çok yerinde rastlanmaktadır. Bölgenin huzur ve güvenliğini bozdukları gerekçesiyle yerleşik hayata geçmeleri için uğraşılmış; fakat bu girişimler başarısız olmuştur (Gölen, 2010, s. 15-17). İncelenen ahkâm defterlerinde, “Kıptî” olarak da anılan Çingeneler hakkında Foça ve Memlehateyn gibi kaza merkezlerinden gelen şikâyetler mevcuttur.

Gayrimüslimlerle ilgili şikâyetlerin incelenmesine geçmeden önce, Osmanlı Devleti’ndeki hukuki statülerine dair genel bir çerçeve sunmak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, İslam’ın temel unsurlarından biri olan fetih ve gaza anlayışı doğrultusunda, Müslüman olmayan topraklara doğru bir genişleme politikası benimsemiştir. Fethedilen bölgelerde uygulanan olumlu siyaset anlayışı sayesinde uzun süre hâkimiyetini sürdürmüştür (Eroğlu, 2012, s. 1287). Ancak bundan daha önemlisi fethedilen bölgelerde Müslümanlar ile gayrimüslimler karşılıklı anlayış içinde birarada yaşamışlardır. Bunun en somut örneklerinden biri hiç şüphesiz Balkan coğrafyasıdır. Tarihte farklı milletlerin kesişme noktası üzerinde bulunan Balkan coğrafyasında Osmanlı yerleşmesi sistemli olarak yürütüldü. Fetihler, sadece güç kullanarak değil, aynı zamanda istimâlet denilen uzlaştırıcı bir siyaset yoluyla gerçekleştirildi (Doğan, 2009, s. 663). Bu sayede, eskisine oranla daha güvenli bir hayata ve koruma altına alınan haklara sahip olan gayrimüslim tebaa ile uzun yıllar

boyunca problem yaşanmamış, Osmanlılar asırlarca Balkanlarda tutunabilmiştir (İlgürel, 2001, s. 362).

Bir İslam devleti olan Osmanlı, bağlı bulunduğu bu dinin hükümlerine uygun olarak adalet, hukuk ve hoşgörü kavramlarını uygulamaya çalışmıştır. Öyle ki, Osmanlı tebaası haline gelen topluluklar arasında din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin insan haklarına saygı gösterilmiştir. Anadolu'da olduğu gibi Balkan'daki yerli unsurlara da din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Yerel halkın din ve inanç hürriyetine dokunulmamıştır. Aksine, onların her türlü hak ve hukukları devletin teminatı altına alınmıştır (Kazıcı, 2003, s. 62-63). Fethedilen toprakların halkına eski mülklerinde yaşama ve onları tasarruf etme hakkı verilmiştir. Halk dininde, dilinde, örf ve adetlerinde serbest bırakılmış ve bunların zorla değiştirilmesi yoluna gidilmemiştir (Özkaya, 2020, s. 164). Bu hukuki yapıyı tesis eden ve uygulayan Osmanlılar, Müslüman olmayan halkların bir sığınağı ve kurtuluş umudu olmuştur.

Müslüman reaya yanında gayrimüslim reayanın varlığı ile birlikte Osmanlı hukuk sisteminde yeni kanunnameler oluşmuştur. Sınırların genişlemesine bağlı olarak oluşturulan kanunnameler, yeni fetihlerin bir gereği olarak başlangıçta bölgesel idi. Fethedilen bölgelerin önceki devletlerine ait çeşitli hukuki normlar, kanunnamelere uyarlanarak uygulanmıştır. Başka bir ifadeyle devletin uyguladığı hukuk, fethedilen bölgenin hukuki nizamıyla bütünleştirilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Uygulamaya alınan önceki kanunların bazıları süreli, bazıları da süresiz olarak herhangi bir değişikliğe uğratılmadan doğrudan kabul edilmiştir. Bu şekilde fethedilen bölgenin hukuku, kısmen de olsa Osmanlı hukuk sistemine dâhil olmaktadır. İzlenen bu uygulama ile yerel halkın yeni yönetime ısınmaları amaçlanmıştır. İstimâlet olarak adlandırılan bu yöntem, Balkanlar'da fetihlerin kalıcılığını sağlamak amacıyla geliştirilmiş ve bu amaçla birtakım hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Tuğluca, 2014, s. 23).

Meylettirme, cezbetme ve gönül alma anlamında kullanılan istimalet, Balkan topraklarında kültürel, siyasi ve dini olarak uygulanmıştır. Balkanların Osmanlı hâkimiyetine girmesinden itibaren bölgede yaşayan yerli halka iyi davranılmış, onlara karşı hoşgörülü bir politika izlenilmiştir. İstimalet politikası sayesinde Müslüman olmayan kesimlerin devlete eğilimi sağlanmıştır (Üner, 2020, s. 54).

Osmanlı Devleti'nin kendine has bir millet sistemi vardır. Millet sistemi, devletin idaresi altında bulunan toplulukların din ya da mezhep esasına göre

sınıflandırılarak yönetilme biçimidir. Dini esaslara dayalı bir sistem kuran Osmanlı, sınırları içinde yaşayan milletleri, dini inançlarına göre Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayırmıştır (Eryılmaz, 1996, s. 17-19). İnananlar ve inanmayanlar arasında yapılan bu ayırım yaşanan toprak parçasını da siyasal yönden bir ayırıma tabi tutmuştur. Bu ayırım darülislam ve darülharb olarak tanımlanmıştır. Darülislam, İslam'ın hâkim olduğu ve İslam hukukunun uygulandığı toprakları ifade etmektedir. Darülharb ise, İslami olmayan yani İslam hükümlerinin hâkim olmadığı toprakları ifade etmektedir (Demir, 2014, s. 739). Öte yandan İslam geleneğinde Müslüman olanlar tek millet, Müslüman olmayanlar yani gayrimüslimler inançlarına göre farklı milletler olarak gruplandırılmıştır. Gayrimüslimler, din ve inanışları bakımından ehl-i kitap olanlar ve olmayanlar şeklinde tasnif edilmiştir. Kendilerine ilahi kitap gönderilmiş olanlar ehl-i kitap (Yahudiler, Hristiyanlar), bunun dışında kalanlar ehl-i kitap olmayanlar olarak tanımlanmıştır (Özcoşar, 2003, s. 124-125).

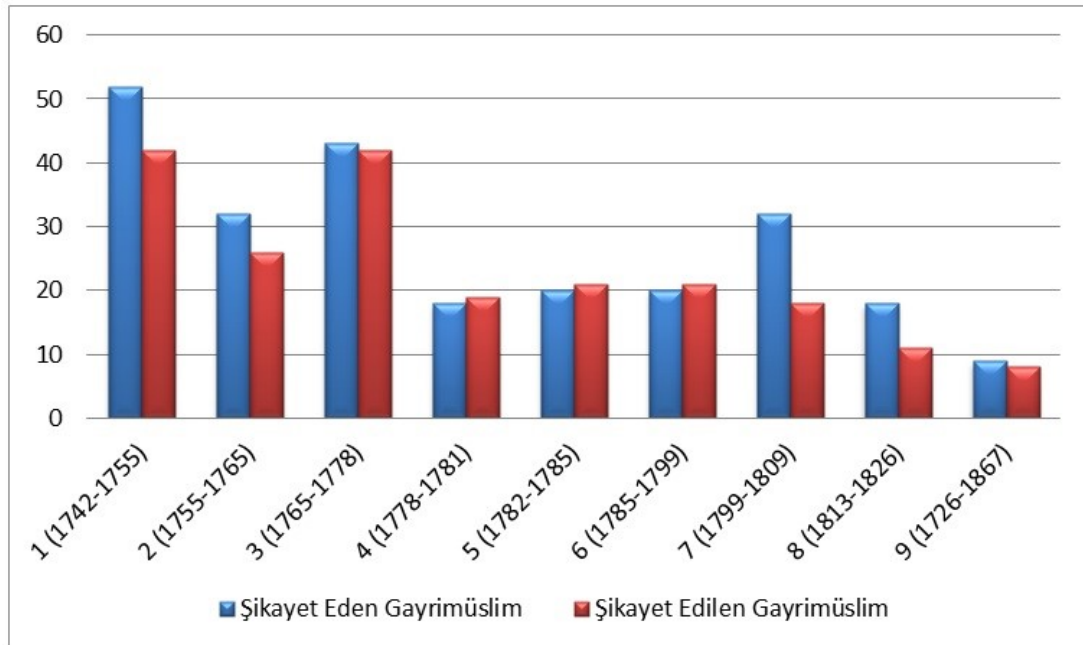
Osmanlı toprakları içinde süresiz yaşama hakkını, iki taraflı yapılmış bir sözleşmeyle elde etmiş ehl-i kitap gayrimüslimlere zimmi denilmiştir (Bozkurt, 1989, s. 7-8). Ehl-i kitaba verilen bu yaşama hakkı, zimmet adı verilen antlaşma ile gerçekleşmiştir. Zimmet olarak kabul edilen gayrimüslimler, birçok konuda Müslümanlarla eşit hale gelmiş ve Müslümanlar gibi bütün hukuki haklardan faydalanmışlardır. Gayrimüslim zimmiler cizye ödeyerek devlet tarafından mal ve canları koruma altına alınmış, dinlerini yaşamalarına imkân verilmiş ve din değiştirmelerine yönelik herhangi bir zorlama yapılmamıştır. Her milletin kendi hukuki meseleleri kendi cemaat liderlerine bırakılmıştır. Ayinlerin düzenlenmesi, din adamlarının seçilmesi ve azledilmesi, çocukların eğitim-öğretimleri, evlenme, boşanma, miras, mabetlerin gelir ve giderleri gibi mevzular zimmilerin iç işlerinden kabul edilerek bunlarla ilgili uygulama ve düzenleme yetkisi patrik ve metropolitlere verilmiştir (Karataş, 2006, s. 268-271).

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren bütün dini grup ve cemaatlere şer'i hukuk uygulanmıştır. Ancak bunlara şer'i hukuk kurallarının dışında kendi mahalli ve örfi hukuk kurallarını uygulama izni de verilmiştir. Hristiyan olan Rumeli gayrimüslimlerine evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukukunu ilgilendiren konularda dilerlerse kendi örfi hukuk kurallarını uygulama imkânı sağlanmıştır. Ceza hukuku alanında ise, ülke sınırları içinde yaşayan herkes din ve mezhep farkı gözetmeksizin şer'i kurallara göre yargılanmıştır. Müslümanlar gibi gayrimüslimler de İslam ceza hukukuna riayet etmek zorunda kalmışlardır. Mesela kısas ve diyet konusunda şer'i hukuka göre kişinin Müslüman ya da gayrimüslim olması arasında fark yoktur. İşlenen suçun cezası eşitlik prensibi çerçevesinde

verilmiştir. Kısacası zımmiler aile hukukunda kendi dinlerine ve dini liderlerine, ceza hukukunda ise şer'i mahkemelere bağıydılar (Çinar, 2019, s. 5472-5475).

Gayrimüslimler, kendi dindaşları tarafından veya Müslüman reaya tarafından bir mağduriyete uğratıldıkları zaman yerel mahkemeye gidebildikleri gibi Divan-ı Hümayun'a da gidebilmekteydiler. Bosna eyaletindeki gayrimüslimler de hiçbir engelle karşılaşmadan gerek kendi aralarında gerekse Müslümanlarla olan sorunlarını çözmek için Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini iletmışlerdir. Şikâyet eden ve edilen gayrimüslimlerin Ahkam defterlerine göre sayısal dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Çizelge 2.7. Şikâyet Eden ve Edilen Gayrimüslimlerin Sayısal Dağılımı

Defterlere göre şikâyet eden ve edilen gayrimüslimlerin taraf olduğu toplam 372 şikâyet belirlenmiştir. Bu şikâyetlerin 281'i Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yaşanmıştır. Bu kapsamda gayrimüslimler 153 olayda Müslümanları şikâyet etmiş, 128 şikâyetinde ise Müslümanlar tarafından şikâyet edilmişlerdir. Geriye kalan şikâyetlerin 80'inde gayrimüslimlerin birbirlerini şikâyet ettikleri, 11'inde ise kimden şikâyetçi oldukları tespit edilememiştir.

Şikâyet eden ve edilen taraflar dinleri bakımından Müslüman ve gayrimüslim olarak tasnif edilmiştir. Gayrimüslimlerin taraf oldukları bazı şikâyetlerde Nasara (Hristiyan)[1] ve Yahudi[2] isimlerinin nadiren kullanıldığı görülürken, geri kalanların tümünde bu ayırım yapılmaksızın genel olarak zımmi tabiri kullanılmıştır.

Bununla birlikte şikâyetlerin bazılarında kefare [3] tabirine de rastlanmıştır.

Gayrimüslimler her ne kadar farklı din ve etnik yapıya sahip olsalar da şikâyetlerin Divan'a sunulmasıyla başlayan ve davanın görüşülüp karara bağlanmasına kadar geçen süreçte Müslümanlarla aynı şartlara tabi idiler. Yani şikâyet eden veya edilen bireyin mensup olduğu din, sürecin uygulanışında herhangi bir farklılığa sebep olmadığı söylenebilir. Farklı dinden olmaları sebebiyle hiçbir zaman dışlanmamış ve kendi aralarında bile haksızlığa uğradıklarında Divan'a başvurarak haklarını arayabilmişlerdir. Gayrimüslimler genellikle vergi ve arazi anlaşmazlıkları dışında miras, alacak verecek, ticaret gibi meselelerde şikâyetlere konu olmuşlardır. Şikâyet konusu hangisi olursa olsun şikâyet ettikleri hususlarda Müslümanlar gibi Şeyhülislam'dan fetva da alabilmişlerdir. Aldıkları fetvaları davalarında haklı olduklarını göstermek için Divan'a delil olarak sunmuşlardır.

Bireysel ya da toplu bir şekilde yerel mahkemeye gelen gayrimüslim halkın şikâyetlerini bildirmek için bizzat Divan'a gittiklerine de rastlanmıştır. Şikâyetlerini Divan'a sunan kişi veya kişiler davalarının şer'i hukuka göre icra edilmesini talep etmekteydi. Şikâyetler gündelik hayatta yaşanabilecek olağan şikâyetlerdir. Mesela bir borç karşılığında emanet olarak rehin bırakılan yerin, borcun ödenmesine rağmen geri verilmemesi şikâyete sebep olabilmektedir. Oysa bırakılan rehin, borç karşılığında alacaklıya verilmiş bir güvencedir. Gayrimüslim bir kimse, ödemekte güçlük çektiği borcunu ödemek amacıyla elindeki mülkünü rehin bırakmak zorunda kalmıştır. Borcunu ödedikten sonra da elinden rehin alınan malı geri almak için mücadele içerisine girmiştir.[4]

Rehin alan kişinin vefatı rehin verilen mülkün geri alınmasını daha da zorlaştırmaktaydı. Bazen rehin alanın ölümü üzerine varisleri, borç ödendiği halde rehin bırakılan malı asıl sahibine iade etmeyi reddetmiştir. İstar-i Eflak kazasının Bofobek köyünden Tokilo adlı zımmi, aynı köyden Bozecuh zımmiden aldığı 100 kuruş borcu karşılığında tasarrufundaki tarlasını rehin verdikten bir müddet sonra borcunu onun oğlu Gorgi'ye ödediğini belirterek tarlasının iade edilmesini istemiştir. Ancak bahsedilen tarlanın ölen babasından kendisine miras kaldığını iddia eden Gorgi bu isteği reddetmiştir. Buna karşılık elinde davasına uygun fetva olduğunu belirten Tokilo, zapt edilen tarlasının kendisine verilmesi için emir rica etmiştir.[5]

Gayrimüslimlerin mirasla ilgili davalarının yerel mahkemelerde görülmesine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Aralarındaki mirasa ait davalarının çözümü için

kendi mahkemelerine gitmek yerine şer'î mahkemelerine gitmeyi tercih etmişlerdir. Yayçe'de Mermelro adlı zımminin, küçük yaşta iken vefat eden babasından kalan mirasını haksız yere zapt eden akrabası Vasil ve Angelo isimli zımmiler için Divan'a başvurduğu görülmüştür. Bunun üzerine çıkarılan hükümde, babasına ait mirasa el koyan kişilerin şer'an muhakeme edilmeleri için Yayçe kadısına davanın şer'le görülmesi yönünde emir verilmiştir.[6]

Bosna şehrinin bazı mahallelerinde, Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir. Ancak farklı dine mensup unsurların aynı mahallede yaşamaları bazı sorunları beraberinde getirmekteydi. En önemli sorun, gayrimüslimlerin uygun olmayan yerlerde içki içmek dâhil türlü taşkınlıklarından kaynaklanmaktaydı. Bilhassa Müslümanların ibadet mekânlarına yakın yerlerde bu tür davranışlarda bulunmaları cemaatin ibadetine engel olmakta idi. Müslümanlar, gayrimüslimlerin uygunsuz hareketlerinden duydukları rahatsızlıkları bildirmek için Divan'a başvurmuşlardır. Saraybosna'nın Pehlivan Oruç mahallesinde ikamet eden Yahudi asıllı Karakaş, Abram, Moro, Luda, Çolakoğlu ve diğer bazı zımmilerin cami yakınında evler satın alarak etrafını kuşatma girişimleri Müslüman ahaliyi oldukça rahatsız etmiştir. Çünkü bunların içki tüketimi ve küfre sebep olan ibadetleri Müslümanların tepkisine sebep olmuştur.[7]

Farklı din ve ırktan insanların birarada yaşadığı mahallelerde sosyal yaşam alanlarında bir takım tartışmaların olma ihtimali kaçınılmazdır. Yaşanan tartışmalar gayrimüslimlerin Müslüman evlerinden çıkarılması için öne sürülen gerekçelerdir. Örneğin Saraybosna'ya bağlı Ferhad Bey mahallesindeki evini gayrimüslim bir kimseye satan Semerizâde isimli Müslümana eskiden beri böyle bir uygulamanın olmadığı gerekçesiyle mahallenin imamı ve sakinleri tarafından karşı çıkılmıştır. Mahallenin Müslümanlara mahsus bir yer olduğu ve kadimden beri hiçbir gayrimüslimin ikamet etmediği belirtilmiştir. Ayrıca evin Müslüman birine satılması gerektiği konusunda Şeyhülislam tarafından fetva verildiği vurgulanmıştır.[8]

Bazı mahallelerde Müslümanlara ait evlerin sadece satılması değil gayrimüslimler tarafından kiralanması da hoş karşılanmamaktaydı. Bosna'da ismi belirtilmeyen bir köyün cami imamı ve vakfının mütevellisi olan Hacı Mehmed Efendi gönderdiği arzuhalinde, cami yakınında bulunan bir evin bir zımmiye kiralanması yüzünden cami cemaatinin azaldığını iddia etmiş ve söz konusu evde oturma hakkının eskiden beri imamlara ait olduğunu belirtmiştir. Konuyla alakalı kendisine verilen fetva doğrultusunda sorunun çözülmesini talep etmiştir.

Alkollü içeceklerin kullanılmasından başka bu içeceklerin alenen satılması da önemli bir sorun olarak teşkil etmekteydi. Bilindiği üzere Osmanlı'da gayrimüslimlerin dini inançları gereği içki alışverişine yönelik herhangi bir yasak konulmamıştır. Kendi aralarında gizli olmak şartıyla içki alışverişine müsaade edilmiştir (Özcoşar, 2003, s. 133). Fakat kazanç sağlamak amacıyla çoğunluğu Müslümanlardan oluşan mahallelerde açıktan içki alıp satmaları yasaklanmıştır. İçkinin ulu orta satılması hem bölgenin nizamını hem de fukara halkın emniyet ve rahatını bozduğundan içki satışının gizli tutulması öngörülmüştür. Bu kurala aykırı olarak Müslümanların yoğun olduğu mahallelerde alenen içki satan gayrimüslimler Divan'a şikâyet edilmişlerdir. Konuyla alakalı Divan-ı Hümayun kaleminden kanunu sorulduktan sonra anlatılanlar doğru ise kanuna aykırı olan durumun men ve def olunması için emir yazılmıştır.[9] Ayrıca içki satan meyhanelerin varlığından da rahatsız olunduğuna dair şikâyetler mevcuttur. Müslümanları fesada sürükleyen meyhanelerin kapatılıp içki imalatının durdurulmasına gerekli ihtimamın gösterilmesi için uyarılarda bulunulmuştur.[10] Ancak yapılan uyarıları dikkate almayan bazı meyhaneciler, cesaret göstererek el altından içki satışına devam etmişlerdir.[11]

Defterlerde yarı göçebe bir hayat sürdüren konargöçer Çingeneler ile yerleşik ahali arasındaki sorunlar da yer bulmuştur. Bu sorunlar Çingene taifesinin güzergâhları üzerinde bulunan ekili alanlara zarar vermeleri hakkındadır. Nitekim Foça kazasının bazı köylerine gelen Çingeneler, köylülerin mahsullerini hayvanlarına yedirmek ve çiğnetmek suretiyle ekili tarlalarına zarar vermişlerdir. Verdikleri zarar bununla sınırlı kalmayıp ayrıca hayvanlarını da çalmışlardır.[12] Aynı şekilde Çingenelerin Memlehateyn kazasına bağlı köylerdeki ekili tarlalara da hayvanlarını salıp zarar verdikleri görülmekteydi.[13] Diğer taraftan Çingenelerin zulme uğradıklarına dair şikâyetler de defterlere yansımıştır. Zira İzvornik kasabasında ikamet eden gayrimüslim Çingeneler, kendilerini ücretsiz olarak çalıştıran bazı mütegalibelerden şikâyetçi olmuşlardır. Mükellef oldukları cizye ve ispenç vergilerini raiyyet olarak kayıtlı oldukları bölgenin vergi memurlarına düzenli olarak ödedikleri halde zulme maruz kaldıklarını iddia etmişlerdir.[14]

Şikâyetlerin bazıları müslüman ve gayrimüslim insanların ortaklığı ile yapılmıştır. Bir arada yaşadıkları gözlemlenen iki ayrı dini unsurun fertleri, ortak sorunlarını çözmek için birlikte hareket etmişlerdir. Örneğin Gölhisar kazasına bağlı Çoflik ve Mushak köylerinden Ebubekir ve Ali adlı Müslümanlar ile Dodori, Goru, Yevan ve diğer Yevan adlı zimmilerden oluşan altı kişilik grup, mütegalibeden bazı kişilerin kendilerine fazladan vergi yüklemeye çalıştıklarını bildirmek üzere Divan'a

gitmişlerdir.[15] Bazen de bir Müslim veya gayrimüslim kişi, içerisinde iki ayrı dine mensup kişilerin bulunduğu bir grubu şikâyet edebilmiştir. Saraybosna'dan Mustafa, amcasından miras kalan mülk mahzenlere ve buradan elde edilen kira gelirlerine el koyan Ago Mehmed adlı Müslim ile Todori veled-i Saka adlı gayrimüslim hakkında şikâyetle bulunmuştur.[16]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 254/2, (Et. S 1166/Aralık 1752).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 79/3, (tarihi yazılmamış).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 42/1, (Et. L 1179/Mart 1766).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 10/1, (Et. M 1214/Haziran 1799).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 11/2, (El. Ra 1196/Şubat 1782).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 163/1, (Et. L 1188/Aralık 1774).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 154/2, (Et. Ra 1174/Ekim-Kasım 1760).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 117/5, (Er. M 1159/Şubat 1746).

[9] Foça kal'ası derûnunda sâkin ehl-i islâm gelüb yine karye-i merkûme derûnunda sâkin ehl-i zımmet re'âyâ tâ'ifesine hilâf-ı şer' bunların sâkin olduğu mahalde 'alenen hamr bey' ve bu makûle zımmi tâ'ifesine hamr-ı... almak ve satmak ve... ehl-i islâma satmak na-meşru' iken zımmi mesfurlar ızrâr-ı 'ibâd kasdıyla hilâf-ı şer'-i şerif 'alenen furûht idüb ve ol-vechile ihtilâl-i nizâm-ı kal'aya bâdî ve fukaranın 'adem-i emniyet ve istirahatlerine bâ'is oldukları bildirüb şer'le görülüb re'âyâ-ı mesfurların hilâf-ı şer'-i şerif ol-vechile 'alenen hamr bey'le zâhir olan ta'aadîleri üzerlerinden men' ü def' olunmak babında emr-i şerif ricâ ve divân-ı hümâyunum kaleminden minvâl oldukda zımmi tâ'ifesine hamr-ı... almak ve satmak ve... ehl-i islâma satmak na-meşru' ve memnu' olmağla inhâ olduğu üzere zımmi tâ'ifesinin 'alenen hamr bey' eylediği vâki' ise ma'rifeti şer'le men' ü def' için mahallinde şer'le havâle ile emr-i şerifim beyanıyla geldiği tahrîr olunmakla vech-i meşruh üzere 'amel olunmak için emr-i şerif yazılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 268/3, (Er. L 1190/Aralık 1776).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 68/2, (Er. S 1197/Ocak-Şubat 1783).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 9/4, (Et. C 1155/Ağustos 1742).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 53/3, (Er. L 1171/Haziran-Temmuz 1758).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 97/2, (Er. M 1173/Eylül 1759).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 218/2, (Er. Ca 1163/Nisan-Mayıs 1750).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 112/3, (El. Ca 1181/Eylül-Ekim 1767).

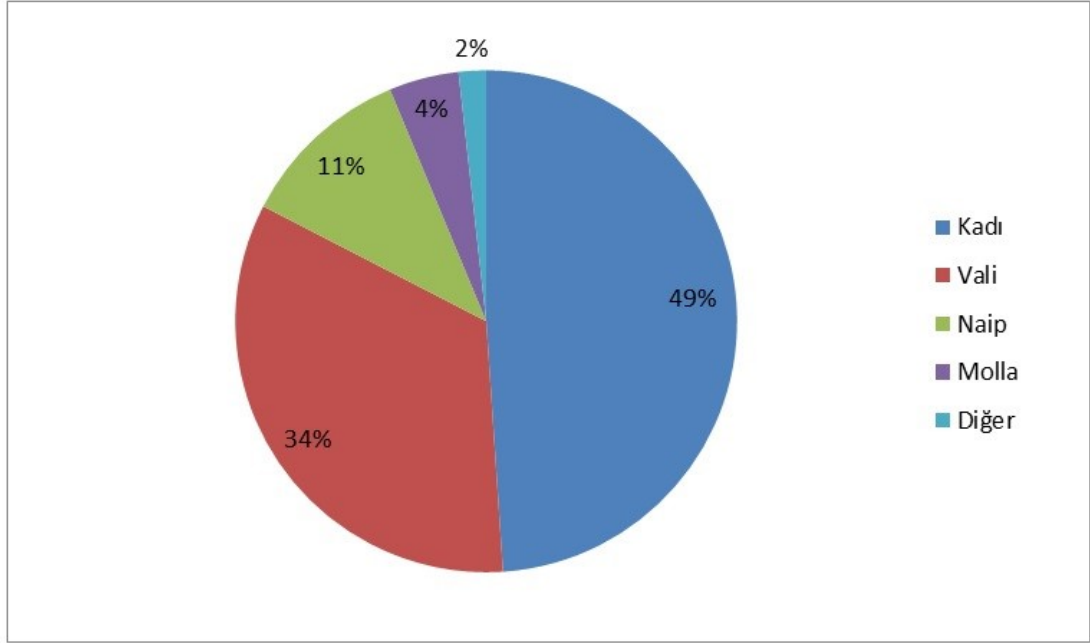
[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 281/4, (El. Ş 1168/Mayıs 1755).

2.2.5. Gönderilen Hükümlerin Muhatapları

Divanın muhatap aldığı kişiler, merkezi yönetimin taşradaki idari, adli ve askeri yöneticileridir. Bu yöneticiler, Divan'a iletilen şikâyetlerin çözümünde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Yöneticilerin muhatap alındığı hükümler ve bu hükümlerin gerçekleşme oranlarını gösteren grafik aşağıda sunulmuştur. Hüküm, yalnızca bir yöneticiye yazılabildiği gibi, hükmün icrası ile ilgili rol alması gereken birden fazla yöneticiye de yazılabilmektedir. Örneğin, bazen yalnızca kadıya hitaben yazılmış bir hüküm bulunurken, bazen de kadı, molla, yeniçeri zabiti gibi farklı yöneticilere aynı anda yazılan hükümlere rastlanmaktadır.[1] Dolayısıyla aşağıdaki grafikte sunulan veriler, hükümlerin sayısını değil muhatap alınan yöneticilerin sayısını yansıtmaktadır.

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 198/2, (El. C sene 1208/Ocak 1794).

Çizelge 2.8. Hükümlerin Gönderildiği Yöneticiler

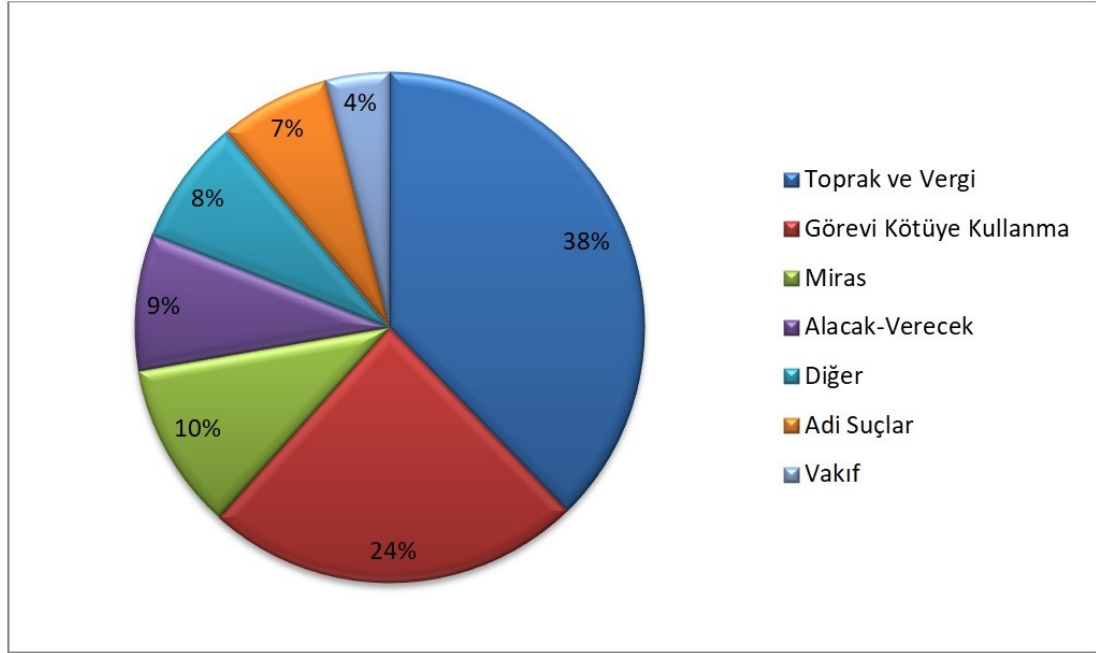

Yukarıdaki grafiğe göre % 49'luk bir oranla en fazla muhatap alınan yönetici kadı olmuştur. Kadıdan sonra % 34 oranla vali (beylerbeyi) ikinci sırada gelmektedir. Naiplerin muhatap alındığı hükümlerin oranı % 11 iken, bu sıralamayı % 4 oranla molla (monla) takip etmektedir. Ayrıca hüküm gönderilenler arasında nadir de olsa mutasarrıf, mütesellim, kethüda, kaymakam, kapudan, voyvoda, defterdar, ayan, yeniçeri zabiti, çavuşbaşı, dizdar ve alaybeyi de bulunmaktadır. Bu yöneticilerin muhatap alındığı hükümlerin sayısı az olduğundan diğer kategorisinde değerlendirildi. Söz konusu hükümler, tüm hükümler içerisinde % 2'lik bir orana sahiptir.

2.2.6. Şikâyet Konuları

Çalışmada incelenen defterlerdeki hükümler, belirli başlıklar altında toplanarak konularına göre tasnif edildi. Ancak bazı hükümler birden fazla konuyu içerdiğinden tasnifte, her bir hükmün ana teması esas alınarak konu belirlenmesi yapıldı. Aşağıdaki grafik, söz konusu konuların tüm defterlerde yer alma oranlarını göstermektedir.

Çizelge 2.9. Hükümlerin Konu Bakımından Genel Dağılımı

Yukarıdaki grafiğe göre incelemeye alınan defterlerdeki hükümlerin oldukça farklı şikâyet konularını kapsadığı görülmektedir. Defterlere kaydedilmiş şikâyetlerin içerisinde % 38’lik oranla en fazla hükme sahip olan konu toprak ve vergi sorunlarıdır. Toprak konusundaki temel sorunlar genellikle toprağın geliri, kullanımı, intikali ve devriyle ilgilidir. Tarla, bağ, bahçe ve ziraatin yapıldığı araziler ile mera, yaylak, kışlak, orman, koru ve çayır olarak tabir olunan yerlerin kullanımına dair müdahaleler ve bunlar üzerinden yapılan haksız uygulamalar temel sorunlar arasındadır. Suyun mülkiyeti veya kullanımından kaynaklanan sorunlara ilişkin şikâyetlere de defterlerde rastlamak mümkündür. Toprak ve vergi başlığı içerisinde değerlendirilen bu sorunlar Divan’a taşınan ve çözümü istenen konular arasında yer almıştır. Gerek aynı köyde sakin ahalî arasında, gerekse civar köy ahalîleri ile suyun paylaşımı ve kullanımı zaman zaman sorun olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan vergilerin toplanması hususunda çeşitli zorluklar meydana gelmiş, vergi tahsiline muhalefet ve eksik ödeme sorunları şikâyetlerin önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Görevi kötüye kullanan yöneticiler hakkında yapılan şikâyetlerin oranının yadsınamayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Bu şikâyetler, bütün hükümlerin % 24’lük bir kısmını teşkil etmektedir. Özellikle hükümlere konu olan şikâyetlerin çoğunluğunu yönetici sınıfın fazla vergi talebi ve hak etmediği vergiyi almak iddiası oluşturur. Tekâlif-i şakka gibi kanunsuz vergi taleplerinin yanında cebren resm-i kısmet alma, devre çıkararak ahalinin kazancına konma ve rüşvet karşılığında haksız kişiden taraf olma eylemlerine dair şikâyetlere sıkça rastlanmaktadır. Mütegalibe ayanların ahalîye musallat olarak uyguladıkları zulüm ve baskılarını

hükümlerde ayrıntılarıyla görmek mümkündür. Ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan mütegalibelerin, bölgede tek güç olma gayesiyle ahalinin evlerini basarak mallarına el koydukları, yine kendileri için tevzi defterlerine fazla akçe yazdırarak bunu zorla tahsil etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu tür hareketleri gerçekleştirirken, bölgenin yönetici ve eşkıyaları ile yaptıkları ağız birliğine bel bağladıkları dikkat çekmektedir.

Sıralamayı %10 oranla miras başlığı altında yapılan şikâyetler takip etmiştir. Bu başlık altında incelenen şikâyetler, genellikle vefat eden kişinin mirasıyla ilgili olarak varislerin ve mirasla alakası olamayan üçüncü kişilerin çıkardığı problemleri ihtiva etmektedir. Ölen kişinin mirasına dışarıdan müdahale edilmesi ve varislerden birinin mirasın tümüne sahip olmak istemesi sık rastlanan şikâyet konularındandır. Varislere yönelik şikâyetler olduğu gibi vasilere yönelik şikâyetler de bulunmaktadır. Bu şikâyetler vesayet altındaki küçük çocukların haklarını zapt etme isteği üzerine gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra hakları yenildiği iddia edilen çocukların vasisi aracılığı ile yapılan şikâyetler de defterlere yansımıştır.

Alacak verecek ilişkilerinden doğan sorunların işlendiği hükümler % 9'luk oranla önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Borçlu olan kişinin borcunu ödememesi en sık karşılaşılan sorunlar arasındadır. Ancak defterlerde farklı türden alacak verecek ilişkilerine dair meseleler de yer almaktadır. Bunlar; borcun kalan kısmının tahsil edilememesi, borçlu olmadığı halde kendisinden alacağı olduğunu söyleyen kişinin borç isnadında bulunması, borçlu bir kimsenin ölümü üzerine varislerinin borcu ödemek istememeleri, alacaklının borcundan fazlasını talep etmesi gibi sorunlardır. Divan'ın borçlara ilişkin verdiği kararlar genel olarak borcun tahsiline yönelik olmuştur. Bazen de tahsil edilemeyen borcun varsa kefillerden alınması yönünde kararlar çıkmıştır. Ayrıca borca karşılık rehin olarak bırakılan mal veya mülkün borcun ifa edilmesinden sonra geri verilmemesi de ihtilaf edilen meseleler arasında yer almıştır. Bir diğer önemli mesele de murâbaha/faiz uygulamasıdır. Yapılan bazı alacak verecek işlemlerinde, verilen borcun üzerine faiz uygulandığına dair iddialar mevcuttur.

İncelenen hükümler içerisinde yukarıda değinilen başlıkların muhtevasında yer almayan ve tek başına bir başlık oluşturması mümkün olmayan çeşitli konuların tespiti yapılmış olup bu konular diğer başlığı altında değerlendirilmiştir. Sözü edilen bu konuların diğer şikâyet konularının tamamıyla kıyaslandığında % 8'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. İçerik olarak birbirinden farklı olan bu şikâyet konuları; yol izinleri, imar sorunları, görev ve hizmetlere müdahaleler, tayin ve atamalara ilişkin kayıtlardır. Defterlere yansıyan şikâyetler arasında öne çıkan bir diğer sorun

adi suçlardır. Gasp, yağma, hırsızlık, cinayet, darp, tecavüz gibi konuları kapsayan adi suçların şikâyet oranı % 7'dir. Bu suçların büyük bir kısmını eşkıya veya mütegalibe olarak anılan kişilerin zorbalık faaliyetleri oluştururken diğer kısmını da reaya arasındaki meseleler oluşturmuştur. Grafikte % 4'lük bir oran ile yer alan vakıf başlığında ise vakıf gelirlerine yönelik yapılan haksız müdahaleler, vakıf şartlarına aykırı işlemler, vakıf mülklerin tamiriyle ilgili problemler, vakıf görevlilerinin yaptıkları usulsüzlükler ve vakıf arazilerindeki vergilerin tahsilinde yaşanan sorunlara dair şikâyetler yer almıştır.

2.3. ŞİKÂyetLER İŞİĞİNDA BOSNA EYALETİ'NDEKİ SOSYO-EKONOMİK MESELELER

2.3.1. Toprak ve Vergi Meseleleri

Osmanlı fethinden önce Bosna'daki toprak sistemi, "baştina" adı verilen ve ırsi olarak devredilebilen arazilere dayanmaktaydı. Baştina, hükümdar tarafından önemli bir hizmet karşılığında bir şahsa verilen, kalıcı ve mutlak mülkiyet hakkı tanıyan arazi parçasıydı. Bu tür bir araziye sahip olabilmek için asalet unvanına sahip olmak gerekiyordu. Baştina sahibi, arazisini satma, bırakma ve ferağ etme hakkına sahipti. Ayrıca her türlü angarya ve vergiden de muaftı. Bu yönleriyle baştina, Osmanlı arazi hukukuna tamamen yabancı bir uygulama değildi ve bir bakıma padişah temliklerine benzerlik göstermekteydi. Osmanlı fethinden sonra sayıca fazla olan bu baştinalar, timar sistemine dâhil edilerek eski sahiplerine bırakılmıştı. Ancak sahipleri, artık arazilerini işlerken önceki dönemden farklı olarak vergi vermekle sorumlu tutulmuşlardı (Emecen, 1992, s. 135-136).

Başlangıçta Bosna'da timar sahibi olmak, önemli bir kazanç olarak öne çıkmaktaydı. Ancak devletin giderek zayıflamasıyla birlikte timarlar eski önemini kaybetti. Timarların sık sık el değiştirmesi bu durumu daha da kötüleştirdi. Bir zamanlar devletin askeri gücünün temelini oluşturan sipahiler, zamanla devlet için bir tehdit oluşturmaya başladı. Devlet, bu huzursuzluğu giderebilmek için timarların babadan oğula geçmesine, yani ocaklık haline gelmesine izin vermişti. Özellikle pek çok Bosnalı sipahinin hayatını kaybettiği 1593 yılındaki Sisak savaşı, bu dönüşümü hızlandıran önemli bir gelişme oldu. Nitekim 1594 yılında Bosnalı sipahilere, timar ve zeametlerini veraset yoluyla devretme hakkı tanınmıştı (Gölen, 2010, s. 335-336). Bu gelişme, bölgede hem arazilerin genişlemesine hem de toprak sahibi ailelerin imtiyazlı bir sınıfa dönüşerek feodal haklara olan inancın güçlenmesine katkı sağladı. Miras yoluyla bazı ailelerin elinde biriken timarlar, zamanla çiftliğe dönüştürülmüş ve bu dönüşüm toprak sahiplerinin yararına olmuştu (Hanilçe, 2016, s. 344-346).

Miri arazilerin çiftliklere dönüştürülmesi, geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurmuştur. Bu dönüşümle yalnızca arazilerin kullanım hakkı değil, aynı zamanda mülkiyet hakkı da çiftlik sahiplerinin eline geçmiştir (Güran vd., 2006, s. 871). XVI. yüzyılda çiftlik sayısındaki artış, çiftlik sisteminin miri arazi sistemine karşı genişlediğini göstermektedir. Miri arazi sistemindeki çözülmenin belirtilerinden biri de, çiftlik sahiplerinin iktisadi açıdan timarlı sipahilere kıyasla daha etkin bir konuma yükselmiş olmasıdır (Nakiboğlu, 2017, s. 58). XVII. yüzyıla gelindiğinde ise timarlı sipahilere dayanan sistem yerini feodal çiftlik sistemine bırakmıştır. Bosna'da, zaten toprak sahiplerinin imtiyazlı konumları korunduğu için timar sistemi, merkezi otoritenin gücüne veya beylerin desteğine bağlı olarak devam etmiştir. Ancak sistemin çözülme sürecine girmesiyle birlikte beyler, tam anlamıyla feodal toprak sahipleri haline gelmiştir. Öyle ki zaim ve sipahilerin yerini, veraset hakkına sahip olan kapetani (kaptan) veya age (ağa) denilen toprak sahibi soylular almıştır (Bora, 1999, s. 24).

XVIII. yüzyıldan itibaren eyalete ait vergi gelirlerinin neredeyse tamamı kaptanlara iltizam olarak verilmiştir. Yılda iki taksit halinde toplanan örfi vergilerle birlikte cizye ve diğer vergiler de buna dâhil edilmiştir. Bu sebeple Bosna kaptanlarının çoğu mültezim konumundaydı. Ayrıca kaptanlara malikâne olarak verilen has topraklardan elde edilen gelirlerin yanı sıra cizye, nehir ve köprülerden alınan geçit vergileri ile gümrük gelirlerinin de kendilerine malikâne olarak tahsis edildiği görülmektedir. 1811'den sonra malikâne sistemi daraltılınca, hazineye geçen mukataalar bu kez eyalet valilerine iltizam yoluyla verilmiştir. 1811-1839 yılları arasında ise bu gelirlerin tahsisli vali, mütesellim ve voyvodalar aracılığıyla iltizam sistemiyle sürdürülmüştür. Bu durum, Bosna'daki topraksız köylülerin vergi yükünü arttırmıştır. Zira valilere verilen gelirler, genellikle iki veya üç kat bedelle eyaletin ileri gelenlerine tekrar iltizama verilmiştir. Sonuç olarak, Bosna'da yerli aileler ile kaptanların ellerinde bulunan büyük timar ve zeamet arazilerinin miras yoluyla intikaline izin verilmesi, XIX. yüzyıla gelindiğinde iltizam sistemini de kontrol eden güçlü bir toprak sahibi zümrenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Ak, 2010, s. 112).

2.3.1.1. Devlet, Sipahi ve Köylü

Osmanlı taşra sisteminin temelini oluşturan timar sistemi; devlet, sipahi ve köylü olmak üzere üç temel unsurdan meydana gelmekteydi.[1] Devlet, sipahilere hizmetlerinin karşılığı olarak içerisinde köylerin bulunduğu toprak parçaları tahsis

ederken; sipahiler, bu topraklardaki köylülerden topladıkları vergilerle geçimlerini sağlamakta ve savaş zamanlarında asker beslemektedirler. Böylece devlet ile sipahi arasında hizmet ve toprak temelli bir takas ilişkisi kurulmuştur. Sipahiler yalnızca askerlik değil, aynı zamanda kırsal alanların asayişinden de sorumlu tutulmuşlardır. Bu sebeple timar sahibinin hem savaş için hazır bulunması hem de yetki alanındaki köylülerin güvenlik ve idaresini yürütmesi gerekmektedir. Görevlerinde başarılı olan sipahiler, daha büyük timarlarla ödüllendirilmekteydi (Barkey, 2011, s. 38).

Devlet sipahiye ihtiyaçlarını karşılaması için bir çift (60-150 dönüm, bir miktar arazi, bağ ya da bahçe tahsis etmekteydi. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tür sipahi çiftlikleri de reayanın tasarrufuna bırakıldı. Bu gelişmeyle birlikte sipahi, kendisine verilen timar dâhilinde devletin yasalarını uygulayan ve köylüye ait toprakları denetleyen bir memur konumuna geldi. Devlet sipahiye, toprak üzerindeki denetim yetkisini yalnızca gelirini korumak amacıyla verdi. Bu nedenle sipahinin, köylünün kullanımındaki toprağa müdahale etme veya bu toprak üzerinde tasarrufta bulunma hakkı kalmadı (Uzunçarşılı, 1982, s. 508-518; İncalcık, 2003, s. 114-116). Ancak incelenen belgelerden anlaşıldığı üzere, bu konuda sipahi ile köylü arasında bazı ihtilaflar yaşanmaktaydı. Devlet ise bu tür ihtilaflarda her iki taraf arasında hakemlik yaparak çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu ihtilaflara geçmeden önce, sipahi ile köylü arasındaki ilişkilerin hangi hak ve sorumluluklar çerçevesinde şekillendiğinin ele alınması yerinde olacaktır.

Sahib-i arz yani toprak sahibi olan sipahi, timarının sınırları içerisinde ikamet eder ancak tarımla bizzat uğraşmazdı. Sahip olduğu toprağın işletme hakkını, tapu resmi karşılığında köylüye devrederdi. Köylü, tasarrufuna aldığı toprağı ekinlik, bostan ya da çayır olarak kullanır ancak, toprağın bu kullanım şeklini yani vasfını değiştiremezdi. Buna karşılık tasarruf ettiği toprağı işlemek ve vergisini ödemekle yükümlüydü. Bu yükümlülöklere ek olarak, devlet köylüye sipahinin geçimini sağlamaya yönelik bazı görevler de yüklemektedir. Böylece köylü, sipahi için köyde bir ev inşa etmek, öşür mahsulünü muhafaza edebileceğı bir ambar yapmak ve öşrünü bu ambara ya da en fazla bir günlük mesafedeki pazara taşımakla da sorumluydu (İncalcık, 2003, s. 114-116).

Timar toprağına tasarruf eden bir sipahinin, bu toprağı üzerinde kanunlarla belirlenmiş bazı denetim ve tasarruf hakları vardı. Köylünün toprağı üç yıl boyunca işlememesi ve terk etmesi durumunda, Osmanlı kanunnamelerinde açıkça belirtildiğı üzere sipahi bu toprağı tapu bedeli karşılığında bir başkasına devredebilirdi.(Barkan, 1943, s. 277). Böylece sipahi, boş kalan tarım arazilerini yeniden üretime

kazandırmak amacıyla bu toprakları istekli kişilere tapu resmi ödenmesi şartıyla devredebiliyordu. Devir işlemi yapıldıktan sonra, toprağı elinden alınan köylünün, toprak üzerindeki tüm hakları da sona ermiş olurdu.[2]

Köylü, tasarrufundaki toprağı ferağ yoluyla bir başkasına devredebilirdi.[3] Ancak bu devir işleminin gerçekleşebilmesi için sipahinin izni ve onayı gerekliydi (Bardakoğlu, 1995, s. 353). Sipahinin izni alındıktan sonra taraflar arasında karşılıklı rıza ile ferağ akdi yapılırdı. Tarafların anlaşması durumunda sipahinin, yapılan bu işlem için izin vermekten imtina etme hakkı bulunmuyordu.[4] Alınan izin talebi, yalnızca hukuki bir gereklilik değil, aynı zamanda sipahinin her devir işlemi sırasında tapu resmi alma isteğıyle bağlantılıydı. Zira bu durum, sipahinin çoğu zaman köylünün toprağını elinden alma eğiliminde olmasına sebep olmaktaydı (Saydam, 2015, s. 228).

Sipahi, köylünün tasarrufundaki topraklarda doğrudan ziraat yapma hakkına sahip değildi (İnalçık, 2000, s. 157-158). Yukarıda da ifade edildiğı üzere, kendisine tevdi edilen toprağın tasarrufunu başkasına devretme yetkisi vardı. Bu yetkisini kullanırken, toprak üzerinde haksız tasarrufta bulunması kesin olarak yasaklanmıştı. Çünkü kendisine tahsis edilen toprağı kendi adına alıkoymasına veya yakın aile fertlerine devretmesi kanunen engellenmişti. Bir başka ifadeyle, köylünün elindeki toprak üzerinde tasarruf hakkı sipahiye verilmemişti. Sipahi, sadece kendisine tahsis edilen bu toprağın vergilerini toplamakla yükümlü kılınmıştı.[5]

Timar toprağında tasarruf hakkına sahip olan köylüden, yalnızca kanunen belirlenmiş vergilerin talep edilmesine izin verilmiştir. Bu vergilerin başında yer alan öşür, aynî olarak tahsil edilmekteydi. Köylü, işlediğı toprağın öşrünü ödemekle yükümlüydü. Öşür vergisi yerine zaman zaman “salariye” terimi de kullanılmıştır. Salariye, genellikle öşrünün tamamlayıcısı olarak alınan bir vergiydi.[6] Toprağı işleyen köylüden alınması gereken öşür miktarı, kanunen sekizde bir oranında belirlenmişti. Ancak bu vergiyle ilgili pek çok sorun meydana gelmekteydi. Sipahi, daha fazla vergi almak isterken, köylü ise vergi yükünü hafifletmek için daha az vergi verme veya hiç vermeme çabası içine girmektedir. Özellikle sipahinin, belirlenen sekizde bir oranıyla yetinmeyip köylüden daha fazla vergi istemesi ve bu sebeple köylüyü sürekli rencide etmesi sıkça şikâyet konusu olurdu.[7] Bu durum, kimi zaman köylü vergi vermeyi kabul etmişken,[8] kimi zaman da vergisini ödemiş olmasına rağmen yaşanmaktaydı.[9] Bunun nedenle devlet, köylünün üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmesi halinde, sipahinin fazladan vergi talebinde bulunmasını ve müdahalesini kanunen men etmiştir.[10]

Öte yandan köylü de çoğu zaman ödemesi gereken vergiyi sipahiye vermek istememekteydi.[11] Vergi ödemekten kaçınan köylü, çeşitli bahaneler ileri sürmekte ya da herhangi bir gerekçe göstermeksizin sipahiye zorluk çıkarmaya çalışmaktaydı. Nitekim belgelerde “bizler öşür vermeyiz maktû verimiz”[12], “öşür vermeyiz kesim verimiz”[13] ya da “defterde yazılı olan akçeyi verimiz ziyâde vermeyiz”[14] gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca köylüyü vergi ödememesi yönünde kışkırtarak mutasarrıfın vergi toplamasını engellemeye çalışanlar mevcuttu.[15] Bu kişiler, bazen sıradan halktan, bazen de askeri sınıfa mensup kimselerden olabilmekteydi. Köylünün, bu tahrikin etkisiyle sipahiye eksik ödeme teklifinde bulunduğu görülmektedir.[16]

[1] Geniş bilgi için bkz. (Tabakoğlu, 2020 s. 416-426).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 23/2, (El. Za 1169/Ağustos 1756).

[3] Toprağın ferağ edildiğine ilişkin defterlerde pek çok örnek mevcuttur. Blagay kazasında arazi tasarrufunda bulunan Abdi Bey’in söz konusu araziye sipahi aracılığıyla Hüseyin Beşe adlı kişiye ferağ ettiği görülmektedir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 70/3, (Er. Za 1179/Nisan-Mayıs 1766).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 7/2, (El. Ca 1192/Mayıs-Haziran 1778).

[5] Kanun için bkz. “sahib-i arz karyesi toprağında müstehak tapu olan yerleri kendü için alıkomak ve oğluna ve karındaşına ve zevcesine virmek hilâf-ı kânundur”. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 160/3, (Er. C 1217/Ekim 1802).

[6] Öşür, Müslüman halkın tasarruf ettiği topraklarda gerçekleştirdiği üretimden belirli oranlarda alınan bir vergi türü olarak tanımlanmaktadır. (Becermen, 2008, s. 39-40).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 33/1, (Er. C 1214/Kasım 1799).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 154/2, (Et. R 1195/Nisan 1781).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 20/1, (Er. L 1199/Ağustos/Eylül 1785).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 243/2, (Et. Ş 1164/Temmuz 1751).

[11] İzvornik'e bağlı Sokol nahiyesinde timar sahibi Osman ve Ömer isimli sipahiler, timarlarına ait olan arazilerde ziraat yapanlardan kanun üzere 1/8 öşür ve salariye ile yetiştirilen sebze ve meyvelerden, otu biçilen çayırlardan 1/10 öşürlerini talep etmelerine rağmen alamamışlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 98/2, (Et. N 1236/Haziran 1821).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 23/3, (El. C 1231/Nisan-Mayıs 1816).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 283/1, (El. Ş 1168/Mayıs-Haziran 1755); (İnbaşı Arı, 2019 s. 1009-1010).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 93/2, (Et. S 1181/Temmuz 1767).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 186/1, (Er. Za1161/Kasım 1748).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 28/3, (Et. R 1179/Eylül 1765).

2.3.1.2. Arazi Tasarrufunda Yetki ve Sınır İhlalleri

Osmanlı'da timarlar, sahiplerinin hizmetlerine göre üçe ayrılmıştı. Sefere eşmek diye bilinen, çeşitli askeri hizmetleri yerine getiren kişilere verilen timarlar eşkinici timarı olarak adlandırılmıştı. İkincisi kale güvenliği ve hizmetinde bulunanlara verilen mustahfız timarıdır. Üçüncü timar türü ise çeşitli idari veya toplumsal hizmetlerine karşılık tahsis edilen hademe timarlardır (Cin, 2019, s. 87). Tevcihi bakımından timarlar da tezkereli ve tezkeresiz olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Beylerbeyinin vermeye yetkili olmadığı timarlar tezkereli timarlar, beylerbeyinin beratı ile verilen timarlar ise tezkeresiz timarlardır. Tezkeresiz timarlar ise kendi içinde serbest ve serbest olmayan şeklinde iki kısma ayrılmıştı. Serbest timarların sahipleri, rüsum-ı serbestiye ve bâd-ı heva olarak tabir olunan vergileri toplama yetkisine sahip kimselerdi (Ünal, 1997, s. 178-179).

Her klasik Osmanlı eyaletinde olduğu gibi, Bosna eyaletinde de tahrirler yapılmış ve timar sistemi uygulanmıştır. Has, zeamet ve timar şeklinde tahsis edilen topraklar, Bosna'nın toprak düzeninin temelini oluşturmuştur. Özellikle timarların mülk olarak verilmesi, Bosna toprak sistemi açısından önemli bir gelişme olarak

değerlendirilebilir. Olağanüstü durumlarda bağışlanmış olan bu tür mülk timarlar, zamanla Bosna'daki işlenebilir toprakların büyük bir kısmını kapsamıştır. Nitekim ocaklık haklarının mirasçılara intikali sağlandığı için timarlar sipahilere ailelerinden miras olarak kalmıştır. Örneğin Ehlune nahiyesinde İshak isimli sipahi, dedesinin vefatı üzerine onun timarına Bosna valisi tarafından yeniden tayin edilmiştir.[1] Yine Böğürdelen'de ocaklık zeametine sahip olan Salih'in ölümü üzerine, elindeki zeameti ocaklık şartları gereğince amcasının oğlu zaim Mehmed veled-i Rüstem'e tevcih edilmiştir.[2]

Timar tevcihleri yapılırken, mevcut timarların yeniden tevcihini gerektiren durumlar dikkate alınır; böylece ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların önüne geçilmesi amaçlanırdı. Defterlerde yer alan timar tevcihlerine ilişkin hükümler, timar tevcih sistemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu hükümlerde genellikle, toprağın tevcih edilme gerekçesi belirtildikten sonra timarın kime verildiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca söz konusu hükümlerden; timarın türü, tevcih tarihi, sınırları ve gelir kaynakları gibi hususlara dair de önemli bilgiler mevcuttur. Bu sebeple timar sisteminin işleyişi açısından önemli olan timar tevcihi meselesi üzerinde durulması önem taşımaktadır.

Timar sahibinin ölmesi durumunda, toprağın mahlûl (boş) kalması timarın yeniden verilmesini gerektirdi. Bu durumda timarın kime geçeceği farklı şekillerde olabilmekteydi. Genellikle timar babadan oğula geçse de, bazen ölenin kardeşine, kardeşinin oğluna, torunlarına ya da aileden olmayan birine de verilebilirdi (Erdoğan, 2017, s. 575). Timar veya zeametın durumu için merkeze gönderilen arzlarda, çoğunlukla toprağın ölen kişinin oğluna verilmesi yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir.[3] Ancak XVI. yüzyılın sonlarında Avusturya işgalinin tehdidi nedeniyle, devlet Bosnalı sipahilerin, timar veya zeametlerinin ailenin diğer üyelerine geçmesi yönündeki taleplerini de kabul etmiştir (İnalçık, 2012, s. 171). Nitekim çocuğı olmayan (bilâ-veled) timar veya zeâmet sahiplerinin topraklarının yakın akrabalarına devredilmesiyle ilgili birçok hüküm örneğı bulunmaktadır.[4]

Timar sahiplerinin çocukları, ölen babalarına ait timarın kendilerine tevcih edilmesini talep edebilmek için 7 yıl içerisinde başvuruda bulunmak zorundaydı. Bu süre zarfında herhangi bir talepte bulunmadıkları takdirde, ilerleyen dönemde hak iddia etmeleri mümkün değildi. Dolayısıyla timar üzerindeki haklarını kaybetmiş olurlardı (Gökbilgin, 2011, s. 40). Virayad nahiyesine bağılı Godmil köyü ile gayriden toplam 16.450 akçelik gelirli bir timara mutasarrıf olan Hasan'ın vefatının üzerinden altı yıl geçmesine rağmen çocukları tarafından timarın tevcihi için

herhangi bir berat alınmadığı görülmektedir. Timarın uzun süre boş kalması üzerine, bu timar Mehmed isimli bir şahsa tevcih edilmişti. Ancak Mehmed'in kimliği veya ölen timar sahibi Hasan'la herhangi bir akrabalık bağı olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, mirasçılarının sürece zamanında müdahil olmadığına timarlarının başka kişilere geçebildiğini göstermektedir.[5] Bazen de timar boş olmadığı halde, bazı kişiler timarın sahipsiz kaldığını söyleyerek kendi adlarına berat almaktaydı.[6]

Dirlik sahibinin, dirliğinin bulunduğu bölgede ikamet etmesi beklenirdi (Üçok, 1944, s. 542). Zira bu durum, sipahinin bölgedeki düzeni ve vergi toplama işlevini yerine getirmesi açısından önemliydi. Bu yüzden kendi dirliğinde ikamet etmeyen sipahilerin, bölgeye gönderilen mübaşir aracılığıyla yeniden dirliklerine yerleştirilmeleri emredilmekteydi. Nitekim Gradçaniça kazası halkının şikâyeti üzerine, Bosna'da 15.250 akçelik timarı olan Sipahi Mustafa'nın, timarında ikamet etmediği tespit edilmiştir. Bunun üzerine bir mübaşir tayin edilerek, Mustafa'nın timarının bulunduğu yere yerleştirilmesine hükmedilmiştir.[7] Görev yerini terk eden (terk-i hizmet) ve sorumluluklarını yerine getirmeyen görevlinin ise timarı elinden alınarak bir başkasına tevcih edilmiştir. Novasil'de 1700 akçelik timara mutasarrıf olan kale muhafızı Ömer'in kalede ikamet etmediği, görev yerini terk ettiği ve hizmetini yerine getirmediği için gedik timarı kendisinden alınarak kale dizdarı Osman'a tevcih edilmiştir.[8]

Bazı sipahilerin çeşitli sebeplerle timarlarından kendi rızalarıyla ferâğât (kasr-ı yed) ettikleri görülmektedir. Sipahinin tasarrufundaki timardan vazgeçmek istemesi, söz konusu timarın başkasına tevcih edilmesini gerektiren bir durumdur (Erdoğan, 2017, s. 582). Hersek'in Sokol nahiyesinde bulunan Bastah Geçidi ile 3.000 akçelik timarın sahibi Mirmiran Hasan'ın kendi isteğiyle timarından vazgeçmesi üzerine, bu yerler Sipahi Ali'ye tevcih edilmişti. Ancak daha sonra Hasan'ın bu feragat kararından vazgeçtiği ve tevecihe müdahalede bulunduğu anlaşılmıştır.[9] Sefere katılma şartıyla tevcih edilen timarlara da haksız yere müdahale edilmekteydi. Prepol'e bağlı Mileseva nahiyesinde Sipahi Haydar'a, Hersek Sancağı Alaybeyi bayrağı altında sefere katılması şartıyla 6.000 akçelik eşkinici kılıç timarı verilmişti. Ancak aynı bölgeden Osman, Yusuf, Hamza, Mehmed ve diğer Mehmed adlı sipahiler, Haydar'ın bu timar üzerinde hak sahibi olmadığını ileri sürerek söz konusu timara müdahale etmişlerdir. Bu durum karşısında Haydar, müdahaleyi durdurmak için bir emir talep etmiştir.[10]

Timar tevcihi sürecinde meydana gelen temel sorun, eski ve yeni timar

sahipleri arasında mahsul ve vergilerin kime ait olacağı konusundaki anlaşmazlıklardı. Taraflardan biri, diğerinin tevcih tarihine denk gelen mahsul ve vergilere fuzuli olarak el koyabilmekteydi. Bu tür ihtilafların çözümü için genellikle timarın el değiştirdiği tarih olan tahvil tarihine itibar edilirdi. Yapılan inceleme sonucunda, haksız şekilde alınan mahsul ve vergilerin asıl sahibine geri verilmesine karar verilirdi.[11]

Benzer bir durum has topraklarının tevcihinde yaşanmaktaydı. Mektub-i defter-i hulefasından Es-Seyyid Hacı İbrahim, has arazilerinden alınan öşür gelirlerinden Mirmiran Mehmed'in payına düşen kısmın, onun halefi Mustafa tarafından haksız yere alındığını belirterek şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine Divân-ı Hümayûn'da bulunan tevcihât defterleri incelenmiş ve mahsulün kime ait olduğunun tespiti için araştırma yapılmıştır. Buna göre İzvornik sancağının 1780 senesinde Mirmiran Mehmed'e, 1783 senesinde ise Yayçeli İbrahim Paşazade Mustafa'ya tevcih edildiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda ilgili makamlara "ol-vâkitte her kimin tevcihi tarihine düşmüş ise cümle 'öşr-i mahsûlü anın tarafından ahz û kabz ettirmek" gerektiği kanunu hatırlatılmış ve buna göre işlem yapılması emredilmiştir.[12]

Timarlar kimi zaman tek bir kişiye tahsis edilirken kimi zaman da birden fazla kişi tarafından ortaklaşa kullanılmak üzere verilirdi. Ancak timarın ortak kullanımı çeşitli sorunları beraberinde getirmiş ve bu durum sıkça şikâyetlere konu olmuştur. Bu şikâyetlerin önemli bir kısmı, timarın bir ortak tarafından tamamen ele geçirilmek istenmesi ya da ortaklardan birinin, diğerinin hissesine düşen mahsul ve vergileri gasp etme girişiminden kaynaklanmıştır.[13] Zira ortaklardan biri, diğerini devre dışı bırakarak kendi payından fazlasını elde etme çabasına girmekte ve bu amaçla ortağının hissesine düşen gelirleri zorla ele geçirmeye çalışmaktaydı. Bu tür davranışlar genellikle, kişinin payına düşeni almaya kanaat etmemesi şeklinde değerlendirmektedir. Oysa timar sahiplerinin, hangi gelirlere sahip olduklarını gösteren resmi beratları ellerinde mevcuttu.[14] Buna rağmen bazı sipahiler, kendi timarlarının gelirini arttırmak için aslında başka bir timara ait olan toprakların kendi timar sınırları içinde olduğunu iddia etme yoluna gitmişlerdir.[15]

Timar ve zeametle ilgili ihtilaflarda sıklıkla başvurulanan yer Defterhane idi. Defterhane, Divân-ı Hümayûn'a yapılmış şikâyet başvuruları sonrasında, geçmiş dönemlere ait kayıtların incelenmesiyle karar sürecine katkı sağlayan yardımcı bir kurumdu (İpşirli, 1994, s. 176-177). Özellikle müşterek olarak sahip olunan timarlarda meydana gelen ihtilaflarda, defterhanedeki ilgili defterler incelenerek

sorunların çözümüne gidilirdi. Defterhane-i Amire’de muhafaza edilen İcmal, Mufassal ve Ruznamçe defterlerine başvurularak, mahsul ve vergi gelirlerinin kime ait olduğu tespit edilirdi.[16] Tespitin ardından, elde edilen bilgiler tüm ayrıntılarıyla şikâyet hükmüne kaydedilirdi. Sonuç olarak mutasarrıflar ortaklarının haklarına müdahale etmemeleri, yalnızca kendi beratlarında belirtilen hisseleriyle ilgilenmeleri yönünde uyarılırlardı.[17]

Kanunen serbest bırakılmış olmalarına rağmen, icmalli zeamet topraklarına yönelik çeşitli müdahaleler yaşanmaktaydı. Özellikle ehl-i örften mir-i miran, mirliva, mütesellim, voyvoda, subaşı ve serdar gibi yöneticilerin bu topraklara müdahalede bulundukları görülmektedir. Bu tür durumlarda, ilgili toprakların gerçekten icmalli zeamet olup olmadığı İcmal ve Ruznamçe defterlerine bakılarak kontrol edilmiştir. Eğer bu toprakların icmalli zeamet olduğu defterlerde kayıtlıysa, müdahalelerin önlenmesi için gerekli emirler çıkarılırdı. Emirlerde, genellikle icmâllu zeâmet köylerinin “serbest olmak kanûn-u mukarrer” olduğu ile ilgili vurgu yapılmıştır.[18] Serbest olan has topraklar üzerinde de benzer müdahaleleri görmek mümkündür. Ancak serbest konumdaki has topraklara yapılan müdahalelerin sadece bâd-ı hevâ vergilerine yapılan müdahaleler olmadığı anlaşılmaktadır. Bu topraklara yapılan müdahaleler iki türlü gerçekleşmiştir. Birincisi, malikâne sahibine ait bâd-ı hevâ vergilerine ehl-i örfün el koymaya çalışması, ikincisi de yöre halkına ehl-i örf taifesinin yaptığı baskıdır. Malikâne sahibi, reayasının rahatsız edildiği ve mukataa mahsulüne zarar verildiği gerekçesiyle bu müdahalelere engel olunmasını talep etmiştir. Bakiyye-i İmoçka ve tevâbi’i mukataası köyleri has (havass-ı hümayûn) toprağı idi ve malikâne olarak Ali ve Hüseyin’in tasarruflarına bırakılmıştı. Malikâne olarak verilen bu yerler serbest üzere olup rûsum-ı serbestiyesine ayan ve ehl-i örf taifesi tarafından müdahale edilmiştir.[19]

Kalelerde asayiş ve güvenlik gibi çeşitli askeri hizmetleri yerine getirmekle görevli müstahfızlara verilen gedik timarlar da timar sisteminin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Gedik timar, kale müstahfızlarına yaptıkları hizmetlerine karşılık gelir olarak bırakılırdı. Bir dizdar tarafından idare edilen kalede, görev yapan belirli sayıda mustahfız da bulunmaktaydı (D.İ.A, 2006, s. 109-111). Gedik timarların tevcihi dizdarın arzı ile yapılırdı.[20] Kale müstahfızları, genellikle kale içinde ikamet eder, kaleden ayrılmalarına müsaade edilmezdi.[21] Ancak müstahfızın kalede ikamet etmemesi, timarının boş kalmasına ve hizmetin aksamasına neden oluyordu. Bu yüzden kalede ikamet etmeyenlerin tasarrufundaki timarı alınıp bir başka mustahfıza tevcih edilirdi.[22] Fakat kendisine timar tevcih edilen mustahfıza, timarın önceki sahibi tarafından sorun çıkarılırdı. Bu durum bazen vergi tahsili

konusunda önceki ile sonraki mutasarrıfın karşı karşıya gelmesine ve aralarında anlaşmazlık çıkmasına neden olmaktaydı.[23]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 311/2, (Et. M 1212/Temmuz 1797).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 108/1, (Er. Ra 1173/Kasım 1759).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 58/4, (Er. Za 1196/Kasım 1782).

[4] Örnek hükümler için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 129/1, (Et. R 1159/Mayıs 1746); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 54/3, (Er. Za 1179/Nisan-Mayıs 1766).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 313/2, (Et. M 1212/Temmuz 1797).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 101/2, (Et. Za 1196/Ağustos 1821).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 108/1, (Er. B 1198/Haziran 1784).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 118/1, (Er. M 1159/Şubat 1746).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 127/2, (Er. Ra 1159/Nisan 1746); (İnbaşı Arı, 2019, s. 534-535).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 58/2, (Et. M 1180/Haziran 1766).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 20/2, (Er. L 1155/Ekim 1742).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 91/2, (Et. S 1197/Ocak 1783); Benzer davalar için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 167/2, (Et. N 1174/Nisan 1761); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 45/1, (El. L 1214/Şubat-Mart 1800).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 2/5, (Er. Z 1173/Ağustos 1760).

[14] Recep veled-i Mustafa ortaklarıyla timarı tasarruf etmektedir. Ortakları, berâtlarında yazılan pay ile kanaat etmeyip bunun mahsulat ve rüsumattan alacağı

olan payına müdahil olmuşlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 2/1, (El. Za 1168/Ağustos 1755).

[15] Çayniçe kazasında Radih isimli çiftliğin Sipahi Osman'a ait olmasına rağmen başka bir arazinin sınırları içerisinde olduğu iddia edilerek öşür ve diğer vergilerine el konulmuştur. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 2/6, (Et. M 1196/Aralık 1781).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 87/1, (Er. Ş 1215/Ocak 1801).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 5/1, (Et. Ra 1229/Mart 1814).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 26/2, (Et. L 1192/Ocak 1801).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 87/3, (Et. Za 1180/Nisan 1767).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 272/1, (Et. L 1209/Mayıs 1795).

[21] İzvornik kalesinde görev yapan bazı müstahfızlar, kalede ikamet etmeyip başka yerde ikamet etmeleri sebebiyle müstahfız beratının şartı gereği kalede ikamet etmeleri hususunda tembih edilmişlerdir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 158/2, (Et. R 1174/Kasım 1760).

[22] Novasil'in İzohol köyündeki 1400 akçelik timar, mutasarrıfı Salih'in görev yerinde ikamet etmemesi sebebiyle müstahfız Hasan'a tevcih edilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 118/4, (Er. M 1159/Şubat 1746).

[23] İsko nahiyesinde gedik timara tasarruf eden Mustafa bin Abdullah'ın görevini yerine getirmediğinden elindeki timarı Yusuf bin Mustafa'ya tevcih edilmesi üzerine Mustafa'nın Yusuf'a zorluk çıkardığı anlaşılmaktadır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 55/1, (Er. Za 1179/Nisan-Mayıs 1766).

2.3.1.3. Reayanın Kendi Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar

Reayanın kendi aralarındaki haksız müdahalelerden kaynaklanan ihtilaflara ilişkin merkezden verilen hükümler de defterlerde yer almaktadır. Bu hükümlerde, kişilerin ellerinde geçerli tapu belgeleri bulunmasına rağmen haklarının ihlal edilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir.[1] Kişinin rızası olmaksızın yapılan ve

hukuki bir temele dayanmayan bu tür müdahaleleri tanımlamak için “fuzûlî” tabiri kullanılmıştır.[2] Fuzuli müdahale olarak belirtilen bu davalar, hukuka aykırı biçimde bir kimsenin toprak, gelir, çiftlik, bağ-bahçe, miras gibi tasarruf hakkına müdahale edilmesi şeklinde meydana gelmiştir. Hükümlerde, müdahalede bulunan kişilerin kimlikleri de açık şekilde yer almaktadır. Genellikle mütegalibe olarak tanımlanan bu kişiler, başkalarının topraklarına kanunsuz olarak el koymuşlardır.[3] Hakları ihlal edilen kişiler ise, söz konusu toprakların kendi tasarruflarında olduğunu gösteren belgelerle hak arayışına yönelmişlerdir.[4] Bu tür müdahalelerin önüne geçebilmek için merkezden taşradaki yetkililere çok sayıda hüküm gönderilmiştir.

Bir yerin kime ait olduğu konusunda, komşu araziler arasında zaman zaman sınır anlaşmazlıkları yaşanmıştır. Sınırlar belli olmasına rağmen, bir kişi komşusunun arazisine müdahale etmiş ve buranın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir.[5] Kötü niyetli kişilerin uydurma senetler ve sahte beyanlarla gerçekleştirdikleri müdahalelere dair çeşitli şikâyetlere de rastlanmıştır. Bu kişiler, el koymak istedikleri arazi üzerinde tasarrufta bulunan kimseye, araziye sahib-i arzdan satın aldıklarına dair sahte belgeler ibraz etmişlerdir. Bu duruma örnek olarak, Memlehatayn kazasına bağlı Görgömek köyünde Abdurrahman’ın tasarrufundaki tarlayı zapt eden Ahmed ve İvan adlı zimmiler gösterilebilir. Söz konusu şahıslar, araziye tapu ile satın aldıklarını iddia ederek zapt etmeye teşebbüs etmişlerdir. Aralarında yüzleşme ve yargılama yapıldıktan sonra bu iddialarının asılsız olduğu mahkemece sabit görülmüştür. Buna rağmen ilgili kişiler, faaliyetlerine devam etmişlerdir.[6]

Aile bireyleri bazen birbirlerinin haklarına müdahale etmişlerdir. Bu durum, bir aile ferdinin kullandığı toprağı, başka bir aile üyesinin tapu resmini ödeyerek üzerine alması ve sonrasında diğer bazı akrabaların bu toprağı müdahale edip hak iddia etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Nitekim Mostar’da yaşayan Mustafa ve Salih adlı kardeşler, yaşadıkları bu durumu Divan’a taşıyarak şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Anlatılanlara göre, bu kardeşlerin anneleri Aliye Hatun’dan yaklaşık 3 yıldır haber alınamamıştır. Mustafa ve Salih, anneleri Aliye’nin tasarrufunda bulunan arazileri, kanun gereğı tapu resmi ödeyerek üzerlerine almışlardır. Yapılan işlemten sonra, müdahale edilmesini gerektirecek herhangi bir durum kalmamıştır. Ancak amcaları olan Ali, Mehmed ve Beşir isimli şahıslar, bu topraklarda Aliye ile birlikte ortak hakları olduğunu, kendilerine de pay düştüğünü ve bu yerlerin sadece Mustafa ile Salih’in elinde kalmasına razı olmadıklarını söyleyerek itiraz etmişlerdir.[7]

Toprağın tasarruf hakkını başka bir aile bireyine devreden kişinin ölümünden sonra, diğer aile üyeleri bu toprağı sahip olmak istemiştir. Birçe ma’ Knezin

sakinlerinden Hasan Efendi, Saray'daki Zeraviçe adındaki çiftliğini sahib-i arzın izniyle eşi Hatice'ye; Birçe ma' Knezin'deki arazisini de yine sahib-i arzın izniyle eşi Hatice'ye ve kızı Melekhane'ye bırakmıştır. Yasal olarak gerçekleşen bu devir işleminin ardından, devredilen mallar yeni sahipleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Hasan'ın vefatından sonra, diğer kızı Hamde'nin kocası Tabak Ahmed Beşe ile amcası Abdurrahman Beşe, Hamde'den vekâlet aldıklarını ileri sürerek araziye ve çiftlik mahsulüne el koymuşlardır. Söz konusu toprağı bu şekilde ele geçirmeye çalışan kişilerin şaki ve mütegalibe (zorba ve eşkıya) niteliğinde olmaları dikkat çekicidir.[8] Hak iddia ederek müdahalede bulunanlar, çoğunlukla kardeş[9], amca[10] ve amca çocukları[11] gibi yakın akrabalarlardır.

Ferağ edilen toprağın artık ferağ edene geri dönmesi mümkün değildi. Zira ferağla, kişi tasarruf hakkını başkasına devretmekte, dolayısıyla bahsi geçen toprak üzerinde hiçbir hakkı kalmamaktaydı. Buna rağmen toprağını kendi rızasıyla ve karşılığını alarak bir başkasına devrettikten sonra pişman olduğunu söyleyip devrettiği kişiden gasp etmeye çalışanlar olmuştur. Çaniçe'den Abbas Bey, aynı bölgede ikamet eden Mehmed, Mustafa, Murat ve Hüseyin adlı kardeşlere babalarından kalan mirası vermemek için “ol-yerler mukaddemâ babanız merkuâma ferâğ etdiğime nâdim oldum şimdi yedinizden alub zapt ederim” diyerek verdiği tarlaları geri almaya çalışmıştır. Aradan on yedi sene geçmesine rağmen Abbas Bey'in hak talebinde bulunarak müdahale etmesi dikkat çekicidir.[12] Toprağın eski sahipleri tarafından yapılmış olan bu müdahaleler, kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle idarî ve adlî yoldan men edilmiştir.[13]

Toprağın tasarruf hakkının birden fazla kişi tarafından ortak kullanılması, beraberinde çeşitli sorunları getirmiştir. Özellikle taraflardan birinin, diğer ortakların onayını almadan ve onların bilgisi dışında malın tamamını bir yabancıya satması, taraflar arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. Saraybosna'dan Molla İbrahim, Hacı Osman ve Hüseyin Divan'a gelerek, diğer kardeşleri Hacı Ahmed ve Hacı Mehmed'in, ortak mülkiyetlerinde bulunan bir çiftliği, kendilerinden habersiz bir şekilde (hufyeten) eski sahibi Mustafa adlı kişiye sattıklarını bildirmişlerdir. Gıyaben gerçekleştirilen bu satışın hukuka aykırılığını vurgulayan şikâyetçiler, mütegalibeden olan Mustafa'nın haksız müdahalede bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Uğradıkları haksızlık karşısında Şeyhülislam'dan fetva aldıklarını belirten kardeşler, bu fetvayı delil göstererek çiftliğin kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdir.[14]

Müşterek arazilerle ilgili bir diğer şikâyet konusu da arazinin taksimi hakkında yaşanan sorunlardır. Bütün ortaklar ittifak ettikleri takdirde, müştereken

tasarruf olunan araziyi kendi aralarında taksim edebilmişlerdir. Bunu sahib-i arz aracılığıyla yapmışlardır.[15] Ancak taraflar arasında anlaşmazlık çıktığı durumlar da olmuştur. Ortaklardan bir kısmı taksime razı iken, diğer bir kısmı buna rıza göstermeyerek engel olmuştur. Mesela ortaklardan Osman ve Hanife Hatun, Çaniçe kazası kapudanı Murat Bey ile birlikte müşterek tasarruf ettikleri araziye kanun üzere hisselere ayırmak istediklerinde, Murat Bey'in engel olmaya çalışmasından şikâyetçi olmuşlardır. Bu tür anlaşmazlıkların karar kısmında genellikle arazinin sahib-i arz gözetiminde iyi orta ve kötü yerleri göz önünde bulundurularak bölüştürülmesi hükmüne yer verilmiştir.[16]

[1] İzvornik'de 'arîf arazisi olarak bilinen yeri, yedi sekiz seneden beri ziraat edip öşr ve resmini sahib-i arza veren Hacı Ahmet'in elinde hüccet ve temessükü varken kendisine ait olduğunu iddia eden Çöloğlu Osman sebepsiz yere el koymuştur. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 84/4, (Er. Za 1180/Nisan 1767).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 13/4, (Et. Ra 1196/Şubat 1782).

[3] İzvornik kazasının Eşence köyünden Mustafa'nın tasarrufundaki mülk çiftlik, bağ ve bahçeye Travnik'de mütegalibe olarak anılan Balizade Ahmed'in fuzuli yere müdahale ettiğinden bahsedilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 144/2, (Er. M 1195/Ocak 1781).

[4] Travnik kazasının Kokoşar köyünden Osman adında birisinin tasarrufundaki tarlasının bitişiğinde bulunan ekip biçtiği toprağını yine aynı köyden bazı kişiler sebepsiz yere zapt etmişlerdir. Toprağı zapt etmeye çalışan bu kişiler mütegalibeden sayılmaktadır. Osman, elinde bulunan fetvayla Divan-ı Hümayun'un yolunu tutmuştur. Divan da Bosna valisine ve Travnik kadısına yazdığı hükümle Osman'ın elindeki fetva ve kanuna göre iş yapılmasını emretmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 229/2, (Er. C 1176/Ocak 1763).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 231/4, (Et. N 1176/Mart 1763).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 15/3, (Et. Za 1178/Nisan-Mayıs 1765); (Keleş, 2020 s. 150-151).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 194/2, (Et. Ra 1162/Mart 1749).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 151/2, (Er. B 1188/Eylül-Ekim 1774).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 240/1, (Et. C 1164/Mayıs 1751).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 39/1, (Er. Ş 1179/Ocak 1766).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 305/1, (El. Za 1211/Nisan-Mayıs 1797).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 18/3, (Er. Ca 1230/Mayıs 1815).

[13] Bu duruma örnek teşkil eden olaylara sıkça karşılaşılmıştır. Ehlune kazasına bağlı Certoloğ köyünde tasarruf ettiği baştina araziye başkasına ferağ ettiğine pişman olan şahsın müdahalesinin engellenmesine dair Ehlune kadısına hüküm yazılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 2/4, (Et. M 1196/Aralık 1781).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 70/3, (Er. S 1197/Şubat 1783).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 6/2, (Er. Ca 1229/Mayıs 1814).

[16] ... müşâ' ve müştereki tasarruf olunan yerler kable'l-taksim ise sahib-i arz muvacehesinde â'lâ ve evsât ve ednâ i'tibâriyle herkesin hissesi tefrik ve taksim olunmak ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 39/1, (Er. C 1232/Mayıs 1817).

2.3.1.4. Mütegalibe ve Ayan

Toprakla ilgili haksızlığa sebep olan diğer bir kesim ayan ve mütegalibedir. İncelenen dönem boyunca Bosna'daki bu yerel güç sahiplerinin etkisini güçlü şekilde hissettirdikleri ve merkezi otoritenin buna engel olamadığı görülmektedir. Özellikle mütegalibelerin eylemleri sadece para veya mal gaspı ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda reayanın tasarrufunda bulunan arazi, çiftlik, bağ bahçe ve tarlaları da zorla ele geçirmişlerdir. Toprak zaptına dair şikâyetler üzerine merkezden gönderilen emirlerde, yerel yöneticiler yapılan zulmün önlenmesi konusunda uyarılmıştır. Ancak bu uyarılara rağmen reaya, mütegalibelerin baskı ve haksız müdahalelerinden korunamamıştır.

Reayanın toprağında huzur ve güven içerisinde çalışması üretimin devam etmesi açısından önemlidir. Fakat belgelerde dikkat çeken önemli bir husus

sipahinin, bahsedilen zorba kişilerin karşısında kendi güvenliğini sağlamakta bile güçsüz kaldığı gerçeğidir. Mütegalibeler, güçlerine dayanarak hiçbir gerekçe belirtmeden başkasının tasarrufundaki timar ve zeamet gelirlerini zapt etmişlerdir. Üstelik timar sahiplerinin toprak üzerindeki haklarını doğrudan gasp etme cesaretini de göstermişlerdir. Ehlune kazasına bağlı Sern nahiyesinde 12.764 akçe timara mutasarrıf olan sipahi Mehmed'in toprağına mütegalibeden Abdullah müdahalede bulunmuş ve bir kısım timarın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Hatta birkaç seneden beri vergilere el koymuştur. Defterhane-i Amire'de bulunan mufassal ve icmal defterlerine bakıldığında, Abdullah'ın müdahalesinin haksız olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla incelenen defterlere göre davranılması gerektiği konusunda karar alınmıştır.[1]

Toprak üzerinde kanun dışı davranışları sebebiyle ayanlar hakkında da mütegalibe tabiri kullanılmıştır. Kimi zaman haksız oldukları halde zorbalıkla arazileri zapt etmişlerdir.[2] Bunu yaparlarken de kadı ile işbirliği içerisinde oldukları görülmektedir. Kadıların, bu tür olaylarda sebebi belirtilmeksizin taraf olduklarına dair şikâyetler mevcuttur. Aslında şikâyetlerin temelinde kadılar hedef alınmamıştır. Bu şikâyetler, şikâyet edilen mütegalibe ayanların kadı tarafından desteklendiği ve bu nedenle haksızlık yapıldığının kanıtı olarak gösterilmiştir.[3]

Bahsi geçen zorba kişiler, sadece toprak hususunda değil başka konularda da reaya tarafından şikâyet edilmişlerdir. Bulundukları bölgenin vergi işlerine müdahale ederek istenilenden fazla vergi yazıp kendi çıkarlarına göre reayadan fazlasıyla vergi tahsil etmişlerdir. Bu yüzden ayanların usulsüz vergi toplamaları en sık rastlanan şikâyet konuları arasında yerini almıştır. Nitekim Nevesin kazasında ayanlık iddiasında olan İbrahim Kapudan,[4] Yayçe'de ayanlık iddiasında olan Mehmed Bey[5] ile İstar-i Eflak'da ismi belirtilmeyen ayan ve mütegalibeden bazı kişiler vergi işlerine karışan ve reayadan kendi çıkarları için vergi tahsil edenlerdendir.[6] Reaya, kendilerinden zorla akçe tahsil edildiğini söyleyerek paralarının tahsili için emir rica etmişlerdir.

[1] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.5, 134/3, (El. Ra 1199/Ocak 1785).

[2] Gradçaniçe kazasında âyanlık iddiasında olan Gradçaniçe kalesi kapudanı Mehmet, mütegalibeden bazı kişilerden aldığı destekle ahaliye sıkıntı verdiği ve bunların tasarruflarındaki mülk arazileri gasp ettiği belirtilmiştir. BOA,

A. {DVNSAHK.BN.d.3, 69/1, (El. R 1180/Eylül 1766).

[3] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 74/1, (Et. C 1180/Kasım 1766).

[4] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.5, 50/3, (Er. L 1196/Eylül-Ekim 1782).

[5] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 74/4, (Er. C 1180/Kasım-Aralık 1766).

[6] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 37/4, (El. M 1171/Eylül 1757).

2.3.1.5. Ortak Kullanım Alanları Olarak Mera, Yaylak ve Kışlak

Osmanlı hukukuna göre mera, yaylak, kışlak gibi alanlar devlet mülkiyetinde olup köy halkına tahsis edilmiş arazilerdir. Köy halkı buralardan sadece tasarruf hakkını kullanarak faydalanmışlardır (Cin, 2019, s. 61-62; Karademir, 2014, s. 201). Buradaki faydalanma hakkı, müşterek (ortaklaşa) kullanım esasına dayanmaktadır. Yani, söz konusu araziler hangi köy ve kasaba halkına tahsis edilmişse, o yerleşim yerinde ikamet eden herkes bu arazilerden ortaklaşa faydalanma hakkına sahiptir (Aykonu, 1962, s. 180-182). Dolayısıyla hiçbir ortak, diğer hak sahiplerini bu alanlardan yararlanmaktan mahrum edemezdi. Bu tür araziler, timar bünyesinde değerlendirilen araziler arasında yer aldığından, sahib-i arzdan tapu ile alınarak tasarruf edilmiştir. Genellikle hayvan otlatma amacıyla kullanılan bu alanlar, belgelerde köy ve kasaba halkının öteden beri hayvanlarıyla çıktığı, otundan ve suyundan müşterek şekilde faydalandığı, karşılığında ise belirlenen ölçüde vergi ödediği yerler olarak tanımlanmıştır.[1]

Ortak kullanılan bu araziler, toplu kullanım alanları oldukları için Bosna eyaletinde sıkça anlaşmazlıklara konu olmuştur. Bu anlaşmazlıkların çoğu, tasarruf hakkı olmayan kişi veya grupların müdahalesinden kaynaklanmıştır.[2] İncelenen dava kayıtlarına bakıldığında, bu tür anlaşmazlıkların çözümünde kadim[3] kuralların geçerli olmaya devam ettiği görülmektedir. Mahkeme, anlaşmazlık yaşanan yerleri geçmişte kimlerin kullandığını dikkate alarak karar vermiştir. Bu hususta belirleyici olan Defter-i Hâkânî'deki yazılı kayıtlar ise önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu kayıtlardaki bilgiler, kimin neyi ne zamandan beri kullandığını ortaya koyduğu için karar vermede belirleyici bir rol oynamıştır.[4]

Köy halkının eskiden beri otundan ve suyundan intifâ (faydalanma) edegeldikleri mera ve yaylalara dışarıdan birilerinin müdahalede bulunması sıklıkla

karşılaşılan sorunlardan biridir. Bu müdahaleler, kullanım hakkı olmayan kişilerin sürülerini izinsiz şekilde otlak alanlara salarak işgal girişiminde bulunmaları şeklinde gerçekleşmiştir.[5] Böylelikle yaylaklardan asıl yararlanma hakkına sahip olan köy halkının haklarını ihlal etmişlerdir. Tapu belgesiyle yıllardır kullandıkları arazilere yapılan bu müdahaleler yüzünden köylüler, hayvanlarını otlatamamış ve mağdur olmuşlardır.[6]

Müdahalede bulunan kişiler, çeşitli iddialarda bulunarak daha çok zorlama ve baskıyla belirli alanları ele geçirmeye çalışmışlardır. Özellikle uzun süredir mera olarak kullanılan yerlerde tarım yapmak amacıyla, bu alanları tapu ile satın aldıklarını ileri sürenler olmuştur. Lubin kazasına bağlı Ubuşka köyünde Mehmet, Mustafa, İbrahim ve Ali isimli kişiler, bölgedeki merayı kullanan ahaliye karşı “ol-yerleri zirâ‘at etmek üzere tapu ile almıştık” diyerek meraya haksız şekilde müdahale etmişlerdir.[7] Yine bir köyün sınırları içinde bulunan ve köylüler tarafından hayvan otlatmak amacıyla kullanılan yaylağa, civardaki kasabadan bazı kişiler müdahalede bulunmuş ve söz konusu alanın kendi meraları olduğunu iddia etmişlerdir.[8] Ayrıca yaylakla herhangi bir ilgisi olmayan ve kötü niyetli (ashâb-ı ağrâz) olarak belirtilen bazı kişilerin de bu alana yönelik haksız müdahaleleri söz konusudur. Bu tür müdahalenin temelinde ise gadr[9] sevdası olarak adlandırılan bir niyetin yattığı ifade edilmiştir.[10]

Arazi Kanunnamesine göre bir yerin mera sayılabilmesi için, ya belirli bir köy veya kasabaya bu amaçla tahsis edilmiş olması ya da kadimden beri geçici mera olarak kullanılagelmiş bulunması gerekmektedir. Hangi köy veya kasabaya tahsis edilmişse yahut hangi köy ve kasaba tarafından kadimden beri mera olarak kullanılıyorsa, sadece o yerleşim biriminin ahalişi söz konusu meradan yararlanma hakkına sahiptir (Cin, 1980, s. 36-37). Kanunen durum bu şekilde belirlenmiş olsa da zaman zaman bu kurala aykırı olayların yaşandığı görülmektedir. Molla Hacı Bey köyüne bağlı Batur mahallesi sakinleri, kadimden beri hayvanlarını otlattıkları ve suladıkları meralarda civar köylerin hiçbir hakkı ve ilgisi olmamasına rağmen, bu köylerden bazı kişilerin hayvanlarını aynı meralarda otlattıklarını beyan etmişlerdir. Bu müdahalelere engel olunması için divandan emir rica etmişlerdir.[11]

Mevsiminde, mazeretsiz art arda üç yıl boyunca yaylak ve kışlağa çıkılmaz ve vergisi ödenmez ise yaylak ve kışlaklar tapuya intikal eder ve başkalarına tevcih edilirdi (Karayalçın, 1975, s. 43). Ancak yaylağı uzun süre boş bıraktıktan sonra tapuya intikal eden arazilerin yeni sahiplerine tahsis edilmesi sürecinde, bazı eski kullanıcılar ortaya çıkarak müdahalede bulunmuş ve yeni sahipler hakkında şikâyet

dilekçeleri sunmuşlardır. Bu kişiler, arazinin yeni sahipleri hakkında şikâyetle bulunsalar da bunun doğru olmadığı tespit edilip divandan olumsuz yanıt almışlardır. Saraybosna'nın Alavgüzine köyünden Hasan ve Mehmet adlı şahıslar, kadimden beri ortak kullandıklarını iddia ettikleri Raviye, Gardik ve Venak adlı yaylaklara civar köylerden müdahale edildiği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuşlardır. Fakat yapılan inceleme neticesinde, Hasan ve Mehmet'in söz konusu yaylakları yaklaşık 7-8 yıldır terk ettikleri ve bu sürede ödemeleri gereken vergileri de ihmal ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle ilgili yaylaklar, kanun gereği tapu kaydına geçirilmiştir. Tapuya intikal ettikten sonra ise, civar köy sakinlerinden bazı kişiler, sahib-i arz tarafından verilen senet ile bu yaylakları kullanmaya başlamışlardır. Sonuç olarak şikâyet edilen kişilerin aslında yaylakların asıl sahipleri olduğu ortaya çıkmış, eski kullanıcıların ise müdahalede bulunanlar olduğu anlaşılmıştır.[12] Öte yandan bir köy veya kasaba sınırları içinde bulunan ve bir çiftliğe tahsis edilmiş meradan yalnızca çiftlik sahibi yararlanabilmiştir. Hariçten kimsenin bu meraya girmesine izin verilmemiştir. Çünkü bu tür yerler özel mera olarak kabul edilmiş ve tapulu mülk olarak çiftlik sahibi tarafından tasarruf edilmiştir (Cin, 1980, s. 77). Saraybosna'ya gönderilen bir hükümle, Molla Salih'in tasarrufundaki çiftliğe ait müstakil meraya, Akhisar'a bağlı Perpoz köyü halkının müdahalesinin engellenmesi istenmiştir.[13]

Belgelerde, birden fazla köy tarafından kullanılan yaylaklara rastlanmıştır. Bu tür arazileri tasarruf edenlerden durumlarına göre vergi alınmıştır.[14] Yaylak ve kışlak olarak adlandırılan bu vergiler, sadece defterlerde kaydı bulunan arazilerden tahsil edilmiştir. Köylülerin, kayıtlı oldukları dirlik sınırları içinde otlattıkları hayvanlar için herhangi bir vergi alınmamıştır. Fakat başka bir köyün timar ya da zeâmetine gelir olarak kaydedilmiş yaylaklarda[15] sürüsünü otlatanlardan, yılda bir defaya mahsus olmak üzere yaylak resmi alınmıştır (Tabakoğlu, 2020, s. 428-429). Yaylak-otlak resmi, sürülerini başkalarının timarında veya miri yaylaklarda otlatan sürü sahipleri ile göçebe ve yörük topluluklarından yılda bir kez olmak üzere sürü başına alınan bir vergidir (Ünal, 1997, s. 144). Nitekim Osman isimli sipahinin timarına dâhil olan Foça kazasına bağlı İstirançe köyündeki yaylak alanları, bir dönem dışarıdan gelen Eflâkân taifesi tarafından kullanılmış ve bu kullanımdan dolayı kendilerinden yaylak resmi talep edilmiştir.[16]

Görevlilerin köy ve kasaba halkından kanunsuz vergi talebinde bulunmaları önemli şikâyetler arasında yer almıştır. Bosna'nın Kraçeva köyünde, köy zabiti halktan mera tarhı adıyla kanunsuz şekilde akçe talep etmiş, köylüler ise bu durumu şikâyet ederek müdahalenin ortadan kaldırılmasını istemiştir.[17] Benzer şekilde, Mostar'a bağlı Lubunik köyünde de halk öşür ve diğer vergilerini ödemesine

rağmen, sipahileri bununla yetinmeyerek kanunsuz otlak resmi istemiş ve bu keyfi uygulama köylüler tarafından Divan’a bildirilmiştir.[18]

Yaylak ve kışlakları kullanan kişiler, dirlik sahiplerine ödemeleri gereken vergiden kaçınmışlardır. Defter-i Hakani’de timar ve zeamet dirliklerine gelir olarak kaydedilen yaylak ve kışlak resimlerini ödemedikleri için, bu gelirlerin azalmasına sebep olmuşlardır. Bu durum dirlik sahiplerinin ortak problemi haline gelmiştir. Vergilerin düzenli olarak toplanması için emir ve hüccetler çıkarılsa da, mükellefler vergi ödememekte direnmişlerdir. Travnik’ten İbrahim ve Abdullah adlı sipahilerin müştereken tasarruf ettikleri timar dahilindeki yaylaklarına, yaylak mevsiminde civarda bulunan bazı köylerin ahalileri hayvanlarını otlatmaya gelmişlerdir. Sipahiler, bu ahalilerden yaylaktan yararlanmaları karşılığında yaylak resmi talep etmiş, ancak söz konusu ahaliler ödeme yapmayı reddetmişlerdir. Vergiyi ödemeleri gerektiğine dair çıkarılan emir ve hüccetlere de uymamışlardır.[19] Benzer bir olay da İzvornik’te yaşanmış, timara ait bir yaylak ve kışlağı kullanan bazı çiftçi ziraatçiler “biz resim vermeyiz” diyerek vergiyi ödemedikleri için sipahileri tarafından Divan’a şikâyet edilmişlerdir.[20]

Osmanlı kanunnamelerine göre otundan yararlanan ve hayvanlar için mera olarak kullanılan alanların ekilmesi ve herhangi bir kişiye tapu ile verilmesi kabul edilmemiştir. Köylüler bu yerleri kendi aralarında alıp satamayacakları gibi, devletin dahi bu alanlar üzerinde satış ya da devretme yetkisi bulunmamaktaydı (Cin, 1980, s. 26-50). Yenibazar kazasına bağlı Dogalona köyü ahalisi, öteden beri hayvanlarını otlattıkları ve otundan suyundan yararlandıkları meraların kadimden beri kendilerine ait müstakil meralar olduğunu belirtmiştir. Ancak köyün sipahileri, bu alanları başkalarına verip ziraat yaptırmak istemiş, böylece kanuna aykırı şekilde müdahalede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Divan kayıtlarına bakılarak, söz konusu meraların geçmişte tapu ile verilmiş veya ziraat yapılmış yerlerden olmadığı, aksine öteden beri mera olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ziraat yapılmış olsa bile bu işlem geçersiz sayılmış ve mera vasfı devam ettirilmiştir. Böylelikle sipahilerin müdahalelerinin engellenmesi ve ahalinin hayvanlarını bu alanlarda otlatmaya devam etmesi gerektiği yönünde hüküm verilmiş ve kanuna göre hareket edilmesi istenmiştir.[21]

Başka bölgelerde de kadim meraların ziraate açılması yönündeki girişimlere karşı hukuki müdahaleler söz konusu olmuştur. Akhisar kazasının İskender Paşazade Mustafa Bey vakfı köylerinden Sivaştrara köyü reayası, köylerindeki meranın ziraate açılmasına karşı çıkmıştır. Ancak civardaki Kak köyünün sipahisi Hüseyin Beşe, bu meranın kendi timar toprağına ait olduğunu iddia ederek aynı köyden bazı zimmilere

tapu ile vermiştir. Zimmilerin bu alanları sürüp ziraata başlaması üzerine, köylülerin hayvanlarını otlatamamasına sebep olmuşlardır. Konuyla alakalı bölgeye tayin edilen mübaşir aracılığıyla yapılan inceleme sonucunda meraların reayaya ait müstakil ve mahsus yerler olduğu belirlenmiş ve bu yönde hüccet düzenlenmiştir. Fakat karara rağmen müdahaleler devam edince, meraların eski haline döndürülmesi ve haksız kullanımın engellenmesi için emir çıkarılmıştır.[22] Bu durumda, kişilere tahsis olunan mera ve yaylaklar üzerindeki kullanım ve tasarruf hakkının sadece babadan oğula (âbâ'an-cedd) miras olarak intikal etmesine izin verilmiştir.[23]

Meraların bağ, bahçe veya arsaya dönüştürülmesine de izin verilmemiştir. Buna rağmen bazı durumlarda meraların vasfı değiştirilerek fiilen zapt edildiği görülmektedir.[24] Meraların bağ, bahçe ve ziraat edilmeyen yerler olmasının yanı sıra üzerine mandıra, ağıl veya binalar da inşa edilemezdi. Zira meralar hayvanların otlatılması ve otundan faydalanılması amacıyla kadimden beri köy halkı tarafından kullanılmak üzere tahsis edilen yerlerdi (Aykonu, 1962, s. 182-183). Ancak zamanla bu kullanım amacına aykırı şekilde, mera arazileri üzerine bina inşa eden ve hayvanların otlatılmasına engel olmaya çalışan kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin neden olduğu zararın giderilmesi ve eski durumun sağlanması için gerekli emirlerin çıkarılmasına ihtiyaç duyulmuştur.[25]

Kasaplara hayvan temin eden ve tüccar olarak bilinen Celeb taifesi (Türkhan, 2020, s. 253), geçtikleri bölgelerde köy halkını rahatsız etmiştir. Belirlenen güzergâhları kullanmak yerine farklı yollardan geçip gitmeleri, bu yollar üzerindeki yerleşim alanlarında yaşayanların ekili arazilerine zarar vermelerine sebep olmuştur. Bölgedeki mahsulün zarar görmesi kabul edilen bir durum değildi. Neticede mahsulün zarar görmesi, vergi gelirlerinin azalması anlamına gelmekteydi. Lubin kazasında, yasal olarak belirlenen geçiş yollarına riayet etmeyen ve isimleri yazılmamış bazı celeblerin, Rüstem adlı zaimin zeametine bağlı köylerden geçmeleri nedeniyle, köylerdeki ekinleri ve mahsulleri telef ve zayi olmuştur.[26] Başka bir olayda ise İzvornik kazasına bağlı Malloç köyünden bazı kişilerin, köy halkının kadimden beri meraya ulaşmak için kullandığı yol üzerine bina inşa ettikleri ve bu yolla köylülerin meraya erişimini engelledikleri görülmektedir.[27]

Yaylaklara yönelik müdahalelerde, bazı görevlilerin başına buyruk şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Bu kişiler, yanlarında getirdikleri atlı adamlarla halkın yaylak alanlarına çıkarak hayvanlarına ve yiyeceklerine el koymuş, suçsuz halkı köylerine sürmüş ve haksız yere hapse attırmışlardır. Bu tür keyfi uygulamalara dair şikâyetler sıklıkla dile getirilmiş, söz konusu görevlilerin celb-i mal sevdasıyla

hareket ettikleri belirtilmiştir. Nevesin ve Foça kazalarının kadıları ile ayanlarının, İstolçe, Blagay ve Lubin kazalarına bağlı ahalilerin tapulu yaylaklarına 15-20 kişilik atlı adamlarla baskın düzenledikleri, hayvan ve eşyalarına el koyarak halkı zorla köylerine sürdükleri ve bazı kişileri hapsedtirdikleri görülmektedir. Halkın mallarına el koyan bu görevlilerin aldıklarının hesabını vermek için mahallinde yargılanmaları emredilmiştir.[28]

Reaya, hem devlet görevlilerinin baskı ve müdahalelerine hem de mütegalibe ve eşkıyanın zulmüne maruz kalmıştır. Şikâyet edilen bu kişiler, zor kullanarak halkın yaylaklardaki hayvanlarını ve mallarını gasbetmiş, ciddi zararlara sebep olmuşlardır. Kamengrad kazasına bağlı Esline köyünden Yuvan, Pele ve Nikola isimli zimmiler, köylerinde bulundukları sırada eşkıya topluluğundan Rüştü Mustafa ve Şaban isimli kişilerin köylerine baskın düzenlediklerini, iki adet baygirlerine (beygir) el koyarak otlaklarını zapt ettiklerini ifade etmişlerdir.[29]

[1] ... kadimî yaylak yerlerine her sene zamanında koyun ve sâ'ir hayvanatlarıyla çıkub yaylayub otundan ve suyundan intifâ' ve kanun üzere tahammüllerine göre yaylak resmin sâhib-i arza edâ idüb ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 79/2, (El. N 1193/Eylül 1779). Mera ve yaylak alanlarının kullanımı ile ilgili örnek birkaç hüküm için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 241/3, (El. B 1164/Mayıs-Haziran 1751); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 164/2, (El. B 1174/Şubat 1761).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 56/2, (Er. Za 1171/Temmuz/Ağustos 1758); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 50/2, (El. Ş 1171/Nisan 1758).

[3] Kanunlara göre kadim, başlangıcı kimse tarafından bilinmeyecek kadar eski olan demektir. Yani ilgili yerin mera olarak kullanılmaya başlandığını belli bir tarihe bağlamak mümkün değil ise, kadimden bahsedilebilir. Bunun aksine başlangıcı bilinen ve faydalanılan yer kadimden sayılmaz. (Cin, 1980, s. 39-40).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 106/4, (El. M 1194/Ocak 1780); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 110/5, (Er. N 1206/Mayıs 1792),.

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 99/2, (El. L 1202/Temmuz 1788).

[6] Kazâ-i mezbûra tâbi‘ Foça nâm karye ahâlileri gelüb bunların karyeleri toprağında vâki‘ ebâ an ced mutasarrıf ve mahsus müstakil zabt koyun ve sâ’ir hayvanatlarıyla zamânında çıkub yaylayub otundan ve suyundan intifâ‘ ve tahammüllerine göre yaylayub resmlerin sâhib-i arza edâ eyledikleri kadimî yaylaklarında âharın ‘alâkası yoğ iken civarında vâki‘ (ismi yazılmamış) nâm karyeler âhalileri fuzuli hayvanatları getirüb ra’y ve bunların hayvanatlarına müzâyaka verüb gadr ve ta‘addî eylediklerin bildirüb ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 50/2, (El. Ş 1171/Nisan 1758).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 145/1, (Er. S 1195/Şubat 1781).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 60/4, (Er. Z 1171/Eylül 1758).

[9] Gadr, sözlükte “zarar verme, haksızlık, zulüm, hainlik, merhametsizlik” şeklinde tanımlanır. (Sami, 2015, s. 962).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 110/5, (Er. N 1206/Mayıs 1792).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 161/3, (El. N 1188/Kasım 1774).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 109/2, (Er. M 1194/Şubat 1780).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 167/3, (Er. L 1188/Aralık/Ocak 1775).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 69/1, (Et. R 1193/Nisan/Mayıs 1779).

[15] Hükümlerde timar ve zeamete gelir (hasıl) olarak yazılmış yaylaklar “resm-i defterde timarına hasıl yazılmağla” veya “Defter-i Hakani’de resm-i yaylak ze‘âmetine hasıl kayd olmağla” şeklinde belirtilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 71/2, (Et. B 1193/Temmuz-Ağustos 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 187/2, (El. S 1208/Eylül 1793); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 338/1, (Er. B 1212/Ocak 1798).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 158/3, (El. Ca 1195/Nisan-Mayıs 1781).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 241/3, (El. B 1164/Mayıs-Haziran 1751).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 163/1, (Et. (...) 1207/(...) 1792-1793).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 71/2, (Et. B 1193/Temmuz-Ağustos 1779).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 201/2, (Er. Ca 1175/Aralık 1761).

[21] Hükümde mera hakkında yazılan kanun “bu makûle kadimî mer‘a yerleri alınub ve satılmak ve sonradan sökölüb tapu ile verilüb zirâ‘at olunmak hilâf-ı kânundur” şeklinde belirtilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 310/2, (Et. M 1212/Temmuz 1797).

[22] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 24/1, (El. N 1192/Eylül-Ekim 1778).

[23] Mera ve yaylakların babadan oğula intikal ettiğiyle ilgili bazı örnek hükümler için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 116/1, (Er. Z 1158/Ocak 1746); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 27/2, (Er. R 1196/Nisan 1782).

[24] Foça kazasının reayalarının kadimi meralarını alıkoyan ve mera üzerine kendisine bağ, bahçe ve arsa tesis eden Foça kalesi dizdarı Abidin’in oğlu Osman’a “alınub ve satılmak ve üzerine fuzuli bağ arsa ve bina olunmak hilâf-ı kânundur” kanunu hatırlatılarak müdahaleden vazgeçmesi emredilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 50/1, (Er. Z 1214/Mayıs 1800).

[25] Travnik kazasının Eslemen köyünde Mustafa ve ismi yazılmamış diğer iki kişi, köy ahalisine ait mera yerlerine “menzilhâne bina ve ihdas ve bir mikdar yerlerine dahi eşcâr-ı müsmirre ‘arsa ve bir mikdar yerlerini zirâ‘at idüb” haksız yere müdahale etmişlerdir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 180/1, (El. M 1189/Mart 1775).

[26] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 57/2, (Er. Zil-kâde sene 1171/Temmuz-Ağustos 1758).

[27] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 193/5, (Et. Ra 1162/Mart 1749).

[28] Söz konusu meselenin halledilemediği ve şikâyetlerin birkaç defa divan gündemine taşındığı görülmektedir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 69/1, (Et. R 1193/Nisan-Mayıs 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 79/2, (El. N 1193/Eylül 1779).

[29] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 50/3, (El. R 1193/Nisan 1779).

2.3.1.6. Muhtelif Arazilerin Kullanımına Dair Sorunlar

Bosna'da meydana gelen problemler arasında öne çıkan konulardan biri de çayır yerlerine ilişkin meselelerdir. Çayır, taban suyunun yüksek olduğu veya sulanabilen alanlarda, biçmeye elverişli yem üretilen ve genellikle kuru ot üretimi için kullanılan yer olarak tanımlanmıştır (Cin, 1980, s. 123). Belgelerde ise bu alanlar, “beher sene otun biçüb ‘öşr ve resmin sâhib-i arza eda idegeldikleri temessüklü çayırlar” [1] şeklinde ifade edilmiştir. Çayırlar sahib-i arzdan alınan belgeyle birlikte bölge halkı tarafından uzun yıllar boyunca bireysel ya da ortak şekilde tasarruf edilebilmiştir. Cisri Kebir nahiyesinden Molla Ali ve Mahmud isimli kardeşler, bulundukları mahalledeki çayırların 40 yılı aşkın bir süredir anneleri tarafından kullanıldığını belirtmişlerdir. Ancak annelerinin vefatından sonra, Abdullah Ağa ve oğlu Mehmed Ağa'nın bu çayırlara müdahale ettiğini ifade etmişlerdir.[2] Aynı kardeşler bir başka şikâyetlerinde, tasarrufları altındaki tarla ve çayırlara bu kez de Afife isimli bir kadının müdahale etmeye çalıştığını bildirmişlerdir. Afife Hatun bu taşınmazların daha önce babasına ait olduğunu iddia ederek hak talebinde bulunmuştur. Söz konusu müdahalelerin engellenmesine dair taleplerini Divan'a ileten kardeşler, mülk üzerindeki tasarruf hakkının korunmasını istemişlerdir.[3]

Çayır ve benzeri taşınmaz mülklere yönelik müdahaleler, sadece mülkiyet iddialarına dayanmayıp, kimi zaman köy halkının doğrudan kullanım yoluyla verdiği zararlar şeklinde de ortaya çıkmıştır. Özellikle otlak ve çayır alanlarında hayvan otlatma veya biçme gibi eylemlerle başkalarının mülklerine müdahale edilmesi sıkça karşılaşılan bir sorundur. Foça kazasında ismi yazılmamış bir köyde, Beyrizade Hacı Mehmed'e ait kadim çayıra köyden bazı kişiler gelerek otunu hayvanlarına yedirmiş ve zarar vermişlerdir.[4] Yine Banaluka kazasından Hacı Salih'in tasarrufundaki tapulu çayırları köy halkından Hermen, Hoko, Dolori, Luva ve Rako isimli zimmiler biçtikleri için şikâyet edilmiştir.[5]

Çayırların vergi sorunlarıyla ilgili şikâyetler de defterlere yansımıştır. Çayırları tasarruf edenlerden vergileri talep edildiğinde, defterlerde belirtilen miktarı ödeme konusunda isteksiz davrandıkları görülmektedir. Hersek'te Murad adlı zaim, zeametine ait çayırlardan alınması gereken onda bir öşürlerin tahsil edilemediğini belirterek şikâyetinde bulunmuştur.[6] Buna karşılık vergi vermeyen yükümlülerin

tasarruf hakları ellerinden alınarak başkalarına verilmiştir. Ehlune'nin Beh köyünde, üç yıl boyunca çayırılara ait öşür ve resim vergilerini ödemeyen Emrullah'ın tasarruf hakkı, üç yılın sonunda elinden alınmış ve bu hak Çorbacızade Davud Bey'e devredilmiştir.[7]

Mera ve yaylak arazilerinin zirai faaliyetlere açılmasına izin verilmezken, ormanlık alanlar için farklı bir uygulama benimsenmiştir. Bu alanlar, sahib-i arz tarafından taliplerine tapu karşılığında verilerek zirai üretime açılabilmiştir. Ancak ziraata açılacak ormanlık alanların kimsenin tasarrufunda olmayan veya boş bırakılmış yerler olması gerekmektedir.[8] Ormanlık alanlarda ziraat yapılmasına engel kalmadığında, bu yerlerin balta ile temizlenerek tarıma elverişli hale getirilmesine müsaade edilmiştir.[9] Ziraate açılan bu arazilerden elde edilen gelirler üzerinden vergi alınması uygulamasına gidilmiştir. Fakat ziraate açılmış bu ormanlık alanların tapu resminin ödenmesinde çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Bu durumda sâhib-i arzın, söz konusu arazileri bedeli karşılığında dilediği bir kişiye devretme konusunda serbest bırakıldığı görülmektedir. Gradçayniçe kazasına bağlı Resim köyünde zeamet sahibi olan Ahmed oğlu Absüsselam'ın, merkezde kayıt altında tutulan defterlerdeki bilgiler doğrultusunda zeametine kaydolanmış ormanlık alanlar, köy ahalisi tarafından ziraata açılmıştır. Köy ahalisi “ol-yerleri baltamız ile açtık” diyerek sadece öşür ve resim vermeye çalışmış, ziraate açtıkları yerlerin tapu resmini vermek istememişlerdir.[10]

Ziraate açılan ormanlık alanlar üzerinde de bazı müdahaleler yaşanmıştır. Müdahalede bulunan kişiler, çeşitli bahaneler öne sürerek başkalarının tasarrufunda bulunan arazilere haksız şekilde el koymuşlardır. Srebreniçe kazasında, Mehmed adlı kişinin tasarrufunda bulunan çiftlik arazisinin bir bölümü, nehir suyunun yön değiştirmesi sonucu su altında kalmıştır. Bu suyla kaplanan alanlar, daha önce ziraate elverişli olmayan ormanlık ve meşe arazileridir. Ancak suların çekilmesiyle birlikte, bu alanlarda ziraat yapılması mümkün hale gelmiş ve Mehmed, sahib-i arzdan aldığı tapu ile bu arazileri ziraate açmak istemiştir. Fakat ecanibden bazı kişiler, sahib-i arzdan temessük ve izin alınmadığını iddia ederek ziraat faaliyetlerini engelleyip araziye zapt etmek istemişlerdir.[11]

Köy ahalileri arasında anlaşmazlık yaşanan bir diğer konu, korulardan elde edilen odun ve kerestelerin kesilmesi meselesidir. Koru, sözlükte bakımlı ve koruma altına alınmış küçük orman şeklinde tanımlanmıştır (Sami, 2015, s. 1099). Bu alanların kullanım ve tasarruf hakkı zamanla babadan oğula intikal edebilmiş, böylece uzun süreli olarak kullanılagelmiştir. Nitekim belgelerde “ebâ en ced

mutasarrıf ve koruya geldikleri mahsûs ve müstakil resimli”[12] ifadesi ile koruların yıllarca tasarruf edilen yerler olduğu belirtilmiştir. Ancak bazı köylerin sakinleri, koruların kendi topraklarında bulunduğunu iddia ederek, diğer köylerden gelenlerin buralardan odun ve kereste kesmelerine engel olmaya çalışmışlardır. Buna karşılık söz konusu diğer köylerin sakinleri ise bu korulardan kadimden beri faydalandıklarını ileri sürerek şikâyetle bulunmuşlardır. Travnik kasabasına bağlı Bestera köyü sakinleri, yaptıkları şikâyetle, eskiden beri herkesin ortak kullanımına açık olan bir dağdan (cibal-i mübaha) odun ve kereste temin ettiklerini belirtmişlerdir. Müdahale olunması icap etmez iken civar köylerin ahalileri “sizlere odun ve sâir kereste kat’ etdirmeyuz” diyerek bu kullanım haklarını engellemişlerdir. Bestera köylüleri, bu müdahalenin önüne geçmek için gerekli emrin verilmesini talep etmişlerdir.[13]

Bazı kişilerin uzun yıllardır tapu ve temessük belgeleriyle kullandıkları korulardan, civar köylerde yaşayanların izinsiz şekilde odun ve kereste kestiklerine dair şikâyetler yapılmıştır. Travnik kazasında kale muhafızlığı yapan Adil adlı kişi, kendisine ait ve müstakil olan koruluk alanlardaki ağaçların başkaları tarafından izinsiz kesildiğini belirterek şikâyetle bulunmuştur.[14] Yine Travnik kazasına bağlı Boyacık köyü ahalisinden Abdurrahman ve Abdürrahim isimli kardeşlerin bu türden bir şikâyetleri bulunmaktadır. Kardeşler, babalarından miras kalan koruluklarındaki ağaçların, Ancık köyünden Hacı Salih’in çiftliğine mensup bazı kişiler tarafından kesildiğini bildirerek şikâyetçi olmuşlardır. Konuyla ilgili Divan-ı Hümayun’dan kanunu sorulduğunda, söz konusu yerin herkesin odun ve kereste temin ettiği umuma açık bir dağ niteliğinde olmadığı, aksine bu alanların ilgili şahısların tasarrufunda bulunan çiftliğe ait resmi defterde kayıtlı mahsus ve müstakil kadim korular olduğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, kanun üzere hareket edilmesi gerektiği yönünde emir çıkmıştır.[15]

Dirlik sahiplerinin, civarlarında bulunan koruları kendi gelirlerine katmak amacıyla müdahalelerde bulunmaları da çeşitli şikâyetlere konu olmuştur. Nitekim Laşva nahiyesinden sipahi Tahir’in timar köyleri dâhilinde yer alan odun ve kereste elde edilen alanları, Besire köyünün timar mutasarrıfı Salih, kendi timarına dâhil etmek için uğraşmıştır. Bu duruma ilişkin merkeze bir şikâyet ulaştırılmış ve Defterhâne-i Amire’de söz konusu köylere ait kayıtlar incelenmiştir. Yapılan incelemede, defterlerde yer alan kayıtlara dayanılarak meselenin çözümüne gidilmiş ve ilgili görevlilere gerekli hükümler gönderilmiştir.[16]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 53/1, (Et. Za 1179/Nisan 1766); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 93/2, (Et. L 1197/Eylül 1783).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 149/1, (Er. R 1199/Mart 1785).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 10/1, (Et. Ş 1199/Haziran 1785).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 178/4, (Er. Z 1188/Şubat/Mart 1775).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 133/4, (El. R 1182/Ağustos 1768).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 64/2, (El. M 1172/Eylül 1758).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 56/1, (Et. C 1233/Nisan 1818).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 176/1, (Et. Ş 1195/Ağustos 1781).

[9] Kazâ-i mezbûre tâbi‘ tımâr karyelerinden ... nâm karyeden Mehmed ve Veli nâm kimesneler gelüb karye-i merkûme toprağında ... zirâ‘atçı kimesne tasarrufunda olmayan hâli ve mua‘attal durur köhne orman yerlerini bin yüz doksan yedi senesinde sâhib-i arz olan karye-i mezbûr sipahisi Ali nâm sipahiden tapu ile alub yedlerine verilen sâhib-i arz temessük mücebince ol-yerlerin baltasıyla ormanı kırub zabt ve zirâ‘at etmek ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 99/2, (Er. S 1198/Ocak 1784).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 90/1, (Er. L 1172/Haziran 1759).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 30/1, (El. S 1200/Aralık 1785).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 196/2, (Et. Ra 1208/Ekim 1793).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 261/3, (Et. Ra 1167/Ocak 1754).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 79/1, (Et. B 1172/Mart 1759).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 84/4, (El. R 1197/Mart 1783).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 195/3, (Er. Ra 1162/Mart 1749).

2.3.1.7. İskân İle İlgili Sorunlar

Bosna Ahkâm Defterlerinde yer alan iskân konulu davalar, kişi veya grupların bulundukları bölgeden ayrılarak başka yerlere göç etmeleriyle ilgili olayları ihtiva etmektedir. İncelenen defterlerde bu tür göçlerin birçok örneğine rastlanmaktadır. Devlet, bu göçleri engellemek için ciddi tedbirler almamıştır. Genellikle sadece göçenlerin eski bölgelerine geri dönmelerini sağlamak amacıyla birtakım hükümler göndermekle yetinmiştir. Bu bağlamda esas dikkat edilmesi gereken husus, reayanın toprağını terk etme sebeplerinin anlaşılmasıdır. Ancak çoğu dava kaydında reayanın neden göç ettiği ve toprağını neden terk ettiği açık bir şekilde belirtilmemiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, üzerinde durulan temel mesele iskân değil, bu durumun arkasında yatan iktisadi sorunlardır. Bu nedenle yaşanan göçlerin temelinde ekonomik kaygıların yattığı söylenebilir.

Toprağa bağlı reayanın çeşitli sebeplerle defterde kayıtlı olduğu araziden ayrılarak bir başka bölgeye göç etmesi, çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunların temelinde, üretimin aksaması ve buna bağlı olarak vergi gelirlerinin azalması yer almaktadır.[1] Ayrıca toprağını terk eden reayanın geride bıraktığı yükümlülükler, kalan reayanın durumunu da olumsuz etkilemiştir. İmoçka kazası ve bu kazaya bağlı mukataa köylerinden elde edilen gelirler, has (havass-ı hümayûn) toprağıdır ve müşterek olarak Ali ile Hüseyin'in tasarrufunda bulunmaktadır. Ali ve Hüseyin, köylerinde deftere kayıtlı olan reayanın bulundukları yerlerini terk ettikten sonra bölgede kalan reayanın “perâkende ve perîşân” bir duruma düştüğünü ve havass-ı hümayun malının zarar gördüğünü belirterek şikâyetçi olmuşlardır.[2]

Göç eden reayanın miri gelirin eksik toplanmasına sebep olması ve dağınık şekilde yerleşmeleri devlet açısından ciddi sorun teşkil etmiştir. Bu yüzden dağınık halde yerleşen kişilerin yerlerinden kaldırılarak eski yerlerine geri dönmeleri için emirler gönderilmiştir. Tregosna'ya bağlı ismi yazılmamış iki köyün reayasından bazı kişiler bulundukları yerlerden kalkarak göç etmişlerdir. Toprağın mutasarrıfı olan Hacı Hüseyin adlı zaim, yaşanan göç nedeniyle üretimin aksadığını ve gelir kaybı yaşandığını belirterek durumu Divan'a iletmıştır. Bunun üzerine göç eden ve yerleri tespit edilen kişilerin yeniden eski topraklarına yerleştirilmeleri amacıyla ilgili bölgelerin kadılarına hüküm yazılmıştır.[3] Ancak göç eden reayadan bazıları, eski yerlerine dönmek istememiştir. Geri dönmeyi reddedenlerin, bulundukları yerlerdeki ayan ve ehl-i örf mensuplarına dayanarak hareket ettikleri görülmüştür.[4] Bu yüzden

toprak sahibinin göç eden reayayı toprağına geri döndürme girişimi sonuçsuz kalmıştır. Geri döndürme konusunda gücü yetmediği için de durumu merkeze şikâyet etmiştir. Nitekim Sipahi Hasan'ın şikâyetine göre, Klis sancağına bağlı Gölhisar nahiyesinde beratla tasarruf ettiği timar köylerinde ikamet eden ve bölgenin defterlerinde vergi mükellefi ile raiyyet olarak kayıtlı bazı kişiler, eski köylerinden kalkıp başka kasaba ve köylere, askeri çiftliklere yerleşmişlerdir. Bu kişilerin eski yerlerine geri nakledilerek iskân edilmeleri istenmişse de, çeşitli bahaneler öne sürerek buna yanaşmamışlar ve bu tutumlarıyla timarın gelirine zarar vermişlerdir.[5]

Reayanın neden göç ettiği üzerinde durulması konunun anlaşılması açısından önemlidir. Ancak defterlerde göçün sebeplerini belirten az sayıda belge mevcuttur. Toprağına bağlı reayanın toprağını terk etmesinin başlıca sebeplerinden biri, "cebâbire" olarak anılan zorba kişilerin baskısıdır. Reayanın geri dönmeye isteksiz olmasının temelinde de bu kişilerin uyguladığı baskıdan duyulan endişe yatmaktadır. Zaten bu tür zorbaların zulmünden kurtulamayan reaya, çareyi yaşadığı bölgeyi terk etmekte bulmuştur. Zorla eski yerlerine döndürülmeleri ise onları yeniden çaresizliğe itecektir.[6] Öte yandan reayanın askerî çiftliklere yerleşme yönündeki eğilimi de göçün önemli nedenlerinden biridir. Belgelerin büyük bir kısmında göçlerin, bu tür çiftliklere yönelik olduğu açıkça belirtilmiştir. Memlehatayn kazasına bağlı Gradniçe köyünde yaşayan İshak bin Yahya ve kardeşi Mustafa'nın, beraberindeki bazı kişilerle birlikte İzvornik kazasındaki askerî çiftliklere yerleştikleri tespit edilmiştir.[7]

Toprağını terk edip başka bir bölgeye göç eden reayanın yeri tespit edildikten sonra bağlı bulunduğu sipahisinin onu eski toprağına geri döndürme yetkisi vardı. Sipahi bu yetkisini göçün üzerinden 10 sene geçmediği müddetçe kullanabilirdi. Bu süre içerisinde geri dönmeyen reayadan sipahi sadece çift bozan resmi talep etmekteydi (Pamuk, 1993, s. 42). Ancak reayanın bulunduğu yeri terk etmesi istenilen bir durum değildi. Toprağın işletilememesi ve vergilerin tahsil edilememesi toprak sahiplerini zarara uğratmaktaydı. Bu durum evvela sipahiyi zor durumda bıraktığından, reayanın kayıtlı bulunduğu dirliğin sınırları içerisinde kalması için uğraşıldı. Sipahi, kendi sınırları dâhilinde bulunan reayanın göç etmesinden şikâyet ederken, genellikle beratındaki yere ait mahsulatın (zeâmeti mahsûlâta gadr) zarar görmesine neden olduklarını dile getirmekteydi.[8]

Sipahi dışında yeni yerleşim yerine göç eden reayayı eski yerine döndürmek üzere görevlendirilmesi istenen bir diğer görevli de voyvodadır. Hersek sancağında bulunan ismi yazılmamış iki köy mukataasının reayası başka bölgelere göç edince,

söz konusu topraklara malikâne olarak sahip olan İbrahim, Hüseyin ve Halil isimli şahıslar, bu konudaki şikâyetlerini Divan’a taşımışlardır. Bu kişiler, defterde kayıtlı reayanın voyvoda aracılığıyla bulundukları yerlerden kaldırılarak, kadimî karyelerine nakl ve iskân edilmeleri yönünde bir emr-i şerif çıkarılmasını divandan talep etmişlerdir.[9]

Baniçe kazasına bağlı Mofrimi köyünde gerçekleşen bir başka göç olayında da, köylerinden göçüp giden reayanın, önceki örneklerde olduğu gibi eski yerlerine geri gönderilmeleri söz konusudur. Ancak bu olayda önceki olaylardan farklı bir durum dikkat çekmektedir. Şöyle ki, göç ettikleri yeni bölgede 10 yıldan daha uzun süre kalan reayanın, artık eski yerlerine dönüşleri mümkün değildir. Konuyla ilgili Divân-ı Hümâyûn’dan çıkan kanun, hüküm içerisinde şu şekilde yazılmıştır;

“...göçüp giden reaya havâss-ı hümâyûnum karyesinin defterde mukayyed ra’iyyet ve ra’iyyeti oğullarından iken kalkub varub hala oturdukları yerlerde avârizhânesine kayd olunub ve sakin olub on sene geçmiş değil ise kaldırılıub kadimi karyelerine nakl ve iskân etdirilub amma oturdukları yerlerde avârizhânesine kayd olunub ve sakin olub on sene geçmiş ise ol-makûle reaya kaldırmak olmaz oturdukları yerlerde üzerlerine edası lazım gelen resm-i ispençleri kanun ve defter-i mucebince alıverilmek kanundur...” [10]

Bahsi geçen kanun maddesinden anlaşıldığı üzere, avarız kaydının yapılmış olması ve belirtilen sürenin geçmiş bulunması halinde, reayanın göç ettikleri yerlerde kalmalarına izin verilmiştir. Ancak kanun gereğince, ödemekle yükümlü oldukları vergilerin kendilerinden alınması kararlaştırılmıştır. Bu tür bir uygulamanın, özellikle toprağa bağlı gelirlerin tahsilinde ortaya çıkabilecek yeni aksaklıkları önlemeye yönelik olduğu düşünülebilir.

[1] Vergi tahsildarları, toprağı işleten köylüden toplamaları gereken vergilerin eksik tahsil edilmesinden (ze’âmetleri mahsullerine kesr ve noksânına bâ’is) yakınmışlardır. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 264/3, (El. Ş 1177/Şubat 1764).

[2] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 87/2, (Et. Za 1180/Nisan 1767).

[3] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 72/3, (Er R 1172/Aralık 1758).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 318/1, (Er. S sene 1212/Ağustos 1797).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 4/2, (El. C 1155/Ağustos 1742).

[6] Zü‘emâdan İsmail zîde kadruhu gelüb hala berat-ı şerifimle mutasarrıf olduğu ze‘âmet-i karyelerinden Taşlıca kazasına tâbi‘ Hranîçe? nâm karyesi ve Ulugoşna karyesi ahalilerinden Koc kabilesinden Akçaoğulları dimekle ma‘rûf cebâbire refikâ ve ‘aveneleriyle müttetik olub re‘âyâyı rencide ve takdir ve mal-ı eşyaları gâret ve tahrib etmekden nâşi karye-i merkûmenin defterde mukayyed ra‘iyyet ve ra‘iyyeti oğulları kadimî ra‘iyyet kayd olundukları karye-i merkûmeden kalkub varub taht-ı hükûmet ve kazânızda kasabât ve kurâlarda sâkin ve mütemekkin olmalarıyla ol-makûle defterlü re‘âyâları bulundukları mahallerinden kaldırub kadîmi karyelerine nakl ve iskân ettirmek istedikde zaleme-i mezkûr Akçaoğullarının havfından nâşi ta‘allül ve muhâlefet ve ra‘iyyet-i mahsûlünün külli kesr ve noksân tertîbine bâ‘is ve bâdî oldukların bildirüb ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 152/4, (Et. R 1195/Nisan 1781).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 13/2, (Er. Za 1178/Nisan/Mayıs 1765).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 71/1, (El. R 1172/Aralık 1758).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 173/2, (Er. L 1173/Haziran 1760).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 19/3, (Et. R 1214/Kasım 1799).

2.3.1.8. Su Kaynaklarında Ortaya Çıkan Hak ve Paylaşım İhtilafları

Su, insan hayatının en temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Eski çağlardan beri ilk tarım medeniyetleri daima su kaynaklarının bulunduğu alanlarda kurulmuştur (Sezer, 1979, s. 11). İnsanlar, suyu kendi yerleşim alanlarına taşımak ve akıtmak için oldukça çaba harcamışlardır. İlk zamanlardan itibaren su kaynaklarını kanal yoluyla yaşadıkları yerlere akıtmayı, bentler kurarak getirilen suyu depolamayı ve yeraltı sularından istifade etmeyi başarmışlardır. Osmanlı döneminde de su ihtiyacının karşılanması amacıyla gerekli tedbirler alınmış ve çeşitli su tesisleri meydana getirilmiştir. Bu tesislerin bakım ve onarımı yapılarak devamlılığı sağlanmıştır (Kılıç, 2004, s. 175-176).

Suyun temini dışında kullanımı ve adil dağılımı da dikkate alınması gereken

bir durum olmuştur. Bu sebeple Osmanlı kanunnamelerinde, suyun hem kullanımı hem de adil paylaşımı konusunda bazı kural ve kanunlara yer verilmiştir. Kimsenin mülkü olmayan yatak ve kanallardan akan ırmak, dere ve çaylardan su içmek, tarım arazilerini ve hayvanları sulamak için herkesin kullanım hakkı vardır. Kişilerin hususi mülk yerlerinde ark, kanal ve boru yapmalarına izin verilmiştir. Başkalarının bunlar üzerindeki kullanım hakları kimsenin mülküne ve şahsına zarar vermemek koşuluyla kabul edilmiştir. Bununla beraber özel mülkiyete ait sulara ve halkın ortak kullanımında bulunan sulara hariçten kimsenin müdahale etme hakkı da yoktur (Akgündüz, 2000, s. 201).

Osmanlı hukuk mevzuatında su kullanım hakları ile ilgili net bir tanımlama yapılmıştır. Buna göre, ekin alanlarını ve hayvanları sulamak için yararlanılan su hakkına şirb,[1] zarar verilmediği takdirde insan ve hayvanların su içme hakkına da şefe denilmiştir. Ayrıca suyun geçtiği yer yani başkasına ait araziden su yolu geçirme hakkına mecra hakkı (hakk-ı mecra), kirli suların atılması hakkına ise mesil hakkı (hakk-ı mesil) tanımı yapılmıştır (Akgündüz, 2000, s. 201).

Osmanlı topraklarında akan suların önemli bir kısmı kişilerin sahibi oldukları mülk sulardan oluşmaktaydı. Osmanlı hukukuna göre mülk statüsünde yer alan su kaynaklarının diğer mallar gibi babadan oğula (ebâ an ced) intikal etmesi mümkündü. Bundan başka ortak kullanım hakkına sahip olunan (ber-vech-i iştirâk) su kaynakları da vardı. Bu tür kaynak sular, suyun bulunduğu yerleşim yerinde yaşayan herkesin müstakil ortak suyu olarak kabul edilmekteydi (Karademir, 2014, s. 191). Bosna eyaleti içerisinde de mülk veya ortak olarak tasarruf edilen sular bulunmaktaydı. Ancak mevcut sular üzerinde bazı müdahaleler gerçekleşmiş ve bu müdahalelerin şikâyet konusu olarak Divan’a taşındığı hadiseler vuku bulmuştur. İnsanlar sahibi oldukları sularına yapılan haksız müdahaleleri kendi hayatîyetleri açısından bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bunun sebebi insanların gündelik yaşamında suyun önemli bir yere sahip olmasıdır.

Her ne kadar suların kullanımı ve paylaşımı belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmiş olsa da, bu hususta birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunların başında, kişilerin müstakil arazilerinde akan ve mülklerine ait olan sulara, başkaları tarafından haksız müdahalelerde bulunulması gelmektedir. Müdahalede bulunan kişiler, başkalarına ait suların yönünü değiştirerek, bu suları sadece kendi tarla ve bahçelerine akacak şekilde yönlendirdikleri gerekçesiyle şikâyet edilmiştir. Trebin kazasının Razir köyünden Mustafa oğlu Osman, “Doğa” olarak bilinen mevkideki bahçesine gelen, kendisine ait olan suyun bendinin köy ahalisinden Hasan, Mehmed,

Ahmed ve Musa adlı şahıslar tarafından bozulduğunu belirtmiştir. Bu müdahale nedeniyle bahçesindeki mezraları sulayamadığını ifade eden Osman, zarara uğradığı gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Sonuç olarak, Osman'ın mülkündeki kadim suya yapılan bu müdahalenin kaldırılmasına karar verilmiştir.[2]

Mağdur edilen kişiler, genelde ekili arazilerini sulayamadıkları ve buna bağlı olarak gelirlerinde azalma yaşadıkları için Divan'a başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu kişiler, suyun öteden beri tarlalarına akmakta olduğunu ve bu tasarrufun kendi hakları dâhilinde bulunduğunu belirterek, suyun akışının yeniden kendi taraflarına çevrilmesini talep etmişlerdir. Suyun mülkiyeti ve kullanımına ilişkin ortaya çıkan bu tür anlaşmazlıklarda, çoğunlukla taraflara sunulan fetva ve hüccetler esas alınarak davalar karara bağlanmıştır. Akhisar kazasının Bistriçe köyünden Hacı Abdullah, komşusu tarafından benzer bir engelleme ve müdahaleye maruz kalmıştır. Bir nehir kenarındaki arazisinin karşısında tarlası olan Hacı hasan adlı şahıs, nehrin içine bent yaparak suyun Hacı Abdullah'ın tarlasına akmasını engellemiş ve ekili alanların zarar görmesine neden olmuştur. Yapılan incelemeler ve bölge halkından bazı kişilerin şahitlikleri sonucunda, söz konusu bendin sonradan yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine dava, daha önce verilmiş kararlar (hüccet ve i'lâm-ı şer'îyye mücebince 'amel olunub) ve süregelen uygulamalar doğrultusunda (kadîmden berü cereyân edegeldiği) değerlendirilmiş ve aynı esaslara dayanarak karara bağlanmıştır.[3]

Tarla ve çayırların sulanmasında kullanılan sulara müdahale edilmesi de sorun olabiliyordu. Bir kimsenin tarla ve çayırına öteden beri cereyan eden suyun mecrasını değiştirmek ya da harkına zarar verip suyun akmasına engel olmak temel şikâyet sebepleri idi. Bu tür hadiseler otu biçilen çayırların ve tarlaların sulanmasına mani olmaktadır.[4] Ayrıca suların mecrası (suyolu) değiştirilerek çevredeki başka bir tarla veya otlığa zarar verecek şekilde akıtılması da gelen şikâyetler arasındadır. Mesela Saraybosna kazasına bağlı Unes, Uzan ve Doğun isimli köylerinin ahalileri, öteden beri köylerinde cereyan eden suyun yönünü değiştirerek Osik ve Sernotline köylerinin tarla ve çayırlarına isabet ettirmişlerdir. Karşı koyulamaz bir hale gelen su, ahalinin tarla ve çayırlarını basarak mahsullerinin telef olmasına sebep olmuştur.[5]

Miras kalan çiftliklerde mevcut su kuyularına başkalarının sahip çıkmaya çalıştıkları durumlar yaşanmıştır. Bilindiği üzere, Osmanlı'da aile emeğine dayalı köylü çiftliği sistemi, tarımsal üretimin ve kırsal toplumun temel birimi olarak kabul görmüştür (İnalcık, 2000, s. 189-190). Çiftlikler babadan oğula intikal eden ve mülk

statüsünde değerlendirilen topraklardı. Bu mülkiyet özelliği, aynı zamanda çiftlik sınırları içerisindeki kuyular içinde geçerliydi. Ancak mülk kuyulara yönelik temel sorunlardan biri, çeşitli iddialarla kuyular üzerinde hak iddia edenlerin müdahaleleri olmuştur. Mülk sahipleri, söz konusu kuyuların kendilerine atalarından kaldığını ve uzun yıllar boyunca kendi tasarruflarında bulunduğunu ifade etmişlerdir. Aslında bu savunma, kuyuların geçmişte kim tarafından kullanıldığına vurgu yaparak yargılama sürecinde doğru karar verilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Saraybosna'ya bağlı Oban köyünde çiftlik sahibi olan Hacı Mehmed, İmhan ve Fatma adlı kişilerin, yaklaşık 80 yıldır tasarruflarında bulunan mülk kuyularına, köyden kimlikleri açık şekilde belirtilmeyen bazı kişiler, kuyuların kendi arsaları dâhilinde bulunduğu iddiasıyla el koymaya çalışmışlardır. Kadı huzurunda gerçekleştirilen yüzleştirmede, şahitlerin de beyanları doğrultusunda bu iddialarının asılsız olduğu ortaya çıkmasına rağmen müdahalelerine devam etmişlerdir. İtirazlarında ısrarcı olunması üzerine, divan tarafından söz konusu müdahalelerinin men edilmesine ve anlaşmazlığın mahallinde görülerek çözüme kavuşturulmasına karar verilmiştir.[6]

Mahsus ve müstakil suların dışında, belli bir yerleşim yerinde yaşayan halkın ortak kullanımına tahsis edilmiş su kaynakları da mevcuttur. Birden fazla kişinin tasarrufunda bulunan bu tür kaynaklar, kişilerin müşterek suyu olarak kabul edilmiştir. Ancak bu müşterek sular sadece kaynağın bulunduğu yerin halkı tarafından kullanılabilmiştir. Bu durum, halk arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olmuştur. Ortaya çıkan ihtilafların çözümünde ise suyun membainin bulunduğu yer esas alınmış; dolayısıyla o bölge halkı dışındaki kişilerin söz konusu suya müdahalesine izin verilmemiştir. İmočka'ya bağlı Rujnik köyü sakinleri, ekinlerini ve hayvanlarını sulamak amacıyla tapulu arazilerinin yanında bulunan Topola isimli pınar sularını kendi aralarında ortak kullanmaktadır. Bu pınar köy sınırları içerisinde yer almakta olup, başka köy halkıyla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak civardaki Lednice ve Koçermin köylerinden bazı ahali, hayvanlarını sulama bahanesiyle bu alana girerek Rujnik köyüne ait meralara zarar verdiklerini ifade etmişlerdir. Rujnik köylüleri, hem kendi sularına hem de meralarına yönelik bu müdahalelerin engellenmesini talep etmişlerdir.[7] Öte yandan ortak kullanılan suların önüne sonradan bina ya da bahçe ihdas ederek suyun akışına engel olan kişilere de rastlanmıştır. Bu tür olaylar hayvanların sulanmasına engel olduğu gibi ahalinin de su sıkıntısı yaşamamasına neden olmuştur.[8]

Osmanlı toprakları içinde akan nehirler bağların sulanmasında kullanılan önemli kaynaklardı. Bunların önüne inşa edilen dolaplar yardımıyla akış gücünden istifade edilirdi. Suyun akış yönünün belirlenmesi yine bu mekanizmalar sayesinde

gerçekleşirdi (Karademir, 2014, s. 199-200). Ancak ortak kullanılan nehirler üzerine inşa edilen dolaplar zaman zaman halk arasında bazı tartışmalara sebep olmaktaydı. Nova kazasından Mustafa, Hasan, Abdullah ve Salih adlı kardeşler, Trebin nahiyesi sınırları içerisinde geçen bir nehir üzerinde, babaları Ali Ağa tarafından yaptırılan dolapla bahçelerini sularken, yakınında bulunan Kanuzâde Ali Bey de aynı nehir üzerine bir dolap inşa ettirmiştir. Bu durum, kardeşlerin suyu kullanmasına ve dolaplarının deveranına engel olmuştur. Sorunun yerinde çözülmesi için yetkililere emir gönderilmiştir.[9]

İnsan yaşamının temel unsurlarından biri de, hiç şüphesiz içme suyunun tedarik edilebilmesidir. Bu amaçla Osmanlı döneminde hayır sahipleri tarafından çok sayıda çeşme ve sebil yaptırılmıştır (Kütükoğlu, 2020, s. 217-218). Hayrat amaçlı yapılmış bu yapılar başıboş bırakılmamış, bu yapılara ait suyollarının bakım ve tamiri için Su Nezareti kurulmuştur. Suya ihtiyaç duyulan alanlara su sağlanabilmesi ve çeşmelerin düzenli ve devamlı akmalarını sağlamak için Su Nezareti'nin emrinde çalışan memurlar görevlendirilmiştir (İlhan, 2008, s. 42-43). Böylelikle ileride doğabilecek su sıkıntıları ile ilgili ihtilafların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

İncelenen dönemde de su kaynağına uzak mesafede bulunan yerleşim yerlerinin mağduriyetlerinin giderilmesi için herkesin ortak kullanımında bulunan kaynaklardan suyolları vasıtasıyla sular getirilmiştir. Bosna eyaletinin çeşitli bölgelerinde bazı hayır sahipleri tarafından daha önce yaptırılan suyollarının ve çeşmelerin olduğu görülmektedir. Fakat inşa edilen çeşmelere ait suyollarının bakım ve onarımı ile ilgili birtakım sorunlar yaşanmıştır. Yenibazar'da Müteveffa İsmail Paşa isimli hayır sahibi, yaptırdığı çeşmeler sayesinde kale halkının temel su ihtiyacını karşılamıştır. İsmail Paşa, çeşmelere su sağlayan suyollarını Hüsrev Bey oğlu Bektaş Hacı Ali isimli şahsın arazilerinden geçirmiş ve toplamda dokuz adet çeşme inşa ettirmiştir. İsmail Paşanın ölümünden sonra çevredeki arazilere zarar verdiği görülen suyolları, tamire muhtaç hale gelmiştir. Ancak Hacı Ali, suyollarının bakıma muhtaç bölgelerini tamir etmediği gibi, önüne set çekerek ahalinin susuz kalmasına da sebep olmuştur. Mahkemeye davet edilmesine rağmen emre itaat etmeyen Hacı Ali firar edip mahkeme huzuruna çıkmamıştır.[10]

[1] Örnek bir hükümde “pınarın suyundan bunlar müstakilen şirb ve intifâ ve hayvânâtların saki edegeldikleri sularında” şeklinde belirtilmiştir. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 56/1, (Et. C 1163/Mayıs 1750).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 70/1, (El. Ra 1197/Şubat 1783).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 230/1, (Er. Ra 1194/Ocak/Şubat 1751).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 291/3, (Et. Ca 1211/Kasım 1796); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 18/1, (El. R 1214/Eylül 1799).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 244/1, (El. S 1177/Ağustos 1763).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 177/1, (Er. Ş 1195/Ağustos 1781).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 219/4, (Et. C 1163/Mayıs 1750).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 172/4, (El. Ş 1195/Temmuz 1781).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 36/1, (Er. C 1196/Mayıs-Haziran 1782).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 105/1, (Er. Ca 1198/Nisan 1784).

2.3.1.9. Su Değirmenleriyle İlgili Sorunlar

İnsanlar, günlük hayatın temel unsurlarından biri olan sudan en iyi biçimde faydalanmanın arayışı içerisine girmişlerdir. Bu gaye ile daima bol su kaynaklarına ulaşmak için çabalamışlar, akarsu, göl ve doğal kaynak sularını iyi değerlendirmeye çalışmışlardır. Bunun için bendler, kanallar, kemerler, su yolları inşa edip gerekli işlemleri uyguladıktan sonra suyu, istedikleri yöne akışını sağlamışlardır (Martal, 1988, s. 1637). Suyun akış gücünden istifade edilerek elde edilen enerji ile çalışan değirmenler meydana getirilmiştir. Değirmenlerin su gücüne bağlı olarak çalışması sebebiyle ırmak, nehir, dere gibi yeteri kadar akan su güzergâhlarında veya çarkı çevirecek yeterli eğime sahip bölgelerde kurulması elzemdir (Yörük, 2014, s. 639; Özcan, 2016, s. 196-197).

Belgelerde değirmen yerine asiyab tabiri de kullanılmıştır. Bununla beraber değirmenlerin kaç göz olduğu yani kaç taş kullanıldığı bilgisine de yer verilmiştir. Kullanılan göz sayısı değirmenlerin işletim gücüne göre farklılık arz etmektedir. Her ne kadar göz sayısı değişkenlik arz etse de tespit edilen değirmenler çoğunlukla bir veya iki gözlüdür. Bundan başka Akhisar kazası Küçük Köy isimli mahalde altı

gözlü[1], Vlomaş nahiyesi Valop köyünde sekiz gözlü[2], Çerniçe kazası Blaga nahiyesinde on dört gözlü[3] değirmenlere de rastlamak mümkündür. Ayrıca bazı belgelerde zikredilmiş olan bâb sözcüğü de işleyen değirmen taşı manasında kullanılmıştır.[4]

Değirmenlere gelen suyun kullanımıyla alakalı ortaya çıkan ihtilaflar sıklıkla divan gündemine taşınıyordu. Çünkü değirmenin çarkını harekete geçiren temel güç su olduğu için ona yapılacak herhangi bir müdahalede kadim düzeni bozuluyordu. Gerçekten de bir değirmene gelen suyun mecrası değiştirilerek başka bir değirmene akıtılması, önceki değirmenin iptaline sebep olup sahibini mağdur etmekteydi. Bu yüzden divan, kadim nizamın yeniden temin edilmesini şart koşmaktaydı. Zira suyun eski haliyle mecrasında akmaya devam etmesi mevcut değirmenin işleyişinin devamı açısından oldukça önemliydi. Foça kazasının Gradino köyünden Hacı Mehmet Ağa isimli şahıs, müstakil su üzerindeki değirmene sahip olan Yusuf'un su bendini tahrip ederek suyun mecrasını (yolunu) değiştirip kendi değirmenine akıtmaya çalışmıştır. Bu olay üzerine asıl suyun sahibi kendi değirmenini işletemez hale gelmiştir. Şeyhülislam'dan fetva almış olan Yusuf, suyun sahibi olduğunu ispatlayarak hakkını aramıştır. Böylelikle suyun aktığı mecranın kanunla belirlenmiş haklar çerçevesinde devam ettirilmesi hususunda emr-i şerîf yazılmıştır.[5] Değirmenlere müdahale eden kişiler, kadimden beri süregelen düzene, kanuna (hilâf-ı kanûn) ve Şeyhülislam'dan alınmış fetvaya (fetvâ-yı şerîfe) aykırı davranmışlardır. Bu tür durumlarda yine kadime vurgu yapılarak davaların çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.

Bir kimsenin izinsiz bir şekilde başkasının toprağında hark açarak su elde etmeye çalışması kanunen suç sayılmıştır (Akgündüz, 1986, s. 602). Bu sebeple değirmenlerin ve harkların inşasına sahib-i arzdan alınan izin ile müsaade edilmiştir. Aksi halde tarlasında hark açılan kişinin ziraat yapmasına engel olabilirdi. İzin alındıktan sonra bu değirmenler üzerinde bölgeden başka birilerinin müdahalesine izin verilmemiştir. İzinsiz kurulan değirmenler ile ilgili bir şikâyetle karşılaşıldığı zaman, Divan-ı Hümayûn kaleminden durum sorulmuş ve gelen cevap doğrultusunda şikâyet edilen konu hakkında bir karara gidilmiştir. Nitekim Banaluka'da Kobaş nahiyesine bağlı köylerde ziraat edilen çiftlik arazisi üzerinde izinsiz değirmen ve hark ihdas edenler olmuştur. Başkasının arazisine zarar verecek şekilde sonradan inşa edilen bu değirmen ve harklar, ziraatın yapılmasını engellemiş ve bu durum belgede zarar-ı şer'î olarak yorumlanmıştır.[6] Bazı hükümlerde ise gereksiz yere değirmen inşa edenlerin böyle bir davranış sergilemeleri kin (garaz) ve düşmanlığa (adâvet) bağlanmıştır. Brod kazasına bağlı Dişanlık köyü sakinlerinden Ömer, Bosna Alay beyi'si olan Ebubekir ve oğlu Hasan'ın buna kin ve düşmanlıkları olduğundan

tarlasının yakınında fuzuli yere değirmen ihdas ettiklerini, mezralarına zarar verdiklerini söylemiştir.[7]

Halkın temel ihtiyaçlarını karşılayan değirmenlerden resm-i asiyâb vergisi alınmıştır. İşletilen değirmenler üzerine konan vergi miktarı, değirmenin çalışma süresine ve bab sayısına yani işleyen değirmen taşına göre belirlenmiştir (Tabakoğlu, 2007, s. 583). Zira değirmende bulunan taş sayısına göre üretilen ürünün miktarı da değişebilirdi. Değirmenlerden alınan vergilerin sahib-i arza gelir olarak kaydedildiği görülmektedir. Fakat sahib-i arzın gelirlerine eklenmiş mülk değirmenler üzerinde hak iddia edenler olmuştur. Değirmenleri işletenler, mevzuyu daha önce de gündeme getirip hüküm ve hüccet almış olmalarına rağmen sorunun hala devam ettiğini dile getirmişlerdir. Bunu, işletmecinin aynı sorunu birkaç kere Divan'ın gündemine getirmesinden anlamaktayız. Lubin kazasından Hüseyin Beşe bin Mahmud Kethüda, sahib-i arzın kaydında bulunan mülk değirmeni üzerinde kazadan Hacı Alizade Ahmed'in "değirmen ve arsa bana babamdan intikal eylemiş bir gün alub zabt ederim" diyerek hak iddiasında bulunmasını şikâyet etmiştir. Bu konuda kişinin iddiası çürütülüp (lağv ve mahz) müdahalesinin engellenmesi yönünde karar verildiği belirtilmiştir. Ancak müdahalenin devam ettiği ve kişinin verilen hücceti dikkate almadığı konunun tekrar gündeme gelmesinden anlaşılmaktadır. Tekrar görüşülen bu davada Şeyhülislam tarafından verilen fetvanın da etkisiyle, iddianın gereksiz olduğu yinelenmiş ve verilen hüccete riayet edilmesi emredilmiştir.[8]

Değirmenlere mütegalibe ve cebabireden olan kişilerin farklı şekillerde müdahale ettiklerine dair şikâyetler de bulunmaktadır. Sahib-i arzdan alınmış izin ile kullanma hakkına sahip kişilerin değirmenlerini tahrip etmişlerdir. Buna yol açan kişiler verdikleri zararı karşılamak yani yıkımına sebep oldukları değirmenin değerini tazmin etmek zorundaydılar.[9] Yine mülk statüsünde bulunan değirmen sularına sahip olmaya çalışan mütegalibelerin hareketleri olmuştur. Bakıyye-i Nova kazasından Durmuş ve Haco isimli kişilerin elli altmış sene kullandıkları mülk sularına, Trebin kalesi sakinlerinden Hacı İbrahim itiraz edip, değirmenlerin harkları kendi tarlasının yakınından geçtiğini iddia ederek suyu kullanmalarına izin vermemiştir.[10] Bir başka olayda da mevcut değirmenin suyunu keserek suyu ihdas ettikleri kendi değirmenlerine bağlamaya çalışanların mütegalibe oldukları tespit edilmiştir.[11]

Bazı değirmenler, gerekli tedbirler alınmadığı zaman çevreye zarar verebiliyordu. Değirmenlere gelen suyun taşması sonucunda ahalinin çayırlarına ve tarlalarına verdiği zararlardan dolayı mahalli yöneticilerden zarar veren durumun

(zarar-ı şer'îsi) ortadan kaldırılması talep edilmekteydi. Mesela 1751 tarihli bir kayda göre, Çerniçe'de Ahmet Bey'e ait değirmen harkının taşmasından zarar gören ahali, zararın ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir.[12]

Bazı hayır sahipleri kendilerine ait mülk değirmenlerin gelirlerini (gallesini) vakfetmişlerdir. Ancak vakfedilen bu yapılar üzerinde çeşitli iddialarla müdahalede bulunanlar olmuştur. Saraybosna'dan Hacı Ahmed sekiz bab mülk değirmenini vakfetmiştir. Vakfın mütevellisi vakıf şartları gereğince değirmenleri tamir etmek istediğinde, başka bölgeden Hacı Ahmed satın aldığını iddia ederek değirmenlere fuzuli yere el koymuştur.[13]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 50/3, (El. L 1179/Mart-Nisan 1766).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 18/3, (El. Ş 1169/Mayıs 1756).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 211/3, (Et. S 1163/Ocak 1750).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 107/1, (El. Ca 1237/Ocak-Şubat 1822).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 18/2, (El. M 1179/Haziran 1765).

[6] Yapılan kanunsuz harekete karşı eskiden beri süregelen düzen “kadîmesi üzere zirâ'at etdirilmek kânun olduğu Divân-ı Hümayûnum'dan derkenâr olunmağla kânun üzere ‘amel olunmak” davanın seyri açısından bağlayıcı olmuştur. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 298/1, (Er. R 1178/Ekim 1764).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 189/4, (Er. M 1175/Ağustos 1761).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 161/4, (Et. L 1188/Aralık 1774); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 167/1, (Et. L 1188/Aralık 1774).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 72/2, (Er. R 1201/Şubat 1787).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 100/2, (El. S 1173/Eylül-Ekim 1759).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 5/2, (Et. Ca 1192/Haziran 1778).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 239/3, (Et. C 1164/Mayıs 1751).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 18/3, (El. Ş 1169/Mayıs 1756).

2.3.2. Görevi Kötüye Kullanma

Merkezi otoritede meydana gelen zayıflıklar ve buna bağlı olarak yaşanan mali krizler, taşradaki yönetici ve ilmiye sınıfının suiistimallerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Merkezi otoritenin taşrada meydana gelen karışıklıklar karşısında etkinliğini yitirmesi, bürokrasideki yolsuzlukların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte, artan eşkıyalık hadiselerinden bazı yerel yöneticiler, bu durumu adeta bir gelir kapısı olarak değerlendirmiştir. Devletin gerek içinde gerekse dışında yaşanan olumsuzlukları fırsata çeviren bu yöneticiler, zamanla merkezi bir güç gibi hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca merkezden gönderilen hükümlerin uygulanmasında da isteksiz ve ağır davranmışlardır (Yılmaz, 2019, s. 110-111).

Bilindiği üzere, ilmiye sınıfına mensup olan kadılar, kaza yönetiminde hem idari hem de adli görevler üstlenmişlerdir. Bu bağlamda merkezden gelen emirleri uygulamakla yükümlü olmuşlardır (Bozatay vd., 2014, s. 76-77). Kadılara bu işlerde, naipler ve kâtipler yardımcı olmuşlardır. Üstlenmiş oldukları bu görevler göz önüne alındığında, söz konusu vazifenin birden fazla alanda suistimal edilmesine imkân sağlamıştır. Nitekim adaleti sağlayacak olan devlet görevlileri ile ilgili defterlere yansıyan şikâyetlerin sayıca fazla olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir. En sık karşılaşılan şikâyetler arasında, reayadan para ve yiyecek toplamak amacıyla devre çıkmak, taksimini yaptıkları mirastan resm-i kısmet almak ve mahkemede rüşvet karşılığında dava görmek gibi uygulamalar yer almaktadır. Oysa düzeni sağlamakla görevli bu kişiler, bizzat düzenin bozulmasına neden olmuş ve bu durumdan rahatsız olan reaya ise toplu halde Divan’a başvurarak şikâyetlerini sunmuşlardır.[1]

Devlet yöneticilerine yönelik sıkça dile getirilen şikâyet konularından biri, görev yerlerini gereksiz yere terk ederek devre çıkmalarıdır. Devre çıkmak, devlet yöneticilerinin kendi sorumluluk alanları içerisinde dolaşarak inceleme yapmaları anlamına gelmektedir. Devre, yalnızca merkezden gelen emir veya adli meselelerde davacıların isteği üzerine çıkılabilmektedir. Ancak bu kurala aykırı davranan bazı yöneticiler, halktan haksız kazanç sağlamak amacıyla ısrarla devre çıkmışlardır. (Mumcu, 2007, s. 15). Devr işlemi, genellikle bedava yem ve yiyecek, halktan haksız vergi toplamak şeklinde gerçekleşmiştir. Mütegalibe ve eşkıyanın yaptıklarından

farksız olmayan bu hareketleri yapanlar, daha çok kadılar ve naipler olmuştur. Kadı ve naiplerin yasak olduğu halde görev merkezini bırakıp, köy köy dolaşarak yiyecek temin etmek ve vergi adı altında para toplamak suretiyle bölge ahalisini mağdur ettikleri görülmektedir.[2] Öte yandan bölgelerinde vergi toplamakla görevli bazı sipahilerin de zaman zaman reayanın evlerine konup onlardan ücretsiz koyun, kuzu, tavuk ve hayvanları için çeşitli yem ve yiyecek temin ettiklerine dair şikâyetlere rastlanmıştır.[3]

Kadı ve naiplerin halktan usulsüz olarak resm-i kısmet talebinde bulunmaları da bir başka şikâyet konusudur. Kadı ve naipler, ölen bir kimsenin taksim edilen mirasından belli bir ücret almışlardır. Resm-i kısmet olarak adlandırılan bu vergiyi kanunen alma hakkına sahip olmuşlardır. Fakat varislerin talebi olmadan taksim işlemine müdahil olmaları yasaklanmıştır (Öztürk, 2001, s. 580-581). Bu yasağa rağmen kadı ve naiplerin, davet edilmedikleri halde miras taksimi yaptıkları ve mirasçılardan cebren resm-i kısmet aldıklarına dair birçok şikâyet mevcuttur. Drenir kazasında, Mustafa ve İbrahim kardeşlerin babaları Hasan Kethüda vefat etmiştir. Kaza naibi Mehmed Arif tarafından zorla tereke tahriri yapılmış ve 210 kuruş resm-i kısmet alınmıştır. Nitekim kardeşler, kanuna aykırı alınan bu meblağın kendilerine iadesi için emir rica etmişlerdir.[4]

Kadılar, miras taksiminde alınan resm-i kısmet vergisini arttırmak amacıyla, ölen kişinin mal varlığını gerçeğinden iki-üç kat fazla göstererek vergi miktarını bilerek yükseltmişlerdir. Varisi bulunmadığı bahanesiyle mirastan vergi alma yoluna gitmişlerdir. Böylelikle miras taksimini adeta bir kazanç kapısı haline getirmişlerdir. Nitekim Birçe kadısının, gerekmediği halde miras taksimine başvurduğu ve bölge halkından kanunda belirtilenin üzerinde resm-i kısmet tahsil ettiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili kadıya gönderilen emirde, işlemlerin kanuna uygun olarak yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır.[5]

Görevlilerin haksız gelir elde ettiği diğer bir konu da “cerime” meselesidir. Sözlükte suç, günah ve kabahat anlamlarına gelen cerime (Sami, 2015, s. 474), Osmanlı hukuk sisteminde belirli suçları işleyen kişilerden alınan bir tür vergi/ceza çeşididir (Cıkay, 2021, 272-274). Ancak devlet görevlileri bu durumu amacından saptırarak cerime vergisini bir çıkar haline getirmişlerdir. İnsanlara suç isnadında bulunup onlardan zorla para tahsil etmişlerdir. Öyle ki Yayçe kazası kadısının haksız isnatlarla vakıf mütevellisi Abdi ve mürtezikalarından “otuzar ve kırkar guruş” cerime namıyla aldığı paralar şikâyet konusu edilmiştir.[6] Cerimeden başka halktan kanunsuz talep edilen vergilerden bir diğeri de konak akçesidir. Böyle bir talepte

bulunan görevli de voyvoda olmuştur. Nova kazasına bağlı Banak nahiyesinin reayaları, her sene on-on beş atlı süvari ile üzerlerine gelip kendilerinden yem, yiyecek ve konak akçesi adıyla sürekli para talep eden voyvodalarından şikâyetçi olmuşlardır. Reayanın uğradığı zulmü Divan'a bildirmesi üzerine, divandan zulmün men edilmesine yönelik karar çıkmıştır.[7]

Kadılara yardımcı olan naipler para kazanma hırsı yüzünden yolsuzluğa başvurdukları için sık sık şikâyet edilmişlerdir. Şikâyetlerde naiplerin rüşvet alarak görülen davalarda haksız kayırdıkları açıkça belirtilmiştir. Bu tür yolsuzlukların önüne geçmek için yöre halkından olanların naip olması yasaklanmıştır. Yerliden naip atanmaması konusunda sürekli uyarılar yapılmıştır. Ancak naipler, atandıkları bölgenin yerli sakinlerinden seçilmişlerdir.[8] İncelenen dönem içerisinde bu durumun sıkça devam ettiği, uyarı ve yasaklara uyulmadığı hükümlerden anlaşılmaktadır. Kamengrad kazasından[9] ve İzvornik sancağının Memleha-i Zir kasabasından[10] yerli naiplerin mahkemede haksız kişinin lehine hüküm vererek adil şekilde dava yürütmedikleriyle ilgili şikâyetler Divan'a ulaşmıştır. Divan, görevini kötüye kullanan naibin azline karar verebilmiş ve kadıdan naibin görevden alınmasını isteyebilmiştir. Örneğin Teşne kazasında görevini kötüye kullandığı tespit edilen naip Hacı Süleyman'ın niyabetten azledilmesi yönünde karar alındığı görülmektedir.[11]

Naiplerin yerli ahaliden seçilmesi bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Yerliden naip olanlar bölgenin ehl-i örf taifesi ile ittifak içerisinde olmuşlardır. Ehl-i örf taifesinden aldıkları destek (istinâd) sayesinde zulmederek reaya üzerinde baskı ve hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Belki de yerliden naip atanmaması kuralının naiplerin ehl-i örf ile kaynaşp görev yaptıkları bölgede kök salmasını önlemek için olduğu düşünülebilir. Ancak bu durumun pek dikkate alınmadığı şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Öyle ki yasak olduğu halde yerliden naip olan Kışlağı Mehmed isimli şahsın ehl-i örf ile ittifak halinde olması şikâyet konusu olmuştur.[12] Yayçe'de naiplik yapan Kışlağı Mehmed, vakitli vakitsiz devre çıkıp devriye namıyla para toplama, mirastan zorla resm-i kısmet alma,[13] rüşvet karşılığında mahkemede haksız tarafı himaye etme gibi türlü kanunsuz işlere karıştığı için aynı tarihlerde şikâyet edilmiştir.[14] Farklı tarihte yapılan bir başka şikâyetle ise naip Kışlağı Mehmed'in daha önce azledilmesine rağmen ehl-i örfün desteği ile tekrar göreve başladığı ve bölge ahalisi tarafından ilgili naibin azli için divandan hükm-i hümâyun talep edildiği görülmektedir.[15] Burada naibe yardım eden ehl-i örf görevlisinin kim olduğu ya da niçin yardım ettiği hakkında bilgi verilmemiştir.

Rüşvetle ilgili belgelere bakıldığında, bu suça karşılık uygulanan cezaların genellikle görevden azil ile sonuçlandığı görülmektedir. Görevden azli istenen naibin yerine atanacak kişinin ise birtakım vasıflar taşıması gerekmektedir. Zira İstolçe kadısına hitaben yazılan bir hükümde, mevcut naibin kadı tarafına atanmış olduğu belirtilmiştir. Ancak söz konusu hükümde, atanacak kişinin şeriat hükümlerine vakıf olması halinde (müteşerri‘) bu göreve getirilmesi emredilmekte, ayrıca naibin dindar kimselerden seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu örnekten hareketle, merkezin doğrudan naib atamasında bulunmadığı, ancak kadıya naib seçiminde nelere dikkat edilmesi gerektiğini bildirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, merkez yalnızca azil yetkisini değil, aynı zamanda nitelikli kişilerin görevlendirilmesi konusunda da yönlendirici bir rol üstlenmiştir.[16]

Yolsuzluk hareketlerine karışanlar arasında kâtiplerin adı da yer almıştır. Yazı işlerinden sorumlu kâtiplerin aynı zamanda mahkemenin değişik hizmetlerinde de görev aldıkları bilinmektedir. Bu görevleri sırasında usulsüzlük yaptıklarına dair şikâyetler gelmiştir. Mesela Ehlune ahali, Divan’a yolladığı şikâyetinde, Ehlune sakinlerinden kâtip Mustafa’nın mütegalibeden olup, türlü yolsuzluklara karışmış olduğunu ortaya koymuştur. Atama beratı bulunmayan kâtip Mustafa, kazaya gelen her kadının yanında yer almayı başarmış, mahkemeye iki karşıt dava ile çıkıldığı zaman, kendisine rüşvet vereni korumuştur. Böylece adaletin olumsuz yönde tecelli etmesine sebep olmuştur. Reayanın talebi doğrultusunda kâtip Mustafa’nın görevine son verilmesi istenmiştir.[17]

Öte yandan görevini kötüye kullanan, haksızlık yapan kâtipler olduğu gibi görevini hakkıyla yerine getiren, haksızlığa uğrayan kâtipler de bulunmaktadır. Bazı olaylarda kaza ahali meclise gelerek kazalarındaki kâtipten memnun olduklarını, görevini sadakatle yürüttüğünü ifade ettikten sonra kazalarındaki isimleri belirtilmeyen bazı kişilerin kâtibin görevini elinden alamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çerniçe mahkemesindeki kâtiplik hizmeti berat ile Abdurrahman’ın üzerinde iken, kötü niyetli bazı kişiler görevini elinden almaya ve hizmetine mani olmaya çalışmışlardır.[18] Bazen de asılsız iddialarla yapılmış ithamlar ile divandan yanlış karar çıkmasına neden olunmuştur. Bu duruma Çaniçe’de kâtiplik yapan Abdulkadir hakkındaki hükümler örnek gösterilebilir. Söz konusu hükümlerde kâtip Abdulkadir’in görevini kötüye kullandığı iddia edildiğinden, askeriden aldığı atama beratının iptal edilmesi ve bir daha kâtip olarak istihdam edilmemesi emredilmiştir.[19] Fakat konuyla ilgili sonradan kayıtlara yansımış bir başka hükümden olayın farklı sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çaniçe kadısının gönderdiği arza göre kâtip Abdulkadir hakkında yapılan suçlamaların asılsız ve yalan

olduğu ortaya çıkmıştır. Kâtip Abdulkadir üzerine düşen görevi yerine getirmesine rağmen buna garaz ve adaveti olduğu belirtilen birkaç fesat nefer haksız ithamlar ile bunun görevden alınmasına neden olmuşlardır.[20]

[1] Örnek davalar için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 203/2, (Et. C 1175/Ocak 1762); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 92/3, (Er. L 1183/Eylül 1783); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 360/3, (El. Ra 1213/Ağustos 1798).

[2] Taşlıca kazâsı ahâlileri südde-i saadetime gelüb kadılar ve nâ'ibler devre çıkmak memnû' iken bunların kadıları olan (boş) nâm kadısı kadîmden kadılar oturageldikleri kadîmi mahkemede oturmayub ziyade atlu ve adem ile devre çıkub karye be karye gezüb fukaradan müft ü meccanen ve yemek ve arpa ve saman ve koyun ve kuzu ve tavuk ve yumurta ve bal ve yağ vesâir me'kûlât ve meşrubatları aldığından ma'adâ ehl ü 'ıyâllerile sakin oldukları evleri üzerlerine konub içlerinden biri fevt oldukda veresesinden sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibe olmayub cümle verese hâzır ve kibâr olub kısmet taleb etmezler iken cebren kısmet idüb ve resm-i kısmet ziyâde olunmak için müteveffanın metrukâtından ziyâde bahaya dutup ve sicilât-ı sebt olunan kadıya ve imzâ ve mürâsele ve hüccet ve sa'ir 'arzlardan kânundan ziyâde akçelerin alub ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 153/2, (Er. R 1217/Ağustos 1802).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 10/2, (Er. L 1197/Ekim 1814).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 168/3, (Er. L 1188/Aralık-Ocak 1774-1775).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 53/1, (Er. L 1192/Kasım 1778).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 111/4, (Et. Za 1158/Aralık 1745).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 188/1, (Er. Za 1195/Kasım 1781).

[8] Kâzâ-i mezbûr ahalileri gelub yerlûden nâ'ib olmak memnû' iken sen ki mevlânâ-i mümâileysin tarafından kâzâ-ı mezbûrda nâ'ibin olan Vehbi İbrahim nâm nâ'ib yerlûden olmağla ehl-i 'örf tâ'ifesiyle yekdil olub fukarânın bi-gayrî hakkın akçelerin almağa ba'is ve iki hasım da'vâlarıyla mahkemeye vardukda na-hakk olan

tarafdan ahz-ı rüşvet ve ol-tarafa himâye idüb ve ibtal-i hakka bâdî olub bunun emsâli zulm ve ta'addîsinin nihâyeti olmadığın bildirüb mezkûr niyâbetten ref' ve fimâba'd niyâbet hıdmetinde istihdâm olunmamak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu rica eyledikleri ecilden kânun üzere amel olunmak ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 138/2, (El. S 1207/Eylül 1792).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 148/3, (El. S 1174/Eylül 1760).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 360/3, (El. Ra 1213/Ağustos 1798).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 299/3, (Er. R 1178/Aralık 1764).

[12] 3 numaralı Bosna Ahkâm defterinde naip Kışlağı Mehmed Efendi hakkında üç adet şikâyet tespit edilmiştir. Bunlardan ilk iki tanesi 1765 tarihli dir. Diğer bir şikâyet de 1766 tarihli dir. Söz konusu şikâyetler Kışlağı Mehmed'in naip olarak görev yaptığı Yayçe kazasının ahalisi tarafından yapılmıştır.

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 23/1, (El. Ra 1179/Ağustos 1765).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 29/2, (Et. R 1179/Eylül 1765).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 74/2, (Et. C 1180/Kasım 1766).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 148/1, (El. S 1174/Eylül 1760).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 92/3, (Er. L 1197/Eylül 1783).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 81/3, (Et. N 1180/Mart 1767).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 139/3, (El. L 1182/Şubat 1769); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 158/1, (Er. Ş 1188/Ekim-Kasım 1774).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 30/3, (Er. Za 1192/Aralık 1778).

2.3.2.1. Mütegalibe Ayanlar

Ayan kelimesi, bir yerleşim yerinde kuvvetli ve söz sahibi kişilere verilmiş bir isimdir (Kütükoğlu, 2020, s. 96-97). Bu kişiler taşrada, ordunun içinde ve devletin

çeşitli kademelerinde itibar görmüş ileri gelenleri olarak anılan kimselerdir. Tarihi belgelerde bu seçkin kişiler “ayan ve eşraf”, “ayan-ı vilayet” ve başka farklı isimlerle de anılmışlardır (Mert, 1991, s. 195-196). XV. ve XVI. yüzyıllarda da görülen ve merkezi otoritenin zayıflamasıyla güçlenen ayan ve eşraf zümresi, yönetimde sözü geçen ayan aileleri olarak kendi bölgelerinde etkin olmaya başlamışlardır. Nitekim XVI. yüzyıldan itibaren ehl-i örfün aksine ilerleme sağlayan bu aileler, ele geçirdikleri timar ve zeametlerle büyük çiftliklere ve servete sahip olmuşlardır. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı toprak sisteminin bozulduğu ve yaşanan savaş ortamının ayanlığın doğuşunda büyük rol oynadığı bilinmektedir (Özkaya, 1994, s. 1-23). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya ve Rusya ile Osmanlılar arasında süren savaşlar esnasında, merkezi hükümetin içinde bulunduğu bunalımdan faydalanan ayanlar daha da hırçınlaşmışlardır (Suçeska, 1986, 1177). Devletin para ve askere olan ihtiyacını karşılamak amacıyla ayanlardan yardım istemesi, ayanlar üzerindeki merkezi otoritenin zayıflamasına ve bu örgütün idari, sosyal ve ekonomik açıdan gücünün daha çok artmasına yol açmıştır (Özdeğer, 2011, s. 78). XVIII. yüzyılda daha etkin bir konuma gelen ayanlar, halk ile devlet arasında aracılık görevini üstlenerek yerel güçlerini ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir.[1]

Devlet, güçlenen ve zenginleşen ayanlara önemli görevler vererek ayanlığın gelişmesini ve itibarlarının artmasını bir bakıma teşvik etmiştir. Devlete karşı halkın ve halka karşı da devletin temsilcisi konumunda bulunan ayanlar, beylerbeyliği ve sancakbeyliği, yani netice itibarıyla valilik yapmışlardır. Ayan, bulunduğu yerin idari amiri, askeri gücün komutanı, asayiş ve düzenin koruyucusu durumundadır (Akdağ, 1963, s. 58-60). Ancak yereldeki ayanların güç ve kuvvet kazanması şikâyet sayılarında büyük bir artışa neden olmuştur. Halkın şikâyetlerine cevap verecek durumda olmayan devlet ise, ayanların ve mütegalibe kesimin savaş için göndereceği askeri yardımları düşündüğünden onların yaptıklarını görmezden gelmiştir (İlgürel, 1973, s. 70-71). Gelen şikâyetlere bakıldığında, kazalarda görev yapan ayanlar kanunsuz işler yapmaktan çekinmeyip, artık halkın istediği kişiler olmaktan çok, zorba kimseler arasından olmaya başlayınca haklarında olumsuz bir izlenim ortaya çıkmıştır. Valilerin kötü idareleri sonucunda yöredeki güçlü ayanlar, halktan zorla maddi destek sağlamış ve onları kendi hizmetlerinde kullanmışlardır. Bu durum reayanın perişan olmasına sebep olmuştur.[2] Buna karşı devletin, bunlara “ahalinin rencide edilmemesi” konusunda kuru bir tehditten öteye gitmediği anlaşılmaktadır.[3]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayanlık iddiasında olan çok sayıda kişinin resmi ayan olabilmek için mücadele etmeye başladıkları görülmüş, hatta birçoğu

adeta resmi ayanmış gibi hareket etmişlerdir. Halkın kendisini istemediği halde kaza ve köylerde ayanlık görevini, devletin görevlileriyle anlaşarak devam ettirmişlerdir. Ayanlık iddiasındaki kişilerin ilk yapmak istedikleri şey vergilerle ilgili defterleri resmi ayan gibi hazırlamak ve halka vergi yüklerken tevzi defterlerine kendileri için de akçe eklemek olmuştur. Halktan, vergi defterlerinde belirtilen miktardan daha fazlasını toplayıp, bunları kendi adamları veya devlet yöneticileri arasında paylaşmak istemişlerdir (Özkaya, 1994, s. 215).

Ayanlar hakkında yapılan şikâyetlerin çoğunluğunu vergi toplama meselesi oluşturmaktadır. Özellikle defterdeki vergi miktarının yazılandan fazla talep edildiği hususu daima şikâyet konusu olmuştur.[4] Vergi toplamakla görevlendirilen ayanlara, bu görevi yerine getirdikleri için herhangi bir ücret ödenmezdi (Tekdemir, 2004, s. 26). Vergileri toplarken kendileri için “ayaniye veya ayanlık ücreti” adıyla paralar almaktaydılar (Özkaya, 1994, s. 7). Böylece ayanlar, yaptıkları masrafları bölge halkından çıkarmaktaydı. Halk, fazla para talep eden ayanları İstanbul’a şikâyet etmekteydi. Ancak kendisini ayan olarak görenler bu işten vazgeçmemiş ve mesele de kesin bir çözüme bağlanamamıştır. Bölge halkı ister istemez istenenleri vermiştir. Örneğin Taşlıca kazasında ayanlık peşinde koşan Cizyedar Oğlu Ali’nin mala olan düşkünlüğünden kaza ahalisinin vergi işlerine karışmaya başladığı belirtilmiş, bu yüzden kazada bulunan çiftlik sahipleri tarafından merkeze şikâyet edilmiştir. Yapılan şikâyetinde, mal ve araziler için üzerlerine düşen vergileri düzenli bir şekilde ödedikleri halde, Ali’nin kendisi için tevzi defterlerine zam yapıp zorla akçe tahsil ettiğinden bahsedilmiştir. Kazancını arttırmak için deftere istenilenden fazla vergi yazarak kendi çıkarları için halkın perişan duruma düşmesine neden olmuştur. Şikâyet üzerine Taşlıca kadısına gönderilen hükümde, eğer anlatılanlar vaki ise müdahaleye engel olunması hususunda emr-i şerif yazıldığı belirtilmiştir.[5]

Ayanlar, tevzi defterlerine ekledikleri paralarla kendi masraflarını karşılayıp, güç ve sermayelerini daha da arttırma yoluna gitmişlerdir. Bunu da elbette ellerinde bulunan kuvvete borçludurlar. Köy kethüdalarıyla birlikte birtakım hesaplarla dolu defterler düzenleyerek, kendi aralarında işbirliği yapıp halkı soymuşlardır.[6] Kadı, naip ve ayanın yolsuzluk olaylarında birlikte hareket ettikleri de belgelerle sabittir. Kadı ve naip bu birliktelik sonunda kazanç temin ederek halktan kanunsuz paralar toplamışlardır. Topladıkları paraların üzerine vilayet masrafı ve defter harcı gibi çeşitli bahanelerle pek çok akçe eklemişlerdir.[7]

Bölgede illegal faaliyetlerde bulunan ayanlar, eşkıyadan ve mütegalibe denilen kişilerden destek almışlardır.[8] Kimi zaman kendileri de şaki ve mütegalibe

olarak vasıflandırılmışlardır.[9] Gasp faaliyetleri sırasında yalnızca vergi ve para tahsili ile sınırlı kalmayıp, dirlik sahipleri üzerinde de baskı ve hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bölgedeki diğer zorbalarla ittifak yaparak zulümlerini daha kolay sürdürmüşlerdir. Ayan, eşkıya-mütegalibe işbirliği ve desteklenmesi durumundan insanlar büyük ölçüde zarar görmüştür. Nitekim Srebreniçe kazasında, ayanlık iddiasında bulunan vâiz İbrahim, Helvacızade Osman, Alemdar Yusuf ve İsmail isimli şahısların, bölgede “hevâsına tâbi” olarak belirtilen bazı eşkıyalar ile birlik olup adam yaralama, talan ve yağma gibi suç olaylarına karıştıkları görülmektedir.[10]

Ayanlar kendilerine bağlı kişilerle ve etraflarındaki adamlarıyla etrafa zarar vermekte, kadılar da zaman zaman bunlardan çekindikleri için görevlerini yapmak yerine, kendileri ile anlaşmak zorunda kalmışlardır. Ancak bazen de kendi çıkarlarını düşünerek servet edinmek için halkın ezilmesini görmezden gelebilmişlerdir. Üstelik ayanların zulmüne ses çıkarmadıkları gibi, onlarla birlikte hareket ederek halkın mallarını ve paralarını bizzat yağmalamışlardır. Bu hususta Nevesin ve Foça kazalarının kadıları ile ayanları sık sık şikâyetle konu olmaları bakımından örnek olarak gösterilebilir. İstolçe, Blagay ve Lubin kazalarının ahalileri, Foça ve Nevesin kazalarında resmi defterde kayıtlı olan yaylak yerlerinin mutasarrıfları olduklarını, her sene hayvanlarıyla gelip faydalandıklarını ve üzerlerine düşen yaylak vergisini görevli memura ödediklerini belirtmişlerdir. Ancak Nevesin ve Foça kazalarının kadıları ile ayanları atlı askerlerle birlikte bunların yaylaklarına baskın yaparak, hayvanlarını telef edip yiyeceklerini yağmaladıktan sonra, bunları kasabalarında zorla alıkoyarak kendi hizmetlerinde çalıştırıp, haksız yere cezalandırmışlardır. Ayanların yaptıkları baskı ve zulümlerden dolayı muzdarip olan halk, buna ilaveten devlet yöneticilerin zulümleriyle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Halkın şikâyetleri üzerine bu konuda birden fazla hüküm yazılmıştır. Fakat bu şikâyetlerden, sorunun halledilemediği ve birkaç kez Divan’a taşındığı anlaşılmaktadır.[11]

Bosna eyaleti içerisinde etkileri gittikçe büyüyen ayanların, bulundukları yerlerde yönetime katıldıkları gibi yargı işlerine de müdahale ettikleri görülmektedir. Yerelde kadıların verdiği kararları aleyhlerinde gören ayanlar baskı yoluyla kendi lehlerine çevirerek yargıyı etki altına almaya çalışmışlardır. Zira Akhisar kazasında, kaza ahalisinin, mahkemede görülen davaya ayanların müdahale ederek haksız koruyup rüşvet aldıklarını, mahkeme kadısını da baskı altına alarak haksız yargılamanın yapıldığını ve neticede mağdur olduklarını şikâyet etmişlerdir.[12]

Görev yaptığı çevreden elde ettiği gelirlerle geçimini sağlayan ayanlar,

otoritesizliği fırsat bilip bölgenin diğer gelir kaynaklarına el koyarak, bölgede tek yerel güç olma gayesiyle hareket ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla ayanların ısrarla ayan olmak istemelerinin altında belki de bilinen gerçeklerin dışında, fazla vergi talebi ile daha çok servet edinme arzusu veya ayanlıkla sağlanacak mevki sayesinde, devletin ekonomik kaynaklarını kazanmada elde edeceği imtiyazlardan yararlanma isteği gibi pek çok sebep olabilir.

[1] Ayanlar hakkında geniş bilgi için bkz. (Ergenç, 1982, s. 105-118); (Nagata, 1997).

[2] ... zirâ'atçı mezbûrlar kendü hallerinde olub ta'addî ve rencide olunmaları iktizâ etmez iken kazâ-i mezbûrede sâkin zümre-i ayân-ı mütegalibeden bazı kimesneler hilâf-ı şer'-i şerîf bilâ-sened mutemed ve meccanen kendü hizmetlerinde cebren ve kahren istihdâm idüb gadr-ı külli ve ol-vechile zirâ'atçıların perâkende ve perişan olmalarına ve çiftliklerin harâbına bâ'is oldukların bildirüb ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 165/4, (El. Ş 1188/Ekim 1774).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 43/2, (El. Ra 1193/Nisan 1779).

[4] Örnek birkaç hüküm için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 74/4, (Er. C 1180/Kasım-Aralık 1766); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 187/1, (Er. Za 1195/Kasım 1781); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 236/2, (Er. L 1209/Mayıs 1795).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 116/1, (Er. S 1194/Mart 1780).

[6] İstari Eflak kazasına bağlı bazı zeamet köyleri halkı, hisselerine düşen vergiyi ödemelerine rağmen, kendi umurlarına harcanan masraflar için tevzi defterlerine fazla olarak yüklenen miktarın, ayanları ve kethüdaları tarafından kendilerinden zorla tahsil edildiği, buna benzer zulüm ve haksızlığa maruz kaldıklarını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine, alınması gereken verginin tahsil edildikten sonra, halka müdahale edilmemesi yönünde karar verilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 242/1, (Er. M 1177/Ağustos 1763).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 168/2, (Et. S 1178/Ağustos 1764).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 37/4, (El. M 1171/Eylül 1757).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 165/4, (El. Ş 1188/Ekim 1774).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 155/2, (El. Ra 1160/Mart 1747).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 287/2, (Et. S 1178/Ağustos 1764); Nevesin ve Foça kadıları ile ayanları hakkında birkaç kez hüküm yazılmış, her hükmün sonunda aynı kararlar yer almıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 69/1, (Et. R 1193/Mayıs 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 79/2, (El. N 1193/Eylül 1779).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 106/2, (El. R 1181/Eylül 1767).

2.3.3. Miras Meseleleri

Miras[1] konusu, genellikle ölen kişinin bıraktığı terekeye sahip çıkmak isteyen yakınları arasında yaşanan anlaşmazlıklardan oluşmaktadır. Birden fazla kişiye kalan mirasın paylaşımı konusunda meydana gelen bu anlaşmazlıklar pek çok şikâyeti beraberinde getirmiştir. Ayrıca, hak sahibi olmayan kişilerin mirasa müdahale ederek hak iddiasında bulunmaları şikâyetlerin sayılarını daha da arttırmıştır. Şikâyetlerde, miras kalan malların ayrıntılı dökümüne değinilmediği için bu hususta kapsamlı bir değerlendirme yapmak zordur. Zira ölenin mal varlığı, çoğunlukla tereke, muhallefât veya metrukât gibi genel terimlerle belirtilmiştir. Bu terimler, ölen bir kimsenin geride bıraktığı eşya ve malları belirtmek üzere birbirinin yerine kullanılabilen ifadelerdir (Özcan, 2020, s. 405).

Bir kişinin ölümünden sonra mal varlığının kimlere ve nasıl paylaştırılacağını belirleyen şer'i hukuk dalına ferâiz denilmiştir. Ferâiz, fariza kelimesinin çoğulu olup, verilmesi farz olan hisseler anlamına gelmektedir. Ölenin malları, ferâize göre taksim edilirdi. Ancak malların taksiminden önce mirasla yerine getirilmesi gereken bazı haklar bulunabilirdi. Bu haklardan ilk olarak, cenaze masraflarını kapsayan teşhiz ve tekfin giderlerinin karşılanması gerekirdi. Ardından, varsa ölenin borçları ödenirdi. Cenaze ve borç ödemeleri yapıldıktan sonra, ölenin varsa vasiyeti yerine getirilirdi. Tüm bu işlemler yerine getirildikten sonra, geriye kalan mallar eshâb-ı ferâiz (farz sahipleri) olarak adlandırılan hisse sahipleri arasında taksim edilmekteydi (Ekinci, 2008, s. 462-468).

Eshâb-ı ferâiz, hisseleri kitap, sünnet ve icma ile belirlenmiş olan koca, karı, anne, baba, dede, kız, oğul, oğlun kızı, anne baba bir kız kardeş, anne bir kız kardeş

ve nine gibi varislerden oluşmaktadır (Döndüren, 1991, s. 467-468). Eshâb-ı ferâizden sonra miras üzerinde hak sahibi olan varislere asabe denilir. Asabeler, eshâb-ı ferâizden artan mirası veya onlardan kimse bulunmadığı durumda mirasın tamamına sahip olurlar (Karaman, 1991, s. 452). Taksim işleminin yapılabilmesi için varislerden en az birinin mahkemeye başvurarak taksim talebinde bulunması gerekiyordu (Aktan, 2022, s. 497). Ancak varisler içerisinde rüşdüne ermeyen çocuklar veya akıl hastaları varsa, taksim kural olarak mahkeme kararıyla gerçekleşirdi. Varisler, mirası karşılıklı anlaşma ile de taksim edebilirlerdi. Bunun için tüm varislerin yapılan taksimi kabul etmesi gerekirdi (Ekinçi, 2008, s. 463-464).

Ölen kişinin miras bıraktığı eşya ve malların taksimi kadıların görevleri arasında yer alırdı. Bu görev, zamanla kadıların gözetiminde kassam denilen memurlara devredilmiştir (Özcan, 2020, s. 405). Kassamın görevi, varislerin müracaatı üzerine veya mahkemenin doğrudan taksim işlemine müdahale etmesiyle başlardı. Bizzat miras davasının yaşandığı mahalleye giden kassam, burada gerekli incelemeleri yaparak davaya sebep olan anlaşmazlığı sonuçlandırdıktan sonra verdiği karar doğrultusunda terekeyi varislere taksim ederek, bunları kendi adıyla anılan kassam defterlerine kaydederdi. Kassamlar, miras taksimini yaptıkları kişilerin ait olduğu zümreye göre iki gruba ayrılmıştır. Askeri sınıfa mensup kişilerin miras taksimini yapanlara askeri kassam, reayadan kişilerin miras taksimini kadı adına yapanlara ise beledi/şehri kassam denilmiştir. Kassamın olmadığı kaza ve nahiyelerde, onun görevini naip yerine getirirdi (Öztürk, 2001, s. 579-582).

Mirasın taksiminde, ölen kişinin yakınları arasında ortaya çıkan sorunlar en sık karşılaşılan şikâyetler arasındadır. Bu tür şikâyetler genellikle, varislerden birinin veya birkaçının mirasın tamamına yahut bir kısmına haksız yere el koyması ya da tasarrufta bulunması üzerine diğer varislerin mirastaki haklarını talep etmelerinden kaynaklanmaktadır. Şikâyet edilenler arasında anne, baba, kardeş, amca, dayı, teyze, hala ve yeğen gibi aile bireylerinin yanı sıra, yaşanan bölgedeki kişiler ile miras taksimini yapan kadı, naip ve kassamlar bulunabilmektedir. Bunların dışında mütegalibe olarak nitelendirilen kişiler de davalılar arasında yer almaktadır. Şikâyete konu olan miras ise bağ, bahçe, tarla, ev, dükkân, değirmen, hayvan, para ve eşya gibi her türlü menkul ve gayrimenkul varlıkları kapsamaktadır.

Mirasın paylaşımı sırasında bazı malların kasıtlı olarak gizlenmesi (ketm ve ihfâ) söz konusu olabiliyordu. Çünkü bazı kişilerin, mirasın sadece bir kısmını beyan edip kalan kısmını bilerek paylaşım dışında tuttukları durumlara rastlanmaktadır. Bu kişiler, ya daha fazla pay alma ümidiyle ya da bazı malların mirasa dâhil edilmemesi

için çaba göstermekteydi. Genellikle gizlendiği iddia edilen mallar, eşya ve para gibi saklanması mümkün olan varlıklardı. Ancak bu durumdan diğer varislerin haberi olmayabilirdi. Bu sebeple saklanan varlıkların neler olduğu ve kimlere intikal ettiği bilgisi hükümlerde belirtilmiştir.[2]

Mirasa haksız yere sahip olmak isteyenlerin müdahaleleri varislerin zor duruma düşmesine sebep olmaktaydı. Mostar'da Bosnavi Mustafa'nın babasından kalan bir mülk değirmenine, teyzesi Ümmügülsüm hak iddia ederek müdahalede bulunmuştur.[3] Saray kazasından Salih ve Mehmed, Özi kalesi muharebesinde şehit olan babalarının mirasına kazadan Mehmed ve Mustafa isimli mütegalibeler fuzuli yere müdahale etmişlerdir.[4] Mirasa yönelik bazı müdahaleler ise çeşitli gerekçeler öne sürülerek hak iddiasında bulunma şeklinde gerçekleşmiştir. Podgoriçe'den kale dizdarı Ali ve kardeşlerine, babalarından arsa ve çiftlik kalmıştı. Ancak kardeşleri, dizdarlık görevinin Ali'ye tevcih edildiğini söyleyerek onun mirastaki hakkına el koymak istemişti.[5]

Miras bırakan bir yakını öldüğü sırada başka bir bölgede (diyâr-ı aharda) bulunan varisin hakları korunurdu. Ancak bazen varislerden birileri bu hakkı gasbetme yoluna giderdi. Bu durumda varis, memleketine döndükten sonra hakkını talep etmiş ancak alamayınca durumu şikâyet etmek zorunda kalırdı. Banaluka kazasında vefat eden Ahmed Ağa'nın mirası, oğulları Abdullah ve Molla Mustafa'ya intikal etmişti. Ancak onların diyâr-ı aharda bulunmasını fırsat bilen amcaları Muharrem, Hüseyin ve İbrahim, ölen kardeşlerinin mirasına el koymuşlardı. Banaluka'ya dönen kardeşler, kendilerine düşen mirası amcalarından talep etseler de alamadılar. Aralarında murafaa olduklarında amcalarının onlara 120 kese akçe ödemesine hükmedildi. Buna rağmen amcaları ödeme yapmaya yanaşmadı. Bunun üzerine tayin edilen bir mübaşir ile amcaların yargılanması emredildi. Bu da mümkün olmaz ise, Divan-ı Hümayun huzuruna getirilerek yargılanmaları gerektiğine karar verildi.[6]

Varis olsun veya olmasın, anlaşmazlık konusu olan mirası teslim etmekten kaçınan kişilerin en önemli gerekçelerinin zaman aşımı (zaman mürur eyledi) olduğu tespit edilmiştir. Bu kişiler, mirasın zaman aşımına uğradığını öne sürerek teslim etmeme konusunda haklı olduklarını dile getirmekteydi.[7] Zira miras davalarının açılmasına ilişkin kanuni zamanaşımı süresi 15 yıl olarak belirlenmişti. Bu sürenin aşılması durumunda, davanın artık mahkeme tarafından dinlenmesinin yasak olduğu bilinmekteydi. Böyle bir kuralın getirilmesinde, miras paylaşımının üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra bazı varislerin yeniden hak iddia etmeleri etkili olmuştu.

Nitekim yıllar geçtikten sonra miras nedeniyle çıkan anlaşmazlıkların mahkemelere taşındığı durumlarla karşılaşilmektedir.[8]

Miras bırakan kişi, hayattayken mallarını uygun gördüğü kişilere karşılıksız olarak hibe[9] edebilirdi. Ancak malların sahibi tarafından ölümünden önce hibe edilmiş olması çeşitli sorunları beraberinde getirmekteydi. Dava edilen mallar üzerinde, hibe edilen kişiler ile varisler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktaydı. Miras bırakanın vefatından sonra yapıldığı iddiasıyla hibeye diğer varisler tarafından itiraz edilmekteydi. Saray’a bağlı Oruç Pehlivan mahallesinden Aişe’nin şikâyetine göre, bunun babası Salih, sağlığında bir mülk evinin yarı hissesini buna hibe ve teslim etmiştir. Ancak babasının vefatının ardından diğer varisler, “biz babanın sana hibesini tutmayız” diyerek hissesini mirasa dâhil edip taksim etmek istemişlerdi. Hatta menzilin hibe edildiğine dair şeyhülislamdan alınan fetvaya da riayet etmeyerek Aişe’yi sürekli rahatsız etmişlerdi.[10]

Miras konusunda şikayette bulunan kimi varislerin haklı oldukları durumlara da rastlanmaktadır. Nitekim mirasla alakası olmadığı halde hibe iddiasında bulunarak mirası zapt etmeye çalışan kişiler bulunabiliyordu. Oysa gerçekte ölen kişinin sağlığında böyle bir hibe yapılmamıştı. Ancak bu kişiler asılsız bir şekilde kendilerine hibe verildiğini öne sürmekteydi. İstolçe’den Ali’nin vefat etmesiyle sahip olduğu bağ, emlak ve akarı irsi’ş-şer’le yakınları Salih ve kardeşi Hasan’a intikal etmiştir. Ancak irsi’ş-şer’le bir ilgisi bulunmayan Hacı Hasan, Hacı Mustafa, Yusuf ve Alemdar adlı kardeşler, “mürisiniz hal-i hayatında bize hibe etti” iddiasıyla söz konusu malların tamamını zapt etmişlerdi.[11] Hibe iddiasında bulunan bazı varisler ise mirasın tamamına sahip çıkmaktaydı. Novasil kasabasında yaşayan Mehmed, İslam ve Ömer adlı kardeşler, babalarının sahip olduğu tarla ve arazilerin, ölümünden önce kendilerine hibe edildiğini ileri sürerek, diğer kardeşleri İbrahim, Abdullah, Hasan, Mustafa, Mehmed ve Yusuf’a mirastan herhangi bir pay vermemişlerdi. Buna karşılık hakkı yenen varisler, hibe iddiasını reddederek mirasın eşit bir şekilde paylaşılmasını talep etmekteydi.[12]

Ebeveynlerin daha hayattayken çocuklarından birine mülkünü hibe etmeleri, vefatlarının ardından miras paylaşımı konusunda kardeşler arasında ihtilafa neden olmaktaydı. Hibe edilen mülkün miras dışı bırakılmasını kabul etmeyen diğer kardeşler, bütün malların miras paylaşımına dâhil edilerek bölüştürülmesini talep etmekteydi. Saraybosna’nın Çoban Hasan mahallesinde ikamet eden Emine Hatun, babasının tasarrufundaki çiftliğini halkın huzurunda hibe-i sahiha-i şeri’yye yoluyla kendisine hibe ve teslim ettiğini dile getirmiştir. Emine, araziyi kullanırken babası

vefat etmiştir. Emine'nin bu araziyi üç sene tasarruf etmesinden sonra kardeşi Ahmed Bey “müteveffâ-yı mezburun hibe ve ferağın tutmam mirasına idhâl ve araziye dahi meccânen zapt ederim” diyerek müdahalede bulunmuştur. Emine Hatun'un elinde arazinin kendisine ait olduğunu gösteren mahkemedен hücceti ve sahib-i arzdan temessükü olmasına rağmen erkek kardeşi Ahmed davasında ısrarcı olmuş ve kardeşini rahatsız etmeye devam etmiştir.[13]

Nefy-i mülk olduğu iddia edilen miras davalarının görülmesini yasaklayan hükümler bulunmaktadır. Nefy-i mülk, bir kimsenin sahip olduğu malların büyük bir kısmını veya tamamını herhangi bir kişiye hibe etmesi anlamına gelmektedir. İslam hukukunda hibe işleminin daha kapsamlı bir halidir. Ancak bu işlem, mirasta hak sahibi olan diğer varislerin mağduriyetine sebep olduğu için yasaklanmıştır (Bozkurt, 2011, s. 17-28). Saraybosna'dan Nefise Hatun, annesinden miras kalan eşya ve malların kendisine nefy-i mülk yoluyla intikal ettiğini iddia etmiş ve bu gerekçeyle kız kardeşi Hamide'ye hiçbir pay vermeden tüm mirasa el koymuştur. Anlaşıldığı üzere mirası bölüşmemek için kız kardeşini bu haktan mahrum bırakmak istemiştir. Konuyla ilgili Saraybosna kadısına yazılan hükümde nefy-i mülkün hilâf-ı şer' olduğu belirtilerek bu tarz davalara bakılmasının yasak olduğuna dair “nefy-i mülk da'vâsı bâ-hatt-ı hümâyûn-ı memâlik-i mahrûsemde memnu” olduğu hatırlatılmıştır.[14] Bu hukuki engeli aşmak amacıyla bazı kişilerin, dava edilen malların ölen sahibi tarafından daha önce satıldığı veya hibe edildiğini söyleyerek nefy-i mülkü hibe ve satışa dönüştürmek istedikleri görülmektedir. Taşlıca'dan İsmail adlı şahıs, kardeşinin ölmeden önce sahip olduğu eşya ve malları kendisine hibe ve satış yoluyla devrettiğini ileri sürerek, kardeşinin eşi Hatice'ye mirasta herhangi bir şey bırakmadığını iddia etmiştir.[15]

[1] Ölen bir kimsenin geride bıraktığı mal varlığının akıbetini düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanan miras kavramı kök, temel veya bir kişiye başkasından kalan şeyler anlamına gelen “irs” kelimesinden türemiştir. (Aktan, 2020 s. 30: 143).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 112/3, (Er. Ş 1198/Temmuz 1784).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 64/2, (Et. Za 1200/Eylül 1786).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 184/1, (Et. L 1161/Ekim 1748).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 190/4, (Er. Z 1195/Aralık 1781).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 190/2, (Er. M 1208/Ağustos-Eylül 1793).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 95/1, (Et. M 1173/Eylül 1759).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 55/1, (Er. L 1196/Eylül 1782).

[9] Sözlükte bağışlamak anlamına gelen hibe, bir malın karşılıksız olarak bir başkasının mülkiyetine geçirilmesi işlemidir. (Bardakoğlu, 1998, s. 421-422).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 22/2, (Et. S 1179/Temmuz-Ağustos 1765).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 104/2, (Er. Ca 1202/Şubat-Mart 1788).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 123/1, (Er. Za 1198/Ekim 1784).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 138/1, (Er. R 1199/Mart 1785).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 299/1, (El. L 1211/Mart-Nisan 1797).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 319/3, (El. Ra 1212/Ağustos-Eylül 1797).

2.3.3.1. Vesayet İle İlgili Sorunlar

Vesayet, ölen kişinin vasiyetini yerine getirme veya öksüz birinin velayetini üstlenme anlamına gelmektedir (Parlatır, 2010, s. 1794). Fıkıh terimi olarak karar verme ehliyeti olmayan bir kimsenin mallarının koruma, işletme ve idare etme hakkının bir başkasına tanınmasıdır (Bardakoğlu, 2013, s. 66). Bu görevi ifa edecek kişilere de vasi adı verilmiştir. Vasi tayini ile çocuğun çıkarlarının gözetilmesi ve geçimini sürdürebilecek miktarda nakit akışının sağlanması amaçlanmıştır. Böylece küçük çocuklara intikal eden malvarlığı vasiler aracılığıyla korunarak ve güvence altına alınmıştır (Canbakal, 2009, s. 186).

İslam hukukuna göre baba vefatından önce çocuklarına vasiyet yoluyla vasi tayin edebilir. Baba vefat ettikten sonra çocuğu için bir vasi tayin etmemişse

mahkeme; çocuklar için en yakın akrabasını veya daha çok annelerini vasi olarak atayabilir (Çanlı, 2002, s. 59). Akrabalık ilişkisi bulunan kişiler de vasi olarak tayin edilebilir. Zira Nevesin kazasına bağlı Glamoç nahiyesinde yaşayan ve küçük yaşta babalarını kaybeden Ebubekir, Osman ve Mehmed isimli kardeşlere, amcaları Mahmud Bey vasi olarak tayin edilmiştir.[1] Öte yandan yetimle akrabalık derecesi belirtilmeyen bazı kişilerin de vasilik yaptıkları görülmektedir.[2]

Yetim çocukların haklarını korumakla mükellef olan vasiler, birçok belgede de belirtildiği gibi bu görevlerini sadakat ve istikamet üzere yürütmekle sorumlu tutulmuşlardır. Ancak yetim çocuklara ait hakların muhafazası ve mallarının korunması oldukça meşakkat gerektiren işlerdir. Söz konusu işleri yürüten vasilerin, çocukların haklarını koruma konusunda titizlikle hareket etmeleri gerekmektedir. Özellikle yetim ve kimsesiz kalan çocukların mallarını zapt etmeye çalışan kötü niyetli kişilerin varlığı vasilik işlerinin yerine getirilmesini güçleştirmekteydi.[3] Ergenlik çağına ulaşan ve mallarını koruyabilecek rüşde erişmiş çocuklar, miras haklarını geri alabilmek amacıyla vekil tayin etme hakkına sahip olmaktaydı. Foça'da gerçekleşen bir olayda, İbrahim adlı kişi, babasından kendisine intikal eden miras mallarını zapt eden bazı şahıslardan bu malları geri alması için Bosnavi Salih Ağa'yı vekil tayin etmiştir.[4] Haklarının gasp edildiğini iddia eden çocuklar, büyüdükten sonra haklarını talep ettiklerinde, bu taleplerine karşı malları ellerinde tutan kişilerin itirazlarıyla karşılaşmışlardır. Bu durum Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimler arasında da yaşanmaktaydı. Mesela varisleri tarafından hakkı gasp edildiğini düşünen Yayçe'li Mermelro isimli gayrimüslim çocuk da divana başvurarak hakkını alabilmek için hukuk mücadelesi vermiştir.[5]

Vasinin çocuk üzerindeki vesayeti, çocuğun malını idare edebilecek beceriye ulaşmasıyla sona ermekteydi. Belli bir olgunluğa ulaşan çocuğun malı ve bu maldan elde edilen kazanç, mahkeme aracılığıyla kendisine teslim edilirdi (Eroğlu, 2007, s. 286). Hakların devrine ilişkin olarak taraflar arasında zimmet-i ibra yapıldıktan sonra, mahkemece her iki tarafa da bu durumu belgeleyen bir hüccet verilirdi. Ancak vesayet görevini eksiksiz ve layıkıyla yerine getirmiş olan vasi, vesayetini üstlendiği çocuk tarafından sonrasında rahatsız edilmiştir. İpek kasabasından Hacı Murad'ın şikâyetine göre, Mahmud Efendi mahallesinden Hafize'nin babası vefat ettiğinde, Hafize henüz küçük yaşta olduğundan, kendisine intikal eden miras Hacı Murad tarafından sadâkat ve istikâmet üzere muhafaza edilmiştir. Hafize, ergenlik çağına ulaşp mirasını idare edebilecek yeterliliğe eriştiğinde, söz konusu miras kendisine teslim edilmiş ve aralarında zimmetin ibra edildiğine dair bir anlaşma yapılmıştır. Ayrıca ileride herhangi bir anlaşmazlık yaşanmaması için mahkemeden hüccet-i

şer‘iyye alınmıştır. Buna rağmen Hafize’nin kanuna aykırı (hilâf-ı kanûn) harekette bulunduğu ifade edilmiştir. Bu durumdan rahatsızlık duyan Hacı Murad ise, elindeki hüccetle birlikte Divan’ın yolunu tutmuştur.[6] Haklarını teslim almış olan bazı çocuklar ise, bir süre sonra yeniden hak iddiasında bulunmuşlardır. Hatta daha da ileri giderek, vasilerinin paralarına el koymuşlardır. Bunu, genelde bazı kişilerin tahrikiyle ve hevasına tâbi‘ olarak ifade edilen mütegalibeden aldıkları destekle (istinâd) yapmışlardır.[7]

Görevini beklendiği şekilde yerine getiren vasilerin karşılaştığı sorunlardan biri de yakın akrabaların çeşitli müdahaleleriydi. Mahkeme kararıyla göreve atanan vasilerden çocuğun vesayetini zorla almaya çalışan yakın akrabalar, birbirleriyle mücadele içerisine girmişlerdir. Vasilik işlerine karışan kişilerin asıl amacının yetim malını yemek (mâl-ı eytâmı ekl û bel) olduğu, ilgili belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu yüzden vasi, çocuğun hakkını korumak için hukuki yollara başvurarak mücadele etmiştir. Örneğin kendi çocuğuna vasilik yapan Rukiye Hatun’un görevini elinden almaya çalışan ve yetim malı yiyen kişi, bizzat çocuğun amcası olmuştur.[8] Yine Nevesin’in Glamoç nahiyesinde yaşayan ve küçük yaşta babalarını kaybeden Osman, Mehmed ve Ebubekir adlı kardeşlerin mirasına da amcalarının çocukları Hasan, Hüseyin ve Mehmed tarafından el konulmuştur. Çocuklar büyüyüp mallarını geri istediklerinde ise bu kişiler malları geri vermek istememiştir.[9]

Bazı durumlarda ise, yetim malına zarar veren doğrudan vasi olmuştur. Dürüst ve güvenilir olması gereken vasi, buna rağmen vesayetinde bulunan çocuğun malını telef ve zayi etmiştir. İhaneti tespit edilen vasinin görevi elinden alınarak azledilmiş ve yerine bir başkası tayin edilmiştir. Bu duruma verilebilecek dikkat çekici örneklerden biri, çocuğun hakkını yemeye çalışan kişinin bizzat annesi olmasıdır. Eşinin ölümünden sonra İsmail isimli biriyle evlenen İnsane Hatun, çocuğuna kalan yetim malını yeni eşiyle birlikte kendi çıkarları için kullanmış ve çocuğun hakkını gözetmemiştir. Bu sepeple vasilik görevinden alınmış, yerine başka bir vasi atanmıştır.[10]

Yetim çocuklara karşı vasilerin tutum ve davranışlarını denetlemek ve çocuklar adına yapılacak işlemlerde onlara yardımcı olmak maksadıyla, mahkeme tarafından nazır tayin edilmekteydi (Bilmen, 1985, s. 116.). Bu tayinlerin temelinde, vasilerin olası yolsuzluklarını önlemek ve onları denetim altında tutmak düşüncesi yatmaktaydı. Nitekim nazırlar, gerektiğinde vasilerin muhasebe hesaplarının incelenmesini talep edebilecek yetkilere sahipti. Zence kasabasından merhum Hacı

Ahmed'in küçük yaştaki çocuklarına vasilik eden kişiler, dışarıdan Mustafa adında bir şahısla işbirliği yaparak yetimlere ait malları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardır. Bu nedenle söz konusu vasilerin gönüllü nazırı (hasbî nazır) olan Hasan, durumu divana bildirerek mal-ı eytamın kassam defterinden gözden geçirilmesini ve bu malın sadakat ve doğrulukla korunması için emr-i şerif çıkarılmasını talep etmiştir.[11]

Ebeveynlerinden birini veya her ikisini kaybederek mallarını ve haklarını koruyacak bir vasiden yoksun olan kişilerin hak kaybına uğradıkları örneklerle rastlanmıştır. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden bu kişilerin haklarına, vasi eksikliği nedeniyle, üçüncü kişiler tarafından uzun süre fuzulen el konulmuştur.[12] Bu kişiler ilerleyen yaşlarda haklarını talep ettiklerinde, “mücerred zaman mürur eyledi” gibi mazeretlerle karşı karşıya kalmışlardır.[13] Bazı davalarda ise aile içerisinde vasi olarak atanan bir kişinin, mirasın tamamını zapt ederek, mirasta hak sahibi olan diğer aile bireylerine paylarını vermeden vefat ettiği görülmektedir. Bu kişinin vefatı üzerine ele geçirdiği miras, varislerinden talep edilince varisler mirası vermek istememişlerdir. Saray'da ikamet eden ismi belirtilmeyen bir kişinin vefat etmesiyle sahip olduğu toprağı kanun gereğı (bî-hasebi'l-kânun) bedelsiz (meccanen) olarak oğulları Koca ve Mustafa'ya intikal etmiştir. Koca, küçük yaşta olduğu için kendisine kardeşi Mustafa vasi olarak tayin edilmiştir. Ancak kardeşi Mustafa da vefat edince, varisleri kendi babaları ile dedelerine ait olduğunu ve tapu ile aldıklarını iddia ederek toprağı el koyup bunun hakkını vermemişlerdir.[14]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 328/1, (El. Ca 1212/Ekim 1797).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 4/1, (Et. M 1169/Ekim 1755).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 22/3, (Et. Za 1199/Eylül 1785).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 8/2, (Et. R 1199/Şubat 1785).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 163/1, (Et. L 1188/Aralık 1774).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 4/1, (Et. M 1169/Ekim 1755).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 5/1, (Er. S 1179/Temmuz/Ağustos 1765).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 181/1, (Et. N 1217/Ocak 1803).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 328/1, (El. Ca 1212/Ekim 1797).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 21/6, (Et. N 1155/Kasım 1742). Örnek birkaç dava için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 163/3, (Et. N 1188/Kasım 1774); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 292/1, (Et. Ca 1211/Kasım 1796).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 163/3, (Et. N 1188/Kasım 1774).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 154/1, (El. Ca 1217/Ağustos-Eylül 1802).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 193/1, (El. Ra 1189/Mayıs 1775).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 290/1, (Er. S 1178/Ağustos 1764).

2.3.4. Alacak-Verecek Meseleleri

Bosna eyaletinde yaygın olarak karşılaşılan konulardan biri de borç-alacak ilişkilerinden kaynaklanan ihtilaflardır. Tarafların karşılıklı olarak yerine getirmeleri gereken hukuki yükümlülüklerin oluşturduğu ilişkiye borç denilmektedir. Borç ilişkisini oluşturan üç temel unsur vardır. Bunlar; alacaklı, borçlu ve edim şeklinde sıralanabilir. Bir borç ilişkisinde alacaklı, borçludan edimi yerine getirmesini talep etme hakkına sahip bir kimsedir. Borçlu ise, alacaklıya karşı edimi yerine getirme yükümlülüğü bulunan taraftır. Edim, her iki tarafın yerine getirmeleri gereken davranışlar veya yükümlülükler olarak tanımlanabilir (Aybakan, 1998, s. 30-31).

Borç ilişkisini tanımlamak için deyn ve karz kelimelerinin yanı sıra hak ve zimmet kelimelerinin de borç anlamında kullanıldığı görülmektedir.[1] En geniş anlamıyla zimmette sabit olan şey olarak tanımlanan deyn, daha dar kapsamda ise alacaklıya ait olup zimmette sabit olan malı/parayı ifade etmektedir (Aydın, 1994, s. 266-267). Borcun bir başka şekli olan karz ise, herhangi bir şeyin ödünç verilmesi veya alınması anlamlarına gelmektedir (Pakalın, 1983, 2: 204). Karz kelimesinden türeyen istikraz ödünç alma anlamına gelirken, iktiraz ise ödünç verme durumunu ifade etmektedir (Apaydın, 2001, s. 520). İncelenen defterlerde, borcun verilme şekliyle ilgili sıkça karşılaşılan ifadelerden biri cihet-i karz-ı şer'i'dir. Bu ifade,

bazen cihet-i şer‘i ya da cihet-i karz olarak da kullanılmıştır.

Bosna ahkâm defterlerine yansıyan borç-alacak ilişkilerine dair hükümlerde, genellikle borcun taraflarına ve miktarına ilişkin bilgiler yer alırken, borcun sebebi hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Borcun tarafları tek bir kişi olabileceği gibi birden fazla kişi de olabilmektedir. Taraflar arasındaki borç miktarının belirtilmediği bazı hükümlerde, bu husus “ma’lûmül-mikdâr guruş” şeklinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte borçların, akçe ve altın olarak ifade edildiği örneklerle de rastlanmıştır.

Borçlara ilişkin şikâyetler, borçlu ile alacaklı arasında meydana gelen çeşitli sorunları içermektedir. Şikâyetler, genellikle belirli bir kişinin zimmetinde bulunan alacaklar ya da ödemesi gereken borçlar sebebiyle yapılmıştır. Bu sebeple şikâyetlerin büyük bir kısmı alacak talepleriyle ilgilidir. Alacaklılar, borçlarını talep etmelerine rağmen borçluların ödeme konusunda isteksiz olduklarını belirten ifadeler kullanmışlardır. Şikâyetlerinde yer alan “günâ gün illet ve bahane ile avk ve te’hîr ve edâda te’allül ve muhâlefet ve gadr sevdasıyla iptal-ı hak” gibi ifadelerden borçluların borçlarını ödemekten kaçındıkları açıkça anlaşılmaktadır.[2]

Borçların avk ve tehir yoluyla ertelenmesi, borçluların süreci geciktirmeye yönelik başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntemle borçlular, borçlarını daha ileri bir tarihe çekerek alacaklıları oyalamayı amaçlamışlardır. Borçlarını ödemeleri için defalarca talepte bulunulmuş olmasına rağmen, “bugün yarın” bahanesiyle zaman kazanmaya çalışarak ödememekte ısrarcı olmuşlardır. Borçların ödenmemesi sebebiyle alacaklılar, sorunun çözümü için divanın yolunu tutmuşlardır. Divandan, alacaklarının tahsil edilmesi için yardım talebinde bulunmuşlardır.[3]

Borç-alacak ilişkilerinde alınan kararlar genellikle borcun tahsiline yöneliktir. Tahsilat işleminin, yasal yollarla ve hukuka uygun bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Bu süreçte temessük veya memhur (mühürlü) borç temessükü, işlemlerin resmiyet kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Borcun verilmesi veya ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi yahut alınması gibi işlemlerde taraflar arasında düzenlenen resmi yazılı belgeye temessük denilmektedir. Borç temessüklerine borcun miktarı, ödeme koşulları, varsa taksitin miktarı ile ödeme tarihleri kaydedilmiştir. Eğer bir mal ile ilgili işlem yapılacaksa, malın türünü, miktarını ve teslim tarihini belirten bir temessük düzenlenmektedir. Borç tamamen ödendiğinde, temessük belgesi alacaklı tarafından iade edilerek borç ilişkisinin sona erdiği anlaşılmaktadır (Kütükoğlu, 2011, s. 413). Söz konusu belge, borçlu ve alacaklı arasında çıkabilecek olası

ihtilafların çözümünde hukuki bir kanıt niteliği taşımaktadır. Zira alacaklının hakkını kanıtlamak için bu belge, önemli bir delil olarak kabul edilmektedir.

Borç üzerindeki haklarını kanıtlamak isteyen alacaklılar, temessük belgesinin yanı sıra, mahkemeden alınan hüccet ve Şeyhülislam'dan verilen fetvâ gibi ek belgelerle alacak haklarını daha da güçlendirmişlerdir. Bu tür belgeler, her ne kadar alacaklıların haklarını güçlendirse de borçluların direnişleri süreci zorlaştırmıştır. Alacaklarını alamayanlar, sözü edilen belgelere dayanarak Divan'a başvurmuşlardır. Divan, tarafların ellerindeki temessüklere, hüccetlere ve fetvalara göre davalarının mahallinde çözülmesini ifade etmiştir. Özellikle borç-alacak davalarında, çoğunlukla olayın meydana geldiği yerin mahkemelerinde yargılamanın yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Fakat yerelde çözülemeyen bazı davalar, Divan'da ele alınarak karara bağlanmıştır.

Alacaklarını tahsil edemeyen kişilerin şikâyetleri, daha önce belirtildiği üzere borçluların ödeme yapmaktan kaçınmaları, ödeme sürelerini geciktirmeleri veya yapılan anlaşmalara riayet etmemeleri gibi sebeplerle Divan gündemine taşınmıştır. Travnik kasabasından Hacı Salih, kasaba sakinlerinden Abdurrahim'in zimmetinde bulunan 60 kuruşluk alacağını defalarca talep etmesine rağmen, Abdurrahim çeşitli mazeretler ileri sürerek bu ödemeyi yapmamıştır.[4] Benzer bir durum, Banaluka kazasında ikamet eden Seyyid adlı kişinin Silahşoran hassamdan Hacı Mehmed'e olan 2750 kuruşluk borcunu ödememesiyle de yaşanmıştır.[5] Her iki davada da alacakların tahsiline yönelik icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak talepleri söz konusudur. Toplumun farklı kesimlerinden benzer nitelikte bulunan davaların sayısını arttırmak mümkündür.

Alacaklılar tarafından yapılan bazı şikâyetlerde, borçlarını ödemeyen kişilerin mütegalibe zümresine mensup oldukları ifade edilmiştir. Şikâyetlerden, söz konusu zümrenin "te'allül, muhalefet ve gadr sevdası" sebebiyle borçlarını ödemekten kaçındığı anlaşılmaktadır. Alacağını tahsil edemeyen Hacı Salih'in şikâyetleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Mütegalibeden olduğu belirtilen Çayniçe'li İbrahim Efendi, Hacı Salih'ten aldığı 311 kuruşluk borcu ödemediği gerekçesiyle şikâyet edilmiştir.[6] Benzer şekilde, Taşlıca'dan mütegalibe Keleşni Mehmed Efendi de diğer mütegalibe gibi Hacı Salih'ten iki defada aldığı toplam 611 kuruşluk borcu ödemediği iddiasıyla şikâyet edilenler arasında yer almıştır.[7] Borçlular, bazen de mütegalibe veya ehl-i örf görevlilerin desteğine güvenerek borçlarını ödemekten kaçınmışlardır. Nitekim Koniçe'de yaşayan Hocoğlu Mustafa Beşe, Akhisar'dan Hasan'a olan borcunu, bazı mütegalibeden aldığı destek sebebiyle

ödememiştir.[8] Borcunu ödemek istemeyen bazı borçlular, alacaklının elindeki temessük belgesini zorla almışlardır.[9] Ayrıca, borçtan kaçmak amacıyla ikametgâhlarını terk ederek sürekli yer değiştirmişlerdir.

Borç-alacak ilişkilerinde, borcun bir kısmının ödenip kalanının ödenmemesi gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Borcun kısmen ödenmesi durumunda, ödenen ve kalan borç miktarının, borç senedinin (temessük) arka yüzüne kaydedildiği, ilgili hükümlerde yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır. Temessükün arkasına yazılan bu kayıt, zuhuriyye[10] olarak adlandırılmıştır. Zuhuriyyeler, taraflar arasındaki yarım kalan borç ve alacak ilişkilerinde borç durumunu kanıtlamak için delil olarak kullanılmışlardır.[11]

Borçlular, borçlarını üçüncü kişiler üzerinden havale yoluyla ödeme hakkına sahiptirler. Havale işleminin tamamlanabilmesi için, havale edilen kişi tarafından borcun alacaklıya ödenmesi gerekmektedir (Bardakoğlu, 1997, s. 507-512). Borçlu, alacaklısına olan borcunu, başka bir kişideki alacağına istinaden, bu kişiyi alacaklıya havale ederek ifa etmek istemiştir. Ancak havaleyi kabul edenin ödemeyi yapmadan ölmesi durumunda, tahsil edilemeyen borçların sorumluluğu yine varislere düşmüştür. Alacaklılar kabul edilen havalenin varisler tarafından ödenmesini talep etmiş, ancak varisler bu talebi reddetmişlerdir.[12] Bazen havale işlemi kabul edilip ödeme yapıldıktan sonra, havale eden kişi pişmanlık duyarak işlemi iptal etmiş ve borç için gönderdiği paranın iadesini, havale edilen kişiden geri almıştır.[13]

Borçların tahsilinde karşılaşılan zorluklardan bir diğeri, borçların mirastan ödenmesi sürecidir. Bu durum, borçlunun sağlığında borcunu ödemediğini ve tahsilat sürecinin varisler üzerinden devam ettiğini göstermektedir. Borçlu ölmüşse, borçları varislere intikal etmiş ve alacaklılar ödemeyi doğrudan varislerden talep etmek durumunda kalmışlardır. Alacaklının ölmesi durumunda ise, alacak hakları mirasın bir parçası olarak yine varislere geçmiş ve tahsil edilme süreci kaldığı yerden devam etmiştir. Bu doğrultuda, ölen borçlunun mirasına el koyan (vazîü'l-yed) varisler, mirasa dâhil edilen borçlardan sorumlu tutulmuş ve ödeme yükümlülüğü altına girmişlerdir.[14]

Borçların varislere intikal eden miras üzerinden ödenmesi, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Varisler, kendilerine miras kalan borçları ödeme konusunda isteksiz davranmışlardır. Saraybosna'lı İbrahim Ağa, Hacı Süleyman'dan 1200 kuruş borç almış fakat borcunu ödeyemeden hayatını kaybetmiştir. İbrahim Ağa'nın mirasını devralan oğullarından babalarının borcunu ödemeleri istendiğinde, çeşitli

bahaneler öne sürerek borçtan kurtulmaya çalışmışlardır.[15] Ölen alacaklının bazı alacak hakları da miras yoluyla varislerine geçmiştir. Varisler, temessük senetlerini kullanarak alacaklarını talep ettikleri halde, bu alacaklarını tahsil edememişlerdir. Nitekim Saraybosna'dan Himarı Mehmed Efendi'ye verilen 2000 kuruşluk borcun, alacaklı Hüseyin Ağa'nın ölümünden sonra, varisi olan oğlu İbrahim'e ödenmediği tespit edilmiştir.[16]

Borç miktarı ölen borçlunun mal varlığından fazla ise, varisler bu borçtan sorumlu tutulmamışlardır. Bu durumda, "gurema" yöntemi devreye girmiştir. Temeli İslam hukukuna dayanan bu yöntem, borcu mirasından fazla olan kişilere uygulanmıştır. Böylece borçların sadece miras ile sınırlandırıldığı ve varislere herhangi bir borç sorumluluğu yüklenmediği bir sistem benimsenmiştir.[17] Fakat bu sistemle, borçların tamamının alacaklılara ödenmesi mümkün olmamıştır. Borçları karşılamakta yetersiz kalan mirasa vazî'ü'l-yed etmeyen bazı varisler, ölenin alacaklıları tarafından haksız olarak zor durumda bırakılmışlardır. Saray'da vefat eden defter kethüdası Hacı Mustafa'nın muhallefati (mirası), borçlarını ödemeye kâfi gelmemiştir. Bu yüzden gurema yöntemi uygulansa da alacaklılar, alacaklarının tamamını tahsil edememişlerdir. Bunun üzerine alacaklılar, Hacı Mustafa'nın çocuklarına "babanızın zimmetinde olan alacağımızı sizden alırsınız" diyerek baskı kurmuşlardır. Varisler, doğrudan mirası almamış olsalar bile, alacaklılar tarafından daima rahatsız edilmişlerdir.[18]

İnsanları rahatsız eden bir başka durum, kendilerine asılsız bir şekilde borçlu oldukları iddia edilerek ödeme yapmaları için baskı yapılmasıdır. Borçlu oldukları iddia edilen kişiler, alacaklı olduklarını belirten kişilerin savlarını kesin bir söylemle yalanlayarak haklılıklarını kanıtlamak maksadıyla Divan'a şikâyetle bulunmuşlardır. Şikâyetlerinde, genellikle kimseye borçlarının ve kefaletlerinin olmadığını özellikle vurgulamışlardır. Buna rağmen, kendilerine para talebiyle haksız bir şekilde baskı yapıldığını, zulme uğradıklarını belirterek, bu haksızlığın giderilmesi için emir ve hüküm talep etmişlerdir. Banaluka kazasından Hacı Mehmed'in kimseye borcu ve kefaleti bulunmadığı halde, aynı kazadan Hancı İbrahim diye birisi, zimmetinde 300 kuruş alacağı olduğunu iddia ederek kendisine baskı yapmış ve bu parayı zorla tahsil etmeye çalışmıştır. Bu haksız müdahalenin önlenmesi için Hacı Mehmed, hükm-i hümayun talebinde bulunmuştur.[19]

Ehl-i örfün yardımıyla elde edilen paralar da, çoğunlukla borçsuz bir kişiye haksız yere borç isnat edilerek tahsil edilmiştir. Ehlune kazasından Borzade Hasan, kazadan Hacı İbrahim'in kendisine borçlu olduğunu ileri sürerek ehl-i örften aldığı

destek ile 300 kuruşun üzerinde bir meblağ almıştır.[20] Yenibazar kasabasında ikamet eden Ahmed, Mustafa ve İbrahim isimli kardeşler de, haksız borç isnadına dayanarak ehl-i örften aldıkları destekle yine Bekir adlı kişiden zorla 250 kuruş gasp etmişlerdir.[21]

Ölen kişilerin borçlu olduklarına dair iddialara da zaman zaman rastlanmıştır. Alacaklı olduklarını iddia eden bazı kişiler, borç isnadında bulunarak vefat eden kişinin mirasını devralan varislerden haksız şekilde tahsilat yapmaya çalışmışlardır. Doniçe kalesi ağalarından Salih isimli kişi, Saraybosna'dan Rukiye Hatun'un vefat eden babası Hacı Salih'ten 2000 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiştir. Aralarında gerçekleştirilen murafaa ile bu iddiasının asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Salih, iddiasından vazgeçmeyerek Rukiye Hatun'u rahatsız etmeye devam etmiştir.[22] Borçluların vefatlarından önce gerçekleştirdikleri ödemelerin yapılmadığı iddiasıyla, ölen kişinin varislerinden bu ödemelerin ikinci kez istenildiği durumlar da yaşanmıştır. Özellikle borçlunun âmme-i davada zimmeti ibra edilmesine rağmen, alacaklıların bunu kabul etmeyip müdahale etmeye devam ettikleri görülmüştür.[23] Hâlbuki ibra, alacaklının hakkından feragat etmesi ve dava konusu yapmaktan vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, borç işleminin sona erdiğini ve taraflar arasındaki yükümlülüklerin kalktığını ortaya koymaktadır (Apaydın, 2000, s. 263).

Borç vermenin dışında, ticaret ilişkilerinden kaynaklanan alacak verecek davaları da ortaya çıkmıştır. Müşterek iş kuranlar, elde edilen kazancı belirli bir oran üzerinden paylaşmak konusunda anlaşmışlardır. Ancak taraflardan birinin bu anlaşmayı ihlal etmesi söz konusu olabilmektedir. Saray'ın Şeyh Ferruh mahallesinden Molla Salih'in ortakları Ebubekir ve oğlu Ahmed ile yaşadığı anlaşmazlık da bu duruma örnektir. Molla Salih'in ortakları ile belli bir miktar akçe üzerinden yaptığı mudarebe[24] ortaklığından 720 kuruş alacağı olduğu mahkeme tarafından doğrulanmış ve verilen hüccete binaen hareket edilmesi kararına varılmıştır.[25] Ancak kayıtlarda yer alan ikinci bir hükümden davanın halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Mahkeme kararına uymayan ortakların Molla Salih'in hissesine düşen payı vermek istememeleri neticesinde açılan bu davada, söz konusu haklarının kendisine verilmesi yönünde emir çıkarılmıştır.[26]

Alacaklı, borcun tahsili için kendisine vekil atayabilmiş veya borçludan kefil göstermesini talep edebilmiştir. Atanan vekilin kimlik bilgilerine ilgili hükümlerde yer verilmiştir. Saraybosna kazasından Mustafa adlı kişi, alacağını tahsil etmesi için Serdengeçti ağalarından Hacı Ahmed'i vekili yapmıştır.[27] Gayrimüslim bir

alacaklı, Müslüman bir kişiyi vekil olarak tayin edebilmiştir. İstanbul'dan Mardiros, Agob ve Agonis isimli gayrimüslim kişiler, borç verdikleri parayı almak için Hüseyin adında bir Müslümanı vekil olarak atamışlardır.[28] Vekiller, genellikle alacaklı adına hareket ederek borcun tahsilini sağlamakla yükümlü tutulmuşlardır. Ancak alacakları tahsil etmek için görevlendirilen bazı vekiller, tahsilatı gerçekleştirdikten sonra alacaklıya ödeme yapmamışlardır.[29]

Kefil ise, borçlunun borcunu ödememesi veya ödemeyi reddetmesi halinde, onun yerine geçerek borcu ödeme sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu durum, alacaklının haklarını güvence altına alarak borcun tahsil edilmesini sağlamaya yöneliktir. Alacaklı, borçludan tahsil edemediği alacağını kefilden almaya çalışmıştır. Ancak alacağın tahsili için başvuru kefillerin de itirazda bulunması, anlaşmazlığın giderek büyümesine sebep olmuştur. Diğer taraftan kefillerin, şikâyet etmek zorunda kaldıkları durumlar da ortaya çıkmıştır. Özellikle kefil oldukları borcu ödedikten sonra, ödedikleri kefalet bedelini asıl borçludan geri alamadıkları durumlarla karşı karşıya kalmışlardır.[30]

Kefiller, borçlunun aile bireylerinden veya çevresindeki yakın tanıdıklardan seçilmiştir. Özellikle aynı bölgede yaşayan kişiler arasında karşılıklı kefalet ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Bosna'da kale mustahfizları olan Mustafa, Hüseyin, İbrahim, Sinan, Mehmed, Şaban ve diğer Mustafa isimli Ağalar, birbirlerine kefil olarak Oraf adındaki bir Yahudi'den 6100 kuruş borç almışlardır.[31] Lubin kazasından Dobrik Mustafa ile oğlu Osman, Srebreniçe'de ikamet eden İbrahim adlı kişiden 470 kuruş borç alırken, karşılıklı olarak birbirlerine kefil olmuşlardır.[32]

Kefillikle ilgisi bulunmayan kişiler, zaman zaman kefil oldukları iddialarıyla karşı karşıya kalmışlardır. İzvornik sakinlerinden Ali Ağa'nın yaptığı şikâyeteye göre, kardeşi İbrahim kapudan ölmeden önce Hacı İbrahim Ağa isimli kişiden belli bir miktar borç almış ve sağlığında bu borcunu ödememiştir. Ardından kardeşi İbrahim ve borçlusu Hacı İbrahim ikisi de vefat etmiştir. Ali Ağa, kardeşi İbrahim'in borcuna kefil olmamıştır. Ancak Hacı İbrahim Ağa'nın oğulları Feyzullah ve Mustafa ile amcaları Hacı Salih "karındaşın müteveffâ-yı mezkûr İbrahim kapudandan olan alacağımıza sen kefil idin" diyerek hak iddiasında bulunmuşlardır. Ali Ağa'nın kefil olduğuna dair ellerinde hiçbir bir belge olmadığı halde, bölgenin kadısına rüşvet vererek (bezl-i irtişâ) davalarında haklı olduklarını ispat etmeye çalışmışlardır. Oysa Ali Ağa, kardeşi İbrahim kapudanın borcunu ödediğini ve bu durumu şahitlerle kanıtlayabileceğini beyan etmiştir. Buna rağmen kendisinden zorla 400 kuruş tahsil

edilmiştir.[33]

Aile yakınlarından gelen baskı ve tehditlerle kefil olmaya zorlanan kişiler vardır. Taşlıca'nın Hacı Hasan mahallesinden Osman, babası Hüseyin Beşe'nin, Hacı Hasan Vakfı mütevellisi Hacı Salih'ten alacağı borca kefil olması için böyle bir durumla karşılaşmıştır. Babası Hüseyin Beşe, “seni boğazlarım” gibi tehditkâr sözleriyle Osman'ı korkutmuş ve onu kefil olmaya zorlamıştır. Başlangıçta kefil olmaktan kaçınan Osman, can güvenliği endişesiyle zorla (ikrâhen) kefil olmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra babası borcunu ödeyemeden vefat etmiştir. Alacaklısı Hacı Salih ise, “meblağ-ı mezbûra sen kefil olmuştun kefaletine binâen ol-mikdâr guruşu senden alırım” diyerek Osman'a haksız yere baskı yapmıştır.[34]

Borçlu tarafından kefil gösterilmesinin yanı sıra, herhangi bir malın rehin gösterilmesi de alacaklının hakkını güvence altına almak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Hükümlerde, tarafların kimlik ve adres bilgileri verildikten sonra, borca karşılık olarak rehin gösterilen malın türü, değeri veya miktarı belirtilmiştir. Alınan borca karşılık ev, arsa ve eşyalar rehin olarak bırakılabilmektedir. Rehin işlemlerinin yalnızca Müslümanlar arasında değil, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında da gerçekleştiği görülmektedir. Taraflar, rehin konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklarını Divan'a taşıyarak haklarını aramışlardır. Bu tür anlaşmazlıklara, borç karşılığında rehin bırakılan mal veya eşyanın, borcun ödenmesine rağmen geri alınamaması gibi durumlar örnek gösterilebilir.[35]

Borçlu vefat ettikten sonra, borcunu ödeyen varislerinin rehin bırakılan malları geri alamadığı durumlar da görülmektedir. İstolçe'ye bağlı Osluk köyünden Mustafa'nın babası Salih, Muharrem isimli kişiden aldığı 20 kuruş borç için köydeki mülk menziline ve 3 parça (kıt'a) tarlasını rehin bırakmıştır. Zamanla hem Salih hem de alacaklısı Muharrem vefat etmiştir. Salih'in oğlu Mustafa, babasının borcunu ödedikten sonra miras olarak kendisine intikal etmesi gereken rehinli malları almak istemiştir. Fakat Muharrem'in oğulları Mustafa, İbrahim ve Abdi, sürenin geçtiğini öne sürerek (zamân mürûr eyledi) malları iade etmeyi reddetmiştir.[36]

Rehinle ilgili yaşanan bir diğer anlaşmazlık, bir malın rehinli olup olmadığı konusudur. Zira mirasa dâhil edilen malların, borçlu tarafından hayattayken rehin olarak verilip verilmediği tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda, rehine konu olduğu iddia edilen malların aslında rehinli olmadığı halde haksız bir şekilde zapt edildiği gerekçesiyle açılan davalar söz konusudur. Banaluka'dan Osman'ın babası

vefat edince, kendisine miras kalan tarlalar ve buralardan elde edilen mahsuller, ismi belirtilmemiş bir vakfın mütevellisi tarafından zapt edilmiştir. Müteveli, Osman'ın babasının kendisinden aldığı borca karşılık tarlaları rehin bıraktığını iddia ederek tasarrufuna el koymuştur.[37]

Borçlunun tasarrufundaki miri araziye alacaklısına rehin vermesi hukuken kabul edilmemiştir. Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda mutasarrıfın tasarruf ettiği miri araziye borcuna karşılık rehin göstermesi yasaklanmıştır. Bunun yerine vefaen ferağ yöntemi geçerli sayılmıştır. Bu yöntemle borçlu, borcunu ödeyene kadar tasarruf hakkını alacaklıya bırakmaktadır. Borcun tamamen ödenmesi durumunda ise tasarruf hakkı yeniden borçluya iade edilmektedir (Cin, 2019, s. 203-204). İstolçe kazasından Ömer, borcuna karşılık olarak arazisini alacaklısı Ali'ye rehin bırakmıştır. Ancak "arazi-i mirinin rehini hilâf-ı kânun" olduğu için borcunu ödeyip araziye geri almak istediğinde Ali, araziye kendisinden satın aldığını ve iade etmeyeceğini ifade etmiştir.[38]

Ödeme imkânı olmayan bir borçluya, borçlarını belirli bir süre için erteleme (tecil) ve taksitlendirme imkânı sağlanmıştır. Ancak borcunu taksitler halinde ödeyen borçlu, alacaklısı tarafından hapis tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.[39] Oysa İslam hukukuna göre borcunu ödeyemeyecek durumda olan borçlunun borçları sebebiyle hapsedilmesi kabul edilmemiştir. Buna karşılık ödeme imkânı olmasına rağmen ödemekten kaçınan borçlunun hapsi ise uygun görülmüştür (Aydın, 1992, s. 288). Çünkü hapis cezasıyla amaç, borçluyu borcunu ödemeye mecbur bırakmaktır. Travnik kazasında yaşayan eski Bosna Alaybeyi Bekir, Hacı İbrahim'e olan borcunu ödemediği için hapsedilmiş ancak bir yolunu bularak hapisten firar etmiştir.[40] Öte yandan ehl-i örfe dayanarak sahte senet düzenlenip borçsuz kişilerin haksız şekilde hapse atıldığı durumlar da yaşanmıştır.[41]

Borç-alacak işlemlerinde belirtilen borcun üzerine fazladan para eklenerek tahsil edildiğine dair şikâyetler bulunmaktadır. Fazladan alınan bu paraya murâbaha denilmiştir. Murâbaha, ribh kökünden türetilen ve artış, kar, kazanç anlamlarına gelen bir terimdir. Bu terim, genellikle bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kar eklenerek satılmasını ifade etmektedir. Osmanlı döneminde ise murâbaha, faizle borç verme anlamında, özellikle yasal faiz oranlarını aşan borç anlaşmasını ifade etmek için kullanılmıştır (Dönmez, 2006, s. 148-151). Faizin yasak olması sebebiyle, doğrudan faizli borç verme yerine, bu tür işlemler "muamele-i şer'iyye" adı verilen yöntemle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemde, borç alırken veya önceden alınmış bir borcun vadesini uzatırken, ortaya çıkacak fazlalığın faiz olarak

değil, satış akdine dayanarak tahakkuk etmesi sağlanmıştır. Böylece verilen borç, uzatılan vade karşılığında daha fazla olarak geri alınmıştır. Mevcut bir borcun vadesinin uzatılması durumunda yapılan işleme de “devr-i şer‘i” adı verilmiştir (Kaya, 2007, s. 16-17).

Borca eklenen ribhin alınabilmesi için taraflar arasında muamele-i şer‘iyye yapılması gerekmektedir. Bu sebeple borcun ribhi yalnızca muamele-i şer‘iyyenin yapıldığı seneler için geçerli olmuştur. Muamalenin yapılmadığı senelerde ise ribh alınmasına izin verilmemiştir (Kaya, 2007, s. 20-21). Ancak bazı alacaklıların, muamele yapılmadığı halde ribh talebinde bulundukları görülmektedir. Ehlune’dan Şeyh Süleyman, Mehmed adlı kişiye verdiği belli bir miktar borç karşılığında “ilzâm-ı ribh” etmeden yani muamele ve devir işlemi yapmadan (bilâ devr-i şer‘i) murâbaha adı altında 600 kuruş akçe almıştır. Murâbahanın alındığı açıkça dile getirilmiştir. Eğer ilgili borç için herhangi bir işlem yapılmamışsa paranın iadesine, işlem yapılmışsa belirlenen oran üzerinden murabaha ödenmesine hükmedilmiştir. Bu oran ise onu on bir buçuk yani %15 olarak belirtilmiştir.[42]

Borçlunun borcunu ödemeye razı olmasına rağmen, alacaklıların bununla yetinmeyip fazlasını talep etmesi önemli şikâyet sebeplerinden biri olmuştur. Bu tür şikâyetlerde, borcun devredildiği iddiasıyla asıl miktarın üzerine murâbaha eklenerek daha fazla tahsilat yapılmaya çalışıldığı dile getirilmiştir.[43] Ayrıca borç için kefil olan kişinin, geçmiş kayıtlara dayanarak murâbaha talebinde bulunması da şikâyet konusu olmuştur. Hâlbuki alacaklıya, borcun tamamı ödenmiş ve hesap kapatılmıştır. Buna rağmen kefilin, kefil olduğu borca ilişkin olarak borçludan devredilmeyen senelere ait murâbahaları talep ettiği tespit edilmiştir.[44]

[1] Zimmet kelimesi, kişinin hak ve borçlarının yer aldığı bir zemin olarak kullanılan fıkf terimlerinden biridir. (Kaya ve Hacak, 2013 s. 424).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 211/3, (Er. L 1175/Mayıs 1762).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 32/2, (Er. Ca 1170/Şubat 1757).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 125/3, (El. M 1199/Kasım 1784).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 96/1, (Et. R 1236/Ocak 1821).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 15/2, (Er. B 1169/Nisan 1756).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 16/1, (Er. B 1169/Nisan 1756).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 75/1, (El. C sene 1172/Ocak-Şubat 1759).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 205/1, (El. N 1162/Ağustos 1749).

[10] Zuhuriyye, bir mektup ve benzeri belgelerin arkasına yazılan yazılar yahut şerhler için kullanılan bir terimdir. (Sami, 2015, s. 757).

[11] Tüccar taifesinden Mehmed ve karındaşı Abdullah nâm kimesneler gelüb Prepol kazası ayan-ı Mustafa beğ dimekle maruf kimesne ile yine kazâ-i mezbûre sakinlerinden elhac Feyzullah ve İsa Beşe ve Hogum Hasan Beşe ve elhac Receb oğlu Süleyman Beşe Can Beğ oğlu Abdullah Ağazade dimekle meşhur kimesneler bunlardan bin yüz doksan bir senesinde umurlarını ru'yet için cihet-i şer' den bâ-temessük istikrâz eyledikleri ma'lûmül-mikdâr alacaklarının bir mikdârını teslim ve temessüklerine zuhuriyye olunub mâ'adâ bin beşyüz on beş guruşu hâlâ zimmetlerinde kalmağla bi'd-defa'at taleb eylediklerinde bi-vech-i şer'i edâda ta'allül ve muhâlefet ve gadr sevdâdında oldukların bildirüb sen ki vezir-i müşârü'n-ileyhsin ma'rifetinle şer'le görölüb mezkûrların ber-mûceb-i temessük gayr-i ez-teslîm alacakları olan meblağı bâki'i mezkûr tamamen tahsil ve kendülere alıverilüb icra-yı şer' ve ihkak-ı hak olunmak bâbında sana hitâben emr-i şerifim ricâ eyledikleri ecilden sen ki vezir-i müşârü'n-ileyhsin ma'rifetinle mahallinde şer'le görölmek için emr-i şerif yazılmışdır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 42/3, (Er. S 1193/Mart 1779).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.9, 10/1, (Er. C sene 1243/Ocak 1828).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 120/1, (Et. C sene 1173/ Şubat 1760).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 116/4, (El. Ra 1194/Mart 1780).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 179/2, (El. Za 1174/Haziran 1761).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 14/2, (El. L 1199/Ağustos 1785).

[17] Garim kelimesinin çoğulu olan guremâ, vefat eden bir kimsenin borçlarını tahsil etmek isteyen alacaklıları belirtmek için kullanılmıştır. (Gürhan ve Gümüş, 2016, s. 67-70).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 52/1, (Er. R 1156/Haziran 1743).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 44/3, (El. L 1214/Şubat-Mart 1800).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 69/2, (Er. M 1201/Kasım 1786).

[21] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 136/3, (Er. C sene 1182/Kasım 1768).

[22] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.9, 10/2, (El. B 1243/Ocak 1828).

[23] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 167/2, (Er. L 1188/Aralık-Ocak 1774-1775).

[24] Müdarebe, taraflardan birinin sermaye olarak parasını, diğerinin ise bu sermayeyi işletmek için emeğini ortaya koyduğu bir şirket türüdür. Bu ortaklıkta sermayenin işletilmesi sonucu elde edilen kar, önceden belirlenen oranlara göre taraflar arasında paylaşılmaktadır. Şirkete konulan sermayenin mutlaka aynı ve nakit olması gerekmektedir. (Gönen, 2011, s. 198-201).

[25] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 272/1, (El. Za 1167/Ağustos 1754).

[26] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 140/2, (El. Z 1173/Temmuz 1760).

[27] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 293/1, (El. Ra 1178/Ağustos-Eylül 1764).

[28] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 100/2, (El. Ra 1181/Ağustos 1167).

[29] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, (El. Ş1155/Ekim 1742), s. 18/1.

[30] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 188/4, (Er. Za 1195/Kasım 1781).

[31] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 69/2, (Er. N 1156/Kasım 1743).

[32] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 66/4, (Er. S 1180/Ağustos 1766).

- [33] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 181/2, (Et. Za 1174/Haziran 1761).
- [34] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 129/2, (Er. M 1182/Haziran 1768).
- [35] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 173/4, (El. Ş 1195/Temmuz 1781).
- [36] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 22/2, (El. R 1196/Mart 1782).
- [37] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 25/1, (El. N 1192/Eylül-Ekim 1778).
- [38] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 239/2, (Et. C sene 1164/Mayıs 1751).
- [39] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 275/2, (El. Ra 1168/Aralık 1754).
- [40] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 103/1, (Er. Ra 1181/Ağustos 1767).
- [41] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 146/1, (Er. M 1174/Eylül 1760).
- [42] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 311/1, (Et. M 1212/Temmuz 1797).

[43] Ahmed Ağa demekle marûf kimesne gelüb Travnik kasabasında Abdullah ve diğer Abdullah nâm kimesnelerden istikrâz eylediği dörtyüz altmış guruş deynini mezkûrlara eda murad eyledikde mezkurât kanâ'at etmeyub meblağ-ı merkum üzerine devr-i şer'i ve ilzâm-ı ribh olmuş değil iken meblağ-ı mezkûr senin zimmetinde dört sene durmakla dört senelik dörtyüz altmış guruşluğu asl-ı maldan ziyade murâbaha aluruz yedimizde temessük vardır deyu hilâf-ı şer'i şerif ve bilâ devr-i şer'i murâbaha talebiyle ta'addî ve gadr sevdâsında oldukları ve bu babda da'vâsına muvaffık şeyhü'l-islamdan fetvâ-ı şerifesi olduğun bildirüb mucebince amel olunub hilâf-ı şer'i şerif ve bilâ devr-i şer'i murâbaha talebiyle ta'addî etdirilmeyüb men' ü def' olunmak babında emr-i şerif rica etmeğin mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 139/2, (El. Z 1173/Temmuz 1760).

- [44] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 48/3, (Et. N 1171/Mayıs 1758).

2.3.5. Asayiş ve Eşkıyalık

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eşkıyalık faaliyetleri Balkanlar'da etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı devlet otoritesinin zayıf olduğu sınır bölgelerinde bu tür hareketlere daha sık rastlanmaktaydı. Devletin aynı anda hem doğuda hem de batıda savaş halinde bulunması, eşkıya gruplarının ortaya çıkmasında önemli bir etken oldu. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru Anadolu topraklarında baş gösteren Celali isyanları bu duruma örnek gösterilebilir. XVII. yüzyılın ortalarına kadar köylere, küçük topluluklara ve büyük yerleşim yerlerine saldıran bu eşkıyalar, ayrıca tüccarları ve kervan yollarını hedef almaktaydı. Hatta şehirleri kuşatarak halkı haraca bağlayacak kadar ileri gitmekteydiler (Üner, 2009, s. 87). Bu olaylardan yaklaşık iki yüzyıl sonra, Balkanlar'da Dağlı isyanları olarak anılan yeni bir eşkıyalık hareketi ortaya çıktı. 1791 yılında Kırcaali dağlarında başlayan ve çevreye büyük zarar veren bu hareket, kısa sürede başka eşkıyaların da katılımıyla tüm bölgeye yayıldı. Dağlı eşkıyası olarak ün kazanan bu eşkıyalar, zamanla ayanların hizmetine girdi. Buna karşılık ayanların da onları koruyup kollaması, isyanın uzun süre devam etmesinin başlıca nedenlerinden biri oldu. Bu yüzden ayanların ve onlara destek verenlerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte isyan sona erdi. Her iki isyan da kuşkusuz devletin iktisadi, sosyal, idari ve askeri yapısındaki bozulmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı (Özkaya, 2020, s. 1-14).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Balkan eyaletlerinde görülen eşkıyalık, Anadolu'daki eşkıyalıktan farklıdır. Anadolu'da bulunan eşkıyalar, genellikle reaya konumundan çıkarak kentli ya da paralı asker konumuna ulaşmayı amaçlamaktaydı. Buna karşın Balkanlar'daki eşkıyalık ise daha çok ganimet peşinde koşan düzensiz savaşçı grupların faaliyetleriyle bağlantılıdır. Özellikle ikinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından bu gruplar, geri çekilerek Balkanların iç bölgelerine sığınmış ve burada eşkıyalık yapmaya başlamışlardı (Karagöz, 2006, s. 375-376). Bu süreçte Balkan eyaletleri büyük bir kargaşa, iktisadi çöküntü ve asayiş sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Şehirlerin güvenliğinden sorumlu birliklerin dağılması, yol güvenliğinin ortadan kalkması ve süregelen savaşlar merkezi yönetimin bu bölgelerdeki kontrolünü zayıflattı. Bu siyasi istikrarsızlık ortamında şehir halkı kendi güvenliğini sağlama yoluna gitti. Zira Bosna halkının, merkezden sürekli para ve asker yardımı talep ettiği, ancak merkezi yönetimin bu talepleri karşılamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu sebeple halk, güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlamaya çalışmaktaydı (Ortaylı, 1981, s. 200-201).

Zayıflamaya başlayan devletin sınır eyaletlerinden biri olan Bosna'da eşkıyalığın yaygın bir şekilde görülmesinin başlıca sebeplerinden biri, bölgenin stratejik konumudur. Sınır hattına yakınlığı nedeniyle Bosna, özellikle Arnavut ve

Karacadağ (Karadağ) kökenli eşkıya gruplarının saldırılarına ve faaliyetlerine açık hale gelmişti. Nitekim Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Karadağ ve Arnavut asileri arasından bazı gruplar, Avusturya ordularına katılarak Osmanlı'ya karşı savaşmışlardı. Bosna'ya yönelik Avusturya saldırılarını püskürtten dönemin valisi Hekimoğlu Ali Paşa, savaş sırasında Karadağlı asilerin çıkardığı isyanı da bastırmayı başarmıştı. Fakat 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Rusların kışkırtmalarıyla Karadağlılar yeniden isyan etti ve bu süreçte Müslüman köylere saldırılar düzenlediler. Ruslar, sadece bağımsızlık fikirlerini aşlamakla kalmadı, aynı zamanda bu isyancılara her türlü askeri teçhizat ve subay desteği de sağladı. Rusların teşvikiyle başlayan bu isyan ise Bosna valisi Danacı Mehmed Paşa tarafından bastırıldı. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hamiliğini üstlenen Rusya'nın Karadağ'la ilişkileri, ilerleyen süreçte bozuldu (Urhan, 2015, s. 125-126).

Osmanlı belgelerinde “Karacadağ” olarak da zikredilen Karadağ (Uzunçarşılı, 1995, s. 71), XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve vergiye bağlanmıştı. Ancak bu dönemde Karadağ halkı, Osmanlı otoritesine karşı isyan etmeye başladı. Fırsat buldukça itaatten çıkıp eşkıya grupları haline geldikleri için “Karadağ usatı” olarak anıldı. Bu eşkıyalık hareketlerini durdurmak için bölgeye defalarca Osmanlı askeri gönderildi, fakat istenilen sonuç alınamadı.[1] Çünkü Karadağ'ın arızalı coğrafyası ve halkının sert yapısı, Osmanlı'nın bölgede tam anlamıyla hâkimiyet kurmasını zorlaştırmaktaydı. Diğer Balkan toplulukları gibi Karadağlılar da zamanla bağımsızlık arayışına girdi. Sınırlarını genişletme amacıyla Bosna'daki bazı şehirleri ele geçirmeye çalıştılar. Bu yüzden neredeyse her Bosna valisi döneminde Karadağ'la sınır çatışmaları yaşandı. Öte yandan Karadağ'ın Osmanlı topraklarına yakınlığı, asi gruplara önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Nitekim Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'tan kaçan suçlular Karadağ'a sığınmakta, buradan sınırdaki halka ve çevreye zarar vermekteydi (Gölen, 2002, s. 915-916).

Osmanlı Devleti, bu asi topluluğa karşı zaman zaman askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmaktaydı. Böylece isyancılar üzerine gönderilen askerlerle düzenlenen operasyonda şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı. Söz konusu çatışmalara ilişkin bilgiler, sınır halkının şikâyetlerinin yer aldığı resmi kayıtlarda da mevcuttur. Nitekim 2 numaralı ahkâm defterindeki bir kayıta, Karacadağ isyanını bastırmak için sınıra asker sevk edildiği belirtilmiştir. Bu askerlerle birlikte çatışmalara katılanlar arasında Ostroviçe kalesi sakinlerinden Hasan da vardı. Çatışma sırasında sol ayağından vurularak yaralanan Hasan, dört seneden beri yatağa mahkûm (sâhib-i firâş) halde yaşamaktaydı.[2] Vatanını savunmak uğruna canını ortaya koyan

Hasan'ın verdiği bu mücadele, dönemin tarihi kayıtlarında yerini almıştır.

Bölgenin güvenliğini tehdit eden topluluklardan biri de Arnavutlardı. Nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle sık sık isyan ettikleri görülen Arnavutların çevreye verdikleri zararlar dikkat çekicidir. Bölgenin merkeze olan uzaklığı, yaşanan olayların kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca askeri bakımdan zayıf bir durumda bulunan Osmanlı Devleti, Balkanlardaki ayanların asker ihtiyacını karşılamak için Arnavut askerlerini hizmete aldı. Ancak bu askerlerin gördüğü ilgi ve itibar, eşkıyalığın önlenmesini daha da güçleştirdi. Bu duruma müdahale etmek isteyen devlet, Arnavutların kendi memleketleri dışındaki bölgelere, özellikle Balkan ve Dağlı eşkıyasının faaliyet gösterdiği alanlara gitmelerini yasakladı; aksi takdirde hem kendilerinin hem de yakınlarının cezalandırılacağı uyarısında bulundu (Özvardarlı, 2021, s. 40-41).

Bosna eyaleti halkı, savaşın ve ekonomik sıkıntıların getirdiği ağır yükün yanı sıra mütegalibe ayanlar, eşkıyalar ve bazı devlet yöneticilerinin kanun dışı uygulamalarıyla da mücadele etmek zorunda kaldı. Adaletin teminatı olması gereken yöneticilerin, yetkilerini kötüye kullanarak kendi çıkarlarını ön planda tutmaları ve adalet mekanizmasını etkin şekilde işletmemeleri dikkat çekmektedir. Öte yandan zor kullanarak evlere baskın düzenleyen, halkın can ve mal güvenliğini tehdit eden, yağma faaliyetlerine karışan ve bölgenin huzurunu bozan kişi ve grupların da varlığı söz konusudur. Eşkîya ve mütegalibe olarak anılan bu grupların yaptığı baskınlarda şiddet ve zorbalığın yaygın olduğu, konuya ilişkin şikâyetlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Bosna'da halkın güvenliğini tehdit eden faaliyetler arasında darp, yaralama ve öldürme, tecavüz, gasp ve hırsızlık gibi asayişsizliğe sebep olan olaylar önemli yer tutmaktadır. Devlet, bu sorunlara ilgisiz kalmamış, şikâyet edilen kişiler hakkında emirler göndererek müdahale etmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen inceleme dönemimiz boyunca bu kişilere dair şikâyetler de devam etmiştir.

[1] Rumeli eyaletine bağlı İskenderiye sancağının bir parçası olan Karadağ, Balkan coğrafyasının batısında Hersek ile İskenderiye sancakları arasında yer almaktadır. (Koca, 2023, s. 494-495).

[2] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 187/4, (El. M 1175/Ağustos 1761).

2.3.5.1. Eşkîyalık Olayları

Eşkîya, şaki sözcüğünden türemiş Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte “haydut, hırsızlık yapan, fesatçı, haylaz, azgın, habis” olarak tarif edilmektedir (Şahin, 2003, s. 75-76). Osmanlı kaynaklarında kâtu’t-tarîk (yol kesen) ifadesi de kullanılmakla beraber çoğunlukla şaki ve çoğulu eşkîya ile eşirra, haydut, harami, haramzade ve türedi kelimeleri kullanılmıştır (İlgürel, 1995, s. 467). Taşıdığı bu manalardan hareketle eşkıyalık, herhangi bir güç kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak, insanların canına ve malına tecavüz; kamu düzenini ve asayişini bozmak şeklinde tanımlanabilir (Ersan, 2010, s. 134).

Eşkîyalık faaliyetlerinde bulunanların sürekli hareket halinde olması, bölgede etkin olan kişiler tarafından desteklenmeleri ve taraftarlarının sayıca fazla olması gibi sebeplerle bunların üstesinden gelinmesi oldukça güçleşmiştir. Eşkîyalar genelde etraflarına topladıkları kalabalık gruplar ile meskûn yerlere baskınlar düzenleyerek bölgenin huzurunu ve emniyetini tehdit edici eylemlerde bulunmaktaydı. Bölgede bu tür asayişsizliklere karışmış çeşitli grupları görmek mümkündür. Şekavet üzere olan eşkıyalar mensup oldukları toplulukların veya bağlı bulundukları zümrelerin ismiyle anılmışlardır. Bunlar arasında “Arnavud eşkıyası”[1], “Karacadağ eşkıyası”[2] ve Mostar eşkıyası”[3] yaygın olarak öne çıkan isimlerdir.

Bosna eyaletinde eşkıyalık ve benzeri olaylarla ismi en fazla anılan kalabalık gruplardan biri Arnavud taifesidir. İnsanlara asılsız suçlar isnat ederek ellerindeki mallara zarar verdikten sonra, bununla da yetinmeyip masum nice insanı katlettikleri belgelere yansımıştır. Kalabalık gruplar halinde gezerek baskın, gasp, yağma ve ırza tasaddi (hetk-i ırz) gibi çeşitli asayişsizlik olayları içerisinde yer almışlardır.[4] Özellikle bazı mahalle ve köylere girmeleri yasaklanmış iken Arnavud taifesinin buna uymadığı ve o yerlere giderek halkı rahatsız edecek fiillerde bulunmaları şikâyet konusu olmuştur.[5] Hatta bölgedeki bu tür faaliyetler o kadar etkili olmuş ki şikâyetlerde gece (leylen) ve gündüz (nehâren) gibi eylemin yaşandığı vakitlere dair bilgilere de yer verilmiştir. Yani eşkıyaların halka verdiği korku ve sıkıntı gece gündüz devam etmiş anlamındadır. Taşlıca kazasından bazı köylüler Divan’a giderek, bir süredir kazalarının eşkıya saldırılarına maruz kaldığını, Arnavut eşkıyalarının gece gündüz kazalarında çeşitli fesat ve şekavete neden olduklarını belirterek, kendilerine yapılan kötülüklerin engellenmesini istemişlerdir.[6]

Bosna’da eşkıyalık hadiselerine sebep olan bir diğer grup da “kefereden” Karacadağ eşkıyalarıdır. Bosna’nın sınır hattındaki kalelere yakın yerlerde meskun olmaları, bölgede eşkıyalık yapmalarını kolaylaştırmaktaydı. Sınırdaki kalelerin ve kaza ahalilerinin ciddi biçimde eşkıya tehdidi ile karşı karşıya kaldıkları

görülmektedir. Karacadağ eşkıyalarının bu derece rahat ortam bulmaları, devleti birtakım tedbirler almaya mecbur bırakmıştı. Mesela Trebin hududunda taşkınlıklara sebep olan bu eşkıya güruhunun taciz ve tecavüzlerinden Müslüman bölge ahalisinin ve seyahat eden yolcuların can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla bölgeye İbrahim Paşazade Süleyman Bey atanmış ve gerekli tedbirleri alması emredilmiştir.[7]

İncelenen dönem içerisinde şekavet olaylarına karışan bu eşkıya gruplarının yanı sıra bir veya birden fazla kişinin bazı eşkıya çeteleri ile ittifak kurarak yapmış oldukları eşkıyalık olayları da söz konusudur. Bu türden eşkıyalık olaylarının şikâyetle konu olması bölgenin ileri gelenleri, görevlileri ve ahalisinin toplu bir şekilde Divan'a gitmesiyle gerçekleşmiştir. Yaşanan olayların bütün yöre halkının ortak şikâyetine neden olacak kadar artmış olması, bölgede eşkıyalığın ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Örneğin İstolçe kalesi kapudânı Zülfikar, dizdarı Mustafa ve ahalisinin şikâyeti, bu tür bir eşkıyalık olaylarının yaşandığına işaret etmektedir. Bunlar bölgelerinde zorbalıkta aşırıya kaçan Kara Hamza isimli şakiyi şikâyet etmişlerdir.[8] Durumun vahameti bu eşkıya hakkında yapılan şikâyetlerin belli aralıklarla tekrar edilmesinden anlaşılmaktadır.

Kara Hamza hakkında defterlerde tespit edilen ilk şikâyet 1792 tarihliidir. Söz konusu şikâyet İstolçe kalesi kapudânı Zülfikar tarafından gelmiştir. İstolçe'de oturan ve eşkıyalık eden Kara Hamza hakkında "öteden berü mûkız-ı fitne sâ'i bi'l-fesad ve envâ-ı şekâvetle me'lûf" olduğundan bahsedilmiştir. Şikâyetle kalenin Kara Hamza ve adamları tarafından kuşatıldığı belirtilmiştir. Kuşatılan kalede mahsur kalan Zülfikar kapudân ise kaleden firar edip, Bosna valisi Selim Paşa'ya giderek durumu bildirmiştir. Şikâyetin kaydedildiği 1792 yılından önce de eşkıyalık yaptığı anlaşılan Kara Hamza ve adamları, Bosna divanında kapudân Zülfikar ile yüzleştirilmişlerdir. Aralarında uzlaşma sağlandıktan sonra bu konuda kendilerine hüccet verilmiştir.[9]

Eşkıyaların ıslah edilmelerine karşı gösterilen bu müsamaha cesaretlerini daha da arttırmaktaydı. Zira 1796 yılındaki bir kayda göre Kara Hamza yanına aldığı üç beş eşkıya ile mahkemeyi basmış, eşya ve malları yağmalamış, insanları kaleye hapsedmiş ve nice insanı katletmişti. Üstelik Mostar eşkıyasına mensup kişilerin de bunlara katılmasıyla sayıları gittikçe artmıştır. Söz konusu eşkıyaların taraftarlarının artmasıyla ve bunlardan aldıkları destekle zapt edilmeleri artık oldukça güç idi. Eşkıyaların sebep oldukları bu zararların ortadan kaldırılması için emr-i şerif çıkarılmış olsa da eşkıyalığın önüne geçmek mümkün olmamıştır.[10]

1797 senesindeki kayıta ise, Kara Hamza ve yandaşlarının halka verdikleri korku ve sıkıntının dışında başka emellere yönelerek, İstolçe kalesini ele geçirmek için büyük çaplı bir harekete kalkıştıkları görülmektedir. Kalabalık gruplar halinde evlere baskınlar yapmışlardır. Merkezi yönetim bu konuda birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda eşkıyaların tedib edilmeleri için bölgeye bir kapıcıbaşı, yeniçeri ve mübaşir tayin edilmiştir. Tayin olunan mübaşir ile olayın mahallinde kanun çerçevesinde görülmesine ve gasp edilen malların eşkıyalardan tahsil edilmesine karar verilmiştir.[11]

Bunlardan başka mütegalibe ve cebâbire olarak tabir edilen kişilerin de bölgede yaygın faaliyetleri olmuştur. Sözlükte “zorba güruhu, derebeyleri” gibi anlamlara gelen mütegalibe tabirini (Sami, 2015, s. 1055) bir nevi eşkıyalık olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak mütegalibeyi tamamen eşkıya ile eşdeğer tutmak yanlış olur. Haklarında yapılan şikâyetler doğrultusunda bölgede eşkıyalığa benzer davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Bazı hadiselerde mütegalibelerin “garaz-ı dünyeviye ve hasedlerini icrâ” kastıyla sataşma niyetinde olduklarından böyle davrandıkları belirtilmiştir.[12] Ayrıca mütegalibeler, bölgelerinde bulunan eşkıyalarla çok yakın ilişkiler içinde bulunmuş ve yanlarına eşkıya toplayabilmişlerdir.[13] Topladıkları eşkıyalar ile halkın paralarını, yiyecek ve içeceklerini almaktan başka, halk üzerinde baskı ve hâkimiyet kurmaya çalıştıkları için sürekli şikâyet edilmişlerdir.[14] İncelenen dönem boyunca eyaletin her tarafından merkeze benzer şikâyetlerin yollandığı görülmektedir. Şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla eşkıyadan pek farkı olmayan, sayıları ve etkileri giderek artan mütegalibeler her türlü asayişsizlik olayları içerisinde yer almışlardır.[15] Bütün bu olaylar içerisinde kalan ve birçok yönden zarar gören halkın göç etmesine sebep olmuşlardır.[16]

Merkezden uzak Bosna’da, bir taraftan eşkıyalarla mücadele edilirken diğer taraftan eşkıyalar ile birlikte hareket ederek görevlerini suistimal eden ehl-i örf sınıfına mensup kişilerle uğraşmıştır. Ehl-i örf mensuplarının devlet emirlerini ve mahkeme kararlarını uygulamak, asayiş ve emniyeti sağlamak gibi birçok alanda görevleri bulunmaktadır (Akdağ, 2017, s. 104). Ancak sahip oldukları bu görev çeşitliliği bazı şikâyetleri beraberinde getirmiştir. Eşkıyalık olaylarında ehl-i örfün başına buyruk hareketleri, usulsüz davranışları ve bazen de yardımı nedeniyle eşkıyalığın önüne geçilememiştir. Eşkıyalık benzeri hareketlerde bulunanlar için haklarında şikâyet gelenler kapudan[17] ve yeniçerilerdir.[18] Şikâyetlerde bu görevlilerin, bizzat kendileri ya doğrudan ya da dolaylı olarak eşkıyalık faaliyetleri

içerisinde yer aldıkları iddia edilmiştir. Hatta sonu ölümlere varan eylemlere teşebbüs ettikleri belirtilmiştir.[19]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Bosna topraklarına yerleşen yeniçerilerin bazıları köylerde yaşamış, büyük bir bölümü de Saraybosna'da kalmayı tercih etmiştir. Ücretlerinde yaşanan aksaklıklar sebebiyle farklı işlere yönelmek zorunda kalan yeniçeriler zamanla Bosna eyaletinin üç büyük şehri olan Saraybosna, Mostar ve Travnik'te önemli bir siyasi unsur haline gelmişlerdir (Jelavich, 2013, s. 97). Bölgeye yerleşen bazı yeniçeriler, şekavet üzere olanları yakalayıp eşkıyalığı önlemek yerine onlarla birlikte hareket ederek eşkıyalığın daha da yaygınlaşmasında rol oynamışlardır. Bu durum eşkıyanın sebep olduğu korku ve endişenin yanında, reaya üzerinde fazladan bir yük ve sıkıntı oluşturmıştır. Zira Mostar'da yeniçeri oldukları belirtilen Salih ve Kara Ali isimli şakilerin, yanlarına aldıkları dört beş eşkıya ile ev basma, adam öldürme ve mala zarar verme gibi birtakım suçlar işledikleri belirtilmiştir. Suçluların cezalandırılmaları istenince şakilerin bir yolunu bularak firar ettikleri görülmektedir. Ceza almaktan kurtulmuş olsalar da görüldükleri yerde cezalarının tatbik edilmesine dair emirler gönderilmiştir. [20]

Bosna Eyaleti sınırları içinde meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin engellenmesi için devlet tarafından birtakım önlemler alınmıştır. Eşkıyalık yapan ya da eşkıyalara yardım ve yataklık ettiği anlaşılan kişi veya grupların kontrolü için bölgeye bazı görevliler tayin edilmiştir. Buna rağmen eşkıyaların bölgede eski alışkanlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Eşkıyalık ile ilgili davaların büyük bir bölümü tekrar mahalline havale edilmiştir.[21] Mahallindeki görevlilerden davanın etraflıca incelenmesi ve olay hakkında bilgisi olan kişilere başvurulması istenmiştir. İncemeler neticesinde olayın doğruluğu tespit edilir ise eşkıyaların tedip ve gûşmâl[22] edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[23] Ayrıca mahallinde incelenmesi istenen eşkıyalık davaları hakkında gerekli tahkikatın yapılması için bölgeye mübaşirler de gönderilmiştir. Mübaşirlerden eşkıyaların sebep oldukları zararın tespit edilerek deftere kaydetmeleri istenmiştir.[24] Bunun yanında mübaşirlerin, eşkıyalık olaylarına karışmış suçluları tespit etmek amacıyla teftişlerde bulundukları görülmektedir. Suçun şer'an sabit yani faillerin suçu işlemiş olduğu kesinleştikten sonra cezaları tertip edilmiştir.[25] Ancak hükümlerde eşkıyalık suçunu işleyen kişilere ne tür ceza verildiği açıkça ifade edilmemiştir. Çok az sayıdaki hükümde suçun işlendiği sabit ise mübaşir marifetiyle suçluların yakalanıp hapsedilmeleri gerektiği belirtilmiştir.[26]

- [1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 69/3, (El. Ra 1197/Şubat 1783).
- [2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 187/4, (El. M 1175/Ağustos 1761).
- [3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 300/2, (El. Ş1211/Ocak-Şubat 1797).
- [4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 56/1, (Et. Ş 1200/Haziran 1786).
- [5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 108/1, (El. Ş 1158/Ağustos-Eylül 1745).
- [6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 49/1, (El. Ra 1156/Mayıs 1743).
- [7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 42/1, (Et. L 1179/Mart 1766).
- [8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 300/2, (El. Ş 1211/Ocak-Şubat 1797).
- [9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 146/1, (Er. S 1207/Ekim 1792).
- [10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 281/1, (El. Ra 1211/Eylül 1796).
- [11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 296/2, (El. Ş 1211/Ocak-Şubat 1797).
- [12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 6/5, (El. B 1192/Temmuz-Ağustos 1778).
- [13] Podgoriça kal'asının cebeciyân yerlü ağası olan Mahmud zîde kadruhû gelub Podgoriça kasabası sakinlerinden mütegalibe ve cebâbireden Osman Beşe dimekle ma'rûf kimesnenin bin yüz doksan senesinde başına cem' eylediği eşkıya ile kal'a-i mezbûre üzerine hücum bunun ve karındaşının ve karındaşı oğullarının ve emmizâdesinin emvâl ve eşyaları yağma ve gâret ve emlâkları tagallüben zabt eylediğinden ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 12/4, (Er. B 1192/Ağustos 1778).
- [14] Öteden beri zorbalıklarıyla tanınan Mehmed, Ali, Ömer ve Zolta Hüseyin isimli mütegalibeler Ehlune, Dumna, Bakıyye-i İmoçka ve Glamoç kazalarına gelmişlerdir. Geldikleri kazalarda darp, adam yaralama ve gasp olaylarına karışan mütegalibeler, bu eylemleri birkaç eşkıya ile işbirliği yaparak gerçekleştirmişlerdir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 78/2, (Er. S 1157/Nisan 1744).

- [15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, (Et. L 1171/Haziran 1758), 51/3.
- [16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 152/4, (Et. R 1195/Nisan 1781).
- [17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 45/2, (Et. Ra 1193/Nisan 1779).
- [18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 265/1, (El. C 1167/Mart-Nisan 1754).
- [19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 79/1, (Et. C 1201/Mart-Nisan 1787).
- [20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 104/1, (Er. Ca 1202/Şubat-Mart 1788).
- [21] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 34/3, (El. M 1193/Ocak 1779).
- [22] Gûşmâl kelimesi kulak bükme, terbiye, te'dib anlamlarına gelmektedir. (Sami, 2015, s. 993).
- [23] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 73/1, (El. C 1180/Kasım 1766).
- [24] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 281/3, (Er. Ş 1168/Haziran 1755).
- [25] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 69/3, (El. Ra 1197/Şubat 1783).
- [26] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 177/3, (Et. Z 1188/Şubat 1775).

2.3.5.2. Darp, Yaralama ve Öldürme Olayları

İncelenen dönem içerisinde birçok darp ve öldürme olayı yaşanmıştır. Bu tür olaylar, daha çok eşkıyalık hareketleri sırasında gerçekleşmiştir. Ancak işlenen bu suçlar sadece eşkıyalığa bağlı değil, aynı zamanda insanların kendi aralarında olan husumetler sebebiyle de yapılmıştır. Belgelerden darp ve öldürme fiilini işleyenlerin ve bu şiddete maruz kalanların kim oldukları öğrenilmektedir. Fakat suçlulara ne tür ceza verildiği hakkında bilgi verilmediğinden bu konuda çıkarımlar yapmak mümkün olmamaktadır. Ayrıca bazı belgelerde darp olayının sebebi belirtilmemektedir. Zira şikâyetle bulunanlar, genellikle şikâyetçi oldukları kişiler tarafından haksız yere (bî-gayr-i hakkın) darp edildiklerini dile getirmişlerdir.

Katl (cinayet), darp, yaralama gibi suçlar, şahısların hayatına ve vücut

bütünlüğüne yönelik işlenen suçlardır. Bu suçlar öldürme ve yaralama şeklinde ikiye ayrılmıştır. Öldürme suçları; kasten adam öldürme (amden), kastın aşılması (şibhü'l-amd) ve kasıt olmadan yani taksirle adam öldürme (hataen katl) şeklinde tasnif edilmiştir. Yaralama suçları da yine kişinin iradesine göre kasten yaralama, kasıt benzeri yaralama ve bir hata sonucu yaralama olarak sınıflandırılmıştır (Avcı, 2004, s. 28-79).

Darp fiilinden sonra meydana gelen yaralanmaya cerh,[1] yaralanan kimseye mecruh denilmiştir.[2] Darp ve öldürme olaylarına dair hükümlerde alet-i cariha olarak tabir edilen suç aletlerine de yer verilmiştir. Olaylar genel olarak kesici, delici ve yaralayıcı aletler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan bu suç aletlerinin tüfek, bıçak, taş, kılıç, topuz, hançer, piştov (tabanca) ve kurşun olduğu tespit edilmiştir. Öldürme eyleminde ateşli silahlar yani tüfek ve tabanca, yaralama eyleminde ise bıçak ve taş sıklıkla kullanılmıştır. Keza makrama[3] kullanmak suretiyle boğarak gerçekleştirilen öldürme olayı da yaşanmıştır.[4] Bazen suçun hangi aletle işlendiği belirtilmemiştir. İsimleri belirtilmemiş aletler için alet-i harb[5] veya alet ile darb[6] gibi ibareler kullanılmıştır.

Cinayet ve darp olayları iki kişi arasında gerçekleşebildiği gibi birden fazla kişinin hatta bir yerin ahalisinin bile anlaşmalı olarak karıştığı olaylar da mevcuttur. Ayrıca devlet adamlarının da bu olaylara karıştığı görülmektedir.[7] Yine kayıtlarda aile içi şiddetin izine rastlanılmaktadır. Yaşanan bu şiddetin darp, yaralama ve öldürme gibi vakalara kadar vardığı ortaya çıkmaktadır. Şiddetin sebebi bilinmese de olayların aile fertleri arasındaki husumet ve intikam fikirleriyle meydana geldiği söylenebilir.[8] Cinayet suçlarına karışanlar büyük oranda erkekler olmuştur. Kadınların işledikleri suçlar erkeklere göre oran itibarıyla oldukça azdır. Kadınların hem fail hem de mağdur olarak yer aldığı hadiseler vardır. Mesela Foça kazasından Rukiye isimli kişi aynı kazadan Ahmed'in eşi Zeynep hatunu öldürmüştür.[9]

Cinayet ve yaralanma olayları sonrasında yapılan durum tespiti keşifle gerçekleşmiştir. Keşif, yaşanan hadisenin ayrıntılarını ortaya çıkarmak amacıyla olay mahallinde ya da kimse üzerinde yapılan incelemedir. Keşif olayı kadı ve naibi ya da diğer yardımcıları tarafından yapılmıştır (Akman, 2004, s. 91-92). Keşifler neticesinde olayın ne zaman, nerede ve nasıl vukua geldiği, vücudun hangi uzvunun zarar gördüğü konusunda bilgiler elde edilmiştir. Cinayet suçunun işlendiği 1786 yılına ait bir hükümde, İbrahim Kethüda'nın öldürüldüğünden bahsedilmiştir. Maktulün yakınlarının ellerinde cinayetle ilgili keşif hücceti vardır. Bu elim cinayet, 1783 senesinde Çerniçe Kazası'na bağlı Hayuca köyü mevkiinde vukua geldiği

görülmektedir. Kimliği açık olan katil, Foça Kazası'ndan mir-i mirandan Cafer Oğlu Ebubekir'dir. Katil Ebubekir, yanındaki suç aleti olan kurşun ile at üzerinde yolculuk yapan İbrahim'i darb etmiş ve öldürmüştür. İlgili hükümde, Maktul İbrahim'in, "sol memesi altından darb ve cerh" olduğu ifade edilmiştir. Maktulün yakınlarının şikâyeti üzerine davanın Bosna valisi marifetiyle Saraybosna kadısı huzurunda çözüme kavuşturulması emredilmiştir.[10]

Cinayet olayları gerek nedenleri gerekse kullanılan suç aletleri bakımından farklı olsa da bu tür şiddet eylemleri cezasız kalmamıştır. Kasten adam öldürme suçunun cezası suçlunun kısas edilmesi yani katledilmesiyle sonuçlanır. Kisasın icra edilebilmesi, varislerin kısas talebinde bulunmalarına bağlıdır. Varisler, kısas talep etmeyip diyete razı olmaları durumunda, kısas uygulamasından vazgeçilir (Aydın, 2019, s. 197). Diyet, İslam hukukunda bir kişinin haksız şekilde öldürülmesi, yaralanması ya da sakat bırakılması durumunda ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade etmektedir (Bardakoğlu, 1994, s. 473). Darbeden sonra öldürülen kişinin diyeti yakınları tarafından katilinden talep edildiği görülmektedir. Ancak talep edilen diyet miktarı bilinmemektedir.[11] İncelenen dönemde kisasın tatbik edildiği herhangi bir vakaya rastlanılmamış olsa da öldürülen yakını için kısas talebinde bulunanlar çıkmıştır.[12]

Öte yandan kendi hataları sebebiyle ölen kişiler olmuştur. Bu kişiler kendi kendini yaralamış ve bu yaradan dolayı ölmüşlerse diyet gerekmemiştir (Düzdağ, 1972, s. 156). Buna rağmen kendi hatalarıyla ölenler için görevlilerin bölge halkından zorla diyet almak istemeleri şikâyete konu olmuştur. Prepol kazasına bağlı Kolaşın kalesi ahalileri, kendilerine isnat edilen suçların üzerlerine sabit olduğu kesinleşmiş değil iken, ehl-i örfün "karyelerinizden bazı kimesneler damdan uçub ağaçdan düşüb ve üzerlerine duvar yıkılıb bunun emsali kendü sun'u ile helak olmuştur" diyerek kendilerinden öşr-i diyet talep etmelerinden yakınmışlardır.[13] Saray'da Şeyh Ferruh mahallesinde yaşayan Molla Salih de buna benzer bir haksızlığa uğramıştır. 1754 tarihli bir kayda göre bunun hizmetkârı Muharrem isimli kişi, tüfenk doldururken yanlışlıkla kendini vurmuş ve hayatını kaybetmiştir. Maktulün yakınları Molla Salih'e "bizim murisimizi sen katl eyledin" şeklinde aleyhine katl suçu isnat ederek müdahalede bulunmuşlardır. Daha önce divan kanalıyla davanın çözülmesine ve müdahalenin önlenmesine dair sonuç çıkmış olsa da[14] bunların taşkınlıklarından vazgeçemedikleri 1756 tarihli başka bir kayıttan anlaşılmaktadır. Burada da önceki belgede yapılan suçlamanın tekrar edildiği ve Molla Salih'in aynı kişiler tarafından tacize uğradığı görülmektedir.[15]

Darp ve yaralama ile ilgili belgelerde, darp edilen kişinin olay esnasındaki vaziyeti anlatılırken genellikle “kendü halinde ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer’-i şerif kimesneye vaz’ u ta’addisi olmayub” ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerden darp edilmiş veya darp sonrası yaralanmış şahsın, yapılan saldırıyla herhangi bir ilgisinin olmadığı izlenimini edinmek mümkündür. Yani bu ifadeler doğrultusunda, darp edilen kişi bir suç işlemiş değildir.[16] Cinayet olaylarında da bu ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kalıp ifadelerin kullanıldığı olaylarda genel olarak saldırgan ile katledilmiş kişi arasında herhangi bir diyalog geçmeden doğrudan cinayet olayı anlatılmıştır. Bu durumda saldırıya maruz kalan şahsın tamamen suçsuz ve mağdur edildiği çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla saldırıda bulunan kişilerin de sebepsiz yere cinayet ve darp gibi suçları işledikleri düşünülebilir.[17] Fakat insanlar arasındaki bu tür husumetlerin aniden ortaya çıkması pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bazı belgelerde darp ve cinayetten önce iki taraf arasında meydana gelen problemten bahsedilmiştir. Daha önce taraflar arasında ortaya çıkan problemlerin, bu tür husumetlerin yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir.[18]

Divan’a yansıyan cinayet davalarında farklı hadiselerin cereyan ettiği ilginç örneklere rastlanılmıştır. Bu örnekler arasında dikkat çeken olaylardan biri, 1754 tarihli bir hükümde suçlarını itiraf eden kiralık katiller ile ilgilidir. Bosna’nın eski valilerinden Abdi Paşa’nın mühürdar yardımcılığını yapan Molla Mehmed Ağa, Eğriboz Adası’na yolculuk yaparken, Yeni Varoş kasabasına vardığında, kendisine bölgenin ahalisi tarafından Marko ve Bogin isimli iki kılavuz verilmiştir. Ancak bu iki kılavuz yolculuk sırasında Mehmed’i Halnovik köyüne yakın bir yerde boğarak öldürmüşlerdir. Olayın şu ana dek olan kısmı olağan bir izlenim vermektedir. Ancak tuhaf olan taraf Mehmed’in katillerinin olayın sebebi ile ilgili verdikleri bilgidir. Bunlar suçlamayı kabul etmişler fakat suçu para karşılığında işlediklerini itiraf etmişlerdir. Mehmed’i öldürmeleri karşılığında Tomas isimli zimmiden 15 kuruş aldıkları ortaya çıkmıştır. Böylelikle Mehmed’i kasıtlı bir şekilde sarhoş ederek öldürmüşlerdir.[19] Davanın İstari Eflak Kadısı Mevlana Mustafa tarafından mahallinde görülmesi ve varılan neticenin Divan’a arz edilmesi istenmiştir. Merkezin bilgi talebi üzerine İstari Eflak kadısı tarafından olayın neticesi, 4 Mart 1755 tarihli bir derkenar ile şu şekilde iletilmiştir:

Mezbûr Mehmed'i makreme ile boğduk deyu ikrâr eden iki nefer kulağuz zimmîlerin sâbıkâ Bosna vâlisi Köprülüzâde vezîr-i mükerrerem sa’adetlü el-hac Ahmed Paşa hazretlerinin buyruldusuyla cezâları tertîb olunduğu haber verilmekle maktûl-i mezbûr Mehmed'in dem ve diyetine müte’allik da’vâdan Tomas zimmînin ve ahâlinin zimmetleri ibrâ olunduğunu nâtık İstari Eflak kadısının vârid olan ‘arzu

hıfz olunub sâdır olan fermân-ı ‘ali mûcebince şerh verilmiştir.[20]

Yukarıda belirttiğimiz kayıttan suçun faillerine cezalarının verildiği görülmektedir. Akabinde Mehmed’in dem ve diyetiyle ilgili davanın suçu azmettiren Tomas’dan ve ahaliden zimmetleri ibra olmasıyla nihayete erdiği ifade edilmiştir. İlgili derkenarda dikkat çeken bir başka husus da birden fazla kişinin anlaşmalı olarak bu fiili gerçekleştirmiş olmalarıdır. Cinayetin suçluları olan Tomas, Marko ve Bogin isimli şahısların dışında ahalinin de bu suça karıştığı anlaşılmaktadır. Molla Mehmed Ağa’nın, ahalinin nazarında ne türden bir tavır takındığı bilinmemektedir. Ancak sergilediği davranış o kadar tepkilerini çekmiş olmalı ki boğazı sıkılarak öldürülmüştür.

Darp ve yaralama olayları sırasında küfür de edilmiştir. Belgelerde küfür kelimesi yerine “şetm”[21] veya “şütûm-ı galize”[22] ifadeleri kullanılmıştır. Üstü kapalı olarak kullanılan bu ifadeler belgelerde aynı şekilde yazılmıştır. Bu nedenle küfürden kastın ne olduğu belirsizdir. Bu tarz davalar, psikolojik şiddet olarak küfre maruz kalan ve darp edilen kişiler tarafından Divan’a yansıtılmıştır. Yenibazar ma‘ Tergovişte kazasında yeniçeri serdengeçti ağalarından Ali isimli şahıs, eşkıya zümresinden olan Boşnak oğlu Canbaz İbrahim’i kendisini dövdüğü ve küfür ettiği gerekçesiyle Divan’a şikâyet etmiştir.[23] Yine Bakıyye-i İmoçka’nın eski kadısı Mevlana Mehmed, Yayçe kazasında oturan Ammar oğlu Derviş Ali’nin davetine icabet ederek evine gittiğini, ancak burada kendisine uygun olmayan (kelimât-ı na-hemvâr) ifadelerle küfür ve hakaret ettiğini beyan etmiştir.[24]

Darp ve cinayet olayları gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Ticaret ile uğraşan gayrimüslim tüccarlar, bulundukları bölgenin halkından birinin evinde misafir olarak kaldıkları sırada evdekiler tarafından katledildikleri görülmüştür. 1745 tarihli bir kayda göre Ehlune kazasında misafir olarak konaklayan tüccar taifesinden Çiçekli adında gayrimüslim, evinde kaldığı ismi belirsiz gayrimüslim ve beraberinde bulunan kişiler tarafından katledilmiş, üzerindeki altın ve eşyalara da bunlar tarafından el konulmuştur. Maktulün oğlu Çiçekli Yovan’ın şikâyeti üzerine, gasp edilen altın ve eşyanın iade edilmesine ve davanın yerinde neticelendirilmesine karar verilmiştir.[25]

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan ve zimmet sözleşmesi yaparak İslam devletine tabi olmayı kabul etmiş gayrimüslimlerin hukuka göre sahip oldukları hakları korunmuştur (Güneş, 2017, s. 14). Bireysel veya sosyal konularda Divan-ı Hümayun’a müracaat ederek haklarını talep edebilmişlerdir. Darp edildikleri için

Divan'a gidebildikleri gibi, olay sırasında öldürülen yakınlarının katillerinden haklarının alınması için de Divan'a başvurabilmişlerdir. Nitekim 1761 tarihli bir kayda göre, Nevesin kazasına bağlı Sivb nahiyesinden İlyâ Paik isimli gayrimüslim, ortağı Murad İle birlikte ticaret için Venedik'e gitmiştir. Malları satıldıktan sonra memleketi Nevesin'e dönerken, Venedik sınırları içinde bulunan İranik mahallesine ulaştığı sırada bazı eşkıyaların saldırısına uğramış ve üzerindeki 52 Venedik altını yağmalandıktan sonra katledilmiştir. Öldürülen zimminin yakınları durumu Osmanlı mercilerine bildirmiştir. Bunun için divan, Bosna valisine ve Nevesin kadısına hitaben gönderdiği hükümde, İlyâ Paik'i katleden Venedik sınırında oturan şakiler hakkında ahidname gereğince muamele edilmesi yönünde emir vermiştir. Durumun merkeze bildirilmesiyle birlikte meselenin uluslararası bir boyuta varacak kadar büyümesi iki ülke arasındaki uluslararası antlaşmalardan doğan hukukun devreye girmesine neden olmuştur. Anlaşılan o ki Osmanlı hükümeti, himayesi altındaki gayrimüslim vatandaşının gasp edilen parasını ve cinayeti işleyenlerden kan bedelini tahsile çalışmıştır.[26] Dolayısıyla, gayrimüslimler kasten öldürüldüklerinde, katiller hakkında tahkikatın başlatılmak istenmesinin, söz konusu onların haklarını korumaya yönelik bir tedbir olduğu kanaatine varılabilir.

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 88/1, (Er. N 1157/Ekim-Kasım 1744).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 106/3, (El. M 1194/Ocak 1780).

[3] Makrama, kenarı işlemeli başörtüsü, işlemeli destmal, havlu anlamlarına gelmektedir. (Pakalın, 1983, s. 393).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 274/3, (El. S 1168/Kasım 1754).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 149/1, (Er. S 1207/Ekim 1792).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 20/3, (Er. M 1179/Haziran/Temmuz 1765).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 180/1, (Et. Za 1174/Haziran 1761).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 284/1, (El. L 1168/Temmuz 1755).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 349/3, (Er. M 1213/Temmuz 1798).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 58/1, (Er. Ş 1200/Haziran 1786).

[11] Mostar'a bağlı Malkobeg köyünden Şanto oğlu Ömer isimli bir şahıs, 1763'te arkadaşı Katre adında bir gayrimüslimi evine davet etmiş ve burada bir alet ile yaralayarak öldürmüştür. Maktulün üzerindeki 50 kuruş akçesini gasp ettikten sonra cesedini evinin kapısının önüne bırakmıştır. Maktulün babası Boşko, katledilen oğlunun diyetini talep etmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 20/3, (Er. M 1179/Temmuz 1765).

[12] Rumili Kuzatından Mahmud Efendi ve Ömer Sipahi ibn İbrahim Kethüda, 1783 senesinde öldürülen yakını İbrahim Kethüda bin Mahmud için kısas talebinde bulunmuşlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 117/2, (Er. L 1198/Eylül 1784).

[13] Bu hususta kendi hatası (kendü sun'ı) ile attan, ağaçtan, merkepten veya damdan düşüp ölenler, yıldırım çarpıp veya dağda yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp ölenler, suda boğulup ve ateşte yanarak ölenler veya duvar yıkılıp altında kalarak ölenler için, öşr-i diyet alınmasının yasak olduğu belirtilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 32/2, (El. Z 1155/Ocak-Şubat 1743); kazaen ölümlerde tatbik edilen kanundan bahseden başka bir hüküm örneği için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 116/3, (Et. Ş 1216/Aralık 1801), s..

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 271/3, (El. Za 1167/Ağustos 1754).

[15] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 27/1, (Er. S 1170/Kasım 1756).

[16] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 106/3, (El. M 1194/Ocak 1780); Örnek kullanımlar için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 90/4, (Et. M 1202/Ekim 1787); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 53/3, (El. S 1215/Haziran-Temmuz 1800).

[17] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 333/1, (El. C 1212/Kasım 1797).

[18] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 65/4, (El. Ra 1200/Ocak 1786).

[19] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 274/3, (El. S 1168/Kasım 1754); (İnbaşı Arı, 2019, s. 39-40).

[20] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 274, (20 Ca 1168/4 Mart 1755); (İnbaşı Arı, 2019, s. 983).

[21] Şetm, sözlükte aşağılanmış, sövülmüş, horlanmış, küfredilmiş olarak tanımlanmıştır. (Parlatır, 2006, s. 1575).

[22] Şetm-i Galîz (şütûm-ı galize) edepsizce sövme, sunturlu küfür, ağır demektir. (Devellioğlu, 2003, s. 993).

[23] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 130/1, (Et. M 1207/Ağustos-Eylül 1792).

[24] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 37/6, (El. M 1156/Şubat-Mart 1743).

[25] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 109/4, (Et. N 1158/Ekim 1745).

[26] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 170/2, (Et. L 1174/Mayıs 1761); Bu duruma benzer başka şikâyetler de mevcuttur. Lubin kazasından Hacı Ebubekir'in çiftliğini basıp kardeşi Mustafa ile eşi Rahime'yi ve çiftçisi Efto ile eşi Vuyaç isimli zimmileri katlederek evlerindeki eşya ve mallarını gaspeden Venedikli eşkıyalar hakkında ahidname gereğince hareket edilmesine dair emr-i şerif çıkarılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 260/5, (Er. Z 1166/Ekim 1753); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 120/1, (Et. Za 1206/Temmuz 1792).

2.3.5.3. Gasp Olayları

Gündelik hayatta sık rastlanan asayiş sorunları içerisinde mal ve para gaspı hayli yekûn tutmaktadır. Gasp, islam hukukunda herhangi bir malın, sahibinin izni olmadan alenen ve zor kullanarak alınması şeklinde tarif edilmektedir (Aydın, 1995, s. 164). Bu bağlamda gizlice değil açıktan ve zorla alınan mal hırsızlık suçu olmaktan çıkıp gasp suçu sayılmaktadır. Gasp edilen malların hırsızlıkta olduğu gibi sahiplerine geri verilmesi hususunda kararlar alınmıştır. Gaspı yapan kişiye verilecek ceza, mahallindeki yerel yöneticilere bırakılmıştır. Ancak gaspçılara uygulanan cezanın caydırıcı nitelikte olmadığı varsayılabilir. Bu durum onların cesaretlerini arttırmış ve gaspçılığın bir meslek haline gelmesine sebep olmuştur. Zira belgelerde gasp işini alışkanlık haline getirmiş kişiler için “adet-i müstemirresi” ifadesi kullanılmıştır.[1]

Gaspla ilgili olaylar, ev basıp eşyaların gasp edilmesi ya da yolda giderken

önü kesilerek gaspa uğraması şeklinde gerçekleşmiştir. Baskınla gerçekleşen olaylarda daha çok erzak, hayvan, para, altın, yüzük, küpe gibi kıymetli eşyaların gasp edildiği görülmektedir. Basılan yeri yakma (ihrâk), evdekileri hapsetme, yaralama ve sonu ölümle sonuçlanan gasp olaylarına rastlanılmıştır. Bireysel olarak yaşanmış gasp hadisesi olduğu gibi birden fazla kişinin anlaşmalı hareket ederek köyleri basıp gasp yapıldığı da görülmüştür. Gaspa karışanlar arasında sıradan insanların yanı sıra bölgede nüfus sahibi mütegalibeler de yer almıştır.[2] Bunlardan başka ehl-i örfе dayanarak gasp yapan kimseler de olmuştur. Öyle ki ehl-i örf olarak anılan kişilerin bu tür olaylara karıştığı göze çapmaktadır. Ancak konuyla alakalı bazı şikâyetlere bakıldığında, bu kişilerin doğrudan gasp faaliyetlerinin içinde yer aldıkları söylenemez. Dolayısıyla gaspı yapan kişilere, ehl-i örfün destek verdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Teşne kazasında ikamet eden Mahmud Ağa ehl-i örfün desteğini alan İsmail Ağa tarafından gaspa uğradığını beyan eden şikâyet kaydı bu duruma örnek gösterilebilir.[3] Buna benzer olaylara kadınların fiili olarak katılması ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Bunu da yine ehl-i örfе olan istinadları sayesinde yapışlardır.[4] Alacaklı olduğunu iddia edenlerin müdahaleleri de gaspa konu olmuştur. Böyle bir gasp durumunda gaspçılardan aldıkları paranın iadesi talep edilmiştir.[5]

Ticarette uğraşan tüccarların mallarının gasp edilmesi şikâyete konu olan bir diğer meseledir. Yol kesme şeklinde gerçekleşen ve elindeki malı almaya yönelik yapılan faaliyetler en çok karşılaşılan eşkıyalık hareketlerinden birisidir. Tüccarlar ticaret için çıktıkları yolculukları sırasında eşkıyaların hedefi haline gelmişlerdir. Bunun yanında eşkıyaların saldırılarına da maruz kalmışlardır.[6] Eşkıyalık olayının ardından şikâyetle bulunanlar, genellikle eşkıyalık hadisesi sırasında kendilerine ait yağmalanan eşya ve paralarının geri verilmesini istemişlerdir. Mesela Saraybosna kazasında sandığını açarak içindeki 200 altın ve 2 cevahir yüzük ile birlikte bazı temessük ve senetlerini zapt eden haydut Ali, Abdi ve Ahmed isimli şakilerden şikâyetçi olan Derviş Ali, yağmalanan altınlarını ve kıymetli eşyalarını geri alabilmek için Divan'a arzuhal göndermiştir. Derviş Ali durumunu Divan'a arz ettikten sonra, hakkını teslim almak için divandan hüküm talebinde bulunmuştur. Divandan durumun mahallinde halledilmesi yönünde karar çıkmıştır.[7]

Gayrimüslimlerin gasp faaliyetlerinde aktif bir şekilde rol aldıkları ve olayın hem mağduru hem de faili oldukları şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin Çelebibazar kazasında eşkıya taifesiyle birlik olup akşam vaktinden sonra Ahmed'in menzilini basıp mallarını gasp eden Luka ve Yovan isimli gayrimüslimlerin şikâyet edildikleri vakidir.[8] Yine Saraybosna sakinlerinden Mehmed Ağa, Süleyman Ağa

ve Hacı Osman Ağa isimli kardeşler ile husumeti olan İsmail oğlu Botoz ve beraberindeki gayrimüslimler, bunların Srebreniçe kazasına bağlı Obrodni köyünde tasarruflarında olan çiftliklerini basarak çiftliklerindeki eşyalarını ve paralarını gasp etmişlerdir.[9]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 141/2, (El. Z 1194/Aralık 1780).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 252/2, (Er. R 1210/Kasım 1795).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 190/4, (Et. S 1189/Nisan 1775).

[4] Teşne kazası muzâfâtından Zeniçe kasabası sakinlerinden Hasan Beşe nâm kimesne gelüb bu kendü halinde ‘arzıyla mukayyed hilâf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz‘ ve te‘addisi olmayub ve üzerine şer‘an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken kaza-i mezbur sakinelerinden Havva nâm hatun kendü halinde olmayub bin yüz doksan senesinde hilâf-ı şer‘ ve bi-gayrı hakk hevasına tabi‘ ehl-i örfe istinâden yüz gurusunu alub gadr külli eyledikte ve bu bâbda davasına muvâfık şeyhü’l-islamdan fetvâ-ı şerîfe verildiğin bildirub fetvâ-i şerîfesi mucebince şer‘le görölüp hilâf-ı şer‘ ve bi-gayrı hakk cebren aldığı yüz gurusu alıverilüb ihkâk-ı hakk olunmak babında emr-i şerif rica eylediğün ecilden mahallinde şer‘le görölmek için yazılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 128/2, (El. R 1194/Nisan 1780).

[5] Örnek hükümler için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 136/3, (Er. C 1182/Kasım 1768); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.8, 3/1, (Er. S 1229/Şubat 1814).

[6] İbrahim adındaki tüccarın ticaret için yolculuk yaptığı esnada Saraybosna’ya beş altı saatlik mesafede bulunan bir yerde, 15-20 eşkıya tarafından yolu kesilmiştir. Yolda önü kesilen tüccar, darp edildikten sonra üzerindeki üç yük çukası ve heybesindeki nakit parası gasp edilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 233/2, (Er. L 1176/Mayıs 1763).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 141/3, (Et. Z 1173/Temmuz-Ağustos 1760).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 55-1, (Er. R 1193/Mayıs 1779).

[9] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 135/2, (Et. Ca 1159/Temmuz 1746).

2.3.5.4. Hırsızlık Olayları

Asayişsizliğe sebep olan sosyal problemlerden biri de hırsızlıktır. Arapçada “sirkat” kelimesiyle ifade edilen hırsızlık, başkasına ait olan bir malın sahibinin rızasına aykırı olarak mülk edinme kastıyla bulunduğu yerden gizlice alınması demektir (Avcı, 2004, s. 232). İslam hukukunda bir olayın hırsızlık sayılabilmesi için malın korunan bir mal olması, gizlice alınması, alınan şeyin mal olması, başkasının mülkünde olması, kastın bulunması gibi şartları taşıması gerekmektedir (Uslu, 2015, s. 1052).

Toplum nezdinde edebe aykırı bir davranış biçimi olarak görülen hırsızlık faaliyetleri çeşitli kanunlar ve dini hükümler ile daima yasaklanmıştır. Bu tür suçları işleyenler de farklı şekillerde cezalandırılmışlardır. Had cezasını gerektiren suçlardan olan hırsızlığın iki tür cezası bulunmaktadır. Bunlardan biri, çalınan malın tazmini meselesidir. Eğer çalınan mal aynen duruyorsa sahibine iadesi gerekir. Malın aynısı mevcut ise tazmin gerekmez. Bir diğer ceza da el kesmedir. Ancak olay tekrarlanırsa hırsıza vazgeçinceye kadar hapis cezası verilir ki bu uygulama tazir cezasıdır (Uslu, 2015, s. 1059).

Belgelerde yapılan hırsızlık fiiline “sırka” denilmiştir. Hırsızlıkla suçlanan kişilere bakıldığında sadece erkeklerin değil kadınların da içinde bulunduğu hırsızlık olayları yaşanmıştır. Hırsızlık suçunu işleyenler aynı bölgeden birileri olabildiği gibi dışarıdan gelen birilerinin de bu suça karıştıkları olmuştur. Bunun yanı sıra aile bireyleri tarafından hırsızlık yapıldığına da şahit olunmuştur. Ayrıca bu suça müslim ve gayrimüslim her iki kesimin dâhil olduğu görülmektedir.

Hırsızlıkla ilgili çok az sayıda şikâyet yapılmıştır. Şikâyetlere yansıdığı kadarıyla suç oranının düşük olduğu söylenebilir. Yapılan şikâyetler genellikle bireysel olup, mallarının ellerinden alınmasıyla ilgilidir. Şikâyetle bulunanların talebi genellikle çalınan eşya veya paranın aynen iade edilmesidir. Divan da yerel yetkililerden bunun sağlanmasını istemiştir.[1] Hırsızlara verilen cezanın ne olduğu veya uygulanıp uygulanmadığı hakkında bilgi verilmemiştir. Hatta bazen hırsızların firar etmelerinden dolayı yargılanmaları bile mümkün olmamıştır. Bu durumda çalınan malların sahiplerine teslim edilmesi güç olmuştur. Netice itibarıyla hırsızların bulunduğu yerde davanın görülmesi ve icra-yı hakk olunması emredilmiştir.[2]

Hırsızlık haricince değerlendirilmesi gereken ancak muhtevası bakımından hırsızlığa benzer olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi başkaları tarafından kandırılarak götürülen gulamın iade edilmesine dair şikâyetidir. İstanbul'un Cezire mahallesinden Hacı İsmail, kandırılıp götürülen Gürcü asıllı Müslüman genç gulamı Ali'yi alabilmek için Divan'a başvurmuştur. Bir iş için İstanbul'a gelen Taşlıcalı Gülçavuşoğlu Salih bunun bir miktar parasını ve eşyasını çalmakla birlikte kölesi Ali'yi kandırdıktan sonra yanına alarak gizlice yola koyulmuşlardır. Ancak yolda bunları görenler Hacı İsmail'e haber edince mesele ayyuka çıkmıştır. Gulamının Gülçavuşoğlu Salih'in yanında olduğunu haber alan Hacı İsmail Divan'a başvurarak gulamının ve çalınan eşyalarının iade edilmesini talep etmiştir.[3]

Aile bireylerinin kendi aralarında da hırsızlık suçu işlenmiştir. Bunu yaparken de bölgeden birileriyle işbirliği içerisinde olmuşlardır. Saraybosna kazasından Melekhane hatun, kazadan Bekir Beşe ve Muhittin Hasan Beşe isimli şahıslarla birlik olup kocası Ali'ye ait 1000 kuruşluk eşyasını çalarak firar etmiştir. Ali'nin şikâyeti üzerine divan tarafından çalınan malların tahsiline karar verilmiştir.[4]

Hırsızlıkla ilgili şikâyetlerin bir kısmı da çeşitli iddialardan oluşmaktadır. İftira, bir kimseye yalan yanlış suç ve kötülük isnat etmektir (Algül, 2000, s. 2). Burada hırsızın kim ya da kimler olduğunun ispatlanamaması ve çalıntı malların bulunamaması gibi durumlar etkili olmuştur. Henüz kesinleşmediği halde yalandan iddialarla yapılmış suçlamalar insanın şeref ve haysiyetini zedelemekte, bu durum da onu toplum içerisinde küçük düşürmektedir. Üzerine haksız suç isnat edilen kişi, elinden parası alınarak hapis ve türlü eziyetlere maruz bırakılmıştır. Yenivaroş nahiyesine bağlı Kladniçe köyünden Osman Bazık, bargiri kaybolunca Kostinik köyünden Yovan isimli zimmiyi bargirini kaçırdığı iddiasıyla ve köy zabıtine olan istinadı sebebiyle hapsedmiştir. Bir de zimminin 125 kuruş parasına el koymuştur. Fakat aranan baygiri bir süre sonra başkasının elinde olduğu anlaşılmış ve zimminin olayla bir ilgisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.[5]

Üst düzey görevlilerin iftira şeklinde bir suçlamaya dayanarak herhangi bir delil olmaksızın kanuna aykırı iş yaptıkları görülmektedir. Suçlu olmayan kimseler tecrim ve tağrim (cürüm ile suçlayıp para ödetme) edilerek para cezasına çarptırılmışlardır. Nitekim Prepol kazasına bağlı Hrasne, Bisteriç, Bessa, Raşova ve Taşova köylerinin ahalileri hak etmedikleri halde haklarında yanlış hüküm veren valilerinden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetlerinde köylerinden geçip giden kimselerin yolculukları sırasında hayvanlarının çalınıp ziyan edilmesinden kendilerinin sorumlu tutulduğunu ifade ederek iftiraya uğradıklarını ifade etmişlerdir. Haklarında bu suçu

işlediklerine dair kesin bir kaniya varılmadığı halde, iddia edilen mevzu vali tarafından teftiş edilerek onaylanmış ve kendilerine ceza verilerek daima rencide edilmişlerdir. Para cezası ödemek zorunda kalan köylerin ahalileri perişan duruma düşüklerini belirtmişler ve valinin yaptığı işten men edilmesi için hükm-i hümayun rica etmişlerdir.[6]

[1] Saraybosna'dan Hacı Hasan 800 kuruşluk eşyasını Taşlıhan sakinlerinden Avram isimli yahudinin mahzenine emaneten bırakmıştır. Ancak eşyasının mahzenden çalındığını iddia etmiş ve hırsız olarak da handa ikamet eden bazı zimmileri işaret etmiştir. Hacı Hasan, çalınan eşyasının kendisine iade edilmesini divandan talep etmiştir. Divan da davanın mahallinde görülmesi için hüküm yazmıştır. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 22/2, (Er. L 1169/Temmuz 1756).

[2] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 266/5, (Et. B 1167/Mayıs 1754).

[3] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 133/2, (Et. Ca 1159/Haziran 1746).

[4] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 150/5, (Er. B 1188/Eylül-Ekim 1774).

[5] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 244/6, (Er. L 1164/Eylül 1751).

[6] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 115/1, (Er. Z 1158/Ocak 1746).

2.3.5.5. Tecavüz Olayları

Osmanlı hukukunda tecavüz suçu, failin ve mağdurun medeni haline göre farklı isimlerle tanımlanmıştır. Genel anlamda tecavüz, hetk-i ırz yani ırza geçmek anlamına gelirken; özel anlamda cebren fi'il-i şenî demektir. Kelime anlamı olarak kötü, ayıp, utanılacak işler anlamlarına gelen fi'il-i şenî kavramı, zina suçunu da ifade etmektedir. Fakat fiilin cebren yani zorla gerçekleşmesi halinde durum tecavüz olarak değerlendirilmiştir. Tecavüze uğrayan genç bir kız için izale-i bîkr ifadesi kullanılırken, tecavüze uğrayan erkek için ise fi'il-i şenî livata tabiri kullanılmıştır (Sarıay, 2019, s. 127-128). Tecavüz fiili genelde kadınlara ve nadiren de olsa erkeklere karşı işlenmiştir. Bundan başka genç kız ve erkek çocukların ırzına geçildiğine dair olaylarla da karşılaşmıştır.

Irza geçme olayı, hükümlerde genellikle “hetk-i ırz” kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir. Hetk-i ırz eylemine eşkıyalar tarafından meskûn yerlere yapılan baskın ve yağmalarda sıkça rastlanılmıştır. Baskınlarda tecavüz suçunu işleyen eşkıyaların bu eylemi çoğunlukla zor kullanmak suretiyle yaptıkları anlaşılmaktadır. Kendilerine karşı direnenleri darp edip veya öldürüp evde bulunan kişilerin ırzına kastetmişlerdir. Dolayısıyla hetk-i ırz hadisesi meydana gelen çeşitli mevzularla iç içe geçmiş bir şekilde hükümlere yansımıştır.[1]

Bazı tecavüz olaylarında böyle bir harekete kalkışanların nefret ve intikam sevdasında oldukları açıklanmıştır. Ancak nefrete ve intikama sebep olan durumdan bahsedilmemiştir. Nitekim Akhisar kazasından Miralay Osmanzade Mustafa Divan’a giderek, Klis sancağı mutasarrıfının buna garazı dünyeviyyesi olduğundan “icra-yı garaz ve ahz-ı intikam” maksadıyla bazı eşkıyaları tahrik edip evini bastıklarını, zevcesi Zeyneb Hatun’u kendi evinde hapsedtikten sonra ırzına geçtiğini söylemiştir. Mustafa, eşinin tecavüze maruz kaldığı durumun sorumlusu olarak kendine kin ve düşmanlığı olduğunu ileri sürdüğü kişiyi işaret etmiştir. Ancak kinin ve düşmanlığın nedenine değinmemiştir. Yalnızca kişisel ve dünyalık bir mevzudan dolayı kin güdüldüğünü dile getirmiştir. Şikâyetine dayanak olması açısından Şeyhülislam’dan fetva aldığını belirten Mustafa, davasının kanuna uygun şekilde görülmesini talep etmiştir. Divan’dan çıkan netice de bu yönde olmuş ve karar kısmında “fetva-ı şerifesi mucebince şer‘le görülmek” ifadesine yer verilmiştir.[2]

Ev baskını sırasında tecavüze uğramış genç bir kız için bikrin izale (bekâret bozma) tabiri kullanılmıştır. Konuyla alakalı 1750 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre, İstar-i Eflak’ta eşkıya ve mütegalibe olarak tanınan Mehmed ve Musa, yine İstar-ı Eflak’tan Sinekli isimli gayrimüslimin evini bastıktan sonra kardeşi Burisa’yı darp edip parasını gasp etmişlerdir. Baskın esnasında bunun bakire kızını da, Nikola isimli zimminin evine götürerek ırzına geçmişlerdir. Bu olayda eşkıyaların askerlik iddiasıyla kendilerine dayanak noktası bulmaya çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Divan, Mehmed ve Musa ile adamlarının yargılanmasını ve ihkak-ı hak olunmasını istemiştir.[3]

Tecavüze uğrayan mağdur taraf sadece kadınlar değil, erkeklerin de benzer olaylarda mağdur taraf olduklarını gösteren örneğe rastlanılmıştır.[4] Saraybosna kazası sakinlerinden Emine Hatun, eşi Çolak Mustafa Efendi’nin henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç yaştaki (şabb-ı emred) çocukları evine götürerek tecavüz ettiğini dile getirmiştir. Emine şikâyetinde kocası Mustafa’nın, ırzlarına geçme arzusuyla erkek çocuklarına tecavüz etmeyi alışkanlık haline getirdiğini ve kendisine de şiddet

uyguladığını belirterek boşanmak istediğini bildirmiştir. Ancak talep ettiği mehrini alamayınca, eşini Divan'a şikâyet etmiştir.[5] Burada işlenen tecavüz suçu şikâyet edilmediğinden meselenin nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

[1] Eşkîyaların sebep oldukları olaylara dair birkaç örnek için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 45/1, (Et. Ra 1193/Mart-Nisan 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 51/1, (El. R 1193/Nisan 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 127/2, (El. Ca 1194/Mayıs 1780).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 33/3, (El. M 1193/Ocak 1779); Bu konuda Miralay Osmanzade Mustafa'nın aynı tarihte yaptığı başka bir şikâyete verilen hükümde de, aynı karar cümlesi yer almıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 33/4, (El. M 1193/Ocak 1779).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 217/1, (Er. Ra 1163/Şubat-Mart 1750).

[4] Bu konudaki bazı örnek davalar için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 6/1, (Er. S 1179/Ağustos 1765); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 127/2, (El. Ca 1194/Mayıs 1780); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 106/3, (El. M 1194/Ocak 1780).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 92/2, (El. Z 1157/Ocak 1745).

2.3.6. Vakıf ve Vakıflarla İlgili Meseleler

2.3.6.1. Vakfın Kuruluş ve İdaresi

Arapça kökenli bir kelime olarak durdurmak, alıkoymak anlamlarına gelen vakıf (Pakalın, 1983, 3: 577), genellikle hayır işlerde kullanılacak herhangi bir mülkten hâsıl olacak faydayı, dini inanç veya fedakârlık duygularıyla durdurarak varlıkların kullanımına takdim eden, sosyal amaçlı kuruluşlara verilen isimdir (Özcan, 2022, s. 116). Vakıf, bir amaç kuruluşudur. Yani belirli bir amaca ulaşmak için kurulur. Bu amaç, dini veya hayri olabileceği gibi, toplumun herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere sosyal, ekonomik yahut bilimsel bir amaç da olabilir (Eren, 1987 s. 196). Böyle bir amacın temelinde bir mecburiyet veya zorlama değil, dini ve kültürel değerler yatmaktadır. Zira vakfın gayesi, Allah'ın rızasını kazanmak adına bütün insanlığa hizmettir. Bütün vakıf tanımlamaları, vakıfların toplumun hizmetinde olduklarını kanıtlamaktadır. Öyleyse vakıfları, gücü yerinde olan bir şahsın şahsi

mallarından bir kısmını veya tamamını kamu hizmetini görecekt kuruluşlara dönüştürmesi olarak tanımlamak mümkündür (Kazıcı, 2020, s. 33-34).

Vakfın muhatabı insan, amacı ona hizmet etmektir. Doğrudan insana yönelik olan vakıflar, ayrıca hiçbir karşılık beklemeden başka birinin yardımına koşma, toplumun refah ve huzurunu sağlama, kendinde olanı ihtiyaç sahipleriyle paylaşma ilkesi ile birlikte topluma hizmet etme gayesi vardır. Toplum içinde ifa ettikleri sosyal fonksiyonları itibariyle bireyler arasında sosyal bütünleşmeye katkıda bulundukları tarihi bir vakadır. Zira toplumda her ferdin ekonomik ve sosyal statü olarak aynı olmadığı aşıkârdır. İşte, toplumun fertlerini bir sosyal merkez etrafında toplayan yapıları bünyesinde barındıran vakıflar, maddi manevi etkileriyle sistemde hissedilen bu boşluğu gidermeyi amaç edinmişlerdir (Güler, 2012, s. 327-337).

Vakıf müessesesi, insan fitratının temayüllerine uygun maddi ve manevi ihtiyaçların temini gayesi ile ortaya çıkmıştır. İhtiyaç sahiplerine yardımcı olmak gibi ulvi ve insani bir düşüncenin ürünüdür. Zira insanın fitratında var olan yardımlaşma hissi, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dini emir ve tavsiyelerle birleşince daha da güçlenmektedir. İşlam'ın emir ve öğretilerinden doğan vakıf, asırlarca tüm insanlığa hizmet ede gelen; dini, hukuki ve sosyal bir kurum haline gelmiştir. Özellikle Osmanlılarda yaygınlık kazanan bu kurumlar, en parlak dönemlerinde bugünkü anlayışına göre devletin yapması gereken birçoğ görevi üstlenmiş böylece, toplum ve fert hayatının her alanında etkili olmuşlardır (Kazıcı, 2020, s. 11-13).

Malını vakfeden kişiye vâkıf, vakfettiği mala mevkuf veya mahalli vakf, vakfedilen gelirlere ise akâr denilmektedir (Efendi, 1977, s. 479). Vakıflar amaçları itibariyle üç ayrı kategoride sınıflandırılmıştır. Gelirleri, halkın hizmetine sunulmuş olan vakıflar hayrî vakıflar olarak isimlendirilir (Kütükoğlu, 2020, s. 65). Doğrudan hayır amacıyla kurulmuş bu vakıflardan yararlananlar; yoksullar, yolcular, öğrencilerdir (Günay, 2012, s. 477). Böyle bir vakıf tesis eden kişinin, vakıfla ve bu vakfın gelirleriyle herhangi bir ilişkisi kalmaz. Vâkıfın asıl amacı sevap kazanmaktır (Kazıcı, 2020, s. 120). Vakfedenin mallarını çocukları veya onun zürriyetinden gelen kişilere tahsis ettiği vakıflara da zürri vakıf denmektedir. Bu tür vakıflara evladiyelik/evlatlık veya aile vakıfları adı da verilmektedir (Yılmaz, 2014, s. 53). Diğer vakıf türü de hem hayri vakıfların, hem de zürri vakıflarının özelliklerini ihtiva eden vakıflardır. Vakfedilen gelirlerin hayır maksadıyla kullanılmasının yanı sıra bir kısmının vakıf sahibi tarafından belirlenen kişilerin denetimine bırakılmasını gözetmektedir. Bu tür vakıflar yarı ailevî vakıflar olarak adlandırılmaktadır. Vakıf sahibinin zürriyetinden gelen kimse kalmadığı takdirde, belirlenen şartlara

uygun olarak hayri vakıf statüsü haline gelmektedir. Bu kural zürri vakıflar için de geçerlidir (Yediyıldız, 2003, s. 9-10).

Bir vakfın kurulması belli usul ve şartlara bağlanmıştır. Vakfın kurulabilmesi için ilk şart vakıf kurucusunun bu yöndeki irade beyanıdır. Vakfedenin vakıf iradesini açık bir şekilde beyan etmesi gerekmektedir. Ardından sahibi olduğu malını “vakfettim” demekle vakıf işlemlerini başlatmış olur. Vakfetme işinin kaydedildiği belgelere vakfiye denilmektedir (Güler, 2012, s. 323). Malını vakfeden kişi, hazırlanan bu resmi belge ile kadıya müracaat edip vakıf kurmak istediğini belirtir. Kadı, istenilen şartlar yerine getirildiği takdirde şahitlerin huzurunda vakfın kurulduğunu tescil eder. (Kazıcı, 2020, s. 45).

Usulüne uygun kurulan vakıfta vakfedilen malın mülkiyeti vakfa intikal eder. Zaruret halleri dışında veya mal ortadan yok olmadıkça bu mülkiyet hakkı korunur. Vakfedilen bu mal hukuken alınıp satılamaz, bağışlanamaz ve miras yoluyla intikal edilemezdi. İşte hukuki tasarruflara kapalı hale gelmesinden dolayı vakfedilen mal dokunulmazlık vasfı kazanmış olurdu. Vakıf mülklerinin gerektiğinde onarımı ve gelir getirmesi amacıyla kiralama gibi işlemleri ise vakfiyede belirlenen vakıf yöneticisi, yani müteveli gözetiminde yapılırdı (Özcan, 2022, s. 129-130).

Tarihi açıdan bakıldığı zaman vakıflarla ilgili en kıymetli belgeler şüphesiz vakfiyelerdir. Vakfiyeler, vakıflara hayat veren resmi belgelerdir. Vakfiye, hukuki anlamda vakfın tescilidir. Bu belgelerde, vakıf kurucusunun adı ve sanı, vakfedilen malın veya paranın miktarı, türü ve niteliği, bunların geliri ile yapılacak işler ve buna benzer gerekli hususlar yer almaktadır (Kunter, 1938, s. 116). Vakıf kurucuları, vakıf senedine hukuka aykırı olmadığı takdirde diledikleri şartı koyabilirlerdi. Bu suretle vakfın nasıl ve kimler tarafından yönetileceğini, kimlerin vakıftan faydalanacağını, vakfedilen malın ne şekilde kullanılacağını hukuka uygun bir şekilde belirtebilirlerdi. Eğer hukuka aykırı şartlar var ise bunlar geçersiz sayılırdı. Vakfın kuruluşu sırasında, vakfiyedeki şartlar gizli tutulmamışsa sonradan değiştirilmesi mümkün değildi. Fakat değiştirilmez olan şartlar, yalnızca vakıftan faydalanma ve faydalanma şekliyle ilgili şartlardı. Vakfın idaresiyle ilgili şartlar ise, vakıf hâkimin izniyle değişebilirdi (Aksu, 2023, s. 43).

Geçerli bir şekilde kurulan vakfın, vakfiyeye konulan şartlara göre idare edilmesi gerekir. Vakfın şartlara uygun olarak yürütülmesinden müteveli sorumludur. Vakfı kuran kişi, vakfın bağımsız idarecisi olarak bir müteveli atar ve bu kişinin adını veya evsafını kadı siciline kaydı yapılan vakfiyede belirtirdi. Hukuki

açıdan vakfiyeye göre gerekli şartlara sahip olan herkes mütevellî olarak tayin edilebilirdi. Mütevellîye, hizmetlerinin karşılığı olarak vakıf akarından tahsis edilen belirli bir ücret ödenirdi. Vakıfla ilgili bütün işlerden sorumlu olan mütevellî, vakfın gelirlerini toplar ve arttırmak için gerekli her türlü tedbiri alırdı. Toplanan bu gelirler, vakfiyenin şartları doğrultusunda harcanırdı (Özcan, 2022, s. 208). Yani vakıfla ilgili mütevellînin yapacağı her iş ve işlemin öncelikle vakfın lehine olması gerekmektedir. Çünkü sahip olduğu tasarruf yetkisini kendisine tanınan sınırlar çerçevesinde kullanmak zorundaydı (Öztürk, 2006, s. 219).

Vakıflar vakıf nazırları tarafından denetlenmekteydi. Nazırların dışında ayrıca devletin kadılar aracılığıyla vakıflar üzerinde genel bir denetimi bulunmaktaydı. Vakıfların denetimi konusunda kadıların yetkileri oldukça geniştir. Kadıların vakıf görevlisi olarak vakfı teftiş etme, gerektiğinde görüşlerini bildirme ve vakıfla ilgili davaları karara bağlama gibi önemli görevleri vardı. Bunların dışında kadılar, vakfın varlığına hâlel gelecek olursa vakfiyedeki şartların aksine tedbir alabilmekte idiler. Nazırlar da kadılar kadar geniş yetkilere sahiptiler. Nazır tayin edilen vakıflarda kadının denetimine çok fazla ihtiyaç duyulmazdı. Kadıların vakıf denetimi için nazırın onay vermesi gerekir (Genca, 2014, s. 535-536). Vakıf nazırları, vakıf mütevellîsinin işlemlerini teftiş eden ve vakıf şartlarının ifa edilip edilmediğini denetleyen vakıf müfettişleridir. Vakıf şartlarının yerine getirilip getirilmediğini görüşmek üzere yılda bir kez toplanırlardı. Vakıfları korumak amacıyla yapılan bu toplantıda, ihmali ve suiistimali görülen mütevellînin görevden azli talep edilebilirdi (Özcan, 2022, s. 209). Görevini kötüye kullandığı iddia edilen mütevellînin aleyhine bir dava açılması halinde onun görevini mütevellî kaymakamı yerine getirirdi. Mütevellî kaymakamları, aynı zamanda vakıf işlerini kendi başına yürütemeyen mütevellîlere yardım etmek üzere kadı tarafından atanan kimselerdi (Kurt, 1997, s. 520).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde vakıfların klasik İslam vakıf hukukuna göre kurulup yönetildiği bilinmektedir. Yani Osmanlı Devleti, kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed'e kadar yeni kurulan veya eskiden devraldıkları vakıfların idare ve tasarrufunu tamamen vakıfların kendi iç yönetim birimlerine bırakmıştır (Güler, 2012, s. 322). Vakıfların teftiş ve idare sistemi İlhanlılarda, Anadolu Selçuklularında ve onların bakiyesi diğer beyliklerde mevcut olan sistemden farklı olmamıştır. Öyle ki hükümdar vakıflarına vezirlerin mütevellî veya nazır olarak atanmaları, kadılık müessesesinin özellikle hususi vakıfları teftiş etmesinin yanı sıra merkez kadısının farklı sahalardaki vakıfları denetimden geçirmesi ve başka bölgelere ayrı ayrı müfettişler gönderilmesi gibi eski usuller diğer Türk devletlerinde görülen vakıf

idare sisteminin Osmanlılar tarafından devam ettirildiğini göstermektedir (Köprülü, 1983, s. 387).

Osmanlı döneminde kurulan vakıflar, vakfın şartlarına göre farklı nezaretler tarafından idare edilmişlerdir. Sadrazamların nezaretini şart koşan büyük çaplı ve saltanat mensuplarına ait vakıfların teftişini Sadr-ı Ali Nezareti yerine getirmiştir. Ulema ve şeyhlerin kurmuş oldukları vakıfları ise şeyhülislamı denetlemişlerdir. Kanuni devrinden sonra harem mensupları tarafından kurulan vakıfların denetimi de Babü's-saade ağalarına şart koşulmuş, bu suretle hadım ağalarının idaresinde Kapı Ağası Nezareti teşkil edilmiştir. Ardından çıkarılan bir ferman ile Mekke ve Medine vakıflarının idareleri yeni kurulan Haremeyn Nezaretine bağlanmıştır. Darü's-saade ağalarının nazır olarak görev yaptığı Haremeyn Nezareti, sahip olduğu gelir ve güç sebebiyle en önemli evkaf nezareti haline gelmiştir. Vakıfların denetimini yapan bu nazırlıklara İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının yanı sıra kaptanpaşa ve yeniçeri ağaları, bostancıbaşı ve sekbanbaşının başında olduğu nezaretlerin de ilave edilmesiyle sayıları giderek artmıştır (Özcan, 2022, s. 209-210).

Vakıfların ayrı ayrı nezaretler tarafından yönetilmesi zaman zaman büyük karışıklıklara yol açmıştır. Zira ülkenin her tarafına yayılan vakıflar o kadar arttı ki, yeni kurulanların tanzimi bir tarafa, eskilerin yönetim işleri dahi aksaklıklar göstermeye başlamıştır. Bu durum devletteki bütün vakıf teşkilat ve nezaretlerinin bir araya toplanması ihtiyacını doğurmuştur. Vakıfların yönetiminde görülen aksaklıkların giderilmesi için merkezi bir anlayışla 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. Bu nezaretle dağınık bir vaziyette bulunan vakıflar tek elden yönetilmeye başlanmıştır (Kazıcı, 2020, s. 100-109). Evkaf Nezaretinin kuruluş sebepleri arasında vakıf yönetiminin tek elden yürütülmesinin yanısıra vakıf sahasında meydana gelen yolsuzlukları engellemek, devlet yapısının Batı tarzı merkezi bir anlayış düzenlenmesi ve vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde faydalanma fikri yer almıştır. Fakat bu sebeplerden önce vakıflarda görülen dağınıklığı ve keyfiliği bitirmek, vakıf yönetimini toplumun lehine çevirmek ve vakıflar arası kaynak aktarımını sağlayıp ihtiyacı olan vakıflara destek vermek gibi düşünceler ön planda tutulmuştur (Öztürk, 1995, s. 522).

2.3.6.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Kurumu

İslam dünyasında önem kazanmış, sosyal, iktisadi ve kültürel hayat üzerinde derin izler bırakmış olan vakfın kökeni konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak eski medeniyetlerde vakıf benzeri kurumların olduğu bilinmektedir. Bir vakıf

medeniyeti olarak tanımlanan Osmanlı medeniyetinin kuruluşu ise kendinden önceki devletlerden bağımsız olduğu düşünülemez. Zira Osmanlılar, daha önce Anadolu'ya gelip kurulmuş olan Türk-İslam devletlerinin yaşayış tarzlarını, örf, ahlak, iktisat ve diğer özelliklerini almaktan çekinmediler. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinin miras ve birikimlerinden geniş ölçüde faydalandıkları gibi kurumlar itibarıyla da bu birikimden faydalanma imkânını elde ettiler. Vakıflar da bu kurumlar içinde yer almıştır (Kazıcı, 2020, s. 53-74). İslamiyet'in kabulünden sonra gelişen ve sistemleşen vakıf kurumunu, Osmanlılar en başından itibaren benimsediler. Hatta benimsemekle kalmadılar, onu büyük bir inançla geliştirdiler, yaygınlaştırdılar ve yeni unsurlarla zenginleştirerek vakıf tarihini farklı bir boyuta taşıdılar (Genç, 2014, s. 10).

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idari, siyasi ve coğrafi olarak dünyanın en büyük devleti haline gelmiştir. Bu suretle gerek devlet gerekse halk maddi yönden büyük bir zenginlik ve refaha erişmiştir. Böyle bir ihtişam ve zenginlik kaynağına sahip devletin sultanları, idarecileri ve varlıklı tebaası ellerindeki servetleri ile en hayırlı sadaka demek olan vakıf kurma yolunu tercih etmişlerdir (Güler, 2012, s. 325).

Osmanlılarda vakıf kurma geleneği, devlet henüz beylik görünümünde iken başlamıştır (Uzunçarşılı, 1941, s. 277-288). Osmanlı vakıf geleneğini en çok etkileyen iki siyasi oluşum şüphesiz, Büyük Selçukluların bir uzantısı olan Anadolu Selçukluların vakıf kültürü ve alışkanlıkları ile Memluk devletinin vakıf hukuku ve idari sistemi olmuştur. Beyliğin kurulmasıyla başlayan vakıf kurma faaliyeti gerek hukuki gerekse idari anlamda devletin büyüyüp genişlemesine paralel olarak gelişme göstermiştir. Bu dönemde Osmanlı toprakları çok sayıda dini ve hayır eserlerle donatılmıştır. Vakıf tesis etme konusunda, başta Osmanlı hükümdarları olmak üzere hanedan mensupları ve devlet adamları adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Osmanlı hükümdarları, ecdatlarını örnek alarak farklı gayeler doğrultusunda etkili vakıflar tesis etmişlerdir (Güler, 2012, s. 322).

Osmanlı hükümdarları arasında ilk vakıf kurucusunun Orhan Gazi olduğu bilinmektedir. Zira İzmit'te olduğu bilinen ilk Osmanlı medresesinin 1330 yılında Orhan Gazi devrinde kurulduğu kabul edilmektedir. Bu devre kadar ilmi faaliyetler devam etmişse de buna benzer herhangi bir yapıya rastlanılmamıştır (Furat, 2012, s. 186). Söz konusu medresede birçok değerli ilim ve devlet adamları yetişmiştir. Kurduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar gayrimenkul vakfeden Orhan Gazi (Berki, 1962, s. 127-128), sadece medrese değil aynı zamanda çok

sayıda ilim ve hayır müessesesi yaptırmıştır. Özellikle Adapazarı, Kandıra ve Bursa’da inşa ettirip vakfettiği medrese, cami, zaviye, imaret, aşevi, misafirhaneler gibi eserler ilk Osmanlı vakıfları olarak anılmaktadır. Orhan Gazi’nin kurduğu İznik medresesi mütevazı bir başlangıç olmakla birlikte vakıf sistemi bir devlet politikası olarak teşvik edilmiştir (Bayartan, 2008, s. 159).

Kuruluş devri hükümdarları vakıf hizmetlerini teşvik edip destekler iken aynı zamanda vakıfları yeni ele geçirdikleri topraklarda kalıcı hale gelmenin ön koşulu haline getirmişlerdir. Fethedilmiş olan toprakların imarı ve iskânı konusunda önemli görevler üstlenen vakıflar, ilk dönem hükümdarlarının asla ihmal etmedikleri bir uygulama olmuştur (Karazeybek, 2020, s. 879). Şehirlerin imar ve inşa görevi adeta vakıflara verilmiş bir asli görev olarak telakki edilmiştir. Bu doğrultuda fethedilen harap şehirler vakıflar eliyle mamur edilirken, vakıfların desteğiyle birçok şehir kurulmuştur. Nitekim harap halde devraldığı İstanbul’u yeniden imar ve ihya etmek isteyen Fatih Sultan Mehmed, emrinde bulunan vezirlere ve devlet adamlarına bu yönde çalışmalarını emretmiştir. Ardından vakıf kurma işi farklı bir boyut kazanmış ve vakıflar kanalıyla şehirler inşa edilmeye başlamıştır. Böylelikle devlet, yeni fethettiği yerlerde kalıcı hale gelmiş ve yeri yurdu olmayan birçok insana yurt edinme fırsatını sağlamıştır (İnalcık, 2019, s. 246-247).

Fethedilen bölgelerin yenilenerek iskâna açılması ve Müslüman kimliğine bürünmesi vakıflar aracılığıyla inşa edilen yapılar sayesinde hız kazanmıştır. Devlet adamları tarafından fethedilen bölgelerde cami, medrese, tekke, zaviye ve imaret nevinden sayısız tesislerin vücuda getirilmesi, Müslüman nüfusun bu bölgelere iskânını kolaylaştırmıştır. Vakıf tesisleri; müderris, şeyh, imam, vaiz gibi önemli şahsiyetlerin bölgeye gelmelerini cezbetmiştir. Ayrıca bölgeye gelen göçmenlerin tamamen yerleşinceye kadar temel ihtiyaçlarının imaret ve zaviyeler tarafından temin edilmesi, Müslümanların buralara yerleşmesini bir bakıma teşvik etmiştir. Vakıf kuruluşları sayesinde bölgeye yerleşen Müslümanlar, kendi inanç ve medeniyetini buralara hâkim kılarak iskân ettikleri geniş alanları Türkleştirip İslamlaştırmışlardır (Kazıcı, 2020, s. 83-84).

Asırlar boyunca belli bir düzen içinde işleyişi dikkate alındığında, Osmanlı şehir sisteminin önemli temellerinden birisinin vakıf müessesesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin bütün ekonomik ve sosyal çalkantılarına rağmen yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmesinin ve şehir düzeninin korunmasının altında, kalıcı olarak tesis edilen vakıfların varlığını sürdürebilmesi yatmaktadır (Özcan, 2022, s. 116).

Şehirlerin kurulup imar ve iskân edilmesinde büyük bir önem arz eden vakıflar, devletin yapmakla yükümlü olduğu kamusal hizmetlerin yerine getirilmesi açısından da önemli bir role sahiptir. Şehrin bütününe ilgilendiren ve toplumun ihtiyaç duyduğu temel hizmetler vakıflar tarafından icra edilmiştir. Bunların başında eğitim, sağlık ve belediye hizmetleri gelmektedir. Ayrıca askeri alanda kurulan vakıflarla, dini ve ahlaki açıdan toplumun faydalandığı temel hizmetler, yine bu müessese sayesinde sürekli ve aralıksız bir şekilde sağlanmıştır (Bayartan, 2008, s. 161). Osmanlı devrinde sürekli gelişen vakıfların toplum içerisindeki yeri ve öneminden şöyle bahsedilmiştir. Kişi; vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer içer, vakıf kitaplarından okur, vakıf bir mektepte hocalık yapar, ücretini vakıftan alır, öldüğünde vakıf bir tabuta konulur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü (Arsebük, 1938, s. 298). Toplum hayatının neredeyse tamamını kapsayacak şekilde sosyal ve ekonomik roller ifa eden Osmanlı vakıfları, bu haliyle toplumun refahını temin eden temel kurumlardan birisi haline gelmiştir.

Osmanlı hükümdarları, devlet adamları tarafından kurulan vakıfların yanında şehir, kasaba ve köylerde zengin kişiler eliyle de çok sayıda vakıf kurulmuştur. Zengin hayırsever insanlar, kurmuş oldukları hayır vakıflarla dünya ve ahret saadetini gerçekleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Mal varlıklarının tamamını veya büyük bir kısmını vakfederek böyle bir amaca yönelik hizmetlerin ifasını öngören zengin kimseler, toplumda “hayırsever” adını alarak halkın sevgisini kazanmak için vakıf kurmuşlardır. (Karazeybek, 2020, s. 876-877).

Öncelikle, insanların ihtiyaçlarına cevap verecek olan vakıflar tesis edilmiş ve bu önceliği maddi-manevi ihtiyaçlar ön plana çıkartmıştır. Zengin hayır sahiplerinin elinde bulunan servetin bir kısmı vakıf müessesesi kanalıyla onların elinden çıkarak topluma mal edilmiş ve elde edilen nemalarla alt tabakalara gelir ve hizmet şeklinde dağılmıştır. Böylelikle hayırseverlerin vakıflar kurarak rıza-i ilahiye kazanmalarına vesile olacak imkân sağlanmış, bir taraftan da gelir dağılımında ortaya çıkabilecek sosyal ve iktisadi farklılıklar asgariye indirilmiştir (Kurt, 1997, s. 507-508). Vakıfların sosyal etkileri, özellikle iktisadi ve sosyal bakımdan güçsüz, zayıf ve fakir kimselere sunulan yardımlarda görülmüştür. Hayır vakıfları yoluyla kimsesiz, fakir ve yardıma muhtaç insanların temel ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır (Eren, 1987, s. 197).

Osmanlı toplum hayatında yardımlaşma ve dayanışmanın bir bakıma en iyi tanımlayıcısı olarak görülen vakıf müessesesi, dini hayri bir mahiyet taşımasının

yanında devletin temelini oluşturan sistemin adı olmuştur. Zira geçmişten gelen toplumsal yardımlaşma ve dayanışma duygusunu Osmanlı toplumunda düzenli bir kural haline getiren en etkili hukuki sistem vakıf kurumu olmuştur. Osmanlı kültür hayatında insanları iyiliğe yönlendirme, birbirlerine yardım etme, kendinden başka ihtiyacı olanları düşünme gibi ilkeler vakıfların oluşumlarını teşvik etmiştir. İşte, vakıf şeklinde kurulan cami, okul, kütüphane, köprü, yol, çeşme, hastane ve imaret gibi yapıların birçoğu, bu tür ahlaki öğretilerden ilham alınarak yapılmıştır (Eren, 1987, s. 195-197).

Sonuç olarak vakıf kurumu, Osmanlı toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarında kendisini göstermiş, üzerine aldığı hizmetleri sürekli ve düzenli bir şekilde yerine getirmiştir. Bununla birlikte devletin toplumla kurduğu etkileşimin ve toplumun kendi içinde tesis ettiği dengelerin muhafazası açısından da kritik öneme sahip olmuştur. Vakfı, devlet ve toplum hayatı açısından vazgeçilmez bir kurum olarak gören Osmanlı devlet adamları, vakıflar kurarak bunu bir devlet politikası haline getirip topluma öncü ve örnek olmuşlardır. Devlet tarafından desteklenen bu politika toplum tarafından da yaygın hale getirilmiş ve vakıflar eliyle sosyal ve iktisadi yatırımlara kaynak sağlamışlardır (Özcan, 2022, s. 225-226).

2.3.6.3. Bosna Eyaleti'nde Vakıflar

Bosna'da birçok şehrin kuruluş ve ihyası devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Şehirlerin oluşum ve ihyasında önemli bir yere sahip olan vakıflar da, yaptıkları dini, kültürel ve iktisadi eserlerle devlete destek olup sosyal düzenin temellerini atmışlardır. Bu bakımdan Bosna'daki şehirlerin teşekkül ve imarında vakıfların etkisi oldukça büyüktür. Şehirlerin teşekkülünde vakıfların izleyeceği yol ve metot belli idi. Yani şehrin temelini oluşturacak vakıf eserlerinin niteliği, sayısı ve nerelere inşa edileceği devletle birlikte kararlaştırmaktaydı. Şehrin yer aldığı konuma göre temel gereksinimler belirlenir, toplumun yapısı ve zanaatla uğraşan kesim dikkate alınırdı. Başlangıçta cami kurulumu, yanına bir medrese ve mektep inşa edilirdi. Böyle bir yol izlenmesindeki amaç eğitime öncelik verilmesidir. Şehrin temelini oluşturan bu tür yapıların önemli bir kısmı, devlet adamlarına ait vakıflar eliyle ihya olmuştur. Nitekim Bosna'daki ilk şehirlerin kuruluşunda ve gelişiminde etkin olan vakıfların kurucuları genellikle paşalar ve sancak beyleridir (Danış, 2018, s. 37-38).

Bosna'daki şehirlerin oluşumuna katkı sağlayan devlet adamlarına ve kurdukları vakıflar üzerinden yaptıkları faaliyetlere bakıldığında Gazi İsa Bey ve Gazi Hüsrev Bey'in önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Her iki devlet

adaminin kurdukları vakıfların ve akabinde kurulan diğer vakıfların tesis ettirdikleri vakıf eser ile Bosna'nın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına katkıda bulundukları anlaşılmaktadır. Bosna sancak beyi olan Gazi İsa Bey, Saraybosna'nın ilk kurucusu kabul edilmektedir.[1] Şehrin kurulacağı yeri bizzat kendisi belirlemiştir. Burada inşa ettirdiği birçok vakıf eserleriyle şehrin temellerini atmıştır (Oruç, 2009, s. 645). Vakıflarına gelir sağlamak amacıyla Milyatska'da değirmen ve birçok dükkân yaptırmıştır. Vakfın toplam gelir miktarı 62.236 akçe olup, gelirin yarısından fazlası Saraybosna çarşısındaki kiraya verilen dükkânlardan gelmekteydi (Zlata, 2012, s. 58).

Saraybosna'nın oluşum ve gelişimini sağlayan vakıf eserlerden diğer bir kısmı da Gazi Hüsrev Bey'e aittir. Şehrin ikinci kurucusu olarak gösterilen Hüsrev Bey'in kurduğu ve ismini taşıyan Gazi Hüsrev Bey Vakfı, Bosna'da bilinen en önemli vakıflardan biridir. Vakfın yaptırdığı dini, sosyal ve kültürel tesislerin inşasıyla, Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasını sağladığı dikkati çekmektedir.[2] Bu bağlamda Hüsrev Bey, Bosna'da cami, hangah, imaret, türbe, zaviye, mektep, kervansaray, kütüphane, hastane ve hanlar yaptırarak bir külliye'nin oluşumunu sağlamıştır. Külliye'nin en önemli yapısı kendi adına yaptırmış olduğu Gazi Hüsrev Bey Camiidir ve bu yapı günümüzde şehir merkezindeki varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Hüsrev Bey, bu yapıları ayakta tutmak için kendi mal varlığından menkul ve gayrimenkul mallarını vakfetmiştir. Vakfedilen mallar; çiftlikler, evler, köyler, kervansaray, pek çok dükkân, tarla, çayır, ekinlikler, değirmenler, mezralar ile bir kısım hayvanlardı (Arslanboğa, 2014, s. 53-55).

Bosna ve çevresi açısından ayrı bir öneme sahip olan Gazi Hüsrev Bey'in vakfı XVI. yüzyılın en büyük vakfı haline gelmiştir. Vakıf, o dönemde insanların dini, ekonomi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak bir yapıya sahipti. Gazi Hüsrev Bey vakfıyla ilgili XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bosna sancakbeyine ve Saraybosna kadısına gönderilen bir fermanda bu vakfın diğer vakıflardan farklı olduğunun belirtilmesi, vakfın ne denli önem arz ettiğinin göstergesidir. Ayrıca kurduğu vakıf tesislerle kasaba olarak anılan Saraybosna'nın şehre dönüşmesini sağlamıştır (Zlata, 2012, s. 59). Şehir, Gazi Hüsrev Bey zamanında Osmanlı'nın ve Avrupa'nın önemli şehirleri arasında yer almıştır (Ortaylı, 2007, s. 151). Öyle ki XVI. yüzyıl, bazı Bosnalı tarihçiler tarafından "Saraybosna'nın altın çağı" olarak nitelendirilmiştir (Donia, 2006, s. 17).

Saraybosna'dan sonra Bosna'nın önemli şehirlerinden birisi de Banaluka'dır. 1580 yılında eyalet haline getirilen Bosna'nın merkezi Banaluka'ya

taşındığında, bu eyalete atanan ilk beylerbeyi Ferhad Paşa oldu. Sokullu ailesine mensup olan Ferhad Paşa, o sırada imar faaliyetlerine önem verdi ve bölgeye çok sayıda eser kazandırdı (Emecen, 1992, s. 50). Gazi Hüsrev Bey gibi memleketinde vakıf olarak cami, mektep, hamam, köprü inşa ettiren Ferhad Paşa da iktisadi, dini, eğitim sosyal ve bayındırlık gibi birçok alanda halka hizmet etmeyi amaçlayan devlet adamlarından biri oldu. Nitekim Bosna halkı onun hakkında “Saraybosna için Gazi Hüsrev Bey ne ise Banaluka için de Ferhad Paşa odur” demişlerdir (Sezer, 2022, s. 353).

Gazi Ferhad Paşa kurmuş olduğu vakfın hizmetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Nitekim 1587 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, şehrin farklı yerlerinde bulunan menkul ve gayrimenkul mallarını Banaluka ve Klis’de inşa ettiği camilerin, köprülerin ve kaldırımların, Saraybosna’daki imaret ve zaviyenin, Evran kalesinde bulunan talimhanenin, görevli giderleri ile akar ve hayrat eserlerinin tamirlerine sarf olunması için şart koşmuştur. Gelirlerin kalan miktarı ile medrese, darülhadis ve bedesten inşa edilmesini istemiştir. Vakfiyede, Podgurga çiftliğinde ziraatla uğraşan reyanın elde ettiği üründen sağlanan gelirin yarısının mütevellî eliyle Ferhat Paşa’nın çocuklarından ihtiyacı olana verilmesinden bahsedilmiştir. Anlaşılan çocuklarının geleceğini de düşünen Ferhad paşa, onların ihtiyaçları için de kaynak tedarik etmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, s. 8-16).

Vakfiye ile gelirleri şarta bağlanmış olmasına rağmen vakfın mallarına müdahale edenler olmaktaydı. Ferhat Bey Camisi vakfının mürtezikalarına şart olunan üç adet dükkân, kervansaray ve çiftliğe Moğlay nahiyesinden Mustafa sebepsiz yere müdahalede bulunmuştu. Defteri hakanideki kayıtlara bakıldığında, söz konusu yerlerden senelik gelirin 300 akçesi devlet hazinesine ve kalan kısmı da vakfa tahsis edildiği anlaşılmıştır. Kayıtlara göre gelirin günlük 5 akçesi caminin imam ve hatibine, 3 akçesi müezzine ve 2 akçesi tevliyet işlerine sarf olunmuştu.[3] Yine aynı vakfa gelir olarak tahsis edilmiş olan Banaluka’ya bağlı Kobaş nahiyesindeki mera yerlerine, Bosna’nın defter kâtiplerinden Derviş ve Tahir isimli zaimler “bizim ze‘âmetimiz mülhakatındandır” diyerek zapt etmek istemişlerdi.[4]

Bosna Ahkâm Defterlerindeki vakıflarla ilgili şikâyetler sıkça rastlanan temel sorunlar arasındadır. Şikâyetler, Bosna’daki mevcut vakıfların yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar üzerinde genel bir değerlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır. Söz konusu şikâyetlerin içeriğine bakıldığında, vakıflara haksız müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Bu müdahaleler genellikle vakfiyelerde belirtilen gelir kaynaklarına

ve buralardan elde edilen vergilere yöneliktir. Bunlardan başka vakfa ait gayrimenkullere el konulması, vakıf parasının ve mallarının zimmete geçirilmesi, vakıf şartlarına aykırı davranılması, vakfın zarara uğratılması, vakıf görevlilerinin işlerine karışılması ve görevlinin sorumluluklarını yerine getirmemesi gibi birtakım sorunlar ön plana çıkmaktadır.

[1] Bazı kaynaklara göre Hristiyan bir aileye mensup olduğu belirtilen Gazi İsa Bey, Üsküp sancakbeyi olan babası İshak Bey'in yanında Balkanlar'daki Osmanlı fetihlerinde mücadele etmiş bir kumandandır. 1463-1469 yılları arasında Bosna sancakbeyliği yapmıştır. Siyasi ve askeri başarıları yanında imar faaliyetlerinde de bulunmuştur. (Pelidija ve Emecen, 1991, s. 476-477).

[2] Gazi Hüsrev Bey'in 1480 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Ferhad Bey, annesi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'dır. Semendire sancak beyliği görevine atandıktan sonra katıldığı Belgrad'ın fethinde önemli hizmetleri olmuştur. Ardından belli aralıklarla yaklaşık on yedi yıl Bosna sancakbeyi olarak görev yapan Hüsrev Bey, Kanuni Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine iştirak ederek Bosna'daki yeni fetihlerle sancağın sınırlarını genişletmiştir. Bosna sipahileriyle Mohaç Muharebesine katılarak Bali Bey'le birlikte Macar kuvvetlerine karşı önemli başarılarla imza atmıştır. (Okiç, 1996 s. 453-454).

[3] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.8, 13/2, (Er. Ra 1230/Mart 1815).

[4] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 17/1, (Et. Z 1178/Haziran 1765).

Çizelge 2.10. Bosna Ahkâm Defterlerinde Adı Geçen Vakıflar

Vakfın Adı	Bulunduğu yer	Defter, Sayfa ve Hüküm Numarası
Gazi Hüsrev Bey Vakfı	Saray	1: 95/3
Gazi İsa Bey Vakfı	Saray	1: 159/5
El-Hac Murtaza Vakfı	Travnik	1: 179/1
Ahmed Paşa Vakfı	Yayçe	1: 263/1
Garbi Ahmed Vakfı	Visoka	1: 119/1
Misafirin Tekyesi	Saray	1: 168/3
Rüstem Bey Evkafı	Saray	1: 24/2
Ahmed Efendi Hamamı Vakfı	Travnik	1: 152/1
Hamamı Vakfı	Travnik	1: 239/1
Geyvan Bey Vakfı	Mostar	1: 248/4
Nasuh Ağa Vakfı	Trebin	1: 51/3
Kara Mustafa Paşa Vakfı	Çayniçe	1: 23/3
Mevlevihane Zaviyesi Vakfı	Saray	1: 213/3
Zaim Karagöz El-Hac Mehmed Ağa Vakfı	Mostar	2: 205/1
Sokollu Mehmed Paşa Evkafı	Vişegrad	2: 122/1
Kamil Ahmed Paşa Camii Vakfı	Travnik	2: 276/4
Ahmet Ağa Vakfı	İzvornik	2: 57/3
Hüseyin Paşa Evkafı	Taşlıca	2: 221/3
Kaynak Camii Vakfı	Kostaniçe	3: 81/2
Kapudan Süleyman Ağa bin Selim Mektebi Vakfı	İstar-i Eflak	3: 154/1
Sinan Bey Camii Vakfı	Yayçe	3: 71/1
Yahşi Bey Zaviyesi Vakfı	İzvornik	3: 123/1
Hacı Mustafa Ağa Camii Vakfı	Akhisar	3: 174/2
İskender Paşazade Mustafa Bey Vakfı	Akhisar	3:322/1
Gazi Halil Bey Camii Vakfı	Saray	3: 5/2
Yahya Paşa Vakfı	Saray	3: 5/3
Mehmed Paşa Camii Vakfı	İstar-i Eflak	4: 141/1
Şehid Mehmed Paşa Camii Vakfı	Vişegrad	4: 59/5
Ferhad Paşa Vakfı	Teşne	4: 65/1
Durali Bey Mescidi Vakfı	Memlehatayn	4: 101/3
Hüseyin Ağa Camii Vakfı	Çaniçe	4: 152/5
Silahdar Hüseyin Paşa Vakfı	İstolçe	4: 173/1
Hoca Kemaleddin Camii Vakfı	Saray	4: 7/1
Hacı Mehmed Paşa Camii Vakfı	Travnik	5: 71/2
Elçi İbrahim Paşa Vakfı	Travnik	5: 86/1
Mustafa bin İskender Bey Vakfı	Saray	5: 52/2
Çavuşlar Kethüdası Salih Ağa Vakfı	Travnik	6: 48/4
Hacı Şaban Ağa Vakfı	Ehlune	6: 78/2
Cafer Bey Camii Vakfı	Foça	6: 7/1
Gazi İskender Paşa Zaviyesi Vakfı	Saray	7: 108/1
Hasan Bey Zaviyesi Vakfı	Saray	8: 25/1
Murad Bey Evkafı	Ehlune	8: 97/4

2.3.6.4. Vakıfların İşleyişinde Ortaya Çıkan Sorunlar

a. Vakıf Kaynaklarına Yapılan Müdahaleler

Vakıfların amaçladıkları hizmetleri yerine getirebilmeleri için vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Vakıf akarlar gelir getiren menkul veya gayrimenkul mallardan oluşmaktadır. Vakfın idaresi ve hayır işlerinin yürütülebilmesi için vakfedilen ve gelir getiren vakıf mallara eski vakıf ıstılahında müstegall veya çoğul sığasıyla müstegallat denilmektedir. Vakfa gelir sağlamak üzere tahsis edilen bağ, bahçe, han, hamam ve arazi gibi gayrimenkuller, nemalandırılması şart koşulan paralar, vakfi adet haline gelmiş menkuller ve gedik olarak verilen bir mesleğin icrası için tahsis edilen alet ve edavat bu kapsamda değerlendirilebilir. Cami, medrese, hastane, kütüphane, tekke ve zaviye, aşevi vb. hayır kurumlarının ve vakfa bağlı bayındırlık hizmetlerinin gözetilmesi, bakımı ve gerektiğinde yeniden inşası için gerekli masrafları temin etmek amacıyla gelir sağlayan tüm mülkler akar olarak adlandırılmıştır (Özcan, 2022, s. 122).

Vakıflara ait gelir kaynakları belgelerde “galle” kelimesiyle ifade edilmiştir.[1] Galle, sözlükte gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul gibi anlamlara gelmektedir (Akgündüz, 1996, s. 338). Bosna eyaletinde bulunan vakıflar gelir kaynaklarının önemli bir kısmını toprağa bağlı vergi gelirlerinden sağlamaktaydı. Bu gelir, çoğunlukla reayanın ekip biçtiği üründen alınan öşürdü ve aynı olarak tahsil edilmekteydi. Vakıf reayalarının genelinden alınan bu verginin oranı, genellikle 1/8 ile 1/10 arasında değişmekteydi.[2] Belgelerde tespit edilen, reayanın ödemekle yükümlü olduğu diğer vergi türleri de vakıfların gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Bu vergiler ise örfe dayalı olarak alınırdı. Belgelerde geçen çift, bennâk, adet-i ağnam, resm-i arûs, avârız, nüzul, tapu, bâd-ı hevâ gibi birçok vergi örfi vergi olarak tahsil edilmiştir. Öşür ve örfi vergiler dışında dükkân, han, hamam, dolap, değirmen gibi mevkıflar da vakfa tahsis edilen diğer gelir kaynaklarıydı.

Vakfa gelir sağlayan kaynaklara yapılan herhangi bir müdahale, gelirlerin azalması anlamına geldiğinden pek çok şikâyetle sebep olmaktadır. Şikâyetlere bakıldığında, müdahalelerin çok yönlü olduğu ve farklı kişiler tarafından yapıldığı göze çapmaktadır. Bazen vakfın yöneticisi vakıf gelirlerine müdahale ettiği için şikâyet edilirken, bazen de başka bir vakfın görevlisi veya o bölgenin idarecisinin müdahale etmeye çalıştığı olaylar yaşanmıştır.[3] Zaman zaman vakıf reayası ya da bölgede yaşayan fakat vakıfla hiçbir ilişkisi olmayan kişiler tarafından da müdahalelerin yapıldığını görmek mümkündür.[4] Bunun yanında mütegalibe ve ayan olarak tanınan kişilerin müdahalelerine dair şikâyetler de mevcuttur. Bu tür kişiler çeşitli bahaneler öne sürerek vakıf gelirlerine el koymak istemekteydi.[5]

Vakıflara tahsis edilen serbest konumdaki vakıf köylerinin vergilerine birden fazla kişinin müdahale ettiği görülmüştür. Teşne ve Yayçe kadılarına gönderilen bir hükümde, Hüsrev Bey Evkafının buralardaki köylerine müdahale edildiğine dair vakıf nazırı Mustafa Ağa'nın şikâyeti yer almıştır. Buna göre köylerin bive, kaçgun ve beytülmal gelirleri defterde bahsi geçen vakfa gelir olarak yazılmıştır. Ayrıca köylerin serbest olup hariçten kimsenin müdahale etmemesi gerekmektedir. Buna rağmen vakıf köylerinin rüsum-ı serbestiyesine başkaları tarafından kanuna aykırı bir şekilde müdahale olunmuştur. Söz konusu şikâyet Divan-ı Hümayun'a ulaşmış, durum Defter-i Hakani'deki defterlerden ve defter-i evkaftan gözden geçirilmiştir. Neticede bu köylerin “bâd-ı hevâ, bive, resm-i cürm-i cinâyet, resm-i arus, kaçgun ve gayrisinin” vakfa gelir olarak kaydedildiği tespit edilmiştir. Divan, Defter-i Hakani'deki kayıtlara göre bu köylerin kanun gereğince vakıf tarafından zapt ettirilmesini hükme bağlamıştır.[6]

Timar toprakları iltizama verildiği gibi vakıf toprakları da iltizama verilmekteydi. Tarım işletmesini iltizamen tasarrufuna alan kişiler, peşin ödemesini yaptıktan sonra elinde bulunan temessükle vakfın köylerini zapt etmek üzere yola koyulmaktaydı. Saray'dan Murad isimli şahıs, Mümaşah Sultan Evkafı'na ait Boli köyünü, vakfın mütevellisi Mehmed'den 300 kuruşa bir yıl süreyle iltizam etmiştir. Mütevelliyeye iltizam bedelini ödeyen Murad, vakıf toprağına ait mahsulatın kanun gereğince kendisine verilmesini ve hariçten kimsenin müdahalede bulunmamasını talep etmiştir. Bunu mütevelliden aldığı mühürlü temessük ile delillendirmiştir. Divandan hüküm çıkarttırıp, kadıdan elindeki temessüke göre işlem yapılmasını istemiş ve Divan'ın kararı da bu doğrultuda olmuştur.[7]

Bosna'daki camilere tahsis edilen gelirlere sebepsiz yere müdahale edenler çıkmaktaydı. Camiler, bir vakıf bünyesinde inşa edildiği için camiye yaptıran hayırseverler, cami görevlilerinin ve cami etrafında tesis edilmiş yapıların masraflarını karşılamak üzere bunlara gelir sağlayan kaynaklar tahsis ederdi (Kazıcı, 2020, s. 147). Vakıf gelirlerine yönelik bir müdahale, İskender Paşa Camii Vakfı'nda meydana gelmiştir. Saray'da bulunan Cami vakfının masrafları için vakfedilen mezraların vergi gelirlerine, sipahi tarafından haksız yere müdahale edilmiştir. Sipahi, kendi hissesine düşen vergi miktarına yetinmeyerek vakfın hissesine göz dikmiştir. Gelirlerine müdahale edilen vakfın bu durumu, vakıf mütevellisi tarafından mahkeme kadısı aracılığıyla Divan'a bildirilmiştir. Neticede vakfa ayrılan gelirlerin mütevelliyeli eliyle camiye sarf olunması kararı alınmıştır.[8]

Bazen vakıf gelirlerinden kendilerine şart koşulan ücreti alan görevli kişiler,

ücretlerini alacakları kaydolunan yerin tüm gelirlerine el koymaya çalışmaktaydı.[9] Bazen de iki vakıf yöneticisi arasında bir yerin sahipliği veya geliri konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Her iki vakıf yöneticisi aynı yer hususunda hak iddia edebilmekteydi. Gelirleri bir vakfa ait olduğu belirtilen yerler üzerinde çıkan bu tür ihtilaflar, toprak ihtilaflarında olduğu gibi kadime vurgu yapılarak çözüme kavuşturulmuştur. Yine de taraflar arasında uzlaşa sağlanamadığında, konuyla alakası olan güvenilir kişilerin tespiti ve şahitliğine müracaat edilmekteydi. Saraybosna'daki Misafirin Tekkesi vakfına ait yerler, vakıf defterinde kayıtlı iken, civarında sonradan inşa edilen ve ismi belirtilmeyen cami medresesi vakfı mütevellisi Müftü Hacı Mustafa Efendi, "câmi'-i mezkûrun tederrüsün vakfı arâzisinde" diyerek zapt etmiş ve hatta birkaç seneden beri öşür ve resmine el koymuştur. İlgili yerler hakkında yaşanan dava, vaktiyle eski Bosna valisi Yeğen Mehmed Paşa tarafından görüşülmüş, neticede bu yerlerin eskiden beri Misafirin Tekkesi vakfı tarafından kullanılıyor olması ve bu duruma Müslümanların da şahadet etmelerinden dolayı arazinin tekkeye ait olduğuna karar verilmişti. Ancak çıkarılan karara uymayan Hacı Mustafa, müdahaleye devam etmiş ve mevzu Divan'a kadar taşınmıştır. Divan da kadimden beri buraların tekkeye ait olduğunu belirtmiş, müdahalesine engel olunmasını ve ikna olmaz ise durumun Divan'a bildirilmesini istemiştir.[10]

Vakıflara gelir olarak tahsis edilmiş yerler, çevreden birileri tarafından fuzuli yere yıllarca zapt edilebilmekteydi. Vakıf malını gasp edenlerden bu malların istenmesi sık sık şikâyetlere konu olmuştur. Bihke'de bir kadın tarafından Sultan Ahmed Han Camii imamlarına tahsis edilmiş bahçeye, mütevellî izniyle uzun müddet mutasarrıf olan Ahmed, cami imamına düzenli olarak ödemesini yapmasına rağmen, kadının oğlu Sokolca Dizdarı Ahmed "bahçenin vakfiyesini tutmam" diyerek fuzuli müdahalede bulunmuştur.[11] Yine Yenişehir-i Fener kazasına bağlı Filibe köyünden Memi bin Kasım kendi mülkü olan bir göz değirmenin gelirlerinin bir kısmını evlatlarına vakfetmişti. Ancak Memi, değirmeni vakıf şartları gereğince mutasarrıf olarak zapt etmek istediğinde, kazadan Tiryaki Ömer'in vakfın gelirlerine 9 seneden beri zorla el koyup buna zapt ettirmemiştir. Bölgeye tayin olunan mübaşir tarafından durumun hak üzere halledilmesi rica edilmiş, bunun üzerine Divan'dan davanın mahallinde görülmesi için karar çıkmıştır.[12]

Vakıf çiftlikleri üzerinde kendi malı olduğu iddiasıyla müdahalede bulunanlar da vardı. İstar-i Eflak'da Kapudan Süleyman Ağa'nın inşa ettiği mektep vakfının evladiyet üzere mütevellisi olan Molla Mustafa, Divan'a ilettiği arzuhalinde, vakfın Senice palankasında tasarruf ettiği çiftlik emlakını ve hâsıl olan gelirlerini evladiyet üzere mütevellî olanlara ve mektepte bulunan muallimlere verilmesini şart koştuğu,

mütevellilik hizmetinin ve tasarruf hakkının vakfiyede yer alan şarta göre kendisinde olduğunu iddia etmiştir. Ancak İmhan isimli hatunun “çiftlik emlakı oğlum müteveffâ İbşir’den bana intikâl etmişti mülkümdür” diyerek buranın kendisine ait olduğunu iddia ettiğini, bundan dolayı davalık olduklarını, görülen davada İmhan Hatun’un iddiasının geçersiz olduğunun anlaşıldığını ve kendisine hüccet verildiği halde müdahaleye devam ettiğinden şikâyetçi olmuştur.[13] Bir başka şikayette de, Banaluka’da İsmail Ağa Vakfı’nın mütevellisi olan Muharrem’in tasarrufundaki çiftliklere kazadan Meryem, Emine ve Havva isimli kadınların buraya atalarının yüz elli senedir mutasarrıfı olduklarını iddia ederek zapt etmek istediklerinden bahsedilmiştir.[14]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 90/2, (El. Ş 1197/Temmuz 1783).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 128/2, (El. M 1182/Mayıs 1768); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 188/1, (El. S 1189/Nisan 1775).

[3] Teşne’de Gazi Hüsrev Bey Evkafı’na ait olan köylerin öşür ve diğer vergilerine kendi zabiti olduğu köyün arazilerine ait oluşunu iddia eden Kobaş mukataa zabiti el koymaya çalışmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 33/1, (El. Ra 1200/Ocak 1786).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 5/4, (Er. S 1179/Temmuz-Ağustos 1765).

[5] Foça kazasının Sokol nahiyesinde Derviş bin Hacı Hamza isimli çiftliğin tasarruf hakkı ve vergileri Derviş Mustafa Zaviyesi Vakfı’na aitti. Fakat bölgede ayan ve mütegalibe olarak tanınan Salih Ağa ve oğlu Ali, vakfın zaviyedarlık vazifesinin kendilerine ait oluşunu iddia etmiş, vakfın çiftlikteki vergilerine ve mahsullerine zorla el koymaya çalışmışlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 112/2, (Et. S 1194/Şubat 1780).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 219/2, (Et. Ra 1176/Ekim 1762).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 90/2, (El. Za 1172/Haziran 1759).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 88/1, (El. Z 1201/Ağustos 1745).

[9] Murad Bey Camii Vakfının hatibi Abdullah’a vakıf gelirlerinden hizmeti karşılığı hak ettiği ücretin ödemesi düzenli olarak yapılmasına rağmen, hatibin kanaat etmeyip vakıf değirmenlerinin aidatlarını dahi almak niyetinde olduğu belirtilmektedir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 115/2, (Er. L 1206/Haziran 1792).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 168/3, (El. L 1160/Ekim 1747).

[11] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 174/1, (Et. Za 1188/Ocak 1775).

[12] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 107/3, (Et. B 1158/Ağustos 1745).

[13] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 154/1, (El. Ş 1188/Ekim 1774).

[14] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 141/2, (Er. M 1183/Haziran 1769).

b. Kiralanan Vakıf Mallarında Yaşanan Anlaşmazlıklar

Vakıf kurumlarının akarlarını belli şartlar altında kiraya vermesi, vakıf için gelir sağlamaya yönelik kökleşmiş bir uygulamadır. Vakıf akarlardan bina, dükkân, arazi gibi kiralamaya uygun olan mallar mütevellî tarafından vakfa gelir temin etmek amacıyla kiraya verilirdi (Memiş, 2019, s. 28). Vakıf akarların işletilmesinde farklı kiralama yöntemleri kullanılırdı. Başvurulan yöntemlerden biri mukataa, diğeri de icareteyn’dir. Mukataa, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait toprakların şahıslara ya da kurumlara kiralanmasıdır. Bu bağlamda yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere mukataa-i zemin ve mukataalı gibi tabirler kullanılmıştır (Genç, 2020, s. 129). Kiralanan toprağın üzerine inşa edilen binaların mülkiyet hakkı ise kiracıya aitti. Kiracı, toprağı kendi varislerine bırakma hakkına da sahipti (Yediyıldız, 2003, s. 134-135).

Kiraya verilen vakıf mukataalarla ilgili temel sorunlardan biri kira ödemeleriyle ilgili idi. Kirasını veren kiracı vakıf mütevellîsi tarafından rahatsız edilebilmekteydi. Vakıf mütevellîsi, bazen vakfiyede belirtilen miktarın üstünde bir ücret almaya çalışırdı. Saraybosna’da el-Hacc İsa Bey Evkafı’ndaki mukataalı arsa, dükkân ve mahzenlerden senelik 480 akçe kira alınmasına rağmen vakfın mütevellîsi, bu yerlerde kiracı olan Hacı İbrahim adlı şahıstan fazla kira istemişti.[1] Diğer taraftan kiracıların ödemeleri gereken kirayı ödememeleri de temel sorunlar arasındaydı. Vakıf akarlarını elinde bulunduran kiracılar, kira bedellerini mütevellîye ödemekle yükümlüdürler. Ancak kira bedellerini vermekten kaçındıkları zaman

mütevelliler ile karşı karşıya gelmekteydiler.[2]

Mukataalı vakıf arsası üzerine inşa edilmiş yapıların mülkiyeti konusunda bazen anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Üzerine bina inşa edilen vakıf arsasının icare-i muaccesesi ödendiği takdirde, mukataalı taşınmazın kiracının elinden alınması söz konusu değildi. Yani vakfın arsasını kullanan kişi, onun üzerine yarar sağlayacak yapılar inşa ettirdiğinde bu yapılar vakfa değil kiracıya ait sayılmaktaydı. Hayreddin mahallesinde Hacı Yahya isimli kişi, vakıftan kiraladığı arsa üzerine 4 adet değirmen yaptırmıştı. Vakfın mütevellisi, arsanın vakfa ait olduğunu dolayısıyla üzerindeki yapıların bile vakfın malı sayıldığını iddia ederek değirmenlere el koymaya çalışınca, mütevellinin haksız olduğu gerekçesiyle müdahalesinin önlenmesi yönünde karar alınmıştır.[3]

Diğer bir kiralama türü de çift kira anlamına gelen icareteyndir. XVI. asırdan itibaren görülen ve Osmanlılarda yaygın olarak kullanılan icareteyn sistemi, vakıf akarların kiralanmasında en çok tercih edilen uygulamalardan biridir. İcareteyn gelirleri, harap olmuş vakıf binalarının masraflarını karşılamak için kullanılmaktaydı (Halaçoğlu, 1991, s. 141; Akgündüz, 2000, s. 390). Kiracı, sözleşme esnasında icare-i muaccele denen peşin kira ödenmekte ve ödenen bu tutar ile yapılarda gereken onarım yapılmaktaydı. Ayrıca düzenli olarak mütevellie değişmeyen bir kira bedeli daha ödemekteydi (Şensoy, 2016, s. 48). İcareteyn usulüyle kiraya verilen vakıf mülkleri üzerinde kiracıların mutlak mülkiyet hakları bulunmamaktaydı. Ancak bu mülklerden istedikleri gibi faydalanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına devredebilme ve vakıf mütevellisinin izniyle bu hakları satma imkânına sahiplerdi (Yediyıldız, 2003, s. 140).

İcareteyn gelirleri, vakıf mülklerinin yeniden kullanılabilir hale gelmesinde önemliydi. Mülkün kullanılamaz hale gelmesi durumunda vakfın yararı için mülkün satışına izin verilmekteydi. Kiraya verilen vakıf mülklerinin satış işlemleri mütevellinin iznine bağlı idi. Ancak bazen kiracıların mütevellie danışmadan kendi çıkarları için işlem yaptıkları görülmektedir. Saray'da Yahya Paşa Vakfı'nın akaratından olan icareteynli menzil ve dükkânlar harap halde olduğundan kiradaki bu yerlerde kiracı olanlar, mekânları başkalarına satmak istediklerinde, vakıf mütevellileriyle hareket etmeleri konusunda tembih edilmiş, onlardan izinsiz satış işlemi yapmamaları hususunda uyarılmışlardır.[4] Vakıf malının satış işlemine dışarıdan muhalefet edenler de olmaktadır. Podgoriça'nın Ada mahallesindeki cami vakfının imam ve hatibi olan Zeydullah'ın tasarrufundaki bir adet vakıf menzilin satış işlemine birden fazla kişi tarafından muhalefet edilmiştir.[5]

İcareteynli vakıf mülklerin tasarruf hakkının intikal ve devrinde de vakıf mütevellisinin izni şart koşulmaktaydı, onun izni alınmadan yapılan bedelli veya bedelsiz işlemlere hukuken işlerlik kazandırılmamaktaydı. Zira intikal ve devir işlemi bir yönüyle mutasarrıfı, diğer yönüyle malın esas sahibi olan vakfın mütevellisini ilgilendirirdi. Bu sebeple mütevelliden izinsiz yapılan işlemler geçersiz kılınmıştı. Saraybosna'nın Hüsrev Bey Mahallesi'nde icareteyn olarak yıllık 14400 akçe karşılığında kiraya verilen bir bab han-ı kebir hakkında, yetkili mütevellinin izni olmaksızın yapılan intikal ve devir işlemi de bu anlamda geçersiz sayılmıştır. Ölen kişilerin çocuğu var ise onların hisseleri çocuklarına, çocuğu olmayanların hisseleri de açık arttırma yoluyla dışarıdan taliplerine satılması kararlaştırılmıştır.[6]

Vakıf mütevellisi kira bedelini alır, kiracı ise kira akdi süresi içinde kiraladığı maldan faydalanır. Kira süresinin bitiminden itibaren mütevellî bu kiralanan malı bir başkasına verebilirdi (Akgündüz, 1996, s. 388-389). İcareteyn usulüyle kiralamak üzere müzayadeye çıkarttığı bir taşınmazının açık arttırma bedelini müzayedeyi kazanan kişiden peşinen almaktaydı. Ardından tasarruf yetkisini belgeleyen temessük senedini verirdi. Muaccelede temin edilen nakit para ekonomik açıdan sorun yaşayan vakıfların acilen ihtiyaç duyduğu maaş ödemelerine ve diğer giderlerine aktarılırdı (Pantık, 2017, s. 92).

Belgelerde de vakfa ait akarların genellikle mütevellî tarafından her sene müzayedeye çıkarılıp kiraya verildiği görülmektedir. Kiraya verilen akarlar kiralayan kişilere emanet olarak bırakılmıştır. Kira süresinin sona ermesiyle akarların tümü mütevellîye teslim edilmesi gerekirdi. Süresi bittiği halde kiraladıkları akarları vakfa geri vermeye yanaşmayan kişiler şikâyet edilmişlerdir. Saraybosna'daki Hüsrev Bey Cami vakfının akarlarından olan han, hamam ve çiftliklere birkaç seneden beri müstecirler tarafından el konulmuştu. Akarların bu kişilerden tamamen alınması için Bosna, Baniçe ve Teşne kadılarına hüküm yazılmıştır.[7]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 241/1, (Et. Z 1209/Haziran-Temmuz 1795).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 110/1, (El. B 1216/Kasım 1801).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 282/1, (Et. Ra 1211/Eylül 1796).

[4] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 269/4, (Et. Za 1177/Mayıs 1764).

[5] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 105/3, (Er. Z 1193/Ocak 1780).

[6] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.0004, 94/4, (El. Za 1193/Kasım 1779).

[7] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 48/2, (El. N 1171/Mayıs 1758).

c. Vakıf Yöneticilerinin Sebep Olduğu Şikâyetler

akıf hizmetleri, vakıf mütevellileri tarafından yerine getirilmekteydi. Ancak vakıfların büyüklüğüne ve ihtiyaçlarının çeşitliliğine göre mütevelliden başka ona bağlı çalışan görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilerin en önemlileri vakıfla ilgili her türlü işlemi kayda geçiren kâtipler (Yediyıldız, 2003, s. 184) ve vakıf akarlarından elde edilecek gelirlerin tahsili ile uğraşan cabilerdi (Pakalın, 1983, 1: 253). Bunların yanında vakfın amacına ve niteliğine göre imam, vaiz, müderris, muallim ve tarım arazilerinde çalışan işçiler de vakıf görevlisi olabilmekteydi. Ayrıca vakıflarda beden kuvveti ile çalışan hademe gibi görevliler de bulunmaktaydı. Vakıf görevlileri, bizzat vakıf kurucusu veya kadı tarafından tayin edilmekteydi. Görev süreleri daimi olup, teamül gereği vakfa hizmet etmekte idiler (Genca, 2014, s. 535). Vakıf bünyesinde istihdam edilecek olan idari personel, yardımcı hizmetliler ve vakıf kurumlarında çalıştırılacak diğer vazifeliler vakfiyelerde ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi bunların alacakları ve ücretler de tek tek belirtilmiştir (Aksu, 2023, s. 207).

Müteveli vakfiyede belirlenen şartlara kesinlikle uymak zorundaydı. Bu şartlara uymadığı takdirde vakfa verdiği zararı tazmin etmek mecburiyeti vardı. Mütevellinin vazifesi, kendisine emanet edilmiş olan vakıf mirasını her türlü gasp ve tecavüzden korumak, bu mirası daima üretim yapar durumda tutmak, masraflarını karşılamış olduğu kurumlarda çalışan görevlilerin denetimini yapmak ve ücretlerini ödemektir. Öte yandan vakıf hizmetlerinin vakfiyede belirtildiği şekliyle yürütülmesini sağlamak da vakıf mütevellisinin görevleri arasındaydı (Yediyıldız, 1981-1982, s. 177). Mütevellinin üstlenmiş olduğu bu görevler, vazifenin birçok alanda suiistimal edilmesine açık kapı bırakmaktaydı.[1]

Mütevellilerin bir kısmı vakıfların haklarını koruyup gözetmek yerine vakfın kamusal hizmetlere tahsis edilen gelirlerine göz dikmekteydi. Vakfın kullanımında olması gereken malı heba edip vakfı zarara uğratan mütevelliler hemen şikâyet

edilmekteydi. Şikâyetler, genellikle mütevellilerin vakıf adına yapmaları gereken işleri yapmayıp, vakıf malını ekl û bel‘ yani kendileri için kullandıkları, vakfın çeşitli kademelerinde görevli mürtezikalının vazifelerini vermedikleri ve onarmaları gereken yapıların bakımsızlıktan harap olmalarına sebep olduklarıyla ilgilidir.[2] Bir diğer şikâyet konusu da vakıf için yapılan harcamanın hak sahiplerine ödenmemesi meselesidir. Kendi malından harcama yapan görevliye ödeme yapmayan mütevelliler şikâyet edilmişlerdir.[3]

Mütevellinin yardımcılardan kaynaklanan şikâyetler de Divan’a yansımıştır. Mütevelliyeye yardımcı olan kâtip ve câbilerle ilgili şikâyetler tıpkı mütevellilerle ilgili şikâyetlerde olduğu gibi benzer sebep ve gerekçelerle yapılmıştır. Mesela vakıflara bağlı köylerde ziraat yapan reaya, üzerlerine düşen vergilerini ödemelerine rağmen, vakıf adına tahsilat yapan cabilerin haksızlığına maruz kaldıklarından şikâyetçi olmuşlardır. Bazı vakıf cabileri, köydeki reayadan aldıkları öşür ve diğer vergiler ile yetinmeyip ellişer ve altmışar kuruş daha talep etmekteydi. Para taleplerinin yanında vakıf reayasının yağ, bal, yumurta, koyun, kuzu, arpa, saman, yem ve yiyeceklerini de zapt edenler oluyordu.[4] Müteveli yardımcılarının şikâyet edilmelerindeki bir diğer sebep de zimmetlerinde olan vakıf malını mütevelliyeye teslim etmek istememeleridir. Mütevelliyeye vermeleri gereken malı aralarında paylaşarak vakfi zarara uğratanlar bulunmaktaydı.[5] Bundan başka vakfın ambarındaki mahsulün gasp edildiğine yönelik şikâyetler de vardır. Şikâyete konu olan görevliler, vakfın mahsulünü iade etmeleri konusunda tembih edilmiş ancak yine de mahsulü vermeye yanaşmayanlar olmuştur.[6]

Vakıfların dini, sosyal ve kültürel hizmetlerini yerine getirebilmeleri için vakfiyelerde cihetler/görevler belirlenirdi (İpşirli, 1993, s. 546). Bu cihetler, belirli nitelikleri taşıyan kişilere tevcih edilmekteydi. Cihet elde eden kişiler, vakfın çalışanı olarak kendilerine yüklenen sorumluluğu yerine getirir ve bunun karşılığında vakıftan gelir elde ederdi (Ayar, 2018, s. 314-315). Vakfın gelirinden maaş alanlar; yani vakfın menfaatleri kendilerine şart olunan kimselere mürtezika denilmektedir (Pakalın, 1983, 2: 624). Vakıf mürtezikalının göreve getirilmesi ve görevden alınması mevzusu mütevellinin yetkisi dâhilinde idi. Vakıf bünyesinde çalışacak olan mürtezikanın yapacakları işler için alacakları ücretler de vakfiyelerde belirlenmiştir.[7] Şikâyete konu olan durum, vakfiyede belirtilen ücretin mürtezikaya ödenmemesiyle ilgilidir. Bundan başka mürtezikanın vazifesinin elinden alınması ve yeni cihetler ihdas etme çabaları da şikâyetlere konu olmuştur.

Vakıf mütevellileri tarafından tayin olunan mürtezikanın muhatabı genellikle

mütevelliler olduğundan, mürtezikanın onlarla ilgili şikâyetleri defterlere yansımıştır. Mürtezikanın mütevellilerle ilgili şikâyetlerinin başında mütevellinin kendilerine ödemesi gereken ücreti eksik vermesi veya hiç vermemesi iddialarıdır. Müteveli, vakıf mürtezikalarının ücretlerini vakfiyede belirtildiği şekilde eksiksiz olarak öderdi. Ücreti ödemediğini iddia eden mürtezikanın, vakfin mütevellisini Divan’a şikâyet ettiği görülmektedir. Örneğin Hoca Kemaleddin Efendi Cami Vakfı’nda, günlük 1 akçe ile nezaret, günlük 1,5 akçe ile kitabet ve cami şerifi’nde ise günlük 3 akçe ile hitabet vazifelerini yürüten Salih Halife bin Osman, “yaptığı işlerin karşılığını vakfin mütevellisinden istediği ancak on üç seneden beri verilmediği” gerekçesiyle şikâyetinde bulunmuştur.[8] Bu tür sorunlar vakfin harabına da sebep olmaktadır. Zira vakıf, hizmetinde bulunan mürtezikanın ücretleri verilmediği için işlevini yetirebilmektedir. Mesela aynı vakıfla ilgili başka bir şikâyetle göre Hoca Kemaleddin Efendi Camisi, hizmetinde olan imam, hatib, müezzin ve hademelerine ücretlerini vermeyen müteveli yüzünden harap duruma düşmüştür.[9]

Vakıf cihetleri herhangi bir sebeple boşaldığında, bu cihetlere zaman zaman ehil olmayan kişiler gelebilmekteydi. Üstelik bu kişilerin geçimlerini sağlamak amacıyla vakfiyede belirtilen hizmetler dışında gereksiz ve uydurma cihetler bile ihdas edildiğine rastlanmaktaydı (Genca, 2014, s. 539). Bu da hiçbir iş yapmaksızın vakıflardan sadece geçim kaynağı olarak faydalanan kişilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira evladiyet vakıflarında yeni cihetler ihdas ettirerek vakıf hizmetinde bulunmaya çalışan kişiler olmaktadır. Vakıf şartına aykırı olmasına rağmen vazife elde ederek bunu beratlandıran kişiler, evlad-ı vakıftan olanları zarara uğratmaktaydı. Travnik kasabasında mevcut bir bab han ve civardaki başka bir bab hanın hissesini vakfeden Hacı Murtaza Ağa, vakıf gelirleriyle evvela vakıf hizmetinde bulunanlara ve vakıf olarak inşa edilen yapıların tamir edilmesini, geriye kalan fazlasının hayatta olduğu sürece kendisine, vefat ettikten sonra evlad-ı evladına bırakmıştır. Ancak evlad-ı vakıftan İsmihan, Meryem ve Adime isimli kadınlar gallenin fazlasını almak istediklerinde, kasabadan bazı kişiler bir yolunu bulup askeriden aldıkları berat ile cihet (vazife) ihdas etmişlerdir. Üstelik hizmet etmedikleri halde vakıf gelirlerinden ücret almaktaydılar. İhdas edilmiş cihetlere vakfin ihtiyacının olmadığı ve vakıf evlatlarına haksızlık edildiği gerekçesiyle askeriden verilen beratların feshedilmesi talep edilmiştir. Evlad-ı vakıftan gelen bu talep üzerine vakıf şartına aykırı şekilde ihdas olunan kitabet, cibayet, halife-i mektep, salahanlık, devirhanlık, müezzen-i salislik ve kuralık cihetlerinin iptaline (ref’ ve terkin) dair hüküm verilmiştir.[10]

[1] XVIII. asırda vakıf görevlilerinin yolsuzlukları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Özkaya, 2020, 234-244).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 152/5, (Et. R 1195/Nisan 1781).

[3] Travnik, Saray ve Foça’da Bosna valisi Mehmed Paşa’nın cami, medrese, çeşme ve mektep vakfının müteveli kaymakamı olan Derviş Abdurrahman, kendi malından 474,5 kuruşu vakıf işlerine harcamış ve daha sonra harcadığı bu parayı mütevelliden talep etmiştir. Ancak 1197 senesinde kaydedilmiş bu hüküm içerisinde geçen “bin yüz seksen yedi senesinden berü” ifadesi göz önüne alındığında, Abdurrahman’ın alacağı on yıl boyunca ödenmediği tespit edilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 69/1, (Er. S 1197/Şubat 1783).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 73/2, (Er. R 1215/Eylül 1800).

[5] Memlehatayn’de Durali Bey Mescidi Vakfı’nın çalışanları, “vakfın kâtip ve cabisinin zimmetlerinde kalan vakıf malını kendi hesaplarına kullanıp vakfa zarar verdikleri” gerekçesiyle şikâyetle bulunmuşlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 101/3, (Et. Za 1193/Kasım 1779).

[6] Saraybosna’daki Mustafa Bey veled İskender Paşa Vakfı’nın katip ve cabisi, vakfın ambarına baskın düzenleyip 44 senenin mahsulünü gasp etmişlerdir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 298/1, (Er. Ş 1211/Şubat 1797).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 36/3, (Et. M 1193/Şubat 1779).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 36/3, (Et. M 1193/Şubat 1779).

[9] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 101/1, (Er. R 1158/Mayıs 1745).

[10] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 179/1, (Et. B 1161/Temmuz 1748).

d. Tevliyet Hakkına Müdahale

Vakıf görevlilerinin vazifelerine müdahale edilmesi ve görevlerinin zorla ele geçirilmeye çalışılması, vakfın işleyişini bozmakta ve hizmetlerin aksamasına neden olmaktadır. Zira vakıf hizmetlerinin devamının sağlanması, vazifelerin ifa

edilmesine bağlıdır. Vakıf şartlarına uygun şekilde faaliyet gösteren görevliler, özellikle vakfa ait gelirlerin belirlenen amaçlar doğrultusunda doğru kişilere ve yerlere harcanması, vakıf mallarının korunması, bakım ve onarımların yapılması gibi sorumluluklarının yanı sıra vakıf gayrimenkullerinin kiraya verilerek işletilmesinde de önemli görevler sorumluydu. Fakat görevliler, kimi zaman hizmet vermelerini engellemeye çalışan kişilerle mücadele etmek zorunda kalmaktaydı.

Vakfın yönetimini üstlenen mütevellinin görevine zaman zaman müdahaleler söz konusu olmaktaydı. Müdahalelerin, daha çok vakıfla herhangi bir ilgisi olmayan, beratsız ve senetsiz kişilerden geldiği görülmektedir. Bunun önüne geçmek için beratların önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda defterhanede bulunan ruznamçe kayıtlarına başvurulmuş ve yapılan incelemeler sonucunda tevliyet beratının kimin üzerinde olduğu tespit edilebilmeye çalışılmıştır. Tespitin ardından, kayıtlardaki bilgiler ayrıntılarıyla birlikte hükümlere yazılmış; tevliyet görevinin önceki sahibi ve görevin kime tevcih edildiği açıkça belirtilmiştir. Sonuç kısmında ise bu göreve yönelik herhangi bir müdahaleye izin verilmemesi konusunda emir çıkarıldığı ifade edilmiştir.[1]

Vakıf tevliyetini evladiyet ve meşrutiyet üzere tasarruf eden mütevelliler de, kimi zaman dışarıdan bazı kimselerin müdahalelerine maruz kalmışlardır. Vakıf şartlarına göre tevliyet hakkına sahip olan bu kişilerin yetkileri, bazı durumlarda haksız şekilde ellerinden alınmak istenmiştir. Müdahalede bulunanların, evlattan ya da vakıfla hiçbir bağı olmadığı halde, iddialarını destekleyecek geçerli bir delilleri bulunmamaktadır. Böyle durumlarda, vakıf şartlarına uygun olarak göreve getirilen ve göreviyle ilgili herhangi bir kusuru olmayan mütevelliyeye yönelik dışarıdan yapılan müdahaleler gereksiz görülmüştür. Bu yüzden tevliyet görevine müdahale etme yetkisi olmayan ve bu yetkiye ilişkin geçerli bir beratı veya sebebi bulunmayan kişilerin müdahalelerinin engellenmesi gerektiğine dair kararlar verilmiştir.[2]

Tevliyet ile ilgili çıkan sorunlardan bir diğeri, evladiyet iddiasında bulunan kişilerin neden oldukları durumlardır. Vakıf evladından olduğunu iddia eden bu kişiler, bir önceki örnekten farklı olarak müdahalelerini belirli bir gerekçeye dayandırıp bu yolla vakfa sahip olmaya çalışmaktaydı. Travnik kasabasında Ahmed Efendi adlı hayır sahibinin yaptırdığı hamamın tevliyet görevine tasarruf eden Mehmed'in şikâyeti de bu yönde olmuştur. Şikâyetinde, evlad-ı vakıftan olduğunu öne süren Ali ve Ahmed isimli şahısların haksız müdahalelerinden bahsetmiştir. Oysa tevliyetin berat ile üzerinde olduğunu belirten Mehmed, görevini ifa etmek istediğinde bu kişilerin muhalefetleriyle karşılaşacağını belirtmiştir.[3]

Tevliyeteye dair bir başka hüküm, şikâyet olmayıp görevin tevcihiyle ilgilidir. Teşne'nin Zeniçe nahiyesinde Sultan Süleyman Han Vakfı'nın tevliyeti Hacı Salih isimli şahsın üzerinde iken, yapılması lazım gelen hizmet mu'attal (boş) kaldığından kadı arzıyla Molla Salih'e tevcih edilmiş ve Ruznamçe-i Askeri'den verilen beratla onun üzerinde olduğu belirtilmiştir. Molla Salih, tevliyeti için şerh konulması hususunda emr-i şerif rica etmiştir. Talebi üzerine şerh konulması kabul edilmiş ve tevliyetine dair kaydı sağlamlaştırmıştır.[4] Ayrıca hizmetini ifa edemeyecek durumda olan kişinin görevi, bir başkasına tevcih edilmekteydi. Travnik'de Hacı Mehmed Paşa Cami Vakfı'nın müteveli kaymakamı olan Abdurrahman Halife “umûr-ı vakf-ı şerifi idareden âciz olup terk-i hıdmet eylediği”nden göreve Hacı Salih getirilmiştir. Söz konusu tevcihin görevden el çekmek zorunda kaldığını belirten kişinin isteği üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır.[5]

[1] Travnik'de, bir önceki mütevellinin tevliyet görevinden ferağ etmesi üzerine Çavuşlar Kethüdası Salih Ağa Vakfı'nın tevliyeti günlük 3 akçe ücret ile Hacı Ali'ye tevcih edilmiştir. Ancak dışarıdan yapılan müdahaleler sebebiyle Hacı Ali şikâyetinde bulunmuştur. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 48/4, (El. B 1200/Nisan-Mayıs 1786).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 25/3, (Er. L 1155/Aralık 1742).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 4/3, (El. C 1155/Ağustos 1742).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 68/1, (Et. B 1193/Temmuz 1779).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 71/2, (El. Ra 1197/Şubat 1783).

e. Vakıflara Yönelik Yapılan Yolsuzluklar

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren vakıflar üzerinde yolsuzluklar yapılmaya başlanmıştır. Vakıfların yönetiminde geniş yetkileri bulunan müteveli ve nazırların vakfın gelirlerini kendi hırs ve şahsi çıkarları doğrultusunda harcayıp israf ettiklerine dair yolsuzluklar çoğalmıştır. Özellikle ferağ ve intikal işlemlerinde gerçekleşen yolsuzluklar göze çarpmaktadır. Vakıf gayrimenkullerin ferağ ve intikali müteveli eliyle yapıldığından, her türlü fesat ve hileler de vuku bulmaktaydı (Ertem, 1999, s.

139). Vakıflar, yolsuzluk şüphesiyle şikâyet edildiklerinde ayrıntılı bir şekilde kadılar tarafından kontrol edilirdi (Çizakça, 2017, s. 18). Zira kadılara vakıf faaliyetlerinin vakfiye şartlarına uygun olup olmadığını takip etme ve gerektiğinde müdahale etme yetkisi verilmişti. Bu yetki çerçevesinde vakıfların yıldan yıla muhasebeleri kadılar tarafından görülür, muhasebe defterleri incelenir ve herhangi bir yolsuzluk olmadığı sürece ilgili hesap dönemi için mütevellî aklanmış olurdu (Özcan, 2004, s. 61-62).

Vakfın yönetimi, gelirlerinin paylaşımı ve akarlarının kullanımı hususunda kurucunun belirlemiş olduğu şartların dışında kalan uygulamaların tümü o vakıf üzerindeki yolsuzlukları oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, vakıfla ilgili harcamalar, kurucunun belirlemiş olduğu şartların kaydedildiği vakfiyeye göre yapılmaktaydı. Fakat bazı vakıflar, vakfiyeye uyulmaması sebebiyle çeşitli müdahale ve usulsüzlüklerle karşı karşıya kalmaktaydı. Zira vakıf denetimlerinde, görevli kişilerin hizmet ettikleri vakıflarda bazı yolsuzluklara karıştıkları tespit edilmiştir. Vakfın kullanımında olması gereken malî zimmetlerine geçirdiklerine dair iddialar mevcuttur. Zimmetlerine geçirdikleri malî yeme sevdasına düştükleri için vakfın hizmetlerini aksatmışlardır. Hatta bazı görevlilerin tamir için verilen parayı dahi alıp vakfın harabına sebebiyet verdikleri belgelerden anlaşılmaktadır.

Vakıflara yönelik yapılan yolsuzluk olayları genellikle muhasebe kontrolü sırasında[1], hak ettikleri ücreti alamayan mürtezikanın şikâyetinde[2] yahut vakfa yeni atanan mütevellînin tespiti sonucunda ayyuka çıkmaktaydı.[3] Vakfa ait malın yolsuzlukla zimmete geçtiği tespit edilince, tahsil edilmesi emredilmekteydi. Görevlinin yaptığı yolsuzluğa dair bir örnek olay, Teşne kazasının Zeniçe kasabasında bulunan Ferhad Bey Cami vakfında yaşanmıştır. Vakfın önceki mütevellîsi olan Hasan adlı şahıs, vakfa ait 5000 kuruşu zimmetine geçirdiği iddiasıyla şikâyet edilmiştir. Yeni vakıf mütevellîsi olan Abdullah durumu tespit edince şikâyet etmiş ve zimmette kalan paranın kullanım hakkı kendisine ait olduğu için geri alınması talebinde bulunmuştur.[4]

Vakıf mallarını amacı dışında kullanan görevlinin muhasebesi görülüp, zimmetine geçirdiği mal veya para kendisinden tahsil edildikten sonra görevden azledilmesi sağlanırdı. Görevinden azledilen kişinin yerine güvenilir bir kimse tayin edilirdi. Örneğin Hacı Mehmed Paşa'ya ait vakfın işlerine bakmakla vazifeli olan mütevellî kaymakamı Mektubi Hasan Efendi'nin, hesabı görülerek zimmetindeki vakıf malının tahsiline, yaptığı usulsüzlük üzerine görevinden azline ve yerine hakkaniyetiyle bilinen Feyzullah Ağazade Ömer Bey'in getirilmesine dair hüküm

yazılmıştır.[5] Yine Gazi İsa Bey Evkafı'nın mütevellî kaymakamı olan Yusuf'un, üç senelik muhasebesi görülmüş ve vakıf malını zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir. Vakfın mütevellîsi ise söz konusu malın Yusuf'tan tahsil edilmesini istemiştir. Hazine-i Amire'deki küçük evkaf muhasebesi defterlerine bakıldığında, bu isteğinin meşru olduğu kanaatine varılmıştır.[6]

[1] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 101/3, (Et. Za 1193/Kasım 1779).

[2] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 152/5, (Et. R 1195/Nisan 1781).

[3] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.5, 86/1, (Et. B 1197/Haziran 1783).

[4] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 65/1, (El. B 1193/Temmuz 1779).

[5] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.3, 57/1, (El. M 1180/Haziran 1766).

[6] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 127/3, (Er. B 1173/Mart 1760).

f. Vakıf Tamiratlarıyla İlgili Sorunlar

Vakıfların ayakta kalması ve hizmetlerinin verimli bir şekilde sürdürülmesi için zaman içinde yıkılmış veya harap hale gelmiş akarlarının yeniden ihya edilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple vakfın tamir hizmetleri vakıftan beklenen diğer bütün hizmetlerden önce gelmekteydi. Vakıfta tamire muhtaç yerler varsa vakıf gelirlerinin öncelikle tamirata aktarılması elzemdir. Arşivlerin ifadesiyle “harabe-müşrif” olarak yıkılmaya yüz tutmuş vakıf eserlerinin “tamir ve termîm”i belgelerde önemle belirtilen konulardan biridir. Nitekim Bosna'daki hayırsever kişilerin, bu duruma kayıtsız kalmayarak vakfettikleri malların bu şekilde tamiri ve bakımını istedikleri birçok örnek bulunmaktadır.

Vakıf yapıların korunmasına yönelik şartlar, öncelikli şart olarak vakfiyelerde yer almıştır. Vakıf kurucuları, tesis ettikleri bu yapıların korunmasını sağlamaya yönelik tavırlarını vakfiyelerinde en baştan belirlemişlerdir. Öyle ki daha kuruluş aşamasında vakıflarına zarar verecek müdahaleleri önlemek amacıyla dua ve bedduada bulunmuşlardır. Vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde dürüst olarak çalışan, hizmetlerin yapılmasına yardımda bulunan ve vakfa ihanet etmeyen görevlilere bu

hizmetlerinden dolayı teşekkür mahiyetinde olan hayır dualar yapmışlardır. Buna karşılık vakfiyelerinde belirttikleri hizmetleri gereği gibi yerine getirmeyen, vakfı amacı dışında kullanan ve vakfın yok olmasına sebep olan görevlilere de beddua etmişlerdir. Her iki durum da vakıfların korunması için manevi bir teşvik ve tehdit olarak değerlendirilmektedir (Kazıcı, 2020, s. 49-50).

Vakıf eserlerinin tamirat süreci onarım ihtiyacının doğmasıyla başlamaktadır. Onarım ihtiyacı genellikle zamanın ve kullanımın etkisiyle yıpranma, bakımsızlık, deprem, yangın, şiddetli rüzgâr gibi afetler, savaşlar veya başka sebeplerden dolayı oluşan hasarlar sonucu ortaya çıkmaktaydı. Bu tür felaketlere maruz kalan vakıf eserler, tamir ve ihya edilerek yeniden kullanılabilir duruma getirilirdi. Örneğin Blagay'da meydana gelen şiddetli rüzgâr sonucu tahrip olan Sultan Süleyman Han Cami'nin kubbesinin onarımı için 200 kuruş tahsis edilmiştir.[2] Yine Saraybosna'da bir yangın sonucu zarar gören Hoca Kemaleddin Efendi Camii vakfının yeterli geliri olmadığından Bosna valisi Mehmed Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.[3] Bir başka olayda da Banaluka'da savaş nedeniyle yıkılmaya yüz tutmuş Sultan Ahmed Han Cami'nin yine Bosna valisi tarafından 5600 kuruşa onarıldığı kaydedilmiştir.[4]

Vakıf yapıların tamirinden mütevellî sorumluydu. Onarımı yapılacak yapının bağlı bulunduğu vakfın mütevellisi, onarım işlerinde çalışacak personel ve parasal kaynağı temin ederdi (Akar, 2010, s. 97). Vakıf malı harap olup yapıyı onarmaya vakfın geliri varsa, mütevellisi tarafından onarılması gerekirdi. Mütevellinin, harap halde olan yapıyı tamir ettirmemesi vakfın zararına olan bir durumdu. Çelebipazar kazası ahalisinin şikâyetine göre, kazalarında Sultan Bayezid Han Cami'nin tamire muhtaç yerlerini onarmak için gereken para vakıfta olmasına rağmen, mütevellinin ihmali yüzünden yapı zamanla harap hale gelmiştir.[5]

Vakıf yapılarının zamanla yıpranabilme ihtimaline karşı onarılmaları büyük önem arz etmekteydi. Tamir için yeterli maddi imkâna sahip olmayan vakıflarda, onarım masraflarını üstlenecek öncelikli kişi yine mütevelliydi. Mütevellî, vakfın gelirinin olmadığı durumlarda kendi malından tamir masraflarını karşılayabilirdi. Ardından yaptığı harcamayı vakıftan geri alabilirdi.[6] Mütevellî haricinde vakıftan faydalanan mürtezikalılar da onarım masraflarını karşılamak isteyenler arasında olurdu. Mürtezikanın bu isteği, her ne kadar vakfın yararına olsa da vakıftan faydalananlar olarak kendi menfaatlerini korudukları da aşikârdı.[7] Vakıf yapıların onarılmasında devletin de katkı sağladığı görülmektedir. Onarılan yapıların masrafları bazen devlet bütçesinden karşılanmıştır.[8] Devletin sağladığı bu katkı, güvenilir kişilerin eliyle vakfın tamirine uygun şekilde harcanmalıdır. Harcama

işlerini yürütmek amacıyla bölgeye görevli tayin edilmiştir. Ancak gönderilen bu görevlinin, devlet tarafından tamir için kendisine verilen parayı zimmetine geçirerek vakfı zarara uğrattığı da iddia edilmiştir.[9]

Mütevellinin vakıf yapısının onarımından kaçınması veya buraya harcaması gereken parayı zimmetine geçirmesi de şikâyet konusu edilmiştir. Oysa mütevelliler, vakfın tamiri için ayrılmış olan paraları yerli yerinde harcamakla ve olası bir suiistimali önlemekle yükümlü kılınmışlardır. Buna rağmen onarılan yapılar için yüklü miktarda paraları masraf diye göstererek vakfa zarar verdikleri dile getirilmiştir. Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Evkafı'nın mütevellisi İsmail Halife, vakfın su yollarının tamirine gereğinden fazla masraf çıkartıp vakfı zarara uğrattığı için masrafların belirlenip tazmin edilmesine hükmedilmiştir.[10]

Çeşmelere ait su yollarının onarım masrafları, vakıflar tarafından karşılanmaktaydı (İlhan, 2008, s. 49). Sahipsiz olduğu tespit edilen çeşmelerin ve su yollarının onarımını ise hayırsever kişiler üstlenmişlerdir. Hayırseverlerin onarımı karşılama isteği, halkın menfaatine ve hizmetine uygun olduğu için kabul edilmiştir. Fakat hayırsever kişiler hizmet etmelerine engel olmaya çalışanların müdahalelerine maruz kalmışlardır. Vişegrad'ın Toşina köyünde yeniçerilikten emekli olan Hasan, Saray kazasında bulunan harabe çeşmelerin su yollarını kendi malından tamir etmek istemiş ancak Hasan ve Mehmed isimli şahıslar bu duruma engel olmaya çalışmışlardır.[11]

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 91/3, (Er. Za 1157/Aralık 1744/Ocak 1745).

[3] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.4, 7/1, (El. B 1192/Temmuz/Ağustos 1778).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 101/3, (Er. S 1216/Temmuz 1801).

[5] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 112/2, (Et. R 1173/Aralık 1759).

[6] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 90/2, (El. Ş 1197/Temmuz 1783).

[7] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.2, 239/4, (El. Z 1176/Haziran 1763).

[8] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.1, 91/3, (Er. Za 1157/Aralık-Ocak 1744-1745).

[9] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 239/1, (El. Z 1176/Haziran 1763).

[10] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 95/3, (Er. M 1158/Şubat/Mart 1745).

[11] BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.1, 142/3, (Et. Ş 1159/Ağustos-Eylül 1746).

g. Vergi İhtilafından Kaynaklanan Sorunlar

Osmanlı Devleti, vakıfların karşıladıkları kamu hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için bu kurumlara birçok idari ve mali muafiyetler tanımıştır. Bu amaçla vakıf olarak tahsis edilen toprakların ve vergi gelirlerinin “bilcümle hukuk-ı şer‘iye ve rüsum-i örfiyesiyle ve serbestiyet üzere” vakıf ve temlik edildiği belirtilmiştir. Vakıf topraklar üzerinde yaşayanlar diğer imparatorluk reayasına göre ayrıcalıklı konumda idi. Buralarda yaşayan kişiler birçok vergiden muaf tutulmuştur. Bu sebeple vakıf köylere güvenlik görevlilerinin ve vergi memurlarının girmesi yasaklanmıştı. Asayişin temini için sancak beyi ve subaşı gibi taşra idarecilerine tanınan inzibati haklar vakıf mütevellilerine de tanınmıştı. Böylece vakıflar, Osmanlı sisteminde mali ve idari bakımdan özel kuruluşlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Vakıflara tanınan bu idari haklar ve imtiyazlarla hedeflenen amaç ise vakıf reayasının çalışıp kazanmak suretiyle vakfın zenginliğini devamlı kılmasını sağlamaktır (Özcan, 2022, s. 225-226).

Vakıfların hizmetlerini kesintisiz devam ettirebilmeleri için kendilerine tahsis olunan vergilerin tahsil edilmesi son derece önemliydi. Vakıf topraklarından sağlanan vergilerin tahsil edilememesi, vakfı ve vakıf görevlilerini zor duruma düşürmekteydi. Vakıf köylerinde çalışan reayanın mükellef olduğu vergileri, çeşitli bahaneler öne sürerek ödemeye yanaşmamaları sık görülen durumlardan biridir. Örneğin Yayçe’de Hüsrev Bey Vakfı’na ait topraklarda ziraat edenlerin, ziraatlarıyla elde ettikleri ürünlerden ödemeleri gereken öşürlerini ödemekten kaçındıkları için vakıf mütevellisi tarafından şikâyet edildikleri görülmektedir.[1] Vergi vermek istemeyen reaya kimi zaman öşür yerine maktu yani nakit ödeme teklifinde bulunmaktaydı. Böylelikle öşür vermektan kurtulmak istemiştir.[2]

Vakıf reayaları ise vakıf görevlilerinin suiistimallerinden şikâyet etmektedir. Vakıf toprağında ziraatle uğraşan reaya, öşür ve diğer vergileri kanun gereğince vakfın mütevellisine eksiksiz ödemelerine rağmen mütevellilerin kanaat etmeyerek deftere yazılandan daha fazla vergi talep ettiklerini iddia etmektedir. Bu tür

haksızlıkların önüne geçemeyen vakıf reayaları şikâyetlerini Divan’a iletmışlerdir. Durumdan haberdar olan divan, eyalete emirler göndererek yapılan zulmün ortadan kaldırılmasını amaçlamışsa da bunun pek mümkün olmadığı gelen şikâyetlerden anlaşılmaktadır.[3]

Haksız vergi talebiyle ilgili diğer bir sorun vergiden muaf kimselerden vergi talep edilmesidir. Vakıfta çalışan imam, hatip ve müezzin gibi görevliler sağladıkları hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulurdu. Vergiden muaf olması gereken bu görevliler bazen köy zabiti tarafından tekâlif-i şakka talebiyle rahatsız edilmekteydi. Teşne’nin Mağlay nahiyesinde Sultan Mehmed Han Evkafı’na ait camide imam ve hatip olan Ahmed bin İbrahim’den vergi talebinde bulunan köy zabatine “e’imme ve hutebâ muktedâ-i nâs oldukları i’tibârıyla rüsûm-ı ra’iyyet ve tekâlîf-i şâkkanın cümlesinden muâflardır” kanunu hatırlatılmış ve bu kanuna aykırı harekette bulunmaması gerektiği emredilmiştir.[4]

[1] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 32/2, (Et. Ca 1179/Ekim 1765).

[2] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 123/1, (Er. L 1181/Mart 1768).

[3] Vakıfta çalışan görevlilerin fazla vergi talebiyle yaptıkları haksızlıklara dair davalara bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.5, 83/1, (Er. Ca 1197/Nisan/Mayıs 1783); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6, 117/3, (El. Za 1206/Haziran 1792); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.7, 82/1, (Er. C 1215/Kasım 1800).

[4] BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.3, 88/3, (El. Z 1180/Mayıs 1767).

3. SONUÇLAR

Bosna eyaletinin merkeze olan uzaklığı dikkate alındığında, insanların şikâyet mekanizmasını etkin bir şekilde kullanmaları büyük önem taşımaktadır. Nitekim toplumun farklı kesimlerinden insanlar, yerelde çözülemeyen sorun ve şikâyetlerini merkeze iletme fırsatı bulmuşlardır. Davalarında haklı olduklarını kanıtlamak ve taleplerini doğrudan iletebilmek için uzak mesafelerden gelerek merkeze bizzat şikâyetle bulunmuşlardır. Merkeze iletilen bu şikâyetlere dair alınan kararlar ise çalışmamızın temel kaynakları arasında yer alan Bosna Ahkâm Defterleri'nde kayıt altına alınmıştır.

Bosna Ahkâm-ı Şikâyet kayıtları incelenerek yapılan bu çalışmayla, Bosna ve çevresinde yoğun olarak karşılaşılan temel şikâyet konularının neler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan tespitler sonucunda, eyalet genelinde en yaygın problemin toprak ve vergi konuları olduğu gözlemlenmiştir. Bu sorunlar farklı şekillerde gerçekleşmiş olsa da, en belirgin olanlar toprak ve bu topraklara ilişkin vergilere yapılan haksız müdahalelerdir. Başkalarına ait toprakların ve bu topraklardan elde edilen gelirlerin zorla zapt edilmesine yönelik iddialar, eyaletin farklı bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir. Bu tür harekette bulunan kişiler, kendi hâkimiyet alanlarını genişleterek daha fazla kazanç sağlamayı umut etmişlerdir.

Toprağa bağlı problemler arasında, reayanın mütegalibe olarak nitelendirilen kişiler tarafından baskı ve müdahalelere uğradığı görülmektedir. Bu kişiler dirlik konumundaki topraklara yönelerek haksız kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Reayadan haksız vergi talep ederek toprağa ve gelirlerine el koyan mütegalibeler, bölgelerinde etkin bir güç olmak için çaba sarf etmişlerdir. Bölgede buna benzer eylemlerin içinde bulunanlar ayanlar ve ayanlık iddiasında bulunanlar da zorbalıklarıyla öne çıkmışlardır. Ayanlar, kimi zaman yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirmeye gayret etmişlerdir. Üstelik bunu yaparlarken bölgelerinde adaleti sağlayan görevli kadıları da kendilerine göre yönlendirmeye çalışmışlardır.

Devlet-toplum ilişkisinin temel unsuru olan vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasına büyük önem verilmiştir. İşletilen toprakların vergisi alınmış ve vergi toplama sürecinde herhangi bir usulsüzlüğe izin verilmemiştir. Ancak Bosna eyaletinde vergi tahsili sırasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Vergi ile ilgili şikâyetlerin büyük bir kısmı, yönetici sınıfın reayadan fazla vergi talep etmesinden kaynaklanmaktaydı. Şikâyetlerde açgözlülük (tama'ı hâm) veya kanaatsizlik fazla

vergi taleplerinin sebepleri olarak zikredilmiştir. Öte yandan reayanın da yöneticiye karşı vergi öderken çıkardığı sorunlar, diğer vergi şikâyetlerini oluşturmuştur. Toprağı işleyen reaya, yükümlü olduğu vergiyi görevliye ödemek konusunda zaman zaman isteksiz davranmıştır. Bu hususa dair yazılan hükümlerde ise reayanın vergisini görevliye ödemek zorunda olduğu açıkça vurgulanmıştır.

Defterlerde toprak sistemi içerisinde yer alan mera, yaylak, kışlak, orman, koru, otlak ve çayır gibi alanların kullanımı konusunda yaşanan ihtilaflar da önemli yer tutmaktadır. İhtilafların, çoğunlukla kullanım hakkına sahip olmayan kişilerin müdahalelerinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu tür ihtilafların çözülmesine yönelik verilen kararlarda, genellikle eski kullanımlarına vurgu yapılarak müdahalelerin ortadan kaldırılması istenmiştir. Ayrıca belgelerde bahsi geçen bu alanların geçmişte hangi amaçla kullanılmış ise aynı amaçla devam ettirilmesi adına bazı kanunlara atıfta bulunulmuştur.

Miras konusunda Divan-ı Hümayun'a yapılan şikâyetlerin yadsınamayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Mirasa dair şikâyetler, genellikle ölen kişinin mal varlığı üzerinde hak iddia eden varislerin anlaşmazlıklarını ve mirasla doğrudan ilişkisi bulunmayan üçüncü tarafların sebep olduğu sorunları içermektedir. Miras bırakan kişinin, mal, mülk veya parasının tümünü ele geçirmek isteyenler sık sık şikâyet konusu olmuşlardır. Hakkına düşeni almaya yetinmeyen bazı varisler, diğerlerinin hakkını gasp ederek mirasın tamamını sahiplenmeye çalışmışlardır. Oysa miras birden fazla kişiye intikal edebilmektedir. Ancak varis sayısı arttıkça, mirasın taksimi giderek karmaşık hale gelmektedir. Varislere yönelik şikâyetlerin yanı sıra vasilerle ilgili şikâyetler de vardır. Bu şikâyetler, vasilerin vesayetleri altındaki küçük çocukların haklarını gasp etme eğilimleri iddiasını taşımaktadır. Bununla birlikte, hakları ihlal edilen çocukların vasileri aracılığıyla yapılan şikâyetler de kayıtlara geçmiştir. Bazen aile bireyleri dışında kalan üçüncü kişilerin mirastan pay almaya çalıştıkları görülmektedir. Ölenle hiçbir bağı olmayan bu kişiler, sahte belgeler düzenleyerek mirası ele geçirmeye teşebbüs etmekteydiler.

Kişiler arası ilişkilerden kaynaklanan borç davaları da kayıtlara yansımıştır. Bu davalarda, borç ilişkisini kuran taraflar, borç verilen miktarlar, borçların tahsili için izlenen yöntemler ve diğer önemli ayrıntılar yer almaktadır. Borç ilişkisi, kadın-erkek, Müslüman-gayrimüslim ve çeşitli devlet görevlileri gibi farklı kesimlerden insanlar arasında, hem kendi bölgelerinde hem de farklı bölgeler arasında yoğun bir şekilde yaşanmıştır. İncelenen kayıtların çoğunda, borç ilişkisinin hangi sebepten kaynaklandığına dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak bazı kayıtlarda

borcun sebebine ilişkin ifadelere yer verilmiştir. Borçlu ile alacaklı arasındaki borç ilişkisinde, borçlunun alacaklıya olan borcunu ödememesi en temel sorunlardandır. Bu durum, borçlunun yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle alacaklının şikâyetçi olmasına ve borcun tahsili için hukuki işlemlerin başlatılmasına sebep olmuştur. Ödemesi yapılmayan borç, bazen kefil tarafından ödenmiştir. Fakat kefil de, ödeme sonrasında kefil olduğu kişiden alacağını alamadığı için şikâyetle bulunmaktaydı. Şikâyet konusu farklı olsa da, genellikle borcun tahsiline dair kararlar çıkmıştır. Öte yandan borca karşılık rehin bırakılması, borcun mirastan tahsili ve alacaklının faiz talebi gibi durumlar da borç ilişkilerinde karşılaşılan önemli konular arasındadır.

İncelenen dönemde Bosna bölgesinin öne çıkan sorunlarından bir diğeri asayiş meselesi olmuştur. Bu bağlamda hem yöneticileri hem de halkı en çok zorlayan ve uğraştıran konuların başında eşkıyalık hareketleri gelmiştir. Genellikle maddi kazanç elde etme amacı taşıyan bu hareketler, eşkıyaların şehir ve köylere yönelik gerçekleştirdiği saldırılarla kendini göstermiştir. Saldırıları sırasında halkın canına, malına ve ırzına yönelik eylemler yaşanmıştır. Bu tür eylemlere yöneticilerin de doğrudan ya da dolaylı olarak iştirak ettikleri dönemin kayıtlarına yansımıştır. Düzeni sağlamakla yetkili bu kişilerin, aslında düzenin bozulmasına zemin hazırlamaları oldukça dikkat çekmektedir. Ehl-i örf denilen yöneticilerin, eşkıyalık olaylarının çözümü konusunda isteksiz davranmaları ve hatta eşkıyalara bizzat destek vermeleri sıkça karşılaşılan durumlar arasındadır. Bu tavrın arka planında ise yöneticilerin iktisadi çıkarları ve halk üzerindeki nüfuzlarını arttırma arzusu gelmektedir. Bunun haricinde görevden uzaklaştırılmış bazı yöneticilerin, etrafına topladıkları eşkıyalarla iş birliği yaparak yağma ve baskınlara katılıp halka zarar verdikleri görülmektedir.

Asayiş sorunları içerisinde darp, yaralama, cinayet, gasp, yağma, hırsızlık, tecavüz gibi insanların can ve mal güvenliğini tehdit eden eylemler yer almaktadır. Bu tür suçlara karışanlar, belgelerin dilinde mütegalibe, zaleme, cebabire veya eşirra olarak tabir edilmişlerdir. Söz konusu kişilerin eylemleri, eşkıyalık faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir. Şikâyetlere konu olan bu eylemler; çoğunlukla zulüm, rencide, gadr ve taaddi olarak nitelendirilmiştir. Sahip oldukları güç ve nüfuzu kötüye kullanarak, halkın hak ve hukukuna tecavüz etmeyi alışkanlık haline getirdikleri belirtilmektedir. Özellikle toprak, vergi, vakıf, miras ve borç meseleleri dahil olmak üzere hemen her alanda halkı baskı altında tutarak onlardan haksız şekilde mal, mülk veya para almaya çalışanlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Üstelik sayıca fazla olmaları ve yandaşlarının çokluğu, bu tür eylemleri gerçekleştirmelerini

daha da kolaylaştırmaktaydı.

Vakıfların yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara yönelik getirilen çözüm önerileri, defterlere yansdığı ölçüde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda vakıfların yönetimi, gelir kaynakları, sundukları hizmetler ve bu hizmetleri sağlayan kişilerden kaynaklanan sorunlar üzerinde durulmuştur. Yönetimle ilgili yaşanan sorun, vakfın tevliyetini elinde tutan mütevellilere yapılan müdahalelerdir. Müdahalede bulunan kişiler, mütevellinin elindeki tevliyet hakkını bir şekilde ele geçirmeye çalışmaktaydı. Gelir kaynaklarına yönelik yapılan müdahalelere dair sorunların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Vakıflara ilişkin şikâyetlerin büyük bir kısmı, vakıf gelirleri üzerinden yapılmıştır. Söz konusu gelirler, vakıf hizmetlerinin sürdürülebilmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak hizmetlerin yürütülmesinde çalıştırılan görevlilerin yaptığı usulsüzlükler vakıflarla ilgili şikâyetlerde önemli bir yer tutmaktadır.

Üzerinde anlaşmazlık yaşanan meselelerin çözümünde başvuru Divan-ı Hümayun'dan çıkan kararlara bakıldığında, öncelikle merkezde tutulan ruznamçe, icmal, mufassal gibi defterlerde yer alan kayıtların esas alındığı görülmektedir. Bu kayıtların yetersiz kaldığı durumlarda ise meselenin mahallinde araştırılması amacıyla ilgili bölgenin görevlisine talimat gönderilmiş, yerel halktan bilgi toplanması istenmiştir. Yerinde yürütülen incelemeler sonucunda, görevli tarafından yapılan tahkikat ve yargılamalar ile olayın tanıklarının beyanları doğrultusunda nihai çözüme ulaşılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

A. Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Bosna Ahkâm Defterleri

A. {DVNS.AHK.BN.d.1

A. {DVNS.AHK.BN.d.2

A. {DVNS.AHK.BN.d.3

A. {DVNS.AHK.BN.d.4

A. {DVNS.AHK.BN.d.5

A. {DVNS.AHK.BN.d.6

A. {DVNS.AHK.BN.d.7

A. {DVNS.AHK.BN.d.8

A. {DVNS.AHK.BN.d.9

Acar, H. İ. (2011). Mehrinislam hukuku açısından değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (17), 367-388.

Acvı, M. (2004). *Osmanlı hukukunda suçlar ve cezalar*. Gökkubbe Yayınları.

Ak, E. (2010). *Tanzimat'ın bosna hersek'te uygulanması ve neticeleri (1839-1875)*. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü).

Akar, T. (2010). Tanzimat öncesinde vakıf kurumu ve yapıların korunması. *Vakıflar Dergisi*, (33), 89-110.

Akdağ, M. (2017). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası celali isyanları*. Yapı Kredi Yayınları.

Akdağ, M. (2020). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Akdağ, M. (1963). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000019.

Akgündüz, A. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli islam ve osmanlı hukuku külliyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Akgündüz, A. (1996). Galle. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 13, 338.

Akgündüz, A. (2000). İcâreteyn. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 21, 390.

Akgündüz, A. "Kanunnamelerde su". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (s. 197-210). İstanbul: İSKİ Yayınları, 2000.

Akgündüz, M. (2013). Osmanlı idaresi döneminde bosna-hersek. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 111-130.

Akkaya, M. (2018). 16. ve 17. yüzyıllar arasında nafaka uygulamaları ile satın alma

- gücü arasındaki ilişki. *History Studies*, 10 (7), 295-318.
- Akman, M. (2004). *Osmanlı devletinde ceza yargılaması*. Eren Yayınları.
- Aksu, S. (2023). *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Akşin, S. (1986, Eylül). Osmanlı sarayı'nın yapısı ve işlevleri. *10. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Aktan, H. (2022). Kısmet. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 25, 497.
- Aktan, H. (2020). Miras. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 30, 143.
- Aktaş, N. (1991). Atik şikâyet defteri. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 4, 68.
- Akyılmaz, G. (2004). Osmanlı devletin'de yönetici sınıf-reaya ayrımı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Akyılmaz, G. (1995). Selçuklu adliye teşkilatı ve osmanlı hukuk sistemi üzerindeki etkileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23-41.
- Akyılmaz, S. (2007). Osmanlı miras hukukunda kadının statüsü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 471-502.
- Akyüz, J. (2005). Evlenme sözleşmesinin önemli bir ögesi olan “mehir” hakkında bazı düşünceler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 213-230.
- Alanoğlu, M. (2020). Taşranın divân-ı hümayûn'da yankılanan sesi: atik şikâyet defterlerine göre diyarbekir eyâleti'nde sosyo-ekonomik kriz ve etkileri (1650-1700). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35 (1), 1-38. <https://doi.org/10.18513/egetid.769940>
- Algül, H. (2000). İslâm tarihinden örneklerle iftira olayına tahlîlî bir bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1.
- Alparslan, Ş. (2006). *Bosna'da türk kültürü'nün izleri*. Genelkurmay Basımevi.
- Anbarlı B., Ş., & Demir, K. A. (2014). Osmanlı adli ve idari sisteminde kadılık: kurumsal bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (10), 71-89.
- Apaydın, H. Y. (2000). İbra. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 21, 263.
- Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 24, 520.
- Argıt, B. İ. (2005). Osmanlı hukuk çalışmalarında kadın. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), 575-622.
- Arık, F. Ş. (1997). Osmanlılarda kadılık müessesesi. *1. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8(8). https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000145
- Arsebük, E. (1938). *Medeni hukuk, başlangıç ve şahsın hukuku I*. Tan Matbaası.
- Arsalanboğa, K. (2014). Gazi hüseyin bey vakfı'nın hicri 1034-1038, miladi 1624-1629 yıllarına ait muhasebe bilançoları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 51-75.

- Ayar, T. (2018). Osmanlı vakıf geleneğinde cihet uygulaması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 293-322. <https://doi.org/10.11616/asbed.v18i38800.459481>
- Aybakan, B. (1998). *İslam hukukunda borçların ifası*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları.
- Aydın, M. A. (2019). *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayınları.
- Aydın, M. A. (1992). Borç. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 11, 288.
- Aydın, M. A. (1994). Deyn. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 9, 266-267.
- Aydın, M. A. (2003). Mahkeme. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 27, 341-432.
- Aydın, M. A. (1994). Osmanlı'da hukuk. E. İhsanoğlu, (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (s. 375-429). İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- Aydın, M. F. (1995). İslam hukukunda gasp. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9, 163-220.
- Aykonu, M. S. (1962). Türk hukuk tatbikatında mer'a, yaylak ve kışlaklar II. *Adalet Dergisi*, 1(2), 176-185.
- Bahaeddin, Y. (2003). *XVIII. yüzyılda türkiye'de vakıf müessesesi bir sosyal tarih incelemesi*. Türk Tarih Kurumu.
- Bardakoğlu, A. (1994). Diyet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 9, 473.
- Bardakoğlu, A. (1995). Ferâğ. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 12, 353.
- Bardakoğlu, A. (1997). Havale. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 16, 507-512.
- Bardakoğlu, A. (1998). Hibe. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 17, 421-422.
- Bardakoğlu, A. (2013). Vesayet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 43, 66.
- Barkan, Ö. L. (1943). *Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları kanunlar*. İÜEF Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Barkey, K. (2011). *Eşkıyalık ve devlet-osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. (Z. Altok, Çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), 157-175.
- Baytimur, S. O. (2011). *Osmanlı devleti'nde hapis ve sürgün cezaları (1791-1808)*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Becermen, C. (2008). *Klasik dönem osmanlı vergi türleri ve vergi sistemi*. Vergi Müfettişleri Derneği.
- Berki, A. H. (1962). Vakıf kuran ilk osmanlı padişahı. *Vakıflar Dergisi*, 5, 127-129.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukukî islamiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu* 5. Bilmen Yayınevi.
- Bora, T. (1999). *Yeni dünya düzeni'nin av sahası: bosna hersek*. Birikim Yayınları.
- Bosna-Hersek Vakfiyeleri I, (2016). M. Çam, R. Ademi (Ed.), Ankara: Vakıflar

Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Bozkurt, F. (2011). *Tereke defterleri ve osmanlı maddi kültüründe değişim (1785-1875 istanbul örneği)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Can, Ö. F. (2019). Osmanlı arşiv kaynakları: defter serileri ve belgeler. M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi içinde* (s. 244-262). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda aynatâb osmanlı kentinde toplum ve siyaset*. (Z. Yelçe, Çev.) İletişim Yayınları.
- Cıkay, N. (2019). *Halep ahkâm defterleri (1742-1850): taşradan saraya adalet arayışı*. (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Cıkay, N. (2021). Osmanlı'da cerime uygulaması ve istismarı. *Mecmua*, (12), 272-288. <https://doi.org/10.32579/mecmua.933097>.
- Cin, H. (2019). *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması*. Berikan Yayınevi.
- Cin, H. (1980). *Türk hukukunda mera, yaylak, ve kıslaklar*. Turhan Kitabevi.
- Çağ, G. & Çetin, A. (2011). Bosna'nın osmanlı idaresine geçişinde bogomillğin etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, (9), 19-35
- Çağatay, N. (1987). İslam hukukunun ana hatları ve osmanlıların bunun bazı kurallarını değişik uygulamaları. *BELLETEN*, 51 (200), 625-636.
- Çanlı, M. (2002). Eytam idaresi ve sandıklar (1851-1926). H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi 14 içinde* (s. 57-73). Yeni Türkiye Yayınları.
- Çauşeviç, R. (1994). *Bosna: Müslümanlara son uyarı-I*. (N. Akuş, A. Soylu, B. Tutuncu, R. Ahmetoğlu, Çev.) Özyılmaz Matbaası.
- Çelik, B. (2020). *Ahkâm defterlerine göre 18. yüzyılda sivas eyaleti (1742-1774)*. (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyeti Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çinar, M., (2019). Osmanlı devleti'nde gayrimüslimlerin hukuki durumu ve tanzimat sonrası düzenlemeler. *Social Sciences Studies Journal*, 5 (46), 5471-5484.
- Çizakça, M. (2017). *İslam dünyasında vakıflar*. KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Danış, İlhami, (2018). “ Bosna'da Erken Osmanlı Dönemi İskân ve İmar Faaliyetleri”. *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak. 29-44. Gaziosmanpaşa Belediyesi.
- D.İ.A. (2006). Mustahfiz. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 32, 109-111.
- Demir, K. (2022). *Atik şikâyet defterlerine göre savaş yıllarında osmanlı devleti'nin sosyo-ekonomik durumu (1788-1810)*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Demir, Ö. (2014). İslam hukuku'nda zimmet sözleşmesinin hukuki kapsamı ve osmanlı imparatorluğu'ndaki görünümü. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72 (1), 739-758.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Dinç, S., Nalbant. F., (2017). Osmanlı devleti'nin balkanlarda uyguladığı hukuk sistemi. *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*. Gazi Üniversitesi Matbaası, Ankara.
- Djurdjev, B. (1992). Bosna hersek. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 6, 297.
- Doğan, H. (2009). Osmanlı devleti'nin rumeli'nin iskânında uyguladığı yöntem ve stratejiler. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 657-674.
- Doğan, İ. (2019). Klasik dönem osmanlı mahkemeleri. *Kafdağı*, 4(2), 194-217.
- Donia, R. J. (2006). *Sarajevo: a bibliography*, London: University of Michigan Press.
- Döndüren, H. (1991). Ashabü'l-ferâiz. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 3, 467-468.
- Dönmez, İ. K. (2006). Murâbaha. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 31, 148-151.
- Durhan, İ. (2008). Tanzimat döneminde osmanlı yargı teşkilatındaki gelişmeler. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (3-4), 55-111.
- Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislam ebussuud efendi fetvaları ışığında 16. asır türk hayatı*. Enderun Kitabevi.
- Efendi, Ö. H. (1977). *İthaf-ül Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Eker, S. (2006). Bosna'da etno-linguistik yapı ve dili ve kültürü üzerine. *Milli Folklor*, (18), 71-84.
- Ekinci, E. B. (2008). *Osmanlı hukuku adalet ve mülk*. Arı Sanat Yayınevi.
- Ekinci, E. B. (2010). *Osmanlı mahkemeleri (tanzimat ve sonrası)*. Arı Sanat Yayınevi.
- Ekinci, E. B. (2001). Osmanlı hukukunda mahkeme kararlarının kontrolü (klasik devir). *BELLETEN*, 65(244), 959-1006. <https://doi.org/10.37879/belleten.2001.959>
- Emecen, F. (1992). Banaluka. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 5, 49-51.
- Emecen, F. (1992). Baştina. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 5, 135-136.
- Emecen, F. (1992). Bosna eyaleti. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 6, 296-297.
- Emecen, F. (2002). Kosova savaşları. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 26, 222.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: ahkâm-ı mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), 107-140.
- Erbay, H. (2018). Eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş süreci,

- nedenleri ve türk hukuk devrimi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 211-238. <https://doi.org/10.30561/sinopUSD.478384>.
- Erdoğan, İ. (2017). Niğde sancağı örneğinde timar tevcihleri. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (13), 566-589.
- Eren, F. (1987). Osmanlı dönemi vakıfları. *Vakıf Haftası Dergisi*, (5), 195-201.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, 3(3), 105-118
- Eroğlu, H. (2012). Osmanlının rumelideki göç stratejileri ve teopolitiği üzerine. 38. ICANAS, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (s. 1287-1303), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersan, M. (2010). Anadolu'da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış (XI-XIII. Yüzyıl). *16. Türk Tarih Kongresi*, (s. 133-144), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ertem, A. (1999). Osmanlı'dan günümüze vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6), 111-150.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı devleti'nde gayrimüslim tebaanın yönetimi*. Risale Yayınları.
- Faruqi, S. (2003). *Osmanlı tarihi nasıl incelenir*. (Z. Altok, Çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (1999). *Osmanlı 'da kadılık kurumu ve yargının bağımsızlığı*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Furat, A. Z. (2012). Eğitim-mimarî ilişkisi açısından kuruluş dönemi osmanlı medreseleri. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (8), 181-208.
- Genca, E. (2014). Osmanlı hukukunda vakıfların denetimi (evkaf-ı hümayun nezareti). *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72 (1), 531-554.
- Genç, M. (2014). Klasik osmanlı sosyal-iktisadî sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (42), 9-18.
- Genç, M. (2020). Mukataa. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 31, 129.
- Gökbilgin, M. (2011). Kanûnî sultan süleyman'ın timar ve zeamet tevcihi ile ilgili fermanları. *Tarih Dergisi*, 17 (22), 35-48.
- Gölen, Z. (2002). 1849-1851 bosna hersek isyanı. *BELLETEN*, 66(247), 905-930. <https://doi.org/10.37879/belleten.2002.905>.
- Gölen, Z. (2010). *Tanzimat döneminde bosna hersek*. Türk Tarih Kurumu.
- Gölen, Z. (2006). Osmanlı idaresinde bosna hersek. O. Karatay, B. A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı-I* içinde (s. 371-385). Karam-Vadi Yayınları.
- Gölen, Z. (2020). Tarih yazınında bosna'nın fethi ve fatih. N. İpek, İbrahim Serbestoğlu (Ed.), *Doç. Dr. İlknur karagöz'e armağan* içinde (s. 335-360). Serander Yayınları.

- Gönen, D. (2011). İslam hukukunda mudarebe (emek+sermaye) şirketinde tarafların hak ve borçları. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 63 (1-2), 192-212.
- Güler, M. (2012). Osmanlı devleti'nde vakıflar ve vakıf müessesesi. T. Gündüz (Ed.), *Osmanlı teşkilat tarihi el kitabı* içinde (s. 319-344), Grafiker Yayınları.
- Günay, R. (2013). Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde ahkâm defterleri: gelişim seyri, muhtevası ve önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 9-29.
- Güneş, M. (2017). Osmanlı devleti'nin gayrimüslim tebaaya yaklaşımında dönemsel değişimler. *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, 3 (3), 12-26. <https://doi.org/10.21551/jhf.337027>.
- Güran, T., & Uzun, A. (2006). Bosna-hersek'te toprak rejimi: eshâb-ı alâka ve çiftçiler arasındaki ilişkiler (1840-1875). *BELLETEREN*, 70 (259), 867-902. <https://doi.org/10.37879/belleten.2006.867>
- Gürhan, V. & Gümüş, E. (2016). Osmanlı kadı sicilleri'nde bir borç ödeme yöntemi olarak 'guremâ usulü' ve uygulanışı", *Turkish Studies*, 11 (6), 61-74.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Haniç, M. (2016). Osmanlı devleti'nde bosnalı müslümanların durumu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 343-376. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.233667>
- İbrismoviç, K. (2018). Osmanlı devleti öncesi hersek'in ilhakı. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 4 (2), 149-162.
- İlgürel, M. (1973). Balıkesir'de Ayanlık Mücadelesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (3), 63-74.
- İlgürel, M. (1995). Eşkîya. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 11, 467.
- İlgürel, M. (2001). İstimâlet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 23, 362.
- İlhan, M. M. (2008). Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27 (44), 41-66. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000408.
- İmamoviç, M. (2018). *Boşnakların tarihi*. (H. Gül vd., Çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İmamoviç, M. (1986, Eylül). Urban development of sarajevo during the ottoman rule. *10. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ 1300-1600*. (R. Sezer, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (1988). Adaletname. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1, 346-347.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı imparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600-I*. (H. Berktaş, Çev.) Eren Yayıncılık.

- İnalcık, H. (1995). Eyalet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 11, 548-550.
- İnalcık, H. (1988). Şikâyet hakkı: 'arz-ı hal ve 'arz-ı mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları*, 07-08(07-08).
- İnalcık, H. (2019). Vakıf medeniyeti. *Vakıflar Dergisi*, 246-247. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.586914>
- İnbaşı Arı, Y. (2019). *I Numaralı (H. 1155-1168/M. 1742-1755) bosna ahkâm defteri değerlendirme ve transkripsiyon*. (Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İnbaşı, M. (2015). Bosna eyaleti ve idarecileri (1750-1800). M. Öztürk, Ş. Batmaz, E. Yoska, (Ed.), *Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Armağanı 2* içinde (s. 801-816). Kayseri.
- İpşirli, M. (1988). Arzuhal. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 3, 447.
- İpşirli, M. (1993). Cihet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 7, 546.
- İpşirli, M. (1994). Klasik dönem osmanlı devlet teşkilatı. E. İhsanoğlu, (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (s. 139-277). İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- İpşirli, M. (1997). Osmanlı devleti'nde kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar). *BELLETEN*, 61 (232), 597-700. <https://doi.org/10.37879/belleten.1997.597>
- Jelavich, B. (2013). *Balkan tarihi (18. Ve 19. yüzyıllar)*. (İ. Durdu, G. Tunalı, H. Koç, Çev.) Küre Yayınları.
- Jennings, R. C. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri. *Jornal of the Economic and social History of the Orient*, 18 (1), 53-114.
- Karabulut, N. (2018). *İnsan haklarının evrenselliği ve bölgesel çıkarlar paradoksu: bosna hersek krizi*. (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karademir, Z. (2014). Osmanlı sosyo-ekonomik yaşamında su: 18. yüzyıl eyalet-i rum örneği. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29 (1), 189-212. <https://doi.org/10.18513/egetid.69166>.
- Karagöz, M. (2006). 17 asrın sonunda filibe ve çevresinde eşkıyalık hareketleri (1680-1700). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 373-402.
- Karaman, H. (1991). Asabe. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 3, 452.
- Karamanyol, Mustafa, (2018). "Bosna ve Boşnaklar". *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak. 13-28. Gaziosmanpaşa Belediyesi.
- Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı devleti'nde gayrimüslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 267-284.
- Karayalçın, Y. (1975). Kanunlarımız, doktrin ve uygulama açısından mera ve yaylaklar, «emvali metruke». *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,

32 (1), 41-70.

- Karazeybek, M. (2020). Kuruluş döneminde osmanlı vakıfları. *Tarih Okulu Dergisi*, (45), 868-901.
- Kavak, N. (2015). Osmanlı muhakeme sisteminde kâtiplik mesleğinin yeri ve önemi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 2(2), 1-10. <https://doi.org/10.5505/pjess.2015.25733>
- Kaya, E. & Hacak, H. (2013). Zimmet. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 44, 424.
- Kaya, S. (2007). XVIII. yüzyıl osmanlı toplumunda kredi ilişkilerinin hukuki boyutu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (3), 13-41.
- Kayar, B. (2020). Osmanlı yargı teşkilatında naib. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 189-234. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.580870>
- Kazıcı, Z. (2022). *Osmanlı'da toplum yapısı*. Kayıhan Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2020). *Osmanlı'da vakıf medeniyeti*. Kayıhan Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2003). Osmanlı devleti'nde din ve hukuk. *İSTEM*, (1), 61-81.
- Kelebek, M. (2019). İmam serahsi'nin azınlık haklarına bakışı". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 257-286.
- Keleş, A. (2020). 3 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirme (s. 1-100). (Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kenanoğlu, M. M. (2005). Osmanlı kanunnâmeleri neşriyatı üzerine bir tahlil. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (5), 141-186.
- Kılıç, O. (1997). 18. yüzyılın ilk yarısında osmanlı devleti'nin idari taksimatı. Ceren Matbaacılık.
- Kılıç, S. K. (2004). Su yolları ve su-yolcu esnafına dair bazı tesbitler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 175-188. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000174.
- Kırbaç, A. D. (2013). Bosnakların türkiye'ye göçleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (35), 1-19.
- Koca, U. (2023). Bosna valisi silahdar mehmed paşa ve 1768-1769 karadağ isyanı. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 491-527. <https://doi.org/10.30903/Balkan.1411759>.
- Koçyiğit, M. (2023). *Osmanlı devleti taşrasında şikâyet hakkı ve mekanizması: erzurum eyaleti (1742-1800)*, (Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Köprülü, M. F. (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Neşriyat.
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd. *Vakıflar Dergisi*, (1), 103-129.

- Kurt, H. & Yaşar, A. (2018). Balkan yarımadası'nın jeopolitiği. *IBANESS Konferans Serisi*. Tekirdağ/Türkiye, 426-442.
- Kurt, İ. (1997). Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları. A. Özcan (Ed.), *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler* içinde (s. 507-508). İsav-Ensar Neşriyat.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadi yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Mühimme defteri. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 31, 519-522.
- Kütükoğlu, M. S. (2011). Temessük. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 40, 413.
- Majer, H. G. (1984). *Das osmanische registerbuch der beschwerden (şikâyet defteri) vom jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie Der Wissenschaften.
- Malcolm, N. (1994). *Bosnia a short history*. New York University Press.
- Martal, A. (1988). XVI. Yüzyılda osmanlı imparatorluğunda su-yolculuk. *BELLETEN*, 52(205), 1585-1654. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.1585>.
- Memiş, Ş. E. (2019). XVIII. yüzyılda kudüs'te vakıf mülklerin işletim usülleri: icâre-i vâhîde, hıkr, icâre-i tavîle ve huluvv-i şer'î uygulamaları", *Jornal of Islamicjerusalem Studies*, 19(1), 19-46.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 4, 195-196.
- Moacanin, N. (2013). Zaçasna. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 44, 62-63.
- Mumcu, A. (1986). *Divan-ı Hümayun*. Birey ve Toplum Yayınları.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı hukukunda zulüm kavramı*. Phoenix Yayınları.
- Mumcu, A. (1994). Divan-ı Hümayun. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 9, 430-431.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte ayanlar karaosmanoğulları üzerine bir inceleme*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nakiboğlu, A., Yasa, B. D., & Berkman, A. N. (2017). İktisat tarihinde 'bosna'da toprak meselesi'. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(2), 53-65. <https://doi.org/10.30586/pek.355477>
- Okiç, M. T. (1996). Gazi Hüsrev bey. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 13, 453-454.
- Okiç, M. T. (1996). Gazi hüsrev bey. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 13, 453-454.
- Ortaylı, İ. (2017). *Hukuk ve idare adamı olarak osmanlı devleti'nde kadı*. Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2007). *Üç kıtada Osmanlılar*. Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1981). İkinci viyana kuşatmasının iktisadi sonuçları üzerine. *Osmanlı*

Araştırmaları, 02(02). 195-202.

- Ortaylı, İ. (2001). Kadı. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 24, 73.
- Oruç, H. (2005). 15. Yüzyılda bosna sancağı ve idari dağılımı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 249-271. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000403
- Oruç, H. (2009). Gazi hüsrev bey'in saraybosna'daki vakıfları. *BELLETEN*, 73(268), 645-670. <https://doi.org/10.37879/belleten.2009.645>
- Oruç, H. (2006, Kasım). Bosna sancağı tahrir defterleri ve genel özellikleri. Balkanlar'da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Bükreş-Romanya.
- Özcan, A. (2003). Fatih devri tarih yazıcılığı ve literatürü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 55-62.
- Özcan, A. (2001). Karlofça antlaşması. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 24, 506.
- Özcan, A. (2007). Pasarofça antlaşması. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 34, 177-180.
- Özcan, G. (2022). *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*. Yeditepe Yayınevi.
- Özcan, R. (2016). Arşiv belgeleri diliyle su değirmenleri âsiyâb. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (40), 195-204.
- Özcan, T. (1991). Muhallefat. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 30, 405.
- Özcan, Tahsin, (2004). “Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları”. *Üsküdar Sempozyumu 1*. Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, 57-67. Üsküdar Belediyesi.
- Özcoşar, İ. (2003). Osmanlı devleti'nde gayrimüslimlerin hukuki durumu ve millet sistemi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(7), 124-139.
- Özdeğer, M. (2011). Osmanlı devlet teşkilatında ayanın mali ve idari yönetime müdahale devri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), 69-132.
- Özkaya, Y. (2020). *18. yüzyılda osmanlı toplumu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı imparatorluğu'nda âyânlık*. Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya, Y. (2020). *Osmanlı imparatorluğu'nda dağlı isyanları (1791-1808)*. Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, N. (1995). Evkaf-ı hümayun nezareti. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 11, 522.
- Öztürk, N. (2006). Mütevelli. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 32, 219.
- Öztürk, S. (2001). Kassam. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 24, 580-581.
- Öztürk, S. (2001). Sosyo-ekonomik tarih kaynağı olarak ahkâm defterleri. K. Çiçek (Ed.), *Pax otomana studies memoriam prof. dr. nejat göyünç içinde* (s. 611-639). Sota&Yeni Türkiye Yayınları.

- Özvardarlı, B. (2021). *Rumeli’de âyânlar ve dağlı eşkıyası deli kadri isyanı*. (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özyörük, M. (1959). *Hukuka giriş*. Ege Matbaası.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü 1*. Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü 2*. Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü 3*. Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (1993). *Osmanlı-türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi.
- Pantık, R. (2017). Osmanlı’da icâreteyn uygulaması hakkında yeni değerlendirmeler. *Vakıflar Dergisi*, (48), 75-104. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.373724>
- Parlatır, İ. (2010). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Pelidija, E. (1991). İsa bey. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 22, 476-477.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türki*. Şifa Yayınevi.
- Sargın, İ. (2009). Toplumsal düzen açısından hukuk ve devlet. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 9(2), 157-178.
- Sarıay. E. (2019). *II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti’nde Asayiş, Suç ve Ceza*. (Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sarı, F. (2007). *Türkiye’nin mekadonya ve bosna-hersek siyaseti (1990-2000)*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- Saydam, A. (2015). *Osmanlı medeniyeti tarihi*. Kitabevi.
- Sezer, B. (1979). *Asya tarihinde su boyu ovaları ve bozkır uygarlıkları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, M. (2022). Sokollu ferhad paşa evkâfı. *Journal of International Eastern European Studies*, 4(2), 352-379.
- Suçeska, A. (1982). Bosna eyaletinde tekâlif-i şakka. *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (12), 755-762.
- Suçeska, A. (1986, Eylül). Osmanlı yönetimi altında Yugoslavya ulus ve halklarının tarihteki bazı ayırıcı nitelikleri. *10. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şahin, G. (2003). XVII. yüzyılın sonlarında afyonkarahisar’da eşkıyalık hareketleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 75-88.
- Şahin, İ. (2009). Sancak. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 36, 98-99.
- Şen, M. (1999). Osmanlı hukukunun yapısı. G. Eren (Ed.), *Osmanlı içinde* (s. 327-339). Yeni Türkiye Yayınları.

- Şensoy, F. (2016). Osmanlı imparatorluğu'nda vakıfların ekonomik boyutları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (10), 41-63.
- Şimşir, N. (1994). Ahkâm defterleri'nin tarihî kıymeti ve 107 no'lu ahkâm defteri'ndeki izmir ile ilgili hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 357-390.
- Tabakoğlu, A. (2020). *Osmanlı mali tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2007). Resim. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 34, 582-584.
- Tansel, S. (1999). *Osmanlı kaynaklarına göre fatih sultan mehmet'in siyasi ve askeri faaliyeti*. Türk Tarih Kurumu.
- Taş, H. (2007). Osmanlı'da şikâyet hakkı'nın kullanımı üzerine düşünceler. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(3), 186-204.
- Tekdemir, V. (2004). *Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlık kurumu ve bursa ayanları: 1750-1800*. (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Türk Tarih Kurumu.
- Tuğluca, M. (2014). Osmanlı hukukunun yeniden üretiminde balkan fetihleri ve istimâlet politikası. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, 4(6), 21-38.
- Turhan, F. S. (2018). "1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında Bosna". *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak. 77-88. Gaziosmanpaşa Belediyesi.
- Türkhan, M. S. (2006). Celep. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1, 253.
- Urhan, V. C. (2015). Karadağ'da osmanlı hâkimiyetinin zayıflaması (17. ve 18. yüzyıllar). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 113-135.
- Uslu, R. (2015). İslam hukukunda suç ve ceza kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 1049-1063.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti'nin merkez ve bahriye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi-I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Gazi orhan bey vakfiyesi 724 rebiyülevvel-1324 mart. *Belleten*, 5(19), 277-288.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı devleti teşkilatından timarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 525-551.
- Üçok, C. (1951). Türk hukuk tarihi bakımından devlet arşivlerinden istifade

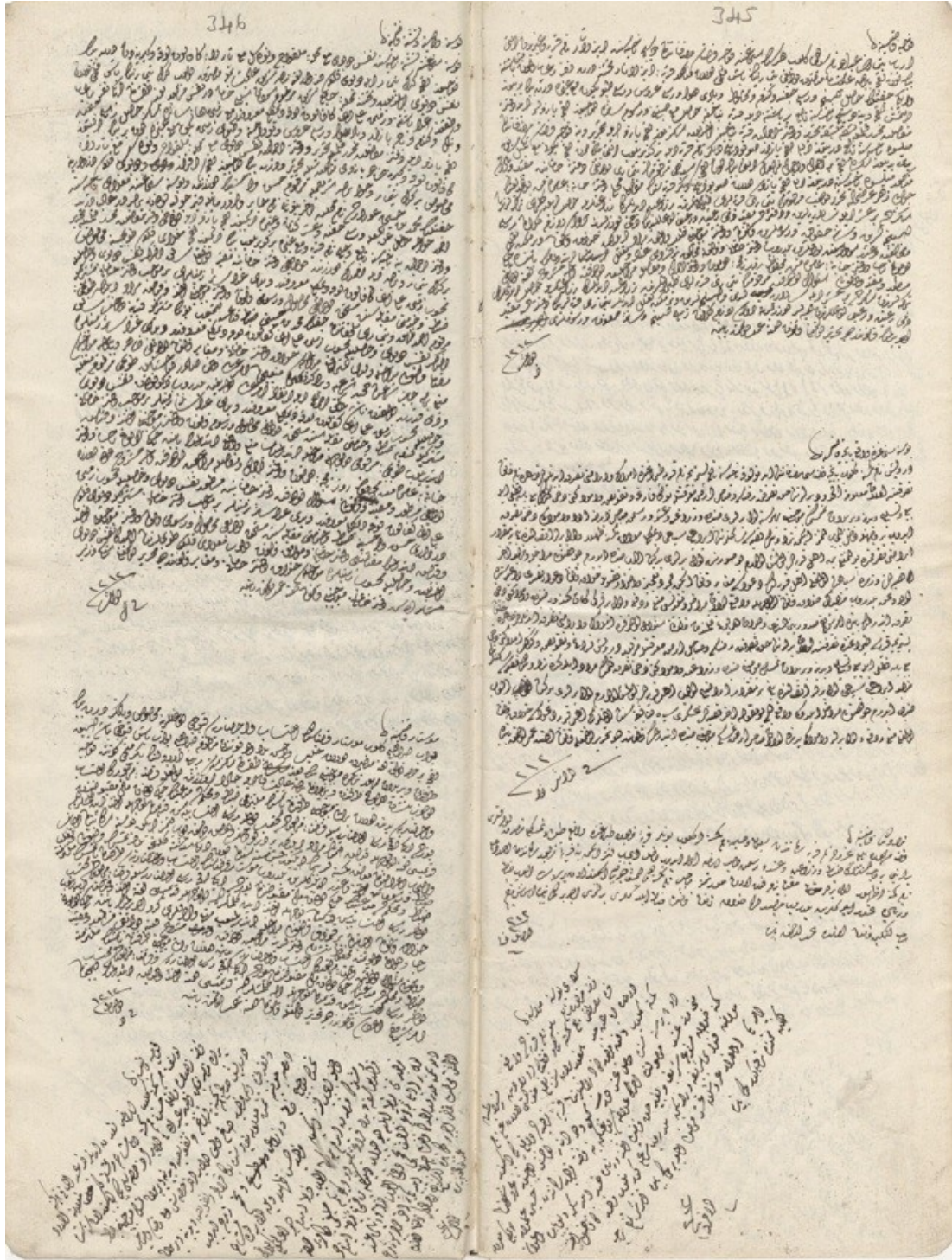
- imkânları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8(1).
- Üner, M. E. (2019). “1758-1765 yılları arasında kemah kazasından merkeze yansıyan davalar (4 no’lu Erzurum ahkâm defterine göre)”. *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Kemal Taşcı, Kader Altın, Salih Kaymakçı. 2: 932-942. Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Üner, M. E. (2009). *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*. Yalın Yayıncılık.
- Üner, M. E. (2020). Osmanlı genişleme stratejisinde müellef-i kulûb-istimâlet uygulaması. *Stratejik Rekabet Dergisi*, 4(21), 54.
- Yediyıldız, B. (1981-1982). XVIII. asırda türk vakıf teşkilatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (12), 174-190.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda türkiye’de vakıf müessesesi bir sosyal tarih incelemesi*. Türk Tarih Kurumu.
- Yıldırım, Z., & Hayırlıoğlu, N. İ. (2019). Mühimme defterlerinin tarih araştırmaları açısından önemi, 82 numaralı mühimme defteri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 205-214.
- Yılmaz, S. (2019). XVI. yüzyılda osmanlı devleti’nde eşkıyalık bağlamında bürokratik kaos. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 108-128.
- Yılmaz, Y. (2014). Vakıf kurumunun dayandığı temel referanslar ve zürri vakıfların vakıf sistemindeki yeri”. *Dini Araştırmalar* 17/16-06, 43-66. <https://doi.org/10.15745/da.24239>.
- Yılmazata, M. (2012). *Savaşa giden yol: 1908 bosna-hersek’in ilhakı*. Doğu Kütüphanesi.
- Yörük, D. (2014). XVI. yüzyılda konya kazasında su değirmenleri ve bezirhaneler. *Turkish Studies*, 1(9), 637-655.
- Yurtseven, Y., & Şahin, G. N. (2016). Klasik dönem osmanlı hukukunda padişahın yargı yetkisi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 159-206.
- Zlatar, B. (2012). “XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları”. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Uluslararası Sempozyumu*. Ed. Mehmet Kurtoglu. 57-62. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

2 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nden Belge Örneği (BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.2, 27-28}).

4 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nden Belge Örneği (BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.4, 150-151}).

6 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nden Belge Örneği (BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.6, 345-346}).

7 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nden Belge Örneği (BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.7, 41-42}).

